

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

BATI OĞUZCADA EDAT SOYLU SÖZCÜKLER

Yüksek Lisans Tezi

Dürdane KİRİŞ

Sivas
Mayıs 2019

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanlığı

BATI OĞUZCADA EDAT SOYLU SÖZCÜKLER

Yüksek Lisans Tezi

Dürdane KİRİŞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Özlem AYZALI

Sivas

Mayıs 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler
Savunma Tarihi : 03/05/2019
Danışmanı : Doç. Dr. Özlem AYAZLI

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Bilal YÜCEL

Üye : Doç. Dr. Özlem AYAZLI

Üye : Doç. Dr. Hacer TOKYÜREK

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Dürdane KİRİŞ tarafından hazırlanan Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler başlıklı tez, kabul edilmiştir. / /

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Dürdane KİRİŞ

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında Batı Oğuzcada edat soylu sözcükler incelenmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmamızda Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesine ait edatlar; çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatları şeklinde sınıflandırılmıştır. Taradığımız metinlerden ve kaynaklardan tespit ettiğimiz bu edatlar, madde başlarında örnek cümlelerle desteklenerek açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz veriler sayısal olarak belirlendikten sonra çalışmamız sonlandırılmıştır.

Bu çalışmanın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda sabırlı, anlayışlı ve içten yaklaşımıyla desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren sayın hocam Doç. Dr. Özlem AYZALI'ya, çalışma süresince benimle tüm zorlukları göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan annem Hanife SÖZER'e, çalışmamın başlangıcından sonuna kadar her aşamasında anlayışını ve desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Fatih KİRİŞ'e ve henüz bir bebek olmasına rağmen bu süreçte ilgimi sabırla bekleyen canım oğlum Çınar'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	v
KISALTMALAR	xvii
ÖZET.....	xix
ABSTRACT	xxi
GİRİŞ	1
1. Edatlar.....	1
1.1. Çekim Edatları.....	4
1.2. Bağlama Edatları	11
1.3. Ünlem Edatları.....	21
1.4. Edatlarla İlgili Bugüne Kadar Yapılmış Çalışmalar.....	28
1.5. Yöntem	31
2. Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler	34
2.1. Batı Oğuzca	34
2.2. Çekim Edatları.....	35
Ait TT <i>ait</i> , Az. <i>aid</i>	36
Artık TT <i>artık</i> , Az. <i>artıĝ</i>	38
Aşağı TT <i>aşağı</i> , Gag. <i>aşaa</i>	39
Aşırı TT <i>aşırı</i> , Az. <i>-aşırı</i> , Gag. <i>aşırı</i>	40
Ayrı TT <i>ayrı</i> , Az. <i>ayrı</i> , Gag. <i>ayırı</i>	41
Baresinde Az. <i>baresinde</i>	42
Başka TT <i>başka</i> , Az. <i>başĝa</i> , Gag. <i>başka</i>	43
Başlayarak TT <i>başlayarak</i>	46
Beraber TT <i>beraber</i> , Az. <i>beraber</i> , Gag. <i>barabar</i>	46
Beri TT <i>beri</i> , Az. <i>bäri</i> , Gag. <i>beeri</i> , <i>beri</i>	47
Binaen TT <i>binaen</i>	50
Birlikte TT <i>birlikte</i> , Az. <i>birlikde</i> , Gag. <i>birliktä</i>	50
Boyunca TT <i>boyunca</i> , Az. <i>boyunca</i>	51
Çok TT <i>çok</i> , Az. <i>çok</i>	52
Dair TT <i>dair</i> , Az. <i>dair</i>	53
Değın TT <i>değın</i> , Az. <i>değın</i> , Gag. <i>+a+dan/+ä+dan</i>	54
Dek TT <i>dek</i> , Az. <i>a/e+dek</i> , Gag. <i>+a+dak/+e+dek/+e+däk</i>	56
Denli TT <i>denli</i> , Az. <i>denli</i>	58
Doğru TT <i>doğru</i> , Az. <i>doğru</i> , Gag. <i>döru / doru</i>	58
Dolayı TT <i>dolayı</i> , Az. <i>dolayı</i>	61

Dışarı TT <i>dışarı</i> , Gag. <i>dışarı</i>	62
Esasen Az. <i>esasen</i>	64
Evvel TT <i>evvel</i> , Az. <i>evvel</i> , Gag. <i>evel</i>	64
Fazla TT <i>fazla</i>	65
Ġabaġ Az. <i>ġabaġ</i>	66
Gayrı TT <i>gayrı</i> , Az. <i>ġeyri</i> , Gag. <i>kaarä / kaari</i>	67
Gibi TT <i>gibi</i> , Az. <i>kimi</i> , Gag. <i>gibi</i>	68
Göre TT <i>göre</i> , Az. <i>göre</i> , Gag. <i>görä</i>	76
Hakkında TT <i>hakkında</i> , Az. <i>haġġında</i>	79
Has TT <i>has</i>	80
İbaret TT <i>ibaret</i> , Az. <i>ibaret</i>	80
İçeri TT <i>içeri</i> , Az. <i>içeri</i>	82
İçre Az. <i>içrä</i>	83
İçin TT <i>için</i> , Az. <i>üçün</i> , Gag. <i>için</i>	83
İle TT <i>ile</i> , Az. <i>ile</i> , Gag. <i>bile</i> , + <i>lä</i> , + <i>län</i> , + <i>län billä (bile)</i> , + <i>nan</i> , + <i>nan bile</i> , + <i>nä</i> , + <i>nen</i>	89
İleri Az. <i>ireli / ileri</i> , Gag. <i>ileri</i>	97
İsnadän Az. <i>isnadän</i>	98
İtibaren TT <i>itibaren</i> , Az. <i>é'tibaren</i>	98
Kadar TT <i>kadar</i> , Az. <i>ġeder</i> , Gag. <i>kadar</i>	99
Karşı TT <i>karşı</i> , Az. <i>ġarşı</i> , Gag. <i>karşı</i>	107
Karşılık TT <i>karşılık</i> , Gag. <i>karşılık</i>	110
Maada TT <i>maada</i>	111
Mahsus TT <i>mahsus</i> , Az. <i>meħsus</i> , Gag. <i>masus</i>	111
Misali TT <i>misali</i>	112
Mukabil TT <i>mukabil</i>	112
Nasıl, nicä Gag. <i>nasıl, nicä</i>	113
Nazaran TT <i>nazaran</i>	113
Nispeten TT <i>nispeten</i> , Az. <i>nisbeten</i>	113
Önce TT <i>önce</i>	114
Öte TT <i>öte</i>	115
Ötürü TT <i>ötürü</i> , Az. <i>öteri / ötrü</i> , Gag. <i>ötürü</i>	115
Özge TT <i>özge</i> , Az. <i>özge</i>	117
Özgü TT <i>özü</i>	117
Raġmen TT <i>raġmen</i> , Az. <i>räġmän</i>	118
Saru Az. <i>sarı</i>	119

Savay Az. <i>savay / savayı</i>	120
Sonra TT <i>sonra</i> , Az. <i>sonra</i> , Gag. <i>sora / sonra</i>	121
Taraf TT <i>taraf</i> , Az. <i>teref</i>	125
Täk / täki / täkin Az. <i>täk / täki / täkin</i>	126
Ucundan Az. <i>ucundan</i>	128
Uzak TT <i>uzak</i> , Az. <i>uzağ</i> , Gag. <i>uzak</i>	128
Uzunu Az. <i>uzunu</i>	129
Üzere / üzre TT <i>üzere / üzre</i> , Az. <i>üzre</i> , Gag. <i>üzerä</i>	129
Yakın TT <i>yakın</i> , Az. <i>yahın</i> , Gag. <i>yakın</i>	131
Yana TT <i>yana</i> , Az. <i>yana</i>	132
Yönelik TT <i>yönelik</i>	134
Yukarı TT <i>yukarı</i> , Gag. <i>yukarı</i>	134
Yüzden / yüzünden TT <i>yüzden / yüzünden</i>	135
Ziyade TT <i>ziyade</i> , Az. <i>ziyadé</i> , Gag. <i>zeedä</i>	135
2.3. Bağlama Edatları	136
Açan Gag. <i>açan</i>	137
Aksine TT <i>aksine</i> , Az. <i>eksine</i>	138
Allelem / allele / allä Gag. <i>allelem / allele / allä</i>	138
Ama TT <i>ama</i> , Az. <i>amma</i> , Gag. <i>ama</i>	139
Ancak TT <i>ancak</i> , Az. <i>ancağ</i> , Gag. <i>ancak</i>	143
Aslına bakarsan TT <i>aslına bakarsan</i> , Az. <i>esline bahsan</i>	144
Aynı şekilde TT <i>aynı şekilde</i>	144
Aynı zamanda TT <i>aynı zamanda</i> , Az. <i>éyni zamanda</i>	145
Ayrıca TT <i>ayrıca</i> , Az. <i>ayrıca</i>	145
Bak TT <i>bak</i> , Az. <i>bağ</i> , Gag. <i>bak</i>	146
Bari TT <i>bari</i> , Az. <i>barı</i> , Gag. <i>baare / baari / barikim</i>	147
Bazen... bazen TT <i>bazen... bazen</i> , Az. <i>be'zen... be'zen</i> , Gag. <i>ba... ba</i>	148
Béle ki Az. <i>béle ki</i>	149
Belki TT <i>belki</i> , Az. <i>belke</i> , Gag. <i>beki / bekim</i>	149
Bes Az. <i>bes</i>	151
Beterä Gag. <i>beterä</i>	152
Bile TT <i>bile</i> , Gag. <i>bilä</i>	152
Bilhassa TT <i>bilhassa</i> , Az. <i>bilhasse</i>	153
Bir... bir TT <i>bir... bir</i> , Az. <i>bir... bir</i>	154
Bir halda ki Az. <i>bir halda ki</i>	155
Böylece TT <i>böylece</i> , Az. <i>élece de</i>	155

Böylelikle TT <i>böylelikle</i> , Az. <i>bélelikle</i> .	156
Bolay Gag. <i>bolay</i> .	156
Bu bakımdan TT <i>bu bakımdan</i> , Az. <i>bu baxımdan</i> .	157
Buna karşılık TT <i>buna karşılık</i> .	157
Bundan böyle TT <i>bundan böyle</i> , Az. <i>bundan béle</i> .	157
Bundan dolayı / bundan dolayı da TT <i>bundan dolayı / bundan dolayı da</i> .	158
Çünkü TT <i>çünkü</i> , Az. <i>çünki</i> , Gag. <i>çünkü</i> .	159
Da / de TT <i>da / de</i> , Az. <i>da / de</i> , Gag. <i>da / dä / ta / tä</i> .	161
...da/de ...da/de TT <i>...da/de ...da/de</i> , Az. <i>...da/de ...da/de</i> , Gag. <i>...da/de ...da/de</i> .	164
Daha doğrusu TT <i>daha doğrusu</i> , Az. <i>daha doğrusu</i> .	165
Dahi TT <i>dahi</i> , Az. <i>dehi</i> .	165
Değil TT <i>değil</i> , Az. <i>déyil</i> , Gag. <i>diil</i> .	166
Dé görüm / söyle görüm Az. <i>dé görüm / söyle görüm</i> .	168
Demek / demek ki TT <i>demek, demek ki</i> , Az. <i>démek / démek olar / démek olar ki / demeli</i> .	168
Derken TT <i>derken</i> .	170
Diye TT <i>diye</i> , Az. <i>déye</i> , Gag. <i>deyni</i> .	171
Déyesen Az. <i>déyesen</i> .	172
Doğrusu TT <i>doğrusu</i> , Az. <i>doğrusu</i> .	173
Eğer TT <i>eğer</i> , Az. <i>eger</i> , Gag. <i>er / eer / eerlem</i> .	173
Elbet / elbette TT <i>elbet / elbette</i> , Az. <i>elbette</i> , Gag. <i>elbet / elbet ki</i> .	175
Éle bil / éle bil ki Az. <i>éle bil / éle bil ki</i> .	177
Elğerez Az. <i>elğerez</i> .	177
Esasen TT <i>esasen</i> .	178
Fakat TT <i>fakat</i> , Gag. <i>fakat</i> .	178
Farz et ki TT <i>farz et ki</i> , Az. <i>farz et ki</i> .	179
Gelgelelim TT <i>gelgelelim</i> .	180
Gel gör ki TT <i>gel gör ki</i> .	180
Gene TT <i>gene</i> , Az. <i>géne</i> , Gag. <i>genä</i> .	180
Gerçi TT <i>gerçi</i> .	181
Gerek TT <i>gerek</i> , Az. <i>gerek</i> .	182
Gerek... gerek TT <i>gerek... gerek</i> .	183
Ğısaca dések Az. <i>ğısaca dések</i> .	183
Ğoy Az. <i>ğoy</i> , Gag. <i>ko</i> .	183
Göresen Az. <i>göresen</i> .	184

Güya TT <i>güya</i> , Az. <i>guya</i> , Gag. <i>känu/kändü/könä</i>	184
Ha... ha TT <i>ha... ha</i> , Az. <i>hah... hah</i> , Gag. <i>a... a</i>	185
Hâlbuki TT <i>hâlbuki</i> , Az. <i>halbuki</i>	186
Halde TT <i>halde</i> , Az. <i>halda</i>	187
Hani TT <i>hani</i> , Gag. <i>ani</i>	188
Hâsılı TT <i>hâsılı</i>	190
Hatta TT <i>hatta</i> , Az. <i>hetta</i>	190
Hakikaten TT <i>hakikaten</i> , Az. <i>heğiğeten</i>	191
Hele TT <i>hele</i> , Az. <i>hele</i>	192
Hem TT <i>hem</i> , Az. <i>hem</i> , Gag. <i>hem</i>	193
Hem... hem (de) TT <i>hem... hem (de)</i> , Az. <i>hem... hem (de)</i> , Gag. <i>hem... hem (da)</i>	194
Herçend Az. <i>herçend</i>	197
Herhalde TT <i>herhalde</i> , Az. <i>her halda</i>	197
Hiç deĝilse TT <i>hiç deĝilse</i>	198
Hiç olmazsa TT <i>hiç olmazsa</i> , Az. <i>héc olmasa</i>	198
Hiç yoksa TT <i>hiç yoksa</i>	199
Hülasa TT <i>hülasa</i> , Az. <i>hülase</i>	199
İle TT <i>ile</i> , Az. <i>ile</i> , Gag. <i>bile, +lä, +län, +län billä (bile), +nan, +nan bile, +nä, +nen</i>	200
İlla / ille TT <i>illa/ille</i> , Az. <i>illah/illah da</i>	202
İse TT <i>ise</i> , Az. <i>ise</i> , Gag. <i>sa</i>	202
İster... ister TT <i>ister... ister</i> , Az. <i>ister... ister</i> , Gag. <i>istersa... istersa da</i>	205
Kâh... kâh TT <i>kâh... kâh</i> , Az. <i>gah... gah (da)... gah (da)</i>	206
Az. <i>gah... gah (da)... gah (da)</i> ...:.....	207
Kaldı ki TT <i>kaldı ki</i>	207
Kâr Gag. <i>kâr</i>	208
Kısacası TT <i>kısacası</i>	208
Ki TT <i>ki</i> , Az. <i>ki</i> , Gag. <i>ki</i>	208
Kim bilir TT <i>kim bilir</i>	212
Kimi... kimi TT <i>kimi... kimi</i>	212
Lakin TT <i>lakin</i> , Az. <i>lakin</i>	212
Maalesef TT <i>maalesef</i>	213
Mamafih TT <i>mamafih</i>	214
Madem TT <i>madem</i> , Az. <i>madam</i> , Gag. <i>madem / maden</i>	214
Mademki TT <i>mademki</i> , Az. <i>madam ki</i>	215

Meğer TT <i>meğer</i> , Az. <i>meğer</i> , Gag. <i>makar</i>	215
Meğerki TT <i>meğerki</i> , Gag. <i>makar ki</i>	217
Meğerse TT <i>meğerse</i>	217
Mehz Az. <i>mehz</i>	217
Mesela TT <i>mesela</i> , Az. <i>meselen</i>	218
mI / mU TT <i>mI / mU</i>	218
Muhakkak TT <i>muhakkak</i>	219
Nasıl TT <i>nasıl</i>	219
Nasıl ki TT <i>nasıl ki</i> , Az. <i>nece ki</i>	219
Nasıl olmuşsa TT <i>nasıl olmuşsa</i>	220
Nasılsa TT <i>nasılsa</i>	220
Neçinki Gag. <i>neçinki</i>	220
Ne de olsa TT <i>ne de olsa</i>	220
Ne... ne TT <i>ne... ne</i> , Az. <i>ne... ne</i> , Gag. <i>ne... ne</i>	220
Ne var ki TT <i>ne var ki</i>	222
Ne yazık ki TT <i>ne yazık ki</i> , Az. <i>neinki</i>	223
Nihayet TT <i>nihayet</i> , Az. <i>nehayet</i>	223
Nitekim TT <i>nitekim</i>	224
O cümleden Az. <i>o cümleden</i>	224
Odur ki Az. <i>odur ki</i>	224
Onuştan Gag. <i>onuştan</i>	225
O halde TT <i>o halde</i>	225
Olmaya Az. <i>olmaya</i>	225
Olmazsa TT <i>olmazsa</i>	226
Olsa olsa TT <i>olsa olsa</i>	226
Ona göre / ona göre ki Az. <i>ona göre / ona göre ki</i>	226
Oysa / oysaki TT <i>oysa / oysaki</i> , Gag. <i>osa / osaydı / osıdı</i>	227
Onda Az. <i>onda</i>	228
Örneğin TT <i>örneğin</i>	228
Öte yandan TT <i>öte yandan</i>	228
Öyle ise / öyleyse TT <i>öyle ise / öyleyse</i>	229
Öyle ki TT <i>öyle ki</i> , Az. <i>éle ki</i>	229
Sade TT <i>sade</i> , Gag. <i>sade / sāde</i>	230
Sadece TT <i>sadece</i> , Az. <i>sadece</i>	231
Sanki TT <i>sanki</i> , Az. <i>sanki</i> , Gag. <i>sansın / sanki</i>	232
Şayet TT <i>şayet</i> , Az. <i>şayed</i>	234

Şimdi TT <i>şimdi</i> , Az. <i>indi</i> , Gag. <i>şindi</i>	235
Takdirde TT <i>takdirde</i> , Az. <i>teqirdé</i>	236
Tek TT <i>tek</i>	236
Tekce Az. <i>tekce</i>	237
Tam tersine TT <i>tam tersine</i>	237
Üstelik TT <i>üstelik</i> , Az. <i>üstelik</i>	237
Ve TT <i>ve</i> , Az. <i>ve</i>	238
Velakin TT <i>velakin</i> , Az. <i>ve lakin</i>	241
Velev ki TT <i>velev ki</i>	242
Velhasıl TT <i>velhasıl</i>	242
Veya TT <i>veya</i> , Az. <i>veya</i>	242
Veyahut TT <i>veyahut</i> , Az. <i>veyahud</i>	244
Ya TT <i>ya</i> , Az. <i>ya</i> , Gag. <i>ya</i>	244
Ya da TT <i>ya da</i> , Az. <i>ya da</i> , Gag. <i>yada</i>	246
Yahut TT <i>yahut</i> , Az. <i>yahud</i>	248
Yaki Gag. <i>yaki</i>	248
Yalnız TT <i>yalnız</i> , Az. <i>yalnız</i> , Gag. <i>yalnız</i>	249
Yalnızca TT <i>yalnızca</i>	250
Yani TT <i>yani</i> , Az. <i>ye'ni</i>	251
Ya... ya (da) TT <i>ya... ya (da)</i> , Az. <i>ya... ya (da)</i> , Gag. <i>ya... ya (da)</i>	252
Yeğın Az. <i>yeğın</i>	253
Yeter ki TT <i>yeter ki</i>	254
Yine TT <i>yine</i> , Az. <i>yéne</i>	254
Yoksa TT <i>yoksa</i> , Az. <i>yohsa</i> , Gag. <i>yoksa</i>	255
Zaten TT <i>zaten</i>	256
Zira TT <i>zira</i> , Gag. <i>zerä/zeräm/zeraciim</i>	256
2.4. Ünlem Edatları	257
A! / E! TT <i>a! / e!</i> , Az. <i>e!</i>	258
Aferin TT <i>aferin</i> , Az. <i>aferin</i> , Gag. <i>āferin</i>	259
Ah! TT <i>ah!</i> , Az. <i>ah!</i> , Gag. <i>ah!</i>	259
Ahı Az. <i>ahı</i>	260
Ay! TT <i>ay!</i> , Az. <i>ay!</i> , Gag. <i>ay!</i>	260
Aya! Az. <i>aya!</i>	261
Ayol TT <i>ayol</i> , Gag. <i>ayol</i>	262
Be! TT <i>be!</i> , Az. <i>be!</i> , Gag. <i>bä!</i>	262
Bıy! Az. <i>bıy!</i>	262

Bre! TT <i>bre!</i> / <i>bire!</i> , Gag. <i>bre!</i> .	263
Di Az. <i>di</i> .	263
Eh! TT <i>eh!</i> , Az. <i>eh!</i> , Gag. <i>eh!</i> .	263
Eşi! Az. <i>eşi!</i> .	264
Evet TT <i>evet</i> , Az. <i>beli</i> , Gag. <i>da/e</i> . .	264
Ey! TT <i>ey!</i> , Az. <i>éy!</i> , Gag. <i>ey!</i> .	266
Eye! Az. <i>eye!</i> .	268
Ha! (haa!) TT <i>ha!</i> / <i>haa!</i> , Az. <i>ha!</i> , Gag. <i>ha!</i> .	268
Hadi, haydi TT <i>hadi/haydi</i> , Gag. <i>haydi</i> . .	268
Hayır TT <i>hayır</i> , Az. <i>héyir</i> , Gag. <i>hayır</i> . .	269
He! TT <i>he!</i> .	270
Hele TT <i>hele</i> . .	270
Hey! TT <i>hey!</i> , Az. <i>héy!</i> , Gag. <i>hay!</i> / <i>hey!</i> . .	270
İlahi TT <i>ilahi</i> , Az. <i>ilahi</i>	271
İşte TT <i>işte</i> , Gag. <i>işte</i>	272
Keşke TT <i>keşke</i> , Az. <i>kaş</i> , Gag. <i>keşki</i> . .	272
Lap Az. <i>lap</i> . .	273
Maazallah TT <i>maazallah</i> . .	274
Maşallah TT <i>maşallah</i> , Gag. <i>maşalla</i> . .	274
Nice TT <i>nice</i> , Az. <i>néçe</i> , Gag. <i>nicä</i> . .	274
Of! TT <i>of!</i> , Gag. <i>of!</i> .	275
Oh! TT <i>oh!</i> , Az. <i>oh!</i> , Gag. <i>oh!</i> .	275
Sakın! TT <i>sakın!</i> , Gag. <i>sakın!</i>	276
Sen Allah! Az. <i>sen Allah!</i>	276
Şükür TT <i>şükür</i> , Gag. <i>şükür</i>	276
Ta TT <i>ta</i> , Az. <i>ta</i> , Gag. <i>taa</i>	277
Te / tä / töö Gag. <i>te / tä / töö</i> . .	278
Tü! / Tüh! TT <i>tü / tüh!</i> .	278
Ulan! TT <i>ulan!</i> , Gag. <i>ulan!</i> .	278
Vah! TT <i>vah!</i> .	279
Vah vah! TT <i>vah vah!</i> , Az. <i>bağ bağ!</i> . .	279
Vallahi! TT <i>vallahi!</i> , Az. <i>vallah!</i>	279
Vay! TT <i>vay!</i> , Az. <i>vay!</i> , Gag. <i>vay!</i>	279
Vay canına! TT <i>vay canına!</i>	280
Ya! TT <i>ya!</i> , Az. <i>ya!</i> , Gag. <i>ya!</i>	280
Yahşı Az. <i>yahşı</i>	281

Yahu! TT <i>yahu!</i>	281
Yarabbi! TT <i>yarabbi!</i>	281
Yazık! TT <i>yazık!</i> , Az. <i>yazıg!</i> , Gag. <i>yazık!</i>	282
Yazık ki! TT <i>yazık ki!</i>	282
Yok TT <i>yok</i> , Az. <i>yoh</i> , Gag. <i>yok</i>	282
SONUÇ	285
KAYNAKLAR	289
TARADIĞIMIZ METİNLERİN KAYNAKLARI	293
ÖZ GEÇMİŞ	295

KISALTMALAR

ağ.	: ağız
AHYÖ	: Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri
Ar.	: Arapça
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
bk.	: bakınız
CC	: Codex Cumanicus
Çev.	: çeviren
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
Ed.	: editör
Far.	: Farsça
Gag.	: Gagavuz Türkçesi
gaz.	: gazete
mad.	: madde
TDAD	: Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi
TS	: Türkçe Sözlük
TT	: Türkiye Türkçesi
vb.	: ve benzer(ler)i
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi, Yayınları
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü
yy.	: yüzyıl

ÖZET

Bu çalışmada Batı Oğuzcadaki edat soylu sözcükler incelenmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde Türkiye Türkçesine ait edat soylu sözcükler üzerine ayrıntılı bir çalışma yapılmış ve Türkologların edat soylu sözcüklerle ilgili yaptığı sınıflandırmalar aktarılmıştır. Daha sonra Batı Oğuzca hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın yöntemi ve taradığımız metinlerin kaynakçası da bu bölümde sunulmuştur. İkinci bölümde “Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler” başlığı altında çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatları incelenmiştir. Bu edatlar, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde ayrı ayrı gösterilip örnek cümlelerle desteklenerek madde başlarında açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise ele alınan edatların sayısı tespit edilmiştir. Buna göre; Türkiye Türkçesinde 57 çekim edatı, 123 bağlama edatı, 39 ünlem edatı; Azerbaycan Türkçesinde 51 çekim edatı, 94 bağlama edatı, 31 ünlem edatı; Gagavuz Türkçesinde 30 çekim edatı, 51 bağlama edatı, 29 ünlem edatı belirlenmiştir. Aynı zamanda çekim edatlarından 24’ü yabancı kökenli, 45’i Türkçe kökenli; bağlama edatlarından 51’i yabancı kökenli, 69’u Türkçe kökenli, 34’ü karışık kökenli; ünlem edatlarından 20’si yabancı kökenli, 25’i Türkçe kökenli, 3’ü karışık kökenli edat tespit edilmiştir. Bu verilerden yola çıkarak Arapça ve Farsça kökenli edatların sayısının önemli bir yere sahip olduğu da görülmüştür. Taranılan metinlerdeki kullanımlarından yola çıkılarak *has* ve *yönelik* sözcüklerinin de çekim edatları grubuna dâhil edildiği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batı Oğuzca, edat soylu sözcükler, çekim edatı, bağlama edatı, ünlem edatı.

ABSTRACT

In this study, the preposition-stemmed words in the West-Oghuz language have been examined. In the introduction part of our three-part study, a detailed examination on the preposition-stemmed words belonging to Turkey-Turkish has been performed, and the classifications made by Turkologists about those prepositional words have been quoted. Then information about West-Oghuz language has been given. The method of our study and the bibliography of the texts we searched for have also been presented in this part. In the second part, prepositions of suffixes, prepositions of connector, prepositions of exclamation are analysed under the title of 'The Preposition-Stemmed Words in West-Oghuz Language'. Those prepositions are explained at the beginning of the items by respectively revealing and supporting them with examples in Turkey-Turkish, Azerbaijan-Turkish and Gagavuz-Turkish. In the conclusion part, the number of prepositions dealt with in the study have been determined. According to this, it has been determined that there are 57 prepositions of suffix, 127 prepositions of connector, 39 prepositions of exclamation in Turkey-Turkish; 51 prepositions of suffix, 94 preposition of connector, 31 prepositions of exclamation in Azerbaijan-Turkish; 30 prepositions of suffix, 51 of the prepositions of connector, 29 prepositions of exclamation in Gagavuz-Turkish. It has also been determined that 24 of the prepositions of suffix are foreign-origin and 45 are Turkish-origin; 51 of the prepositions of connector are foreign-origin, 69 are Turkish-origin and 34 are mixed-origin; and 20 of the prepositions of exclamation are foreign-origin, 25 are Turkish-origin, 3 are mixed-origin. Based on the data, it has also been seen that the number of prepositions in Arabic and Persian-origin has an important place in Turkish language. In the light of the use of examined texts, it has been determined that the words; *typical* (*has* in Turkish) and *oriented* (*yönelik* in Turkish) are included in the group of prepositions of suffix.

Keywords: West-Oghuz Language, prepositional-stemmed words, the preposition of suffix, the preposition of coordinator, the preposition of exclamation

GİRİŞ

1. Edatlar

Sözcük anlamı araç, vasıta olan edat; dil bilgisel olarak ise anlamı, kullanılışı, görevi, sınıflandırılması itibariyle Türkologlar tarafından farklı tanımlamaları ve adlandırmaları içermiştir. Ergin, edatları mânâları olmayan, hiçbir nesne ve hareketi karşılamayan, sadece gramer vazifeli bulunan kelimeler olarak tanımlamıştır. Edatları, birlikte kullanıldığı kelime, kelime grupları ve cümlelerin kullanışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım eden kelimeler olarak belirtip isim ve fiillere asıl kelimeler, edatlara ise yardımcı kelimeler demiştir. Ergin, edatları ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları şeklinde sınıflandırarak üç grupta ele almıştır (2006: 348).

Hacıeminoğlu ise, Arapça bir kelime olan edatın “alet” ve “vasıta” olan aslı mânâsının gramerde de korunduğunu söyleyerek “*edatlar tek başlarına mânâları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan, alet sözcüklü, vasıtalar*” şeklinde tanımlar. Edatları gerek dilin bütünü içinde, gerekse gramer unsuru olarak cümle içinde isim ve fiillerden ayıran iki önemli unsur olduğunu söyler: 1. Tek başlarına mânâ taşımamaları, 2. Çekime girmemeleri. Bu özellikleri taşımayan kelimelerin edat olmayacağını savunmuştur (2015: XIII). Hacıeminoğlu, edatları on gruba ayırmıştır (2015: XVI) : 1. Çekim edatları, 2. Bağlama edatları, 3. Kuvvetlendirme edatları, 4. Karşılaştırma-denkleştirme edatları, 5. Soru edatları, 6. Çağırma-hitap edatları, 7. Cevap edatları, 8. Ünlem edatları (ünlemler), 9. Gösterme edatları, 10. Tekerrür edatları. Türkçede isimler ve fiiller olmak üzere sadece iki farklı kelime çeşidinin olduğunu söyleyerek edatları da bir isim veya fiilin uzun müddet aynı vazifede kullanılması sonucunda kalıplaşmış ya da aşınmış sözler olarak ifade eder. Bir dilde bulunan isim ve fiiller o dilin temel unsurlarını, edatlar ise o dilin yardımcı unsurlarını oluşturduğunu belirtir. Yardımcı unsurların çeşitliliği bir dilin zenginliğini gösterir, diyerek Türkçenin hiçbir dünya dilinde bulunmayan çeşitli vazifede edata sahip zengin bir dil olduğunu savunur (Hacıeminoğlu 2015: XV).

Korkmaz ise, çalışmasında ilk olarak dilimizdeki kelime türlerini üç grupta sınıflandırmıştır (2009: 1049): 1. Anlamli kelimeler (Asıl kelimeler), 2. Görevli kelimeler (Yardımcı kelimeler), 3. Anlamli-görevli kelimeler. Görevli kelimeleri; adlar ve fiiller gibi yalnız başlarına anlam taşımayan, ancak eklendikleri kelime veya kelime grupları ve öteki kelimelerin yardımı ile anlam kazanan ve cümle içinde de geçici gramer görevleri yüklenmiş olan sözler olarak tanımlamıştır. Anlamli kelimeler niteliğindeki ad ve fiillerin dışında kalan görevli kelimeleri iki grupta değerlendirmiştir: 1. Edatlar, 2. Bağlaçlar. Bu kelimelerin kökenlerinin aslında birer ad ya da fiil (zarf-fiil) olduğunu belirtmiştir. Ancak ad ve fiil kökenli bazı sözler, kalıplaşma ve donma evresinden geçerek yeni bir şekillenmeyle edat ve bağlaç durumuna gelmiştir. Bu sözler taşıdıkları özel anlamları kaybederek yalnız başlarına anlamları olmayan görevli kelimelere dönüşmüşlerdir. Birçok dilcinin ünlemleri de bu grupta değerlendirmesine rağmen Korkmaz, ünlemleri ayrı bir grupta ele alır. Edatların ve bağlaçların, tek başına bir anlam taşıyama ve çekime girmeme özelliği taşıdıklarını; ancak ünlemlerin, bir yönüyle özel anlam taşıyan ve bu özellikleri dolayısıyla çekim ve yapıma girebilen, aynı zamanda görevli kelimeler olduklarını savunur. Bu yönleriyle ünlemlerin, öteki iki kelime grubundan farklı, kendine özgü üçüncü bir grup oluşturduğunu ifade eder (Korkmaz 2009: 1050). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Korkmaz, “edat” adını genel bir adlandırma olarak kabul etmeyip eski dilcilerin “çekim edatı” veya “son çekim edatı” dedikleri gruba, bu adı vermiştir.

Delice ise, *edatları isim ile fiil, isim ile fiilimsi, isim ile isim ve isim ile cümle arasında benzerlik, vasıta, beraberlik, sebep, zaman, açıklama, neticelendirme gibi anlam ilgileri kuran; eşdeğer biçimbirimler ve cümleler arasında bağlama görevi yürüten; bağlı olduğu isme seslenme bildiren; cümleye duygusal anlam katarak onu çeşitli açılardan pekiştirmekle görevli olan dil bilgisel anlamli sözcükler* olarak tanımlamıştır. Edatları çekim edatları, bağlama edatları, ünlem edatları ve pekiştirme edatları olarak kendi içinde dört gruba ayırmıştır (Delice 2012: 125).

Atabay vd. ise Sözcük Türleri adlı çalışmalarında ilgeç, bağlaç ve ünlem ayrımını kesin olarak yapmış ve ayrı ayrı ele almışlardır (2003: 115-173). Daha önceki Türkologların çekim edatı veya son çekim edatı olarak adlandırdığı sözcüklere ilgeç başlığını vermişlerdir. Eserde bağlaçların daha çok tümceler arasında bağlantı sağlamalarını, birbiriyle ilgili tümceleri birleştirmelerini onu

ilgeçlerden ayıran en temel özellikler olduğunu, ancak ilgeçlerin bağlama görevi yapamadığını ifade etmişlerdir. İlgeçlerin, tamlama ve öteki sözcüklerle ilgeç öbekleri kurabildiği; ancak bağlaçların da böyle bir görevinin olmadığını belirterek “bağlama edatı” ifadesinin de yanlış bir kullanım olduğunu savunmuşlardır (2003: 115-116).

Banguoğlu edatları; takı, bağlam ve ünlem şeklinde adlandırıp ayrı ayrı değerlendirmiştir (2015: 385-402).

Oruç, çalışmasında M. Ergin’in adlandırmasını ve sınıflandırmasını esas almıştır (1994: X-XV).

Tiken, “edat”, “bağlaç” ve “ünlem” terimlerini benimsemesinin sebeplerini; kullanılışlarının yaygınlık kazanması, kullanışlı olmaları ve bu üç kelime çeşidine “edat” denmesinin fazlaca genel bir adlandırma olup karışıklık ve anlaşılmazlık doğurması olarak açıklamıştır (2004: IX).

Toparlı, bu sözcük türlerini edat genel başlığı altında ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları olarak üçe ayırır (2011: 544).

Balcı, birbiriyle ilişkilendirilen ama birbirinden ayrı birçok dilbirimini kapsayan edat teriminin, ünlem ve bağlaç sözcükleri içinde kullanılır olmasını yanlış bulduğunu belirtir (2003: 7).

Li, diğer Türkologların “çekim edatı” , “son çekim edatı”, “ilgeç”, “edat” veya “takı” diye adlandırdığı bu grubu “sontakı” olarak adlandırmıştır. Bu adlandırmayı Hint-Avrupa dillerindeki öntakı terimini dikkate alarak yapmıştır (2004: 25).

Yukarıda yer verdiğimiz adlandırmaları ve tanımları göz önünde bulundurduğumuzda edat soylu sözcüklerin ortak bir anlayışla değerlendirilmediğini görmekteyiz. Bize göre de edat; tek başına anlam ifade etmeyen, ancak diğer sözcüklerle birlikte kullanıldığında anlam kazanan; sözcükler, sözcük grupları, cümleler arasındaki anlamsal ve dil bilgisel ifadeyi kolaylaştıran sözcüklerdir. Çalışmamızın adından da anlaşılacağı üzere, biz edatları genel bir başlık olarak kabul edip “çekim edatları”, “bağlama edatları” ve “ünlem edatları” olarak

değerlendireceğiz. Bu grupların içeriğinde yer verdiğimiz edatları, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz çalışmalardan faydalanarak ilgili kısımlarda açıklayacağız.

1.1. Çekim Edatları

Kimi Türkologlar bu edat grubuna farklı adlar vermiştir. Bizim *çekim edatı* olarak ifade ettiğimiz bu bölüme kimi Türkologlar *son çekim edatı*, kimi Türkologlar sadece *edat* ya da *ilgeç*, bazı Türkologlar *takı*, bazıları ise *sontakı* başlığını uygun bulmuştur (Hacıeminoğlu 2015: 1; Delice 2012: 125; Atabay vd. 2003: 115; Korkmaz 2009: 1052). Türkçede “ön çekim” olmayacağından bazı gramerciler *son çekim edatı* terimini yanlış bulur ve *çekim edatı* teriminin daha doğru bir kullanım olduğunu savunurlar (Hacıeminoğlu 2015: 1). L. Karahan da *çekim edatı* teriminin doğru bir adlandırma olduğunu savunur. Bu görüş için bk. Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler 2011: 551. Kâmil Tiken, Türkçede çekim edatlarının oluşumunu belirtirken de bu duruma değinmiştir: “*Türkçede edatlar, sağlam bir duruma sahiptir ve bir kısmı zarf-fiil, bir kısmı isim menşeli olup, yabancı asıllı olanlar hariç, son edat şeklinde -İslamî tarihi devrelere ait eserlerde karşılaşılan birkaç ön edat Farsçanın tesiriyle kullanılmıştır- görülüyor. Edatlar, öteden beri edat olarak kullanılan kalıplaşmış kelimelerle aslında isim veya zarfken edat olarak da kullanılan kelimelerden meydana gelmiştir. Türkçenin edatları, tek kelime halinde, yani birleşik olmaksızın karşımıza çıkıyor.*” (Tiken 2004: XVII). Bu adlandırmalar birbirinden farklı olsa da içeriğinde yer alan edatlar hemen hemen aynıdır. Biz ise “son çekim” ifadesinin bir de “ön çekim” ifadesini akla getireceğinden çalışmamızda bu bölüme *çekim edatı* demeyi uygun bulduk.

Çekim edatlarıyla ilgili bir başka görüş ayrılığı da çekim edatlarının hâl eklerine benzeyip benzemediğine dairdir. Bu konuda Ergin, bu edatları fonksiyon bakımından hâl eklerine benzetmiştir. İsmi birçok zarf hâlinin olduğunu ancak bu hâllerin yalnızca ikisinin hâl ekleri tarafından karşılanabildiğini, geriye kalan birçok zarf hâlini son çekim edatlarının yaptığını belirtmiştir (2006: 365-366). Hacıeminoğlu, çekim edatlarını isim hâl eklerinden şu farklarla ayırmıştır: Edatların müstakil kelimeler olup ait oldukları isimle benzeşmemeleri, ait oldukları isimden ayrı yazılmaları, anlam bakımından isme daha geniş ve zengin bir kimlik kazandırmaları, edatların bir isme tamlanan olmaları veya bir hâl eki aldıkları zaman

edatlık hüviyetlerini kaybetmeleri (2015: 1). Korkmaz ise edatları şekilce kelime, işleyiş bakımından da ad çekimi (durum) ekleri niteliğinde kabul eder; çünkü edatlar ile karşılayabildiğimiz bazı anlamları ad çekim ekleriyle de karşılayabildiğimizi savunur (2009: 1053). Ad çekimi ekleri ile edatlar arasındaki görev paralelliği, ad çekimi veya zarf-fiil ekleri ile genişletilmiş bulunan ve başlangıçta özel anlamlar taşıyan kelimelerin, yavaş yavaş birer kalıplaşma sürecinden geçerek anlam aşınmasına uğramaları onları edatlara dönüştürmüştür (Korkmaz 2009: 1055). Toparlı da bu edatları isim çekim eklerine benzetir; ama onlardan daha zengin bir kullanıma sahip olduklarını ifade eder (2011: 544).

Bu konuda bizim görüşümüz şu yöndedir: Ad durum ekleri bazen anlamca çekim edatlarının yerini tutabilmektedir; ancak bu durum tüm çekim edatları için geçerli olmadığı gibi, tüm ad durum ekleri de bu görevi üstlenmez. Aynı zamanda çekim edatları ad durum eklerinden daha zengin bir kullanıma sahiptir.

Çekim edatları Türkolojide önemli bir yere sahiptir ve birçok Türkolog da bu konuda çalışma yapmıştır. Aşağıdaki kısımda çekim edatlarını ele alan Türkologların konuya nasıl bir yaklaşım sunduklarını ve hangi sınıflandırmaları yaptıklarını inceleyeceğiz:

Ergin, son çekim edatlarını işletme vazifesi gören edatlar olarak tanımlar (2006: 365). Bu edatları ikiye ayırmıştır. Bir kısmı yalnız edat olarak kullanılanlardır ki bunlar asıl edatlardır. Bir kısmının ise aslında isimken edat gibi de kullanılan kelimeler olduğunu savunur. Aslında Türkçede son çekim edatlarının hepsinin kökeninin bir isim veya fiile dayandığını ifade eden Ergin, bu edatlaşma durumunun çok eskiden oluştuğunu ve bunların Türkçede başlangıçtan beri karşımıza edat olarak çıktığını söyler. Bir kısım edatın sonradan ortaya çıktığını, bir kısmının ise Arapça ve Farsçadan dilimize girdiğini belirtir (Ergin 2006: 367). Ergin, son çekim edatlarını kullanılışlarına ve fonksiyonlarına göre iki grupta sıralamıştır (2006: 367-372).

Kullanılışlarına göre son çekim edatları:

- Öteki isimlerin yalın, zamirlerin genitif veya akkuzatif hâlleri ile birleşenler: *ile, için, gibi, kadar, birle, bigi, tek*.
- Yalın hâl ile birleşenler: *ara, üzre(üzere), içre, sıra, diye*.

- Datif hâli ile birleşenler: *kadar, göre, karşı, doğru, taraf, âit, dâir, rağmen, değin, dek, dapa, nazaran.*
- Ablatif hâli ile birleşenler: *dolayı, ötürü, beri, önce, evvel, sonra, geri, böyle, yana, taraf, başka, ma'da, gayri, nâşi, öte, öñdin, sarı, içeri, dışarı, özge.*

Fonksiyonlarına göre son çekim edatları:

- Vasıta ve beraberlik edatları: *ile, birle.*
- Sebep edatları: *için, üzere(üzre), dolayı, ötürü(ötrü), nâşi, diye.*
- Benzerlik edatları: *gibi, bigi, tek.*
- Başkalık edatları: *başka, özge, gayri, ma'da.*
- Diğer hâl edatları: *göre, nazaran, dâir, âit, rağmen.*
- Miktar edatı: *kadar.*
- Zaman edatları: *beri, önce, evvel, böyle, sonra, geri, öñdin.*
- Yer ve yön edatları: *kadar, değin, dek, karşı, doğru, dapa, yana, taraf, sarı, sıra, içeri, içre, üzre, ara, öte.*

Hacıeminoğlu, çekim edatlarını isimlerden sona gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık v.b. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimeler olarak tanımlamıştır (2015: 1). Bu edatları yapı ve menşe bakımından üçe ayırmıştır: 1. Fiil menşei olanlar, 2. İsim menşeli olanlar, 3. Yabancı asıllı olanlar. Kullanılış bakımından da ikiye ayırmıştır: 1. Yalnız edat olarak kullanılan donmuş kelimeler, 2. Aslında isim veya zarf olmakla beraber, geçici olarak edat durumunda kullanılan kelimeler. Mânâ bakımından ise yedi gruba ayırmıştır (Hacıeminoğlu 2015: 2-3) :

1. Başkalık, farklılık ifade edenler: *ayrı, başka, gayri, hariç, ma'ada, özge, ziyâde vb.*
2. Benzerlik ve miktar bildirenler: *denli, derece, dek, gibi, kadar, mukabil vb.*

3. Mekân ve zaman ifade edenler: *aşağı, beri, değin, evvel, geri, içre/içeri, kadar, öte, sıra, sonra, ta, taraf, yana vb.*
4. Cihet bildirenler: *değin, dek, doğru, ileri, kadar, karşı, yukarı vb.*
5. Sebep ve gaye bildirenler: *dair, dolayı, için, ötürü, rağmen vb.*
6. Tarz ve mukayese bildirenler: *göre, nazaran, nisbetle vb.*
7. Beraberlik ve vasıta bildirenler: *beraber, ile vb.*

Hacıeminoğlu çekim edatlarının, isim ve zamirlerle birleşirken değişik hâl ekleri istediğini, bu özelliğin bir yandan edatın menşei, bir yandan da mânâ ve fonksiyonuyla ilgili olduğunu ifade eder (2015: 3).

Atabay vd. ise Sözcük Türleri adlı çalışmalarında ilgeçleri, anlam ve görevleri daha çok tümce içinde, birlikte bulunduğu sözlerle beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan ögeler şeklinde tanımlanmışlardır (2003: 115). İlgeçler sözcükler arasında kurdukları ilgiden ötürü bu adı taşımaktadır. İlgeçlerin özellikleri eserde şu şekilde belirlenmiştir (Atabay vd. 2003: 117-118):

- İlgeçler, ad ve adlarla birlikte çoğu kez tamlama biçiminde kullanılır, bu tamlamaya ilgeçli tamlama denir.
- İlgeçler, iyelik eki aldıklarında ad gibi kullanılır.
- Bir ilgecin bir adla birlikte, başka bir adın sıfatı gibi görev yaptığı görülür.
- İlgeçler de öteki sözcük türleri gibi, tümcede özne, tümleç, yüklem görevini yüklenirler. Ancak özne olarak kullanılışları çok seyrekir.
- İlgeçli tamlama, bir yüklemi etkilediğinde ilgeçli tümleç olur.
- İlgeçlerin ek eylemle yüklem oluşlarına sık sık rastlanır.
- İlgeçler, sözcük türleri içinde en çok belirteçlere yakındır. Sözcükler arasında ilgi kurduklarında ilgeç, yüklemle bağlantı kurduklarında da belirteç görevindedir. Dilimizdeki ilgeçler, çoğu kez belirteç olarak da kullanılabilir.

Atabay vd. ilgeçleri; kullanım ve görevlerine göre incelenmiş ve şu ilgeçlere yer vermişlerdir: *ile, için, gibi, göre, kadar, üzere/üzre, doğru, karşı, dek, değin, dolayı, öte, ötürü, yana, bile, beri, evvel, sonra vb.* (2003: 123-124).

Korkmaz ise edatları, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında anlam ilişkileri kuran görevli sözcükler olarak tanımlamıştır (2009: 1052). Türkçede doğrudan doğruya edat türeten bir ek olmadığını belirterek bunun için dilin ya başka dillerden alıntılama yaptığını ya da kalıplaşma yoluna başvurduğunu ifade eder (Korkmaz 2009: 1055). Korkmaz, edatları üç grupta sınıflandırır (2009: 1055-1084):

A. Yapı ve kökenleri bakımından

I. Türkçe kökenli edatlar

1. Ad kökenli edatlar: *gibi, için, başka, bakıma, bakımdan, bakımından, beri, boyunca, dek, denli, içre, önce, sonra, yana, özge, özgü.*
2. Fiil kökenli edatlar: *ile, ilişkin, göre, geçe, aşırı, aşkın, değin, diye, doğru, dolayı, karşı, ötürü, sıra.*

II. Yabancı kökenli edatlar: *âsâ, gûna, manend, ait, beraber, dair, derece, emsal, evvel, gayri, ibaret, itibaren, kabil, kadar, mukabil, nazaran, rağmen vb.*

B. Kullanılış biçimleri bakımından edatlar

1. Yalın durum isteyen edatlar: *gibi, için, ile, aşırı, dek, diye, kadar, üzre vb.*
2. Zamirlerden sonra ilgi durumu isteyen edatlar: *gibi, için, ile, kadar vb.*
3. Yönelme durumu isteyen edatlar: *ait, bakarak, dair, dek, değin, doğru, göre, ilişkin, kadar, karşılık, nazaran, rağmen, karşın vb.*

4. Çıkma durumu isteyen edatlar: *aşağı, başka, beri, dışarı, dolayı, evvel, gayri, içeri, itibaren, maada, önce, öte, ötürü, sonra, taraf, yana vb.*

C. Görevleri bakımından edatlar

- “Aitlik” ve “ilgili olma” ilişkisi kuranlar: *ait, dair, ilişkin, üzerine.*
- “Benzerlik, tıpkılık, denklik” ilişkisi kuranlar: *gibi, denli, misali, üzere, üzre, cins, cinsten, çeşit, kabil.*
- Belirtme yoluyla “başkalık” ilişkisi kuranlar: *başka, gayri, maada.*
- “Beraberlik” veya “vasıta” ilişkisi kuranlar: *ile, birlikte, beraber, yanı sıra.*
- “Miktar” ve “derece” ilişkisi kuranlar: *kadar, derece, denli, aşkın.*
- “Uygunluk, denklik” ve “nispet” ilişkisi kuranlar: *göre, nazaran, oranla, üzere.*
- “Sebeup, maksat, gaye, hedef” ilişkisi kuran: *için, diye, dolayı, ötrü, üzere (üzre), binaen, cihetle, dolayısıyla, hasebiyle.*
- “Karşılık, karşılaştırma, zıtlık” ilişkisi kuranlar: *karşı, karşılık, mukabil, rağmen, karşın.*
- “Yön gösterme” ilişkisi kuranlar: *aşağı, kadar, değin, doğru, karşı, taraf, sıra, yana.*
- “Öncelik, sonralık ve zaman” ilişkisi kuranlar: *önce, evvel, sonra, beri, itibaren, başlayarak.*
- “Şüphe, tatmin, aşırılık, pekiştirme” bildiren *ki* edatı.
- “Duraksama, tahmin ve şüphe bildirme” görevi ile *ki* edatı.
- “Pekiştirme, aşırılık, bildirme” görevi ile *ki* edatı.

Delice çalışmasında çekim edatlarına, iki kavram arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan dil bilgisel anlamlı uydu sözcükler demiştir. Bu edatlar, çekim edatı öbeğinin birinci bileşeni olan isimden sonra gelir ve dil bilgisel parçası olduğu

isim kavramı ile sonrasında veya öncesinde bulunabilen fiil, fiilimsi veya isimlerle benzetme, sebep, zaman, vasıta, birliktelik gibi anlam ilgileri kurmaya yarar (Delice 2012: 125). Çekim edatlarını yapıları bakımından ikiye ayırmıştır (Delice 2012: 128-137):

1. Basit çekim edatı: *gibi, hakkında, için, ile, ile ilgili / -(y)la ilgili, kadar, üzere, yüzden / yüzünden.*
2. Birleşik çekim edatı: *-a dair, -a değin, -a dek, -a doğru, -a göre, -a kadar, -a karşı, -a rağmen, -den başka, -den beri, -den dolayı, -den evvel, -den içeri, -dAn gayrı / -dAn kelli, -den itibaren, -den önce, -den öte, -den ötürü, -den özge, -den sonra, -den yana.*

Banguoğlu *takı* diye adlandırdığı bu sözcükleri, isimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimeler olarak tanımlamıştır (2015: 385). Takıları istemlerine göre ve yapılarına göre incelemiştir (Banguoğlu 2015: 386-389).

Li, sontakıları ad, adıl ve ortaçlardan sonra gelerek, bağlı olduğu ad, adıl ve ortaçla tümcenin öteki öğeleri arasında zaman, mekân, yön, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran sözcükler (2004: 25) olarak tanımlamıştır. Bu tanımı, Hacıeminoğlu'nun tanımına dayalı olarak yapmıştır. Hacıeminoğlu'nun tanımlamasında sadece adlardan söz ettiğini; ancak sontakılardan önce gelen sözcüklerin sadece adlar değil, adillar ve ortaçlar da olabileceğinden eksik bir tanımlama olduğunu belirtmiştir (Li 2004: 25). Li çalışmasında sadece Türk dillerindeki sontakılara yer vermiş olup bağlaç ve ünlemlerden bahsetmemiştir. Çalışmasını “sontakılar” ve “sontakı gibi kullanılan adlar” olarak iki bölümde yürütmüştür (2004: 31).

Demiray, bu sözcüklere edat adını vermiştir. Yapılan tanımlara ek olarak; edatların hâl ve çekim eki almadığını ama kendilerinden önceki sözcüğün belli bir hâl ya da çekim eki almasını gerektiğini, ayrıca cümledeki yerlerinin de belli olduğunu ve bu belli yerden başka tarafa çekilemediklerini savunmuştur (1968: 14).

1.2. Bağlama Edatları

Başlangıçta Türkçede bağlama edatının olmadığı düşüncesi tüm Türkologlar tarafından benimsenmiştir. Ergin, bağlama edatlarının Türkçede sonradan ve yabancı dillerin tesiriyle ortaya çıktığını söyler (2006: 352). Korkmaz, eskiden Türkçenin bu ihtiyacını dilin yapı ve işleyiş özelliklerinden yararlanarak türlü biçimlerde karşıladığını söyler. Bunu bağlaç oluşturan özel ekler yerine eş değer kelime ve kelime gruplarının yan yana sıralanması veya virgül ve noktalı virgülle birbirine bağlanması; bazen bu görev için şart ekinin, bazı edatların, çoğu kez kalıplaşmış ve kalıplaşmamış zarf-fiillerin veya diğer bazı kelimelerin kullanılması şeklinde açıklar (2009: 1093). Günümüze gelindiğinde ise zengin bir bağlama edatı grubuyla karşılaşmaktayız. Hacıeminoğlu bu zenginliğin sebebini; bu edatların hem yabancı dillerden alınması, hem de Türkçenin gelişmiş ve işlenmiş bir dil olarak kendi bünyesinde de bu edatları oluşturması şeklinde açıklar (2015: 112-113). Banguoğlu ise, bu sözcüklerin Türkçeye daha geç girmesini iki sebeple açıklar. Birincisi, Türk dilleri ifade kısalığı, dolayısıyla bağlamsızlığı tercih etmiştir. Bugün de özellikle konuşmada bağlamlar az kullanılır. *Anlayışlı, (fakat) sebatsız. Bu sabah uğradı, (ve) gitti* örneklerinde olduğu gibi. Türkçenin bu özelliği gerek isim, gerekse fiil tabanlarını basitçe yan yana getirip koştakımlar yapmak yolunu açmıştır: *karı (ve) koca, açık saçık, az çok* örneklerinde olduğu gibi. İkincisi ise, Türkçe zengin bir zarf-fiiller sistemi geliştirmiştir. Bu sebeple ilintili bağlam cümleleri yerine daha çok karmaşık zarf-fiil cümleleri kullanılır: *Yemeğini yedi ve gitti X Yemeğini yeyip gitti* örneğinde olduğu gibi. Böylece Türkçede bağlamların aslında zarf-fiillerden geldiğini savunur (2015: 394).

Bağlama edatlarının adlandırılması, sınıflandırılması Türkologlara göre farklılık gösterse de tanımlamalar aynı noktada birleşmiştir. Ergin, bağlama edatlarını kelimedan küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında irtibat kuran edatlar (2006: 352) olarak tanımlamıştır. Bu edatları; sıralama edatları (*ve, ile, dahil, ilâ*), denkleştirme edatları (*ya, veya, yahut, veyahut*), karşılaştırma edatları (*ya... ya, hem... hem, ne... ne, da/de, bir... bir, ha... ha, gerek... gerek, ister... ister, diler... diler, kâh... kâh, bâzan... bâzan, bâzı... bâzı*), cümle başı edatları (*fakat, lâkin, ancak, yalnız, ama/ammâ, lîk, velîk, velî; eğer, ger, şâyed; gerçi, egerçi, vâkıa;*

çünkü, çün, çü, zirâ; mâdemki, mâdem, çün, çü, çünkü; meğer, binaenaleyh, öyle ki, oysaki, şöyle ki, nitekim, halbuki, kaldı ki, üstelik, belki, hatta, imdi, yani, mamañih, zâten, zâti, bâri, kezâ, hâkeza, kezâlik, kâşki, hazır, bilhassa, demek, demek ki; sanki, san, âdetâ, nasıl ki, nite ki, niçe ki, gûya; tek, yeter ki, meğer ki, velev, velev ki, tâ ki, illâ ki; aksi halde, yoksa; hele; hiç olmazsa, hiç değilse, öyleyse), sona gelen edatlar (dahi, da/de, ise, ki, kim, bile, değil, ya) şeklinde sınıflandırmıştır. Sona gelen edatlara kuvvetlendirme edatları da demek mümkündür (2006: 352-365).

Atabay vd. Sözcük Türleri adlı çalışmalarında bağlaçları, eş görevli ya da birbiriyle ilgili sözcükleri, sözcük öbeklerini, özellikle tümceleri bağlamaya yarayan, bunlar arasında anlam ve kimi zaman biçim bakımından bağlantı sağlayan ögeler olarak tanımlanmışlardır (2003: 125). Bağlaçların özelliklerini şu şekilde belirtmişlerdir (Atabay vd. 2003: 126):

- Bağlaçların belli sözcüklerle kullanılma zorunluluğu yoktur.
- Her tür sözcük ve tümce arasında bağlama görevi yapabilirler. En belirgin görevleri de bağlaçlı yantümceleri oluşturmalarıdır.
- Öteki sözcük türleri gibi özne, tümleç, yüklem oluşlarına pek rastlanmaz.
- Bağlaçların, kimi ad ya da sıfat tamlamalarının arasında yer aldığı da olur: *yemek ve yol parası, soğuk ama temiz su, geniş fakat eski ev* gibi.
- Bağlaçlar, ikilemeler arasında anlamı pekiştirme görevini yüklenirler: *aylarca ve aylarca, günlerce ve günlerce, yalnız ve yalnız, şeker de şeker, coştı da coştı...* gibi.

Atabay vd. bağlaçları iki bölümde incelenmiştir (2003: 127-154):

A. Görev ve kullanımlarına göre bağlaçlar *da(de), ne... ne, ile, ancak, olsun... olsun, yalnız, bile, oysa/oysaki, gerek... gerek, ister... ister, nitekim, üstelik, örneğin, demek/demek ki, yeter ki, ve, ya, ya... ya, ya da, ki, fakat, lakin, ama, çünkü, hatta, hem... hem, hem de, meğer, meğerse, meğerki, kâh... kâh, yani, açıkçası, velhasıl, hasılı, sözün kısası, demek oluyor ki, ne var ki, şu halde* şeklinde sıralanmıştır.

B. Biçim bakımından bağlaçlar dört biçimde incelenmiştir:

1. Yalın bağlaçlar: *ve, de, ama, ile, bile, eğer, lakin, yani, meğer, hem gibi.*
2. Türemiş bağlaçlar: *örneğin, üstelik, ancak, açıkçası, kısacası, anlaşılabilir, gerçekten gibi.*
3. Birleşik bağlaçlar: *oysa, öyleyse, yoksa, neyse, kimbilir, halbuki, veyahut, meğerse, nitekim, sanki gibi.*
4. Öbekleşmiş bağlaçlar: Dört grupta incelenmiştir:
 - a. Yan yana kullanılan bağlaçlar: *ya da, hem de, ne de, yahut da, öyle ki, şöyle ki, demek ki, kaldı ki, mademki, yeter ki, sanki, farzet ki, tut ki, değil mi ki, nerde kaldı ki, şu var ki, ne var ki gibi.*
 - b. Tamlama biçiminde bağlaçlar: *bundan dolayı, bunun için, bunun üzerine, buna göre, görünüşe göre, o halde, şu halde, bundan başka, sözün kısası, senin anlayacağın, bununla birlikte, başka bir deyimle gibi.*
 - c. Tümce biçiminde kalıplaşmış bağlaçlar: *gel gelelim, zorla değil ya, ne de olsa, ne bileyim gibi.*
 - d. Yinelenen sözcüklerle kullanılan bağlaçlar: *ya... ya, ne... ne, hem... hem, ister... ister, gerek... gerek, ama... ama, kâh... kâh gibi.*

Korkmaz ise bağlaçları, “kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile, bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleri”dir (2009: 1091) şeklinde tanımlamıştır. Bağlaçların özelliklerini şöyle sıralamaktadır (Korkmaz 2009: 1094):

1. Bağlaçlar da edatlar gibi tek başlarına anlam taşımazlar. Görevli kelimelerdir.
2. Bağlaçların görevleri; kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktır. Bağladıkları öğelerin anlam ve anlatım güçlerini genişletip zenginleştirirler.

3. Bağlama işlevlerinden gelen özellik dolayısıyla, cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü, sözde süreklilik sağlarlar.
4. Edatlar ile bağlaçlar arasında kullanılış yerleri ve işlevleri bakımından aralarında herhangi bir ortaklık yoktur.
5. Başka kelime sınıflarından alınmış şekiller (edatlar, zaman zarfları, zarf-fiiller vb.) bazen cümlede bağlaç olarak kullanılabildikleri halde, bağlaçlar başka kelime sınıflarına geçemezler.
6. Bağlaçlar ad soylu anlamlı kelimelerde olduğu gibi özne, nesne, tümleç ve yüklem görevi yapmazlar.

Eserde bağlaçlar şu şekilde sınıflandırılmıştır (Korkmaz 2009: 1094-1136):

I. Kökenlerine göre bağlaçlar

1. Yabancı kökenli bağlaçlar: *âdetâ, aksi halde, aksine, aksi takdirde, amma, ama, amma ki, amma velâkin, bahusus, bilâkis, bilhassa, binaenaleyh, bittabi, esasen, fakat, filhakika, galiba, gayri, hakikaten, ...hâlde, hasılı, hatta, hülâsa, hususiyle, illâ, lâkin, madem, mahaza, mamafih, meselâ, nihayet, tabî, vakıa, ve, velâkin, velev, velhasıl, yani, zahir, zaten, zira vb.*
2. Karışık kökenli bağlaçlar: *belki, belkim, bilmem ki, canım, canım sende, demek ki, hiç olmazsa, hiç şüphesiz, hiç yoksa, ihtimal ki, illa ki, madem ki, meğer ki, meğerse, nasıl ki, nasılsa, ne var ki, ne yazık ki, ola ki, olmaya ki, öyle ki, sadece, sanki, şöyle kim, şu kadar ki, şu var ki, şüphesiz, ya... veya, ya... veyahut, yok canım, zira ki, zira kim vb.*
3. Türkçe kökenli bağlaçlar: *açıkçası, ancak, anlaşılan, ardından, arkasından, ayrıca, bak, bakalım, bakarsın, bakın, bereket versin, besbelli, bırak, bile, bilemedin, bilmem, bilsen, bir... bir, bir de, böylece, böylelikle, bununla beraber, bununla birlikte, da, dahası, dahi, değil mi, değilse, derken, diyeceğim, doğrusu, doğrusunu istersen, dolayısıyla, gerek... gerek, haniya, hele, ile, ise, ister... ister, kısaca, kısacası, nasıl, nasılsa, ne demek, ne... ne, nedense, ne gezer,*

nerede, nerde, neredeyse, nitekim, olsa olsa, oysa, öncelikle, örneğin, öylesine, özellikle, özetle, pek güzel, sakın, sakın ola, sonunda, söz gelimi, söz gelişi, şimdi, şimdi bakınız, şimdilik, şimdiyse, şöyle, şöyle dursun, tek, uzatmayalım, üstelik, üstelik de, üstüne üslük, varsın, yalnız, yalnızca, yetmemiş, yine, yine de, yok, varsa... yoksa, yoksa vb.

II. Şekil yapılarına göre bağlaçlar

1. Tek kelimededen oluşan bağlaçlar: *açıkçası, âdeta, aksine, ama, aslında, ayrıca, belki, besbelli, bile, bilhassa, çünkü, dA, dahası, derken, diyeceğim, eğer, ekseriya, elbette, esasen, evvelâ, genellikle, gerçekten, hakikaten, halbuki, herhalde, hülâsa, hem, ile, kısaca, kuşkusuz, lâkin, maalesef, meğer, meğerse, mutlaka, nedense, nihayet, nitekim, öncelikle, öylesine, sonunda, şimdiyse, şüphesiz, tabiatıyla, velhasıl, yalnızca, yani, yeniden, yoksa, zaten, zira vb.*
2. Ad tamlaması, edat grupları, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, ünlem grubu gibi gruplar halinde olan bağlaçlar: *aksi hâlde, aksine olarak, aksi takdirde, anladığım kadarıyla, asıl önemli olan, aynı şekilde, başka deyişle, başka bir söyleyişle, beri yandan, bildiğim kadarıyla, bilindiği gibi, bilindiği üzere, bir bakıma, bir taraftan da, bir yanda... bir yanda, böyle iken, böyle olunca, bu gidişle, bundan dolayı, bununla beraber, bununla birlikte, hadi canım sende, hâh öyle, hay canım, olsa olsa, ondan ötürü, tıpkı onun gibi, yahut ki, yazık ki, yok canım vb.*
3. Yalın ya da iki kelimededen oluşan bağlaçlar: *bazen... bazen, belki... belki, belki... belki de, bir... bir, bir... bir de, bir bakarsın... bir bakarsın, bir taraftan... bir taraftan, bir yandan... bir yandan, da... da, da... da... da, ha... ha, hem... hem, ister... ister, kâh... kâh, kimi zaman... kimi zaman, ne... ne, ne... ne... ne... ne, olsun... olsun, ya... ya vb.*
4. Cümle yapısında olan bağlaçlar: *Allah bilir ya, anlıyorsunuz ya, aslına bakarsan, az kalsın unutuyordum, bakalım, bakıyorum, bana kalırsa, bereket versin, bilirsiniz, bilmem ki, bir bakarsın, bir de ne göreyim,*

bize kalırsa, bu demektir ki, görelim bakalım, ne bileyim işte, ne çıkar sanki, senin anlayacağın, şurası bir gerçek ki, uzatmayalım, varsın olsun, yalnız şu var ki vb.

III. İşlevlerine ve cümledeki yerlerine göre bağlaçlar

1. Sıralama bağlaçları: *ile, ilâ, dahi, ve; dA... dA, gerek... gerek(se), hem... hem(de), ister... ister, ne... ne, olsun... olsun.*
2. Denkleştirme-karşılaştırma-seçme bağlaçları: *ya, ya... ya, ya da, yahut, veya, veyahut da.*
3. Pekiştirme bağlaçları: *dA, dahi, bile, hem(de), mI/mU, ise, -sA, ya.*
4. Nöbetleşme bağlaçları: *bazen... bazen, bazı... bazı, bir... bir, biri... öbürü, kâh... kâh, kimi... kimi.*
5. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar:
 - a. Başında buldukları cümleleri kendilerinden önceki cümlelere bağlayan bağlaçlar: *açıkçası, aksi hâlde, ama, ancak, anlaşılan, anladığım kadarıyla, aslında, aynı zamanda, bana kalırsa, başka bir deyişle, bereket versin, bir de bakarsınız, bize öyle geliyor ki, bu durumda, buna rağmen, bu takdirde, doğrusu, dolayısıyla, eğer, elbette ki, evet ama, gel gelelim, gerçekten de, gerçi, hâlbuki, haydi bakalım, her hâlde, her şeye rağmen, hiç değilse, hiç şüphesiz, hususiyle, ister istemez, kaldı ki, keşke, kısacası, kuşkusuz, lâkin, maalesef, mâlum ya, meğer, meğerse, ne acı ki, ne demek, nedense, ne de olsa, ne fayda, ne fayda ki, ne de olsa, neden sonra, ne gariptir ki, neyse, neme lâzım, ne yapalım, ne yazık ki, niçin dersiniz, o halde, olsa olsa, oysa, oysaki, öyleyse, özellikle, özetle, peki, peki ama, sahi, sakın, sanki, sonra, sonuç olarak, sözün kısası, şayet, şimdi, şimdilik, şunu da söyleyeyim ki, şurası bir gerçek ki, şu var ki, şüphesiz, tam aksine, tersine, toparlarsak, üstelik, varsa yoksa, velhasıl,*

yalnız Şu var ki, yazık ki, yeter ki, yine, yine de, yok canım, yoksa, zaten vb.

b. Başında buldukları cümleleri sonraki cümlelere bağlayan bağlaçlar: *bakmış ki, baktı ki, baktım ki, bildiğim kadarıyla, bilmem, canım, değil mi ki, diyelim ki, gelelim, gerçi, hadi, (<haydi), hah işte, hele, her ne kadar, isterse, mademki, neyse ki, olur ya, öylesine, sözüüm ona, tutalım ki, tut ki, ya, yok, yok eğer vb.*

c. İki cümleyi tekrarlama yoluyla birbirine bağlayan bağlaçlar: *belki... belki, belki de... belki de, ben diyeyim... sen de, bir bakarsın... bir bakarsın, bir bakarsınız... bir bakarsınız, bir taraftan... bir taraftan, bir taraftan... bir taraftan da, bir taraftan... diğer taraftan, bir taraftan... bir yandan da, bir yanda... bir yanda, bir yandan... öbür yandan da, öte yandan, bir yandan... öte yandan da, evvelâ... sonra, hah... hah, ha... ha, hem... hem, hem... hem de, ister... ister, kimi zaman... kimi zaman, ne... ne, ne... ne de, önce... sonra, varsa da yoksa da, ya veya, ya... ya da, ya... yahut, ya... yahut da vb.*

6. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçların işlev bakımından sınıflandırılması

- “Açıklama” bildiren cümle bağlayıcıları: *Allah bilir ya, Allahtan ki, ama, amma, velâkin, ancak, anladığım kadarıyla, artık, aslına bakarsan, aslında, ise, bakıyorsun, bir başka deyişle, başka bir söyleyişle, bereket versin, besbelli, bildiğim kadarıyla, bir de Şu var ki, böyle olsa bile, bundan böyle, bundan sonra, bu takdirde, çoğu zaman, çünkü, daha açık bir ifadeyle, dediklerine bakılırsa, demek, demek ki, demek oluyor ki, dikkat ederseniz, dikkat edilirse, doğrusunu istersen, doğrusunu söylemek gerekirse, düşünüyorum da, elbette, en sonunda, filhakika, gayri, gelgelelim, görüyorsun ki, görüyorsunuz ki, hakikatte, halbuki, hatta, hele gel bakalım,*

hem de, her ne kadar, her şeye rağmen, hiç olmazsa, hiç şüphesiz, işin aslına bakarsan, işin kötüsü, işin tuhafı, iyi öyleyse, ki, kimi zaman... kimi zaman, kuşkusuz, meğer, meğerse, nasıl desem, neyse ki, ne var ki, ne yazık ki, nitekim, oysa, örneğin, öyle olduğu halde, öyle ya, öyleyse, sakın, sakın ha, sanıyordum ki, söylediklerine bakılırsa, şimdiyse, şu kadarını söyleyeyim ki, şimdiyse, şurası bir gerçek ki, şu şartla ki, şu var ki, şüphesiz, yalnız şu var ki, yani, zaten vb.

- “Sonuç” bildiren cümle bağlayıcıları: *ama, ancak, bakar ki, bakmış ki, bell ki, binaenaleyh, bir de bakıyorsun, bakmış ki olmuyor, bir de bakmış ki, bir de ne göreyim, böylece, böylelikle, bu bakımdan, bu demektir ki, bu durumda, bu gidişle, bu maksatla, bundan dolayı, bundan ötürü, bu nedenle, benim için, bunun içindir ki, bunun sonucu olarak (da), şu sebeptendir ki, bu surette, bu yüzden, doğal olarak, dolayısıyla, gör bak, göreceksin, göreceksiniz, görüldüğü kadarıyla, her nedense, her neyse, hiç değilse, hiç olmazsa, ister istemez, ki, madem ki, nasıl olsa, ne yazık ki, nihayet, nitekim, onun içindir ki, o sebeple, o takdirde, o zaman, öyleyken, öyleyse, pekâla, sonuçta, şimdilik, şu hâlde, yoksa vb.*
- “Üsteleme” bildiren cümle bağlayıcıları: *ancak, asıl, asıl o zaman, bilhassa, bir de, böyle de olsa, bunlar yetmezmiş gibi, daha da öte, dahası, gerçekten(de), hani, hattâ, hattâ ve hattâ, hele, heyhyat ki, illâ ki, ille, ille de, iyi ama, kaldı ki, muhakkak ki, ne çıkar ki sanki, ne olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, nihayet, nitekim, o kadar ki, öyle ki, özellikle, tevekkeli değil, üstelik, üstüne üstlük, velev ki, yeniden, yine de, zaten vb.*
- “Sebepe” bildiren cümle bağlayıcıları: *baksana, baksanıza, baktım ki, bir nedeni, bir nedeni de, çünkü, değil mi ki, demek, eh, hele, keza, ki, madem ki, neden dersen, ne kadar olsa, ne*

olsa, ne var ki, neylesin, niçin dersiniz, öyle ya, bu itibarla, şu itibarla ki, şundan dolayı ki, zira vb.

- “Zıtlık” bildiren cümle bağlayıcıları: *aksine, aksine olarak, ama, ancak, buna karşı, buna karşılık, buna rağmen, bununla birlikte, evet ama, fakat, gelgelelim, halbuki, hem... hem, hiç de, lâkin, ne çare ki, ne gezer, ne var ki, şu var ki, oysa, sonra, tam aksine, tam tersine, zıddına, yine de, yoksa vb.*

Delice; bağlama edatını eş değer ve eş görevli ses ile ses, sözcük ile sözcük veya sözcük öbeği, sözcük öbeği ile sözcük öbeği veya sözcüğü, cümle ögesi ile cümle ögesini ve cümle ile cümle yahut cümleleri birbirine bağlamaya yarayan, hem asıl hem de uydu olarak kullanılabilen bir sözcük türü (2012: 143) diye tanımlamıştır. Bağlama edatlarını yapılarına göre şu şekilde sınıflandırmıştır (2012: 144-165):

1. Bağlama edatı öbeği kuran bağlaçlar: *ama, ancak, da... da..., fakat, gerek... gerek..., hem... hem... / hem... hem de..., ile, ister... ister..., kâh... kâh... / geh... geh... / gah... gah..., lakin, ne... ne... / ne... ne de..., olsun... olsun..., üstelik, ve, ya... ya... / ya... ya (yahut / veya / veyahut) da...*
2. Cümle dizisi oluşturan bağlaçlar: *ama, ancak, belki, bırak ki, bilemedin / bilemediniz, bir / bir de, çünkü, dahası, demek / demek ki, derken, dolayısıyla, fakat, hâlbuki, ha... ha..., hatta / ve hatta, hem / hem de / hem... hem (de)..., ister... ister..., iyisi mi, kâh... kâh... / gâh... gâh..., kısacası, ki, lakin, mademki, mamefi, mesela, nasıl ki, ne... ne... / ne... ne de..., nitekim, neyse, oysa / oysaki, örneğin, öyleyken, öyle ki, öyleyse, ta / ta ki, üstelik, ve, velhasıl, ya... ya (yahut / veya / veyahut)..., yalnız, yani, yeter ki, yoksa.*
3. Arasöz bağlaçları: *bahusus, belki / belki de / ve belki / ve belki de, ki, yani, velev / velev ki, velhasıl.*

Banguoğlu, bu edatlara bağlam adını vermiş ve söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı ve bazen da iki paragrafı bağlamaya yarayan

kelimeler olarak tanımlamıştır (2015: 390). Bağlamları şu şekilde sınıflandırmıştır (2015: 391-393):

1. Ulama bağlamları: *ile, ve, de, hem... hem, ne... ne, de... de, gerek... gerek (se), olsun... olsun* gibi.
2. Ayırtlama bağlamları: *ya, yahut, ya da, veya, ya... ya, mi... mi, ister... ister* gibi.
3. Karşıtlama bağlamları: *ama, fakat, lâkin, yalnız, ancak, bununla beraber, şu var ki, yine de* gibi.
4. Almaşma bağlamları: *bir... bir, kimi... kimi, biri... öbürü, bazan... bazan, gâh... gâh* gibi.
5. Üsteleme bağlamları: *de, hatta, bile, üstelik, hem de, zaten, kaldı ki, nasıl ki* gibi.
6. Açıklama bağlamları: *yani, demek ki, öyle ki, başka bir deyimle, senin anlayacağın* gibi.
7. Salt bağlamlar: *ki, kim, de* gibi.
8. Yerverme bağlaçları: *gerçekten, netekim, halbuki, oysa, hal böyleyken* gibi.
9. Sebep bağlamları: *çünkü, zira, ki* gibi.
10. Sonuç bağlamları: *buna göre, bundan dolayı, bunun üzerine, bunun için, bu sebeple, öyleyse, o zaman, şimdi* gibi.
11. Amaç bağlamları: *taki, diye, ki, kim, için, tek, yeter ki* gibi.
12. Şart bağlamları: *eğer, şayet, yoksa, illâ, o takdirde, aksi halde* gibi.

Yapılan bu çalışmalardan da yola çıkarak bize göre bağlama edatları; sözcükler, sözcük grupları, cümleler ve bazen de paragraflar arasında anlam veya biçim yönünden bağlantı kuran sözcüklerdir. Bağlama edatlarının birçoğunu başka dillerden almamıza rağmen dilimizde önemli bir yer tutmuştur. Bu sözcükler, söze anlatım bütünlüğü ve zenginliği kazandırır. Yukarıdaki kısımda görüşlerini sunduğumuz Türkologların hemen hemen birbirine yakın tanımlama ve sınıflandırma yaptıkları görülmektedir. Biz de bu çalışmalardan faydalanarak bağlama edatlarını

incelediğimiz ilgili kısımda, her bir madde başını ayrıntılı olarak açıklamayı uygun bulduk.

1.3. Ünlem Edatları

Ünlem edatları birçok Türkologun görüş ayrılığına düştüğü gramer konularından biridir. Kimi Türkologlar edat başlığı altında *ünlem edatı* olarak ele alırken kimisi de *ünlem* başlığında ayrı bir grup olarak değerlendirmiştir. Tanımlamalar hemen hemen aynı olsa da ele alınan sözcükler farklılık göstermektedir. Kimisi yansıma sözcükleri ünlem grubunda ele alırken kimisi de bu sözcükleri ünlemlerden ayrı tutmuştur. Ayrıca ünlem olacak kelimelerin sınırı kesin olarak çizilemediğinden hangi kelimelerin ünlem sayılacağı da kesinleştirilmemiştir. Bu farklılıkların hangi gramerciler tarafından oluştuğunu, kimlerin nasıl bir yol izleyerek sınıflandırma yaptığını, kimin hangi adlandırmayı benimsediğini aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Ergin, ünlem edatlarını his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırıp, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri, tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlar olarak tanımlamıştır. Bu edat grubunu ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları ve cevap edatları olarak beşe ayırmıştır (2006: 349). Ünlemleri *âh (ah), vâh (vah), eyvâh, ay, vay, oy, of, öf, püf, tu, oh; pat, küt, çat, çut, şrak, miyav, tıs; hop, di, haydi; pist, oşt; aman, yazık; heyhât, âferin, sakın, hazer, hah, yûh, yûha, hâşâ* şeklinde sıralayarak tek başlarına ve söz arasında başlı başına kullanılan ve ifade taşıyan edatlar olarak belirtmiştir. Seslenme edatlarını hitap edatları olarak değerlendirip *a, ay, ey, hey, yâ, yâhu, be, bre (mere, more), ulan, hû* şeklinde sıralamıştır. Sorma edatlarını *hani, acep (aceb), acabâ, niçin* olarak belirlemiştir. Bu sözcüklerin yanında soru edatı olarak kabul edilen *mı / mi* soru ekinin şeklinden ve kullanımından başka tek başına hiçbir şey ifade etmemesi ve kullanılmaması bakımından da sorma edatlarından çok farklı olduğunu söylemiş ve başlangıçtan beri ek durumunda olduğundan edat sayılmadığını savunmuştur. Başlıca gösterme edatını *işte* olarak belirtmiştir. Cevap edatlarını tasdik veya red ifade eden edatlar olarak kabul ederek *evet, hayır, yok, değil, peki, hay hay, he, efendim, tabii, elbette* şeklinde sıralamıştır. Bunun yanında söz arasında *iyi, güzel, olur, olmaz* gibi isim ve fiillerin de tasdik veya red edatı gibi

kullanıldığını belirtmiştir (Ergin 2006: 349-351). Ergin, *ünlem edatları* adını kullandığı bu sözcük grubunu edatların içinde ele almış yani ünlemleri edat soylu sözcükler grubunda değerlendirmiştir.

Atabay vd. Sözcük Türleri adlı çalışmalarında ünlemleri; kimi zaman sevinme, kızma, korku, acıma, şaşma gibi ansızın beliren duyguları, kimi zaman da birtakım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcükler olarak tanımlamışlardır. “Nida” sözcüğüne karşılık olarak türetilmiştir. Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan sözcüklerin yanı sıra yansımalar, dilek, buyruk, dua kavramı taşıyan tüm sözcükler, tümceler, sanlar, kişi adları bile ünlem olarak kullanılabilir (2003: 155). Ünlemlerin kullanıldığı tümceye ünlem tümcesi denir ve bu tümcelerin sonuna ünlem imi konur. Tümcede ünlem olarak kullanılan sözcüklerin yeri belli değildir. Tümcenin başında ve sonunda olabileceği gibi içinde de olabilir. Ünlemler sık sık yinelenmiş olarak, ikileme biçiminde kullanılırlar: *ah oh, ah vah, hay hay, oh oh...* gibi. Ünlemler ad soylu sözcüklerin bir bölümü olduklarından ad durumu, iyelik ve çoğul eklerini alırlar ve ad gibi kullanılırlar: *ahı, ahını, ahından, ahlar, oflar, vahlar...* gibi. Türkiye Türkçesinde kimi sözcükler zaman zaman ad, sıfat, ilgeç, belirteç, olabilir ancak ünlemler, adın dışında öteki sözcük türlerinin yerine kullanılamaz. Ünlemler seyrek de olsa tümce içinde özne, tümleç ve yüklem olabilir. Bir ünlem, çoğu kez bir tümce yerini tutabilir ve söyleyişe göre bir tümce de ünlem gibi kullanılabilir. Ünleme anlam ve değer kazandıran söyleyiştir (Atabay vd. 2003: 156). Eserde Türkiye Türkçesindeki ünlemler üç gruba ayrılmıştır: 1. Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan sözcükler, 2. Ünlem olmuş sözcükler, 3. Yansıma sözcükleri (2003: 157). Türkçede kullanılan ünlemler *a!, e!, ha!, ah!, eh!, ay!, ey!, ya!, hah!, o!, vah!, oh!, oha!, hay!, hay hay!, hey!, vay!, of!, uf!, pöh!, tu!, tuh!, aman!, eyvah!, haydi!, bravo!, hişt!, yazık!, yahu!, hu!, be!, sakın!, yaşa!, Allah!, Tanrım!, Yarabbi!, ya!, hoppala!, hop!, ayol!, ulan!, yuh!, yuha!, maşallah!, haşa!, heyhat!, âlâ!, aferin!, destur!, amin! İnşallah!, pardon!..* olarak sıralanmıştır (2003: 158-173).

Korkmaz ise ünlemleri; “söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları

onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir tür olarak” tanımlamıştır (2009: 1140). Ünlemlerin yalnız başlarına da birer anlam ve anlatımlarının bulunması, yerine göre cümlenin yerini tutan anlatımlara sahip olmaları, ada dönüşebilmeleri ve bir ad gibi çekime girip yer yer yeni türetmeler yapmaları veya anlamlı bazı kelimelerin ünlem sınıfına girmeleri özellikleriyle anlamlı kelimeler sınıfına dâhil edileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda ünlem olarak çekime girmemeleri ve doğrudan doğruya belirli bir kavrama karşılık olmamaları dolayısıyla da görevli kelimeler sınıfına dâhil edileceğini savunmuştur. Korkmaz, bu sebeplerden ünlemleri görevli-anlamlı kelimeler başlığı altında ayrı bir kelime türü olarak ele almıştır (2009: 1146). Eserde ünlemler üç türlü sınıflandırılmıştır (2009: 1146-1192):

I. Kökenleri bakımından ünlemler

II. Ses ve kelime yapısı bakımından ünlemler

III. Nitelik ve görevleri bakımından ünlemler

A. İçe Dönük Ünlemler

- “Acı duyma, acıma” işlevinde olan ünlemler: *aa, abe, ah, ee, hey, vire, ya, oy oy oy, uy, vah vah vah, vay vay vay, yazık vb.*
- “Alay etme, küçümseme” işlevinde olanlar: *a, ah, be, cart, eh, ha, hey, hih, vah, oh, ohhoo, puf, vah vah, vay vay, vışş, yaa vb.*
- “Beğenme, takdir” işlevinde olanlar: *aferin, ah, ahoo, bravo, bre, breh breh, eh, ha, hah, hay, hele, hey gidi hey, humm, işte, o, oh, ohhoo, peh peh, vallahi, ya, yahu vb.*
- “Sevgi, şefkat, sevinç, mutluluk” bildiren ünlemler: *ah, be, eee, hay, hey, heeehh, hele, işte, oh, oh be, varol, yaşa, yaşasın, yeeh vb.*
- “Beğenmeme” bildiren ünlemler: *humm, pöh, ya, yazık, yuh vb.*

- “Bıkkınlık, usanma, can sıkıntısı, karamsarlık, memnuniyetsizlik” bildiren ünlemler: *ah, aman, be, öf, öf be, uff, uhh, vıış, of, a, abe, be, e, hey* vb.
- “Hatırlama, hatırlatma, hayret, ihtimal, tahmin, imrenme, merak” bildiren ünlemler: *aaa, ah, haa, hu, him, vay be, ay, hay Allah, hele* vb.
- “Özlem, istek, arzu, ısrar, itiraz” bildiren ünlemler: *ah, e, eh, hey gidi hey, keşke, hay Allah, inşallah, of be, aa, yahu.*
- “Kızgınlık, sitem, öfke, nefret” bildiren ünlemler: *aa, abe, aferin, ah, Allah Allah, aşk olsun, ayol, bre, e, eh, ha, hay Allah, hay hay, hayda, ha, hele, hey, hoppala, işte, lan, ulan, ne, of, tu, tü, tüh, tövbe tövbe, vay, vire, ya, yahu, be yahu, yallah, yeter, yeter be* vb.
- “Korku, heyecan, uyarı, çekinme” bildiren ünlemler: *ah, aha, aman aman, ay, eyvah, hey, hihh, hop, oha, höst, tövbe tövbe, sakın ha, şışt, uy, uyh, ya* vb.
- “Abartma, haykırma, övünme” bildiren ünlemler: *ohhoooo, ehheeyyyt, eee* vb.
- “Şaşkınlık duygusu” bildiren ünlemler: *aa, aboo, ah, aha, Allah Allah, aman Allah’ım, hay Allah, hay Allah’ım, hele bak, hiç, hoppala, ne, o, ooo, oh, ohhooo, vay, vay canına, vere, yaa* vb.
- “Pişmanlık, özür bildirme, rica, yalvarma, rahatlatma, sakinleştirme” bildiren ünlemler: *Allah aşkına, ooo, yahu, haahh, hele, oh, oh be, Allah’ım* vb.
- “Süreklilik” bildiren ünlemler: *bre, ha, ha babam, habire* vb.
- “Karşı çıkma, tehdit” bildiren ünlemler: *ha, hele, vay, ya* vb.
- “Telaş” bildiren ünlemler: *eyvah, hay Allah, hih* vb.

- “Yöneltme, teşvik” bildiren ünlemler: *be, e, hadi vire, haydi, yallah* vb.
- “Üzüntü” bildiren ünlemler: *eyvah, hay Allah, heyhat, of, oh, vah vah, vay, vay vay vay* vb.
- “Pekiştirme” işlevindeki ünlemler: *aha, da, ha, ya, işte, vallahi, billahi* vb.

B. Dışa Dönük Ünlemler

1. Seslenme (Hitap) Ünlemleri: *a, ay, ey, haydi, hey, ya, yahu, bre, ulan, hû, abe, bre, more, hadi, hadisene, lan* vb.
 2. Gösterme ünlemleri: *işte, aha, hah, dahaa (deehaa), tee, nah* vb.
 3. Sorma ünlemleri: *acaba, acep, e, ee, hani, hu, ya, yoksa* vb.
- “Cevap verme, onaylama, kabullenme, red, inkâr, gizleme” bildiren ünlemler: *be, ee, eh, elbet, elbette, evet, hay hay, he, hele, he ya, hu, humm, hop, vah, o, öyle, peki, pekâla, olur, baş üstüne, tabii ya; aa, hah, hih, hayır, hiç, çih, yo, yok, yook* vb.
 - Şimdi “olumsuzluk, red, inkâr” anlatımında olan ünlemler: *hayır, hayır hayır, yok hayır, yoo, yook, hiç, çih* vb.

C. Ses Yansımali (Ses Taklidi) Ünlemler

- a. Hayvanların dış dünyaya seslenmek üzere çıkardıkları sesleri taklit eden ünlemler: *mee! , böö! , moo! , miyav! , cik cik! , gak gak! , glu glu! , gık gık gıdak! , hav hav! , vrak vrak! , vızz! , kukumav! , üürüü!* vb.
- b. Tabiattaki nesnelere hareketlerinden ve tabiat olaylarından çıkan sesleri taklit eden ünlemler: *caz, cız, dan, duk, dir, fir, fis, gur, güm, hur, pır, rap, şar, şır, tak, tuk, küt* vb.

D. Ünlem Gibi Kullanılan Kelimeler: Aslında ünlem olmayan ad, sıfat, zarf gibi kelimelerin ve çekimli fiillerin de konuşan veya yazarların kendi üslûp özelliklerine veya dildeki kelimelere katmak istedikleri

duygusal anlam içeriklerine göre, yer yer birer ünlem gibi kullanıldıkları görülür.

Delice ünlem edatını, hem asıl hem uydu olarak kullanılabilen duygulanma, seslenme ve onama-onamama sözleri olarak tanımlamıştır (2012: 172). Delice ünlemleri şu şekilde gruplandırmıştır (2012: 173-191):

1. Duygu ifadesi olan ünlemler: *aman / amanın, ay / ayy, ah, Allah / Allahım, dehşet, efsus, eyvah, fesuphanallah, güzel, ha / hah, hain, kahrolsun / kahretsin, maşallah, ooo, of, oy / ooy/ oyy, öf, tu / tü, tuh / tüh, uf / üf, vah, vay, yaşa / yaşasın, yazık, yaf / yuh / yuha.*
2. Seslenme ünlemleri: *a, amca, ana, arkadaşlar, arş / marş, aşık, ayol, bacaksız, bacı, bay / bey, bayan, be, beybaba, birader, bravo, bre / bire, can, cana, çapkın, dah / deh, dalya, dede, delikanlı, destur / desturun, deyyus, dikkat, dur, efendi / efendim, elveda, evlat, ey, fayrap, fertik, güzel, hadi / hadisene / haydi / haydin / haydinsene, hey, hişt / kışt / kişt, hop, hu, kâfir, kardeş / kardeşim / kardeşlik, kız, köftehor, kurban, lala, lan / ulan / ülen / lo, lebbeyk, manyak, mayna, merhaba, mersi, mirim, nine, oğul, ole, oşt, peh peh, pist / pist, puşt, rahat, suphanallah, Tanrım, üstat, velet, vira, ya, yakışıklı, yenge.*
3. Yansıma ünlemleri: *cart, fiş fiş, fiskos, tak, türk, zirt.*
4. Onama-onamama ünlemleri: *amenna, amin, bilmem, bravo, buyur / buyurunuz, cık, doğru, eh, evet, estağfirullah, fevkalade, güzel, he, hay hay, hayır, hop / hoop / hoppala, kâfi, kelalaka, kısmet, maazallah, müthiş, nefis, nerde / neredede, olamaz, olur, paydos, peki, pes, tuhaf, yeter, yo / yoo, yok.*

Delice pekiştirme edatını ise bir sözcüğü, sözcük öbeğini yahut cümleyi çeşitli açılardan tamamlayan, bu biçimbirimlere değişik anlam ilgileri katan sözcük türü olarak tanımlamıştır (2012: 198): *a / e; -a / -e, acaba, ama, ancak, bakalım / bakarsın, bari, be, belki, bilmem, bile, da / de, dahi, demek / demek ki, eğer, gel / gel de, guya / guyiya, hadi, hani, hatta, hele, illa / illaki, işte, ki / kim, madem, mübarek, oysa, öyleyse, sade / sadece, sakın, sanki, şayet, tek, üstelik, vesselam, ya, yahu, yani, yazık, yoksa, yok mu.*

Akalın, çoğu kez ünlemlerin anlatım kabiliyetlerinin bir cümleye denk geldiğini; ancak bağımsız bir kelime türü olarak değerlendirildiğinde isim, sıfat, zamir, zarf, fiil gibi kelimelerin sahip olduğu tüm özelliklere sahip olmadığını belirtir. Ünlem olarak kullanılan kelimeler çekime girmez ve yapım eki almaz; ama bir ünlem, isim gibi kullanılabilir ve o zaman yapım eki alıp çekime girebilir ve bu durumda da kelimenin artık isim haline geldiğini ifade eder. Yazılı ve sözlü anlatımda kullanılış şekline göre hemen hemen bütün kelimelerin ünlem işlevinde kullanılabileceğini söyleyerek ünlem olabilen kelimeleri bir anlatım özelliği olarak görmek gerektiğini ifade eder (2011: 595).

Banguoğlu, bir duyusu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimeleri ünlem olarak adlandırmıştır. Ünlemleri *asıl ünlemler* ve *ünlem olan başka kelimeler* diye genel olarak ikiye ayırmıştır. Asıl ünlemleri de *duyuş ünlemleri*, *soruşturma ünlemleri* olarak ikiye ayırmıştır. Banguoğlu yansımaları, kelime türü bakımından ünlemlere en yakın tür olarak görse de yansımaları ünlemlerden ayrı bir tür olarak değerlendirmiştir (2015: 396-408).

Bazı Türkologlar ünlemleri edat sınıfına dâhil etmezler. Çekim ve bağlama edatlarının tek başına anlam ifade etmemesi; ancak bazı ünlemlerin tek başına da bir anlama sahip olması nedeniyle ünlemleri edat sınıfından ayrı tutarlar. Bize göre ünlemler de edatlar içinde yer almalıdır; çünkü tüm ünlemler tek başına tam olarak anlatımı sağlayamayabilir ve bulunduğu cümleye göre anlamını belirleyebiliriz. Örneğin “ay!” ünlemi kimi cümlelerde sevinç, kimi cümlelerde şaşkınlık veya üzüntü bildirebilir. Yani ünlemlerin tek başına vermek istediği duygu tam olarak anlaşılmaz, bu nedenle bulunduğu cümleye göre değerlendirilmelidir. Başka bir yönüyle, tek başına anlamı olan ünlemler de mevcuttur; fakat bu durum sebebiyle ünlemleri edatlardan ayrı tutmamak gerekir. Ünlemler gibi bazı çekim edatları ve bazı bağlama edatları da tek başına anlam kazanabilmektedir. Bazen verdiği örneklerin onayını bekleyen soru cümlelerini *gibi*, *yani*, *ama* şeklinde cevapladığımızda bu sözcüklere tek başına anlam kazandırmış oluruz. Dolayısıyla biz ünlemleri edat sınıfına dâhil ederek ünlem edatları başlığı altında değerlendirdik.

Bize göre ünlem edatları; insanın her türlü duygu ve heyecanlarını bildiren, tabiat seslerini yansıtan, seslenmeleri ifade eden sözcüklerdir. Ünlemler içinde ele alınan sözcükleri sınırlandırmak kolay değildir; çünkü asıl duygu bildiren *ah, oh, of, hey, ey* gibi ünlemler dışında, kullanımına göre dilimizdeki diğer sözcükleri de yerine göre ünlem gibi kullanabiliriz. Bu açıdan değerlendirdiğimizde ünlemleri genel anlamda *asıl ünlemler* ve *ünlem olarak kullanılan sözcükler* olarak ikiye ayırabiliriz. Bu sözcükleri anlam itibarıyla değerlendirecek olursak M. Ergin'in sınıflandırmasını esas alabiliriz. Böylece bu grubu ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları ve cevap edatları olarak beş gruba ayırırız. Kimi Türkologlar yansıma sözcüklere, ünlem edatları içinde yer vermezler. Oysaki yansıma sözcükler, insanlar üzerinde duygu ve heyecana sebep olduğundan ünlemler içinde yer almalıdır. Çekim edatları gibi, ünlemler gibi yansıma sözcükler de yapım ekleri alarak isimleşebilir; ancak yalın halde kullanıldıklarında ve bir duygu, heyecan oluşturduklarında ünlem edatları içinde değerlendirebileceğimiz sözcüklerdir.

1.4. Edatlarla İlgili Bugüne Kadar Yapılmış Çalışmalar

Biz burada edatlarla ilgili yapılmış çalışmaların bir kısmını sıraladık. Daha fazla kaynakçaya ulaşmak için Birol İpek'in 2012'de yaptığı çalışmadan faydalanmak mümkündür. Bizim ele aldığımız çalışmalar şu şekildedir:

Akalın, Şükrü Haluk (2011). "Türkiye Türkçesinde Ünlem". *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*. TDK Yay. 588-603.

Atabay Neşe, Özel Sevgi ve Kutluk İbrahim (2003). *Sözcük Türleri*. (Yay. Doğan Aksan). İstanbul: Papatya Yay.

Aydın, Mehmet (1999). "da / de Edatı İle İlgili Yayımlanmış Bir Yazı Üzerine". *Türk Dili*. 574: 881-884.

Balcı, Tahir (2003). "Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım". *Dil Dergisi*. 122: 7-17.

Banguoğlu, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Cin, Ali (2000). "Hayır Kelimesi ve Türkçede Kullanılışı Üzerine". *Türk Dili*. 582: 39-49.

- Delice, H. İbrahim (2012). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yay.
- Demiray, Kemal (1968). “Edatlar Üzerine”. *Türk Dili*. 672: 13-15.
- Demiray, Kemal (1967). “Edat Tümleçleri Konusundan Doğan Düşünceler”. *Türk Dili*. 193: 16-18.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1968). “Edat Tümleçleri Üzerine”. *Türk Dili*. 197: 579-582.
- Doğan, Levent (Ed.) (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*. İstanbul: Kriter Yay.
- Duran, Suzan (1956). “Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 1-110.
- Efendioğlu, Süleyman (1999). “Edatların Sınıflandırılması”. *Türk Gramerinin Sorunları II*. Türk Dil Kurumu Yay. 419-534.
- Efendioğlu, Süleyman (2006). “Cümle Menşeli Edatlar”. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 31: 193-207.
- Elöve, Ali Ulvi (1958). “da / de Üzerine Bazı Düşünceler”. *Türk Dili*. C. VII: 454-457.
- Ergin, Muharrem (2006). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Gencan, Tahir Nejat (1967). “Edat Tümleçleri”. *Türk Dili*. 192: 907-911.
- Gencan, Tahir Nejat (1968). “Edatlar ve Edat Tümleçleri”. *Türk Dili*. 198: 680-684.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- İpek, Birol (2009). *Türkçede Pekiştirme Edatları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ.
- Karahan, Akartürk (2014). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*. Ankara: Grafiker Yay.
- Karahan, Leyla (2007). “Sonra, Önce” Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu”. *Dil Araştırmaları*. 1: 39-48.

Korkmaz, Zeynep (1999). “Türkiye Türkçesinde Edat”. *Türk Gramerinin Sorunları II*. Türk Dil Kurumu Yay. 419-420.

Korkmaz, Zeynep (2000). “Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu”. *Hasan Eren Armağanı*. Türk Dil Kurumu Yay. 226-236.

Korkmaz, Zeynep (1995). “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. C.1: 85-90.

Korkmaz, Zeynep (1961). “uçun için için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 31-35.

Korkmaz, Zeynep (1994). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Li, Yong-Söng (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. (Yay. Mehmet Ölmez). İstanbul: TDAD.

Oruç, Birsal (1994). *Oğuz Grubunda Edatlar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul.

Özkan, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Özmen, Mehmet (1995). “Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. Türk Dil Kurumu Yay. 315-368.

Özmen, Mehmet (1987). “Da / De Bağlama ve Kuvvetlendirme Edatlarının Türeyişi”. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 4: 73-79.

Saraç, Deniz (1995). *Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Şerbak, A. M. (1992). “Türkçe Son Çekim Edatları, Tümlen ve Çekim Eklerinin Kelime Yapısında Bulunduğu Yere Dair”. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*. 235-239.

Tekin, Talat (1958). “daha Zarfı ve da/ de Edatı Hakkında”. *Türk Dili*. 83: 560-562.

Tiken, Kâmil (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Toparlı, Recep (2011). “Son Çekim Edatları”. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*. Türk Dil Kurumu Yay. 544-546.

Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Zeynalov, Fərhad (1971). *Müasir Türk Dillerinde Kömekçi Nitg Hisseleri*. Bakü.

1.5. Yöntem

Çalışmamızın konusu “Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler”dir. Batı Oğuz grubunu oluşturan lehçeler; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesidir. Bizim bu grubu seçmemizin nedeni, Türkiye Türkçesinin bu grupta yer alması ve diğer iki Türkçenin de fonetik ve morfolojik bakımdan Türkiye Türkçesine en yakın lehçeler olmalarıdır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda sadece bu üç Türkçedeki edatların incelenmesine ait bir çalışma olmaması da nedenlerimiz arasındadır. Bu doğrultuda çalışma yapacağımız alan belirlendikten sonra edat soylu sözcüklerle ilgili literatür taraması yapıldı. Bu konuyla ilgili Türkolojide yer alan dil bilgisi kitapları, makaleler, tezler ve bildiriler taranarak Türkologların konuyla ilgili görüşleri hakkında bilgiler edinildi. Bizden önce bu alanda yapılmış, en yakın çalışma Birsal Oruç’un “*Oğuz Grubunda Edatlar*” adlı doktora tezi olduğu tespit edilerek bu çalışmadan da önemli ölçüde faydalanıldı. Yapılan bu çalışmalardan ve seçtiğimiz lehçelere ait sözlüklerden de yararlanılarak Batı Oğuzcada edatlar konusu ele alındı. Literatür taraması ve metin taramalarının ardından ele alacağımız edatlar belirlendi ve ardından yaptığımız metin taramalarıyla da bu edatlara ilaveler yapıldı. Belirlediğimiz bu edatlar taradığımız kaynak ve metinlerle sınırlı olup çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatları başlıkları altında sınıflandırıldı. Her gruba ait olan edatlar, alfabetik sıraya uygun olarak madde başlarına sıralandı, madde başlarında verilen her bir edatın Türkiye Türkçesi (TT), Azerbaycan Türkçesi (Az.) ve Gagavuz Türkçesi (Gag.)’ndeki karşılıkları da verildi ve alt başlıklar halinde tekrar ele alınarak örnekleriyle birlikte gösterildi. Ele aldığımız edatları kendi içinde köken, yapı, kullanış, anlam ve görevlerine göre ayrıntılı olarak değerlendirdiğimizden çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatları dışında ayrı bir sınıflandırma yapılmadı. Taradığımız metinlerde rastlayamadığımız edatlar için, daha önceki

çalışmalarda kullanılan örneklerden yararlanıldı ve gösterdiğimiz örnek cümleler yazarların imlâ düzenine uygun şekilde verildi. Aynı zamanda örnek metinlerden alınan cümlelerin birçoğunun Türkiye Türkçesine aktarımını tarafımızca yapıldı. Bu çalışmalarla tezimizin asıl bölümü oluşturulduktan sonra tezimizin giriş ve sonuç bölümleri hazırlandı. Son olarak da kaynakça eklenerek çalışmamıza son verildi.

Bu çalışmamızda özellikle Batı Oğuzcada ortak görülen edat soylu sözcükler ele alınmıştır. Bu sözcükler taradığımız metinlerle sınırlandırılmış olup taradığımız metinlerin kaynakçası aşağıda verilmiştir:

Ahundov, Ehliman (1978). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*. (Çev. Semih Tezcan). Ankara: TDK Yay.

Ali, Sabahattin (2015). *İçimizdeki Şeytan*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Ali, Sabahattin (2009). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Anar, İhsan Oktay (2017). *Suskunlar*. İstanbul: İletişim Yay.

Anasözü gaz. (2016). Erişim tarihi: 01 Şubat 2019.

<http://anasozu.com/category/literatura/literatura-omuru/>

Ana Sözü gaz. (2018). Erişim tarihi: 01 Şubat 2019.

http://anasozu.com/wp-content/uploads/2018/03/03_04_2018.pdf

Argunşah, Mustafa (1996). “Çağdaş Gagauz Şiiri”. *Türk Dili (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri Özel Sayısı)*. 678-699.

Atsız, Hüseyin Nihal (2015). *Ruh Adam*. İstanbul: Ötüken Yay.

Babahanlı, Gülbeniz (Ed.) (2007). *Cavidşünaslıq I*. Bakü.

Bekiroğlu, Nazan (2016). *Nar Ağacı*. İstanbul: Timaş Yay.

Buğra, Tarık (2017). *Osmancık*. İstanbul: Ötüken Yay.

Doğan, Levent (Ed.) (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*. İstanbul: Kriter Yay.

Ergin, Muharrem (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Güntekin, Reşat Nuri (2017). *Acımak*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Hakikatın Sesi gaz. (2016). Erişim tarihi: 04 Aralık 2019.

<https://kopuzsesi.files.wordpress.com/2016/05/hs-19-2016-5-lat.pdf>

Kara, Alper (2011). *Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoglu) Metin-Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Kartallıoğlu Yavuz ve Yıldırım Hüseyin (2007). “Azerbaycan Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay. 171-230.

Nizamülmük (2007). *Siyasetname*. Bakü.

Özkan, Nevzat (2007). “Gagavuz Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed: A. Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yay. 81-170.

Özkan, Nevzat (2007). *Gagavuz Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Pala, İskender (2017). *Katre-i Matem*. İstanbul: Kapı Yay.

Pamuk, Orhan (2015). *Kafamda Bir Tuhaflık*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Pamuk, Orhan (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Sakaoğlu Saim, Alptekin Ali Berat, Şimşek Esmâ (1985). *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri-Birinci Cilt*. İstanbul: Halk Kültürü Yay.

Simpson, Cyril Gordon (1957). *The Turkish Language of Soviet Azerbaijan*. Central Asian Research.

Tahir, Kemal (2005). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yay.

Tekin, Latife (2017). *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul: İletişim Yay.

2. Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler

2.1. Batı Oğuzca

Modern Türk dili döneminin içinde yer alan Oğuz grubu lehçeleri Türkiye Türkçesi, Azerice, Gagavuzca, Türkmence ve Horasancadır. Bu lehçeler içinde Batı Oğuz grubunu oluşturan ve birbirine en yakın olanları Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesidir. Tekin, “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”nde bu Türkçeleri *dağlı* grubu içinde değerlendirip Azerbaycan Türkçesini *gal-* alt grubuna, Türkiye Türkçesini *kal-* alt grubunun *ev* bölümüne ve Gagavuz Türkçesini *kal-* alt grubunun *yev* bölümüne dâhil etmiştir (2005: 361-386).

Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinden sonra gelen üçüncü devresidir. 20. yüzyılın başından günümüze kadar süren dönemdir. Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dilidir. Türkiye, Irak, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova'da yaşayan Türklerle, Avrupa'ya, Arap ülkelerine, Amerika ve Avustralya'ya göç eden Türkler Türkiye Türkçesini kullanırlar. Bu dönem, yabancı unsurların oranı bakımından Batı Türkçesinin en temiz dönemidir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Milli Edebiyat akımına bağlı olarak Türkçecilik hareketinin ve Genç Kalemler dergisi etrafında aydınların çabasıyla milli bir yazı dili oluşturulmuştur. Bu akım ile başlayan yeni hareketin sonucunda Türkiye Türkçesi, Doğu dillerinin etkisinden kurtulurken ilerleyen yıllarda Batı dillerinin etkisi altında kalmaya başlamıştır. Uzun süre Arap alfabesini kullanıldıktan sonra 1928'de Latin alfabesi kabul edilmiştir (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 33).

Batı Oğuz grubunda yer alan bu lehçelerin en batıda kalan ve en küçük kolunu Gagavuz Türkçesi oluşturur. Türkiye Türkçesine en yakın lehçedir. Gagavuz Türkçesi diğer lehçelerin aksine uzun süre konuşma dili olarak varlığını sürdürmüş, yazı diline geçiş sürecini ise hâlâ sürdürmektedir. Farklı coğrafyalarda gelişerek zenginleşen Türk dilinde coğrafi, kültürel, siyasal nedenlerden dolayı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda Rusların bölücü etnik politikaları nedeniyle daha da hızlanmış, dilde de fonetik ve morfolojik birtakım sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gagavuzlar da Rusların bu politikasından etkilenmiş, Gagavuz aydınlarının on yıl süren uğraşlarının sonunda Rus alfabesine birkaç harf ilave ederek Kiril esaslı

Gagavuz alfabesini hazırlamışlardır. Bulunduğu coğrafya sebebiyle de bugün hâlâ Slavcanın etkisi altındadır (Özyetgin 2006: 15). Özellikle sözdiziminde bu Slav etkisi dikkati çeker. Gagavuz Türkçesinde kullanılan; açan, allelem/allele/alle, ama, ancak, ani, aniki, bari/bare/barikim, bekim, bile, bolay, da/de/ta/te, eer/er/eerlem, kâni, ki, könâ, makar ki, neçinki, onuştan, osa, osaydı/osıydı, sa, sansın/sanki, zerâ/zerâm gibi cümle başı bağlaçları birleşik cümlede yeni ve farklı yapılar ortaya koymaktadır (Özkan 2002: 444). Konuşanlarının büyük bir kısmı bugün Moldova Cumhuriyeti'nin güneyinde ve Ukrayna'nın güneybatısında yaşarlar. Ayrıca Bulgaristan, Dobruca ve Kafkaslar'da da yaşayan Gagavuz toplulukları vardır. Gagavuzlar Hristiyan Türkleridir (Özyetgin 2006: 16).

Gagavuz Türkçesinden sonra Türkiye Türkçesine en yakın Türkçe, Azerbaycan Türkçesidir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan, Gürcistan ve İran'da konuşulmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus işgaliyle Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan olarak ikiye bölünmüştür. Kuzey Azerbaycan Rus hâkimiyetine, Güney Azerbaycan da İran hâkimiyetine girerek iki farklı fikri, kültürel ve dini çevrede yaşamıştır. 1918'de Kuzey Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş; ancak 1920'de Ruslar tarafından tekrar işgal edilmiştir. 1990 yılında Sovyetler Birliği dağılıncaya 1991'de Azerbaycan bağımsızlığına yeniden kavuşmuştur. Güney Azerbaycan ise hala İran toprakları içinde bulunmaktadır. 1929 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılmış, 1929'da resmen Latin alfabesi kabul edilmiştir. 1939 yılında ise Kiril alfabesi kabul edilmiş, 1990'da Latin alfabesine geçme kararı alınmış ve hala Latin alfabesi kullanılmaktadır (Özyetgin 2006: 16; Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 173-174).

Batı Oğuz grubunu oluşturan bu üç lehçenin içinde edat bakımından en zengin olanı Türkiye Türkçesidir. Bu sayının en az olduğu lehçe ise Gagavuz Türkçesidir.

2.2. Çekim Edatları

Çekim edatları, tek başına anlamı olmayan, ad ve ad soylu sözcüklerden sonra gelerek sözcükler arasında anlam ilişkisi kuran, bulunduğu cümleye göre değişik anlamlar kazanan ve ifadeyi güçlendiren sözcüklerdir. Bu sözcüklere Türkiye Türkçesinde *çekim edatı*, Azerbaycan Türkçesi'nde *göşma*, Gagavuz Türkçesinde ise

artlaf denilmiştir (Akdoğan 1999: 386; Li 2004: 25). Giriş bölümünde genel hatlarıyla değindiğimiz bu edat grubunu; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi olmak üzere üç grupta inceledik. Bu kısımda ele aldığımız edatları köken, yapı, kullanılış, anlam ve görevlerine ait özellikleri bakımından her madde başında ayrı ayrı açıkladık. Çalışmamızda özellikle üçünde de yer alan ve sıkça kullanılan çekim edatlarına yer verdik. Bu edatların açıklaması madde başında yapılmış olup lehçeler arasındaki benzerlik ve farklılıkları da burada sıralanmıştır. Sözcükler, Türkiye Türkçesi esas alınarak alfabetik sıraya göre verilmiş ve örnek cümlelerle desteklenmiştir. Örnek cümlelerin birçoğunun Türkiye Türkçesine aktarımı tarafımızca yapılmış ve bu cümleler, yazarların imlâ düzenine uygun olarak yansıtılmıştır.

Belirlediğimiz çekim edatları şu şekildedir:

Ait TT *ait*, Az. *aid*.

Dilimize Arapçadan geçen ve Osmanlıcadan itibaren kullanılan edattır. Aitlik bildirir. Yönelme durum ekli sözcüklerden sonra kullanılan bir çekim edatıdır. Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde “ilgilendiren, ilişkin, ilişik, ilgili, için, -e düşen” anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Oluşturduğu edat grubu; sıfat veya zarf durumunda da kullanılabilir (Li 2004: 61).

TT *ait*:

Kendilerine ait raflarda duran çeşit çeşit ürkütücü aletler, küçük kavanozlarda ufak tefek yaraları tedavi için kullanılan merhemler, daha gösterişli ilaçlar onun da bütün meslektaşları gibi aynı zamanda dişçi, sünnetçi, hacamatçı olarak tanındığını; uyuz, egzama, sıracı tedavisinde de hâlâ çalınan ilk kapı olduğunu gösteriyordu. (Nar Ağacı, 111)

Taht-ı Süleyman. Sasanî ve İlhanî dönemine ait katmanlarıyla karşına çıkan beklenmedik göz aydınlığı. (Nar Ağacı, 167)

Kim bilir hangi zavallıya ait bu kelleden hâlâ kan damladığına bakılırsa idam az önce Eminöünü'nde infaz edilmiş olmalıydı. (Suskunlar, 99)

Yarasının sarılmasını istemeyen Zâhir, başındaki yaranın kendisine değil de başına o taşı fırlatan şu öfkeli ve zavallı adamlara ait olduğunu söylüyordu. (Suskunlar, 221)

Ayşe, bu ilk derste onların ders durumunu anlamak için yerlerinden kaldırmadan edebiyata ait sorular soruyor, hem onların bilgi derecesini öğreniyor hem de çoktandır hasret kaldığı lisesinin bir sınıfına öğretmenlik etmenin zevkini tadıyordu. (Ruh Adam, 52)

Selim Pusat harb tarihine ait tetkikler de hazırlıyordu. (Ruh Adam, 63)

Dünyada kendisine ait olan ve kendisini ait hissedebildiği tek kişiydi o. (Katre-i Matem, 123)

Cebine birkaç akçe koyduğu yaşlı sicil memuru altı ay öncesine ait iki cilt defteri dikkatlice gözden geçirmiş Nakşigül Hatun diye birisinin öldüğüne ve herhangi bir kabristana gömüldüğüne dair hiçbir kayıt bulamamıştı. (Katre-i Matem, 204)

Soba kuruldu, duvara Fransız inkılâbına ait üç tane tablo kopyası asıldı. (Esir Şehrin İnsanları, 167)

Mebus boş sınıfta, boş sıraların üstünde renk renk, çeşit çeşit çehrelerin belirdiğini, her birinin kendine ait hususiyetleriyle sevindiğini, güldüğünü, düşündüğünü, ağladığını görüyordu. (Acımak, 21)

Az. aid:

Üçüncü mahnu ile koyunları bir bir cins ve hasiyyeti üzre sadalayır ki bu da gırhıma, doğuma aid merasim neğmeleridir “Üçüncü türkü ile koyunları bir bir cins ve özelliklerine göre çağırır ki bu da ilk defa yapılan kırılma ve doğuma ait tören nağmeleridir.” (AHYÖ, 430/25)

Sayaçı sözleri koyunlara aid en gedim merasim neğmelerindedir “Koyun manicisinin sözleri koyunlara ait en eski tören nağmeleridir.”(AHYÖ, 430/30)

Her bés altı bendden sonra ise sayaçı koyunculığa aid bir garavelli söyleyer, tamaşaçıları güldürer “Her beş altı bentten sonra ise koyun manicisi koyunculuğa ait bir fıkra söylüyor, seyircileri güldürüyor.” (AHYÖ, 431/5)

Ävvälcä birinci, sonra ikinci, daha sonra üçüncü şäklä aid cümläläri seçib yazın “Önce birinci, sonra ikinci, daha sonra üçüncü şekle ait tümceleri seçip yazın.” (Li 2004: 61-62)

Onların mükafatlandırılmasına aid sənədləri bu gün hazırlmaq lazımdır “Onların ödüllendirilmesine aid belgeleri bugün hazırlamak lazımdır.” (Li 2004: 62)

Şifahi halğ ədəbiyyatına aid kiçik həcmli söyləmlərin cəminə atalar sözü deyilir “Sözlü halk edebiyatına ait kiçük hacimli ifadələrin tümünə atasözü deniyor.” (Li 2004: 62)

Keçmişdə özünü göstərən ədalətsiz müharibələrə aiddir “Geçmişte kendini gösteren ədalətsiz müharibələrə aittir.” (Cavidşünaslıq, 88)

Maraqlandığımız məsələlər barəsində, xüsusən, ədəbiyyat və incəsənətə aid suallara o həmişə çox geniş və ətraflı cavab verərdi “Merak etdiyimiz məsələlər konusunda, özellikle, ədəbiyyat və güzəl sənətə aid sorulara o daima çox geniş və ətraflı cavab verirdi.” (Cavidşünaslıq, 134)

Artık TT *artık*, Az. *artığ*.

Türkçe kökenli bir sözcüktür (TS 2005: 125a). Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek başkalık ve miktar bildirdiğinde çekim edatı olur. Türkiye Türkçesinde edat olarak kullanımı görülmemektedir; ancak “bundan sonra” anlamında kullanıldığında cümle başı edatı olur. *Artık, sevmeyeceğim* örneğinde olduğu gibi.

Orhon Türkçesinde ve Uygurcada *artuq*, Eski Anadolu Türkçesinde *artuq*, *artuğ*, Osmanlıcada *artuq* biçiminde kullanılmıştır (Li 2004: 2004: 98-99).

Azərbaycan Türkçesinde “-den fazla, üstünde; fazla; önemli; daha; yemek artığı” anlamlarında kullanılan bu sözcük çıkma durumundaki sözcüklere gelerek kullanılır (Li 2004: 100).

Az. artığ:

Bu elm ocağında N. Tusinin rəhbərliyi altında yüzdən artıq əlim işləyirdi “Bu ilim ocağında N[äsirəddin] Tusi’nin başkanılığı altında yüzden fazla əlim çalışıyordu.” (Li 2004: 100)

Ğızım, bu işə «2»dən artıq ğiymət vermək olmaz “Kızım, bu işə 2’den fazla puan vermək olmaz.” (Li 2004: 100)

Ġardaş, fikir éleme, Ġardaş bacını, bacı Ġardaşını sévgilisinden artıĠ séver. Biz de şükür Allah'a birbirimizi bacı Ġardaş kimi sévmiştik. İndi men Ġardaşımın toyunu özüm éyleyeyem “Ġardaş, düşünme, Ġardaş bacısını, bacı Ġardaşını sevgilisinden fazla sever. Şükür biz de birbirimizi bacı Ġardaş gibi sevmiştik. Şimdi Ġardaşımın düĠününü ben kendim yapacaĠım.” (AHYÖ, 234/5)

O, hâmişâ öz iradəsi ilâ yaşamış, öz iradésinâ, millätinâ sadıq olmuştur, millätini, xalqını hâddindân artıq sevmiş vâ millätinâ hâddindân artıq xidmät edân bir insan olmuştur “O, daima kendi iradesiyle yaşamış; kendi iradesine, milletine sadık olmuştur; milletini, halkını haddinden fazla sevmiş ve milletine haddinden fazla hizmet eden bir insan olmuştur.” (Cavisşünaslıq, 2007: 20)

*AteşbeĠli bundan artıĠ başarmaz,
Yahçı şagird ustasına gabarmaz,
Ayrı dilde hêç vaĠt şöhret aparmaz,
Naşı olan atı yêyin çarpıtmaz,
Goy désünler bunı diyen deliydi,
Varım budur, yoĠdan vêren Eliydi.*
“AteşbeĠli bundan fazla becermez,
İyi çırak ustasına kabarmaz,
Ayrı dilde hiçbir zaman şöhret yapmaz,
Acemi olan atı hızlı koşturamaz,
Bırak desinler bunu diyen deliydi,
Varım budur, yoktan veren Ali'ydi.” (Ergin 1971: 40)

AşaĠı TT aşāĠı, Gag. aşaa.

Türkçe kökenli ve aslında bir mekân zarfı olan bu sözcük, çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı olarak da kullanılmıştır (HacıeminoĠlu 2015: 9).

TT aşāĠı:

Şakaklarından aşāĠı şelalelerin döküldüĠünü sandı ona her baktıĠında. (Nar Ağacı, 144)

Ruslar istasyonlarda onları birer boş çuval gibi vagonlardan aşağı atarlar. (Nar Ağacı, 248)

Nihayet, hayvanın başından aşağı bir kova su boca etmeyi akıl edebildiler (Suskunlar, 30)

Eflatun umutla, tâ Eminönü'ne uzanan Arnavut kaldırımından aşağı inmeye koyuldu. (Suskunlar, 100)

İki damla yaş yanaklarından aşağı yuvarlandı. (Ruh Adam, 157)

Yüzü sarardı, iskemleden aşağı kaydı. (Aylak Adam, 21)

Yanındaki birkaç ayakdaşıyla kurna başına konulmuş gümüş sehpadan bir parça buz alıp şarabına atarken peştamalını toplayıp ayağını basamaktan aşağı sarkıtıverdi. (Katre-i Matem, 155)

Korkudan günlerce erkek odasından aşağı inmedi. (Sevgili Arsız Ölüm, 37)

Gag. aşaa:

Şarap akardı kruçadan aşaa, brakaarak taazä maavi boyada kirli tunuk akımnarı “Şarap taze mavi boyada kirli, donuk akımlar bırakarak haçtan aşağı akardı.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Aşırı TT aşırı, Az. –aşırı, Gag. aşırı.

Bu sözcük, yalın durumdaki sözcüklere gelerek “alışılan veya dayanılabilen dereceden çok daha fazla, taşkın; bir şeye gereğinden çok fazla bağlanan, önem veren, müfrit; bir şeyin gereğinden çok olanı; ötede, ötesinde; gereğinden fazla, çok” anlamlarında kullanılan bir ilgeç durumunda kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde *aşırı, aşuru, aşırı*; Osmanlıcada ise *aşırı* biçiminde karşımıza çıkar (Li 2004: 117). Yön edatıdır; *aşır+u* şeklinde zarf-fiil kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır (Özkan 1996: 190).

TT aşırı:

Eskiden sütçümüz bize gün aşırı süt, dört gün aşırı yoğurt getirirdi. (Korkmaz 2009: 1058)

Az. –aşırı:

Camaatı tüzä ätä öyrätmiş İmamäli günaşırı [danalardan] birini tutub käsirdi
“Cemaati taze ete alıştırmış İmamäli günaşırı [danalardan] birini tutup kesiyordu.”
(Li 2004: 118)

Känd aşırı it hürmüz “Köy ötesinde it ürümez.” (Li 2004: 118)

Gag. aşırı:

Bu saba herbir onbeş sekunda aşırı kafama ideyalar gelerlär “Bu sabah her on beş dakikada bir kafama düşünceler geliyorlar.” (Li 2004: 117)

Kostinin babası kolhozun hayvan fermasında işler, evä gün aşırı geler “Kostin’in babası kolhozun hayvan (yetiştirme) çiftliğinde çalışıyor, eve günaşırı geliyor.” (Li 2004: 117)

Avarlar hem Ugurlar ama bu sıra pek çirkin, karşı koydular, da zoor ensedi onnari
Türk ordularını hem kouladı Yayık Deresi aşırı, çıkıp, taa büyük bir dereyä –İtilä
“Avarlar ve Ogurlar bu aralar korkunç bir şekilde karşı koydular. Türk orduları onları zor yendi ve Yayık Deresi üzerinden çıkıp daha büyük bir nehre, İdil’e kovaladı.”
(Kara 2011: 90)

Ayrı TT ayrı, Az. ayrı, Gag. ayrı.

Fiil kökenli Türkçe çekim edatıdır. Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek başkalık, farklılık ve uzaklık bildirir. *Ayır-* fiiline *-ı* zarf-fiilinin eklenip kalıplaşmasıyla oluşmuş bir sözcüktür. Tek başına kullanıldığında ad, sıfat ve zarf fonksiyonları üstlenebilir (Oruç 1994: 49).

TT ayrı:

İran toprakları üzerinde ondan ayrı varlığını korumuş olan Azerbaycan, farklılığını dili kadar halısının düğümünde de hazır bulmuştu. (Nar Ağacı, 132)

Bican Efendi her baharda bu resimlerden ayrı olarak bir de küçük boy mecmua hazırlar, parşömene çizdiği lalelerin aynılarını bu mecmua içinde resmedip saklardı.
(Katre-i Matem, 359)

O gece Atiye, tandır odasına Huvat’tan ayrı bir yatak serdi. (Sevgili Arsız Ölüm, 39)

Az. ayrı:

Ğız da öz atasına sévdiyinden ayrı yaşaya bilmeyeceğini bildirir. Amma ata héç cüre yola gelmir “Kız da kendi babasına sevdiğinden ayrı yaşayamayacağını bildiriyor. Ama baba hiç hâle yola gelmiyor.” (AHYÖ, 409/5)

Perverdigara! Dünya ne gözeldir! Kaş hemişe béle olaydı, kaş dünyanın sonuna kimi béle olaydı, oğlum ise hemişe azad böyüyeydi, anasının yanından ayrı düşmeyeydi, canım-ciyerim... “Besleyen, yetiştiren, koruyan Tanrı! Dünya ne güzeldir! Keşke daima böyle olsaydı, keşke dünyanın sonuna kadar böyle olsaydı. Oğlum ise daima özgür büyüseydi, annesinin yanından ayrı düşmeseydi, canım, ciğerim...” (Simpson 1957: 88)

*Gurbanî der meger ahır zamandı,
Sevgi sevgisinden ayrı yamandı,
Bağrım delik delik sinem peykândı,
Menim üzüm gülmez vetenden ayrı.*

“Gurbanî der meğer ahir zamandı,
Sevgi sevgisinden ayrı yamandı,
Bağrım delik delik sinem oktu,
Benim yüzüm gülmez vatandan ayrı.”(Sakaoğlu vd. 1985)

Onun həyatını dram teatrından ayrı təsəvvürə gətirmək olmaz “Onun hayatını dram tiyatrosundan ayrı düşünmek olmaz.” (Cavidşünaslıq, 173)

Gag. ayırı:

Tepägözlär sä tölä insannarmış, yaşarlarmış bizim gibi insannardan ayırı, tepelerindä varmış birär gözleri “Tepegözler ise biraz farklı insanlarmış, bizim gibi insanlardan ayrı yaşarlarmış, onların tepelerinde birer gözleri varmış.” (Gagavuz Destanları, 142)

Baresinde Az. *baresinde*.

Farsça kökenli bir sözcüktür. Azericede “hakkında” anlamında kullanılan bir çekim edatıdır. Her türlü kelimeye veya gramer şekline bağlanabilir (Akdoğan 1999: 62; Oruç 1994: 58-59).

Maraqlandığımız məsələlər barəsində, xüsusən, ədəbiyyat və incəsənətə aid suallara o həmişə çox geniş və ətraflı cavab verərdi “Merak ettiğimiz meseleler konusunda,

özellikle, edebiyat ve güzel sanata ait sorulara o daima çok geniş ve etraflı cevap verirdi.” (Cavidşünaslıq, 134)

Başka TT *başka*, Az. *başğa*, Gag. *başka*.

Türkçe kökenli bir sözcüktür. Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek başkalık, ayrıcalık bildirir. *Baş*+ sözcüğüne *+ka* yönelme durumunun eklenip kalıplaşmasıyla oluşmuş bir sözcüktür (Korkmaz 1994: 12). Uygurcada *adin*; Eski Anadolu Türkçesinde *ayruk*, *ayruḡ* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 59&126). Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde *öñi* sözcüğünün de bu sözcüğün yerine kullanıldığı görülmektedir (Li 2004: 361-362). Aslında isim olan bu kelime fonksiyon bakımından başkalık bildiren çekim edatı olarak da kullanılır (Oruç 1994: 63).

Gagavuz Türkçesinde fazla yaygın değildir (Özkan 1996: 189).

TT başka:

İri fakat zarif, ağır fakat uçuyor, geniş ama iğne deliğinden geçiyor. Buna hayran olmaktan başka yol yoktu. (Nar Ağacı, 119)

Sanki dedesini bir roman kahramanına dönüştüren, sonra da onun izini sürmek için yollara düşen benden başkasının İran’da seyahat etmesi için bir sebep yokmuş gibi geliyor bana. (Nar Ağacı, 215)

Sanki bütün dünya boşalmış, âlemde benden başka hiçbir canlı kalmamıştı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 62)

Merak etmekten ve özlemekten başka hiçbir sıkıntısı olmadığını söyledikten sonra gene ağlamaya başladı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 90)

Cemaatten başka biri aşka gelmiş olacak ki “Allah!” diye haykırdı. (Suskunlar, 177)

O zaman Ayşe ile Tosun’a karşı dayanılmaz bir özleyiş duydu ve dünyada bir kadınla bir çocuktan başka kimsesi kalmadığını düşünerek yalnızlığı karşısında irkildi. (Ruh Adam, 41)

Bu kızın Selim için Ayşe’nin eski bir talebesi olmaktan başka manası kalmamıştı. (Ruh Adam, 80)

Geniş caddede ondan başka kimse yoktu. (Aylak Adam, 79)

Bahçedeki havuzdan başka iç sahanlıkta da bir havuz, havuzun ortasında da masura derecesi ayarlanabilen bir fiskiye bulunuyordu. (Katre-i Matem, 13)

Bahçelerde çalışan birkaç ırgattan başka çevrede kimsecikler yoktu (Katre-i Matem, 75)

Ne fayda ki saçmasapan sözler Kâmil Bey'in aklını büsbütün karıştırmaktan başka bir işe yaramadı. (Esir Şehrin İnsanları, 24)

İhtiyar büyük anne ile küçük kız yataklarında büzülerek koyun koyuna ağlamak ve dua etmekten başka bir şey yapamazlardı. (Acımak, 40)

Akşam karanlığında av çantasından kan damlata damlata geliyor, tavşan etinden başka da hiçbir şey yemiyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 13)

Az. başğa:

Sağgadan başğa bir daş ovucda sahlanıılır “Sakadan başka bir taş avuçta saklanır.” (AHYÖ, 199/25)

Onun Gemer hanım adlı bir gızından başğa övladı yoğ idi “Onun Gemer Hanım adlı bir kızından başka evladı yoktu.” (AHYÖ, 206/10)

Bu bağa güneş neslinden olan perilerden, cinlerden başğa kimse gire bilmezdi “Bu bağa güneş soyundan olan perilerden, cinlerden başka kimse giremezdi.” (AHYÖ, 222/20)

Bu ğarının Zaza adlı oğlundan başğa kimsesi yoğ imiş “Bu kadının Zaza oğlundan başka kimsesi yokmuş.” (AHYÖ, 421/25)

Burada bizdän başğa azərbaycanlı uşağlar və ğadınlar da vardı “Burada bizden başka Azerbaycanlı çocuklar ve kadınlar da vardı.” (Li 2004: 134)

Evdä anasından başğa heç käs yoğ idi “Evde annesinden başka hiç kimse yok idi.” (Li 2004: 134)

Ölümdän başğa här şeyä çarä var “Ölümden başka her şeye çare var.” (Li 2004: 134)

Burada Cavid ailəsindən başğa Pənah Qasımovun da ailəsi yaşamışdı “Burada Cavid ailesinden başka Penah Kasimov'un da ailesi yaşamıştı.” (Cavidşünaslıq, 253)

Gag. başka:

Kasımdan başka kendi dilimizdä ay adları gagauz halkın aklında kalmamışlar, makar ki bizim saygılı eski hem eni redaktörümüz bir çala toparlamıştı çiçek ayı, ceviz ayı, armut ayı, erik ayı... “Kasımdan başka kendi dilimizdeki ay adları Gagauz halkının aklında kalmamış, oysa bizim değerli eski ve yeni editörümüz bir ara toparlamıştı: çiçek ayı, ceviz ayı, armut ayı, erik ayı...” (Anasözü gaz. 2018)

Tütütmäk için günnük çolmeciinä günnüktän başka koyërlar birkaç tel yapaa en besli koyundan “Tütütmek için tütsü kabına tütsüden başka en besili koyundan birkaç tel yapığı koyarlar.” (Doğan 2010: 168)

Bunnardan başka, dilimizä kimi bulgar, grek hem moldovan lafları da karışmışlar “Bunlardan başka, dilimize kimi Bulgarca, Yunanca ve Moldovca sözler de karışmışlar.” (Li 2004: 133)

Hem bundan başka bacanāna musāfirlā gelmemiş “Hem bundan başka arkadaşına misafirliğe gelmemiş.” (Li 2004: 133)

Zorda kalarak, dört yaşındaki soydan bir tayından başka, hepsini beygirlerini birër-birër satmış hem dä nesi varsa yeldän çıkarmış “Zorda kalarak, dört yaşındaki cins bir tayından başka, bütün beygirlerini birer birer satmış, hem de nesi varsa elden çıkarmış.” (Li 2004: 134)

Biraz serinneyip cenklerdän, o avlanmaa da çıkarda taa çokça, toy-konuşları yapardı, bura düüşlerni hem kavi adam-pelivan güreşlerni dayma siyretmää sevärdi, bak zerä bunnardı, cenklerdän başka, hannarın, beklerin sevgili kırlarda zanaatlanması “O savaşlardan sonra biraz dinlenip avlanmaya da çıkar, daha çok da şenlikler yapardı. Burada daima dövüşleri ve güçlü pehlivanların güreşlerini seyretmeyi severdi. İşte savaşlardan başka hanların ve beylerin sevgili bozkırlarda uğraştıkları bunlardı.” (Kara 2011: 90)

Hayvancılıktan başka, may hepsi Oguz senseleleri eskidän taa zanaatlanárlar dutçuluklan, böcek büütmesinnän, ipekbürüncük ipi çıkarmaa deyni, da türlü giyimnär hem ev donaa işlerini yapmaa kendilerine “Oğuz boylarının hepsi mayıs ayında hayvancılıktan başka eskiden dutçulukla, ipek ipini çıkarmak için ipek böceği

beslemekle, türlü giysiler ve kendilerine ev eşyaları yapmakla uğraşırlar.” (Kara 2011: 124)

Başlayarak TT *başlayarak*.

Başlayarak edatı, Arapça *itibaren* edatının yerini tutan edatlaşmış bir zarf-fiildir: *Yarından başlayarak zayıflama rejimi uygulayacakmış. XVI. yüzyıldan başlayarak Türk yazı dili hayli ağırlaşmıştır vb.* (Korkmaz 2009: 1081).

Daha Türklerin Şamanlık döneminden başlayarak taşıdıkları inanç şekillerinin izlerini taşıyan Bektaşilik, burada sanki bütün Asya inanç ve felsefelerinden de ilhamlar almış gibiydi. (Katre-i Matem, 86)

Beraber TT *beraber*, Az. *beraber*, Gag. *barabar*.

Farsça kökenli bir sözcüktür ve Farsçada sıfat olarak kullanılır. Türkçede ise “ile” edatıyla kullanılarak çekim edatı olur ve cümlenin zarfını oluşturur. Birliktelik ve vasıta bildirir (Oruç 1994: 80; Hacıeminoğlu 2015: 13).

Barabar sözcüğü Gagavuzcada bazen söz dizimi gereği “nän / län” edatından önce de kullanılabilir.

TT *beraber*:

Küçük Tosun’un mahrumiyetleri çok acı gelmekle beraber Allah’a bel bağlayarak bunu da atlatmış, nihayet kocasının mahkûmiyeti tamamlandıktan epey sonra tekrar eski vazifesine alınmıştı. (Ruh Adam, 21)

Nihayet koridorda Kâmil Bey, jandarmalar, mahpus, bir de dadısı ile beraber olduğu ilk bakışta anlaşılan genç bir kadın kaldı. (Esir Şehrin İnsanları, 125)

Birden dönüp kâğıtlarla beraber yastığa kapandı, hüngür hüngür ağlamaya başladı. (Esir Şehrin İnsanları, 416)

Şih Hacı Musa’nın dedikleri ertesi gün sabahla beraber bütün köyde duyuldu. (Sevgili Arsız Ölüm, 51)

Az. *beraber*:

Nöker atası ile beraber molların yanına gédip dédi “Nöker babası ile beraber hocanın yanına gidip dedi.” (AHYÖ, 387/25)

Canım, bunda bizim telebimiz var. Bizim de başımıza oyun açıb. Yağsısı budu ki, sen de bizimle beraber gédek gâzanın yanına. Şeriet ne hökm éderse, biz de ona gulağ asarığ “Canım, burada bizim isteğimiz var. Bizim de başımıza oyun açmış. İyisi budur ki, sen de bizimle beraber gel kadının yanına. Şeriat ne hükmederse biz de ona kulak asarız.” (AHYÖ, 398/10)

Gag. *barabar:*

Eer tahtı etlen beraber oldu “Eyerin üstü etle beraber oldu.” (Gagavuz Destanları, 150)

Çekederiz cenk İrana karşı. Buyurun, gelin, şanlı Zemarh, barabar bizimnän “Buyurun şanlı Zemarh, bizimle beraber gelin. İran’a karşı savaş başlatırız.” (Kara 2011: 95)

Bir erken ilkyaz günü, leleklärlän barabar, bir haber dä geldi Eträkä Bulgar yiltvarından Almustan “Etrek’e bir ilkbahar günü erkenden leyleklerle beraber Bulgar ilteberi Almus’tan bir haber geldi.” (Kara 2011: 129)

Beri TT *beri*, Az. *bäri*, Gag. *beeri*, *beri*.

Çıkma durumu isteyen Türkçe bir ilgeçtir. Zamanda süreklilik bildirir. Bu sözcük, Uygurcada, Karahanlı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada *berü* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Daha eski şekli ise **bēri* olup “bu yana, bu yanda” anlamlarında zaman ve mekân hakkında kullanılan bir belirteç olan bu sözcük, eski ve yeni bazı Türk dil ve lehçelerinde bir ilgeç olarak kullanılmış veya kullanılmaktadır (Li 2004: 146-153). “dir” bildirme eki ile çekime girmiş şekilde kullanılışı da mevcuttur (Oruç 1994: 87). Türkiye Türkçesinde ...*All beri* şekliyle de karşımıza çıkmaktadır.

TT *beri:*

Geldiğim günden beri koca şehirde bulamadığım şeyi bir ışık hevenginin altında buluyorum. (Nar Ağacı, 103)

Mirza Han, Setterhan’ı Tebriz’den çağıralı beri Hengâme mutfaktan çıkmamıştı. (Nar Ağacı, 154)

Balkan seferberliği ilan edileli beri Trabzon'un bu kıyamete bambaşka bir kametle katıldığı, istenenden daha fazlasını vermeye kararlı olduğu görülmüştü. (Nar Ağacı, 195)

Ve ben orada uzun zamandan beri ilk kez ağlıyorum. (Nar Ağacı, 266)

Sabahtan beri Veysel Bey'in başının etini yiyen Musa, mahdumuna bir kez daha "Unutma! Kesinlikle acıklı, dokunaklı bir şey çalma." diye tembih etti. (Suskunlar, 51)

Uzun zamandan beri ilk kez gülümsüyordu. (Suskunlar, 190)

Başını kaldırdığı zaman cebir öğretmeniyle göz göze geldi ve onun deminden beri kendisini kontrol etmekte olduğunun farkına vardı. (Ruh Adam, 30)

Selim Pusat, askerî lise talebesi olduğu zamanlardan beri şiir yazardı. (Ruh Adam, 70)

Selim işe başlayalı beri Tosun'a bakmak için sabahtan ikindi sonuna kadar gelmek üzere tuttıkları kadın, biraz sonra gelecek olmasa bu yaşlar gürlereşebilirdi de. (Ruh Adam, 157)

Eskiden beri, belki teyzesi yüzünden, hep iğrenirdi babasından. (Aylak Adam, 12)

Birden az önce kararsız, sokağa çıkalı beri duymak istediğinin hep bu koku olduğunu anladı. (Aylak Adam, 13)

şiiri eskiden beri pek severdi. (Katre-i Matem, 176)

Veyis Ağa öteden beri Hafız Çelebi'nin adını duyar, lale yetiştirdiğini bilir, bütün Eyüp Sultan'da anlatılan yüksek ahlakını ve asil kişiliğini uzaktan uzağa takdir ederdi. (Katre-i Matem, 282)

Kâmil Bey, İngilizlerin edepsizlik etmeleri kuşkusundan kurtulalı beri çevresindeki insanları sezdirmeden incelemeye başladı. (Esir şehrin İnsanları, 93)

Resme ilk heves ettiğinden beri bu işin dâhilerine yetişemeyeceğini anlamış, daha çok süslemeler, minyatürlerle ilgilenmişti. (Esir şehrin İnsanları, 103)

Tevkifinden beri karısını ilk defa bu kadar şiddetle hatırlıyordu. (Esir şehrin İnsanları, 338)

Elleri, okuldan çıkalı beri iki ihtilal, üç harp görmesi lazım bir subay elinden çok, ömründe bulaşık yıkamamış bir kibar hanımefendinin ellerine benziyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 361)

Küçükten beri uğraşmaya alışmıştı. (Acımak, 49)

Ayrıca Dirmit'in inatla köyden geldiğinden beri üstünden çıkarmadığı entarisinden de huylandı. (Sevgili Arsız Ölüm, 77)

Az. bəri:

Çaydan bəri bizim äkinlärdir “İrmaktan beri bizim ekinlerimizdir.” (Li 2004: 149)

Dünändän bəri Tahirin üzündäki uşağlıg ifadäläri yoğ olub getmişdi “Dünden beri Tahir'in yüzündeki çocukluk ifadeleri yok olup gitmişti.” (Li 2004: 149)

Üç ildän bəri görüşmämışdik “Üç yıldan beri görüşmemişiz.” (Li 2004: 149)

Bunlar hem de gedim zamanlardan beri halğın faydalı héyvanlara mehebbetinin bedii ifadesidir “Bunlar hem de eski zamanlardan beri halkın faydalı hayvanlara olan samimiyetinin şairane ifadesidir.” (AHYÖ, 429/20)

Şah olandan beri birinci defe idi béle sözü eşidirdi “Şah olduğundan beri ilk defa böyle söz işitmişti.” (AHYÖ, 244/15)

Gag. beeri, beri:

Da o zamandan beri ayılan adam koparttılar ortaşmaklı “Ve o zamandan beri ayı ile insan ortak işler(in)i durdurdular.” (Li 2004: 148)

1953 yıldan bəri her yıl kolhozçulara yaperız 180-200 yeni yevä kadar “1953 yılından beri her yıl kolhozçulara 180-200'e kadar yeni ev yapıyoruz.” (Li 2004: 148)

O bu sabädan bəri burada vakıt kaybeder... “O bu sabahtan beri burada vakit kaybediyor...” (Li 2004: 148)

O gündän beri bu iki hayvan bir kafestä yaşärdılar “O günden beri bu iki hayvan bir kafeste yaşıyorlardı.” (Li 2004: 148)

Ama ozamandan beeri çok su aktı “Ama o zamandan beri çok sular aktı” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Tehnologiya teoriyalari XX-nci asirin ortasından beeri (bilim-revoluşıya vakidında) bizim yaşamamızda genişän kullanılêrlar “Teknoloji teorileri XX’nci asrın ortasından beri (bilim-sanayi devrimi zamanında) bizim hayatımızda sıkça kullanılır.” (Gagauz dili hem gagauz literaturası Kurikulum 2010: 46)

Çok yıl ozamandan geçmiş, çok su o vakitlerden beeri akmış “O zamandan sonra çok yıl geçmiş, o vakitlerden beri çok su akmış.” (Gagavuz Destanları, 157)

Ama kurtuldum ondan sansın, bir nedän beri görünmedi “Ama sanki ondan kurtuldum, bir zamandır görünmüyor.” (Kara 2011: 103)

O gündän beri Naali er bulamáár kendisinä, ürecin sızláár, sansın tä eriyecek “O günden beri Naali bir yerde duramaz, yüreği sızlar, sanki de eriyecek.” (Kara 2011: 153)

Binaen TT *binaen*.

Arapça *bināan* sözcüğünden geçen ve Türkçede *binaen* “-den dolayı, -den ötürü, -diği için; dayanarak” biçiminde kullanılan bu sözcük, verme durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılarak bir işin dayandığı şeyi gösterir (Li 2004: 169).

Mumaileyh, rahatsızlığına binaen “rahatsızlığı yüzünden” son günlerde ikamet eylediği Salacak’taki bir akrabasından evine dönmekte idi. (Korkmaz 2009: 1078)

Birlikte TT *birlikte*, Az. *birlikde*, Gag. *birliktä*.

bir + lik + te. Türkçe bir sözcüktür. Zarf olarak kullanılan bu sözcük, “ile” edatıyla kullanıldığında vasıta ve beraberlik bildiren çekim edatı olur. Cümlede genellikle zarf yapar (TS 2005: 284a; Oruç 1994: 111).

TT *birlikte*:

Onun güzelliği, varlığının her unsurunun zıddıyla birlikte kendisini yalanlamasındaydı. (Nar Ağacı, 119)

Kuyu kazdığımız günlerde akşamları ustamla birlikte Öngören’e inmeyi, onunla sokaklarda yürümeyi, servi ve çam ağaçlı küçük parkın bir bankında, bir kahvenin sokağa konmuş masalarında, bir dükkânın kapısında ya da istasyonun içinde serin bir köşede oturmayı çok severdim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 21)

Az. *birlikde*:

Dağyanus da onunla birlikde həzineye girir “Dağyanus da onunla birlikde hazineye girer.” (AHYÖ, 417/25)

Burada din bütün huriləri, bütün mələkləri ilə birlikdə səmädan enib məhəbbətin səcdəsinə yıxılmışdır! “Burada din bütün hurileri, bütün melekleri ile birlikte semadan inip muhabbetin secdesine yıkılmıştır!” (Cavidşünaslıq, 28)

Gag. *birliktä:*

Moldova, ortak sınırimız bulunmamaklan birliktä bölgemizdeki evelki dostlarımızdan hem komşularımızdan biridir “Moldova, ortak sınırimız bulunmamakla birlikte bölgemizdeki eski dostlarımızdan ve komşularımızdan biridir.” (Anasözü gaz. 2018)

Boyunca TT *boyunca*, Az. *boyunca*.

Daha eski biçimi **bōd* olan “boy, uzunluk” anlamındaki bu sözcüğün 3. kişi iyelik ekli eşitlik durumu, yalın durumdaki sözcüklerle birlikte kullanıldığında çekim edatı olabilmektedir (Li 2004: 624).

TT *boyunca:*

Otobüs yol boyunca epeyce toz yutmuştu ama yine de güneşin kızgın ışıkları altında ayna gibi parlıyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 7)

Mahmut Usta'nın yattığı mezarlık boyunca yokuştan yukarı çıkarken arsa ve apartman işine girenler dışında aslında Öngören'de unutulduğuma, korkacak fazla bir şey olmadığına karar verdim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 151)

Gün boyunca çalışırken, mesela doldurulmuş ağır kovayı kendimize doğru çıkrıkla ağır ağır çekerken, ya da öğle molasında gölgede uzanıp uyuklarken, hayallerimde Kırmızı Saçlı Kadın'ı gördüğümü, onu düşündüğümü fark ederdim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 32)

Az. *boyunca:*

Çöpär boyunca gızılgül kolları göründü “Çit boyunca gül çalıları göründü.” (Li 2004: 625)

Ömrüm boyunca sənə minnətdaram “Ömrüm boyunca sana minnettarım.” (Li 2004: 625)

Sahil boyunca ağaclar äkilmişdir “Sahil boyunca ağaçlar dikilmiştir.” (Li 2004: 625)

Çok TT çok, Az. çoğ.

Sıfat ve miktar zarfı olarak kullandığımız bir sözcüktür. Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra kullanıldığında ise çekim edatı durumuna geçer. İstenilenin aksine bir durumun gerçekleştiğini anlatmak için kullanılır.

TT çok:

Serhend'de hatta kimi zaman Setterhan'da bile olmayan sebat Azam'da vardı ama bu ürkütücü bir dirençti ve Mirza Han'ı memnun etmekten çok canını sıkardı. (Nar Ağacı, 139)

Bir deri bir kemik kalmış, daha şimdiden canlıdan çok ölüye benzeyen upuzun bir beden uzanmıştı sedirin üzerinde. (Nar Ağacı, 173)

Anlatmaktan çok sustuğunu, aşikâr etmekten çok gizlediğini bir ben bilirim. (Nar Ağacı, 211)

Pişmanlık ya da suçluluk duygusundan çok bir aldatılmışlık duygusu, çocuk yerine konmanın küçültücülüğünü hissediyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 140)

İlan işe yaramaz otuz yıllık yapıların eskiden ne olduğundan çok, araziye şimdi yapılabilecek yeni bina imkânları üzerine kurulmuştu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 131)

Açık bırakılmış kapıdan içeri girdiğinde kendini, tavandan sarkan avizedeki on sekiz kandilden çok, kelimelere dökülmesi gayri kabil bir nurun aydınlattığı, geniş bir mekân buldu. (Suskunlar, 120)

Ne var ki sızı o devresinde, onun için acı verici olmaktan çok, merak uyandırıcıydı. (Suskunlar, 196)

Duygudan çok hesaba ve cambazlığa dayandığı için akıllara durgunluk veren ve dinleyenlere dudak ısırta bu musikî, nedense epey bir rağbet gördü. (Suskunlar, 250)

Alacağı cevaptan çok, kızın sesini dinlemek ihtirasıyla sordu. (Ruh Adam, 140)

Elleri, okuldan çıkalı beri iki ihtilal, üç harp görmesi lazım bir subay elinden çok, ömründe bulaşık yıkamamış bir kibar hanımefendinin ellerine benziyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 361)

Az. çoğ:

Sayalı hiss édirdi ki, eri döyüşden çoğ éve gayıtmağ hağında düşünür “Sayalı, kocasının dövüşten çok eve dönmeyi düşündüğünü hissediyordu.” (Oruç 1994: 139)

Dair TT *dair*, Az. *dair*.

Türkçe Sözlük'te sıfat olarak gösterilen Arapça kökenli bir sözcüktür (TS 2005: 462b). Yönelme durum ekli sözcüklerden sonra kullanıldığında çekim edatı durumuna geçer. Aitlik bildirir (Hacıeminoğlu 2015: 30). “hakkında, konusunda, üstüne, dair” anlamlarında kullanılmıştır (Li 2004: 212).

TT *dair*:

Gerçi Gürcü'ye kalsa, dört bardak çay fiyatına bir fincan kahve içilse bile, kahveyi geçirmezdi eşiğinden, lakin bazı hatırlı müşteriler kahvede sebat etmişti bir kere. Bu yüzden kahveye dair alet edevat da yerli yerindeydi ama asıl külliyat çay üzerineydi. (Nar Ağacı, 122)

Öyle bir girişti ki bu, Şehnameci bile Rüstem'in güzüne dair en hararetli mısralarda sesini kesti. Meczip Haydar gelmişti. (Nar Ağacı, 123)

Tanıdığı, tanımadığı birçok isimler daha sayılıyor, birçok evlerin arandığından bahsolumuyordu. Buna dair havadislerin sonunda Ayşe Pusat'ın da sorguya çekildiği ve lisedeki vazifesine son verildiği bildiriliyordu. (Ruh Adam, 40)

Gönlündeki kasırganın geçmesini bekliyordu ama geçeceğine dair hiçbir belirti gözükmüyordu. (Ruh Adam, 243)

Sağ eldeki tırnakların uzamasıyla insan yalnızlığının münasebetine dair uzun bir düşünceye daldı. (Aylak Adam, 117)

Kendisi yaşça ondan küçüktü, ama aşk bahsini onun kadar basit görmüyor, sevgiliye dair olan her şeyin değerli olduğunu düşünüyordu. (Katre-i Matem, 78)

Cebine birkaç akçe koyduğu yaşlı sicil memuru altı ay öncesine ait iki cilt defteri dikkatlice gözden geçirmiş Nakşigül Hatun diye birisinin öldüğüne ve herhangi bir kabristana gömüldüğüne dair hiçbir kayıt bulamamıştı. (Katre-i Matem, 204)

İspanya hükümetiyle yakın ilgisi olan ünlü bir gazete başyazarından da Lenin'in yüzde yüz Alman ajanı olduğuna dair kesin sözler işittiğini hatırlıyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 20)

Horoz gibi öten kadınların başlarını kesmeye dair latifeler edildi. (Esir Şehrin İnsanları, 214)

Zevcemin ölecek derecede hasta olduğuna dair bir rapor tedarik ederek Dâhiliye Nezareti'ne gönderdim. (Acımak, 120)

O gece yarısına kadar köyün erkeğini kadını, anasının mezarının üstüne kırk gün nur oturduğuna dair yemin billâh ettirmeden yatırmadı. (Sevgili Arsız Ölüm, 31)

Az. dair:

Divarları tutan dolablarda isâ tâbabâtâ dair yüzlürlä kitab var “Duvarları kaplayan dolaplarda ise tababete dair yüzlerce kitap var.” (Li 2004: 212)

O dostunun tâ'tilä dair mäslähätini dinläyirdi “O, dostunun tatile dair tavsiyesini dinliyordu.” (Li 2004: 212)

Sual mövzuya dair deyil “Soru, konu üstüne değil.” (Li 2004: 212).

O, Azərbaycan səhnə sənətinin tarixinə dair nadir sənədləri böyük diqqət və həssaslıqla toplayır, öyrənir, təhlil edir və qorunub saxlanmasının qayğısına qalırdı “O, Azərbaycan sahne sanatının tarihine dair nadir bulunan belgeleri büyük dikkat ve hassasiyetle toplar, öğrenir, tahlil eder ve korunup saklanması için kaygısına düşerdi.” (Cavidşünaslıq, 12)

Değın TT *değın*, Az. *değın*, Gag. *+a+dan/+ä+dan*.

Eski Türkçedeki *tegi* (teg- “değmek”ten -i gerundiumu) 'nin Batı Türkçesindeki instrumentalli şeklidir (Ergin 2006: 372). Bu konuda Zeynep Korkmaz -n'yi zarf-fiil olarak kabul eder (1994: 68). Yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek “kadar, dek” anlamlarında çekim edatı oluşturur. Yer ve yön ifadelerinden sonra kullanıldığında yer ve yön; zaman ifadelerinden sonra kullanıldığında zaman bildirir.

Gagavuzcada *dek* edatı gibi, *değın* edatı da +A yönelme (datif) ekiyle kaynaşmasıyla *+a+dan*, *+ä+dan* şekli *+e dek* gibi, bu edatın aslını teşkil eden *+a değın* edatı da Tarihî Türkiye Türkçesinde benzer şekillerde kullanılır. *+a+dan* edatı *kadar* edatıyla kaynaşabilmektedir: *Acaba bu kadaradan mı dönüşmüşüm, Ama bay Kosti o kadaradan gücenik göründüydü bana* (Özkan 1996: 191).

TT değin:

Yarın, nasıl olacak bilmiyorum ama onları elimle koymuş gibi bulacağım zannediyorum. Sonra vehim başlıyor, kıyamete değin arasam bulamayacağım sanıyorum. (Nar Ağacı, 101)

Setterhan bile onu bugüne değin hiç böyle bir güzellikte görmemişken bundan böyle Azam'ı hiç kimse Setterhan'ın gördüğü gibi göremezdi. (Nar Ağacı, 136)

Burada öğleye değin kalırdı; öğle sonları başka bir atölyede olurdu. (Aylak Adam, 15)

Son haftaya değin kendi etinin gürültüsünü bu kadar açık hiç işitmemişti. (Aylak Adam, 24)

Öğleden sonra, avukat gelinceye değin kitap bile okumuştı. (Aylak Adam, 30)

Az. değin:

<i>Alêykümesselâm Şehriyar Ağa, Çoğdandı kaçmışdun bizden uzağa, Ayağ basmazıdun bizim konağa, Cevanlığ dövrinden bu çağa değin, Sen hêç bizden bêle yad êtmezidin.</i>	<i>“Aleykümselâm Şehriyar Ağa, Çoktandır kaçmıştın bizden uzağa, Ayak basmaz idin bizim konağa, Civanlık devrinden bu çağa değin, Sen hiç bizi böyle yâd etmez idin.”</i>
---	---

(Ergin 1971: 31)

Gag. +a+dan / +ä+dan:

Bu çatalın sâ tarafında 1940-cı yıldan yev yoktu “Bu koyarın sağ tarafında 1940'inci yıla kadar ev yoktu.” (Li 2004: 472)

Haydut usul-usul gitmiş kızın ârdına onun yevinâdan “Haydut usul usul gitmiş kızın ardına onun evine kadar.” (Li 2004: 472)

Sokaklarda sabâdan geceädän çok insan, avtomobil' hem trolleybus gezer “Sokaklarda sabahtan geceye kadar çok insan, otomobil ve trolleybüs geziyor.” (Li 2004: 472)

Onon hem Kerulen derelerindän taa Tunayadan! “Onon ve Kerulen nehirlerinden taa Tuna'ya kadar!” (Kara 2011: 73)

Ama nicä İstemi-Kagan şindiyädän taa çok cenklerde bulunardı, olmadıydı pek vakıdı çok uşak yapsın “Ama İstemi Kağan şimdiye kadar çok savaşta bulunmuştu. Onun için çok çocuk yapmaya pek vakti olmamıştı.” (Kara 2011: 91)

Gan-kişi üfkelenmiş, kalkmış da urmuş yılanı yerä, -yılan batmış boynusunadan “Gan-kişi öfkelenmiş, kalkmış yılanı yere vurmuş, yılan ise boynuna kadar batmış.” (Gagavuz Destanları, 168)

Çok imeklär, içkilär koyuldu, beşüz kişilik yurtta dolu yakayadan “Beş yüz kişilik, yakasına kadar dolu çadıra çok yemekler, içkiler getirildi.” (Kara 2011: 96)

Burada kalär bozgunculuk, aalayış toz-duman o soyucuların ardından gökädän kalkär “Bozgun ve ağlayış burada kalır, o hırsızların ardından göğe kadar toz duman kalkar.” (Kara 2011: 146)

Gerçektän dalgalandım, okuyarak sıraları, açan Valentinanın anası evä döner, neçinki bän sansın kendim orada bulunardım hem bitkiyadan beni bu brakmazdı ilgisiz “Valentina’nın anasının eve döndüğü satırları okuduğumda gerçekten heyecanlandım; çünkü ben sanki kendim orada bulunuyordum ve sonuna değin bu beni ilgisiz bırakmazdı.” (Anasözü gaz. 2018)

Dek TT *dek*, Az. *a/e+dek*, Gag. *+a+dak/+e+dek/+e+däk*.

Orhun Türkçesi ve Uygurcada *teg*; Karahanlı Türkçesinde *tegi, tegi, teğın*; Eski Anadolu Türkçesinde *degin, dek, degi, dak*; Osmanlıcada *degin, dek, dak* şeklinde karşımıza çıkan bu sözcük, aslen *teg-* “değmek, varmak, erişmek” eyleminin ulaç biçimidir (Li 2004: 470-472). Necmettin Hacıeminoğlu *te-* fiilinden türemiş bir isim olarak soru işaretli göstermiştir (2015: 90). Yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek “değın, kadar; gibi” anlamlarında çekim edatı oluşturur. Yer, yön ve zaman bildiren ifadelerden sonra gelerek mesafe ve zamanda sınırlama bildirir.

Azericede ve Gagavuzcada bu edat ekleşmiş ve birlikte kullanıldığı isimle kaynaşmıştır.

TT *dek*:

“Allahü Ekber!” nidalarıyla ilerleyen kalabalıktan birçok kişi bu kırbacı tekrar tekrar kolu yoruluncaya dek onun sırtında şaklattı. (Suskunlar, 234)

İlk bardağı sonuna dek içti; susamıştı. (Aylak Adam, 19)

Bu kefene sağlığında girenler ölünceye dek birbirlerini ayrı görmezler. (Katre-i Matem, 3)

Mahmut Çavuş onun bu halini görünce hücrelerine varasıya dek dehşetle ürperdi. (Katre-i Matem, 119)

Şahin acı çekmek için yaratılmıştı, Selman istese zevk içinde kendini unutabilir, gününü gün ederek ömrünün sonuna dek yaşayabilirdi. (Katre-i Matem, 276)

Torbalar, ağzına kadar o güne dek Alacüvek'te bilinmeyen bir çiçeğin tohumlarıyla doluydu. (Sevgili Arsız Ölüm, 21)

Az. a/e+däk:

Küçäni keçärkän yolun yarısınadäk sola, sonra isä sağa bah! “Sokağı geçerken yolun yarısına kadar sola, sonra ise sağa bak!” (Li 2004: 473)

Saat yeddiyädäk açığ havada gäziräm “Saat yediye kadar açık havada geziyorum.” (Li 2004: 473)

Yaşşı ki, vağzaldan gäytarıblar, yoğsa usta Ramazan düx kändädäk gedärdi “İyi ki gardan döndürmüşler, yoksa Ramazan usta doğrudan köye kadar giderdi.” (Li 2004: 473)

Biz oyananadək, artıq çayımız, yeməyimiz hazır olardı “Biz uyanana kadar çoktan çayımız, yemeğimiz hazır olurdu.” (Cavidşünaslıq, 134)

Gag. +a+dak/+e+dek/+e+däk:

Pazartesi Kırboba geçirdi Tonyayı işä köprünün yanınadək “Pazartesi günü Kırboba Tonya’yı işe götürmek için köprünün yanına kadar geçirdi.” (Özkan 2007: 156)

Apteka şindi kapalı. O işlēr sāt beşädäk, altıyadək “Eczane şimdi kapalı. O(rası) çalışıyor saat beşe kadar, altıya kadar.” (Li 2004: 472)

İki günädäk bütün kūdä işidildi Domna babunun molebini için “İki güne kadar bütün köyde Domna ninenin dua okuması hakkında işitildi.” (Li 2004: 473)

Geçirdi gözdän onu baştan ayaadak “Onu baştan ayağa gözden geçirdi.” (Özkan 1996: 191)

Sıvayıp ennerini dirseklerinädäk genä girdi çukura “Ellerini dirseklerine kadar sıvayıp yine çukura girdi.” (Özkan 1996: 191).

Denli TT *denli*, Az. *denli*.

Aslen *teñ* “denk, benzer” sözcüğünün sıfat biçimidir. Uygurcada *teñlig*, Eski Anadolu Türkçesinde *denlü*, Osmanlıcada *denlü*, *denli* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “kadar” anlamında üstünlük derecesini belirtir ve yalın durumdaki adillar ile kullanılır (Li 2004: 485-487). Korkmaz, Türkiye Türkçesinde yeni bir şekil olarak *denli* (< EAT. *deñ-lü* < ET. *teñ-lig*) edatının da kullanıldığını belirtmiştir. Adların yalın durumundan sonra gelir. *Ne* soru zamiriyle birlikte kullanıldığında “kadar” edatının yerini tutar ve miktar gösterir (Korkmaz 2009: 1068).

TT denli:

Kitapçı Hamdi'nin, Trabzon'un bu meşhur kitapçısının, adını o kadar işittiğim dükkânının önünden geçerken bu yaşadığının ne olduğunu artık düşünmeyecek, nasıl taşıyacağımı hesaplamayacak denli tatlı duygulara bırakmıştım kendimi. (Nar Ağacı, 35)

Yanı başımdaki benden çok genç bu adam açık alnı, heybetli burnu, hafif sakalı, yakasız gömleği, dizlerine kadar inen tuniği, geniş kemeri ve parlak çizmeleriyle pek yakışıklı ve bir roman kahramanı olabilecek denli gerçek dışıydı. (Nar Ağacı, 104)

Benim tek başıma karar veremeyeceğim denli karışık bu iş. (Nar Ağacı, 349)

Az. denli:

Arpa denli bitkilerin hamısından téz yetişir “Arpa gibi bitkilerin hepsinden çabuk yetişiyor.” (AHYÖ, 427/40)

Doğru TT *doğru*, Az. *doğru*, Gag. *dōru* / *doru*.

Muhtemelen *toğ-* “aşmak, geçmek” eyleminin ettirgenlik çatısının ulaç biçimidir. Karahanlı Türkçesinde *toğru*; Eski Anadolu Türkçesinde *toğru*, *toğrı*, *doğru*; Osmanlıcada *toğru*, *doğru* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 490-491). Türkçe kökenli ve isim olarak kullanılan bir sözcüktür. Ancak kendinden önceki ifadeyi onaylamak ve kuvvetlendirmek için kullanıldığında cümle başı

edatıdır. Ayrıca datifli sözcüklerden sonra yön göstermek için kullanıldığında çekim edatı olur (Oruç 1994: 208).

TT doğru:

O tatlı dalgalanma parmaklarının ucundan başlayarak kalbine doğru tekrar yayıldı. (Nar Ağacı, 137)

Onun yolu Azam'a doğruydu. (Nar Ağacı, 152)

Bir Doğu ırmağının kıyısında tarifsiz bir sonsuzluk duygusuna kapılarak ben de sona doğru akıyorum. (Nar Ağacı, 455)

Boğaz köprüsü'nü geçerken, sola aşağıya, İstanbul'a, okulum Kabataş Lisesi'ne doğru dikkatle bakıyor, Beşiktaş'ta tanıdık binaları görmeye çalışıyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 14)

Yan sokağa doğru tam atlayacaktı ki duvarın yanında bir armut ağacı olduğunu fark etti. (Suskunlar, 18)

Karanlık gece ve parlak yıldızlardan oluşan girdap, Eflatun'u Kutb'a doğru çekiyordu. (Suskunlar, 120)

Önüne bakarak hızlı adımlarla yürümek isteyen Ayşe'ye doğru ilerledi. (Ruh Adam, 23)

Selim'in durumu hiçbir zaman iyiye doğru gitmiyordu ama bu derece hızlı bir değişme de şimdiye kadar görülmemişti. (Ruh Adam, 107)

Bir kadın yanındaki koltuğa doğru geldi. (Aylak Adam, 17)

Adam meşin minderini paltosunun altına sokup caddeye doğru yürüyünce o da arkasına takıldı. (Aylak Adam, 45)

Kaşlarının uçları şakaklarına doğru yukarıya kaldırılmış, ortası da neredeyse birleştirilmişti. (Katre-i Matem, 63)

İleriye doğru koşmaya, bahçelerin duvarlarını, çitlerin kapılarını elleriyle yoklamaya başladı. (Katre-i Matem, 75)

İkinci kaptanla hemen arkadaş olmuşlar, bu arkadaşlığı birkaç gün içinde dostluğa doğru geliştirmişlerdi. (Esir Şehrin İnsanları, 17)

Avazı çıktığı kadar bağırmasına rağmen keçi gerilemiyor, ağzında anlaşılmaz sözcükler geveleyerek öne doğru atılıyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 9)

Az. doğru:

Yol denize doğru uzanır, dalğaların göşub geldiği gumlu sahile doğru gırılarağ sürünürdü, -kollar da dalğalara bahmak azuzu ile su sehrasının mavi genişliyiine baş endirmiş kimi yolun üstünden denize doğru eyilmişdi “Yol denize doğru uzanıyor, dalğaların taşıp geldiği kumlu sahile doğru kıvrılarak devam ediyordu. Çalılar da dalğalara bakmak arzusuyla su sahrasının geniş maviliğine baş sarkıtıyormuş gibi yolun üstünden denize doğru eğilmişti.” (Simpson 1957: 79)

Birdän bir itin hürä-hürä bizä doğru gäldiyini gördük “Birden bir köpeğin havlaya havlaya bize doğru geldiğini gördük.” (Li 2004: 493)

Kişi meydanın märkazinä doğru addımlamağa başladı “Adam meydanın merkezine doğru adımlamaya başladı.” (Li 2004: 493)

Män daima iräliyə doğru gedäcäyäm, Marsa, Yupiterä, sonsuz füzalara doğru gedäcäyäm “Ben daima ileriye doğru gideceğim, Mars’a, Jüpiter’e, sonsuz uzaylara gideceğim.” (Li 2004: 493)

Meşänin içärisinä cänuba doğru uzanan daşlı-ğayalı bir dağ ätäyi ilä gedirdim “Ormanın içerisine güneye doğru uzanan taşlı kayalı bir dağ eteği ile gidiyordum.” (Li 2004: 493)

Nümayişçilär şähärin baş küçäsinä doğru ağır-ağır iräliyäyirdi “Göstericiler şehrin baş caddesine doğru ağır ağır ilerliyordu.” (Li 2004: 493)

Gag. dōru / doru:

Güzün bitkisinä dōru āçlarda armutçuklar elektrik lampoçkaları gibi asılı durêrlar “Güzün sonuna doğru ağaçlarda armutçuklar elektrik lambacıkları gibi asılı duruyorlar.” (Li 2004: 492)

Onnar dōruldular avtobus stantsiyasına dōru “Onlar otobüs durağına doğru dōruldular.” (Li 2004: 492)

Sät onbirä dōru musäfirlär başladılar pinmā avtobusa “Saat on bire doğru konuklar otobüse binmeye başladılar.” (Li 2004: 492)

Buzu kırarak, Petrov uşaklara doru üzärdi “Buzu kırarak, Petrov çocuklara doğru yüzerdi.” (Li 2004: 492)

Bütün gün işlemiş, odun yarmış, avşama doru çorbayı hazırlamış da yatmış bordeydä dinnenmä “Bütün gün çalışmış, odun yarmış, akşama doğru çorbayı hazırlamış ve dinlenmek için alaçıkta yatmış.” (Li 2004: 492)

Däya doru dar hem uzun bir yol gidärdi “Ormana doğru dar ve uzun bir yol giderdi.” (Li 2004: 492)

Dädu yardım etti Köroğluya beygirä atlı pinmää, da o yollandı o kaleyä dooru “Dede Köroğlu’ya beygire binmesi için yardım etti ve o kaleye doğru yola koyuldu.” (Gagavuz Destanları, 105)

Da genä giderlär Köroğlunun yurtluuna dooru “Sonra yine Köroğlu’nun yurtluğuna doğru giderler.” (Gagavuz Destanları, 109).

Toplandık biz dä da yollandık bir dar yolcaazdan çığışa dooru “Biz de toplandık ve dar bir yoldan çıkışa doğru yola koyulduk.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Yaklaşmışlar çobana yolu Tuna aazına dooru sormuşlar “Çobana yaklaşıp Tuna ağzına doğru giden yolu sormuşlar.” (Gagavuz Destanları, 138)

Ensenmiş Cucannar kaçan-kaçan oldular Günbatusına dooru, Türkütlär dä düzdülär kendi devletini-bir eni kır devleti “Yenilmiş Juan Juanlar batıya doğru kaçıştılar, Türkütler de kendi devletini kurdu. Yeni bir bozkır devleti.” (Kara 2011: 81)

Günbatusına dooru sansın yollanlardı büük bir kervan “Sanki büyük bir kervan batıya doğru yollanırdı.” (Kara 2011: 83)

Bir otuz yurta, ortada da kağanın büük yurtaları hem şatraları, girmää kapuları hepsinin Günduusuna dooru, eski adeete görä “Eski âdete göre hepsinin kapısı doğuya bakan otuz çadır, ortada da kağanın büyük çadırları ve kulübeleri olan otuz çadır vardı.” (Kara 2011: 87)

Dolayı TT dolayı, Az. dolayı.

Muhtemelen *dola-* “dolamak” (< **tolga-*) eyleminden türemiş bir sözcüktür (Li 2004: 218). Türkçe kökenli bir çekim edatıdır. Sebep bildirir. Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelir.

TT dolayı:

Hele, tekrar etmek gerekirse, çok uzun parmaklarından dolayı örümceğe benzeyen kocaman elleri vardı. (Suskunlar, 47)

Bu kanaatından dolayı uğradığı haksızlık ve iftiralar aklına geldikçe çılgın bir öfkeyle sarsılıyor, gözünde kan tütüyordu. (Ruh Adam, 64)

Dıştan bir göz, bu dört adamın karşılıklı oturup yalnızca birbirlerinin yüzlerine baktıklarını zannedebilirdi. Çünkü tütünden dolayı sararmış kalın bıyıkları ile örtülü ağızlarının kıpırdadığı da, seslerine eşlik eden jest ve mimikleri de nargilelerinden çıkan dumanların koyu tabakaları arasında kaybolup gidiyordu. (Katre-i Matem, 91)

Kara Şahin, Topaç Yeye'nin sustuğu sırada kendi sesinin tonundan dolayı mahcup olmuştu. (Katre-i Matem, 126)

Yakup Cemil'i kurşuna dizdiren Enver Paşa, birkaç yıl önce, aynı Yakup Cemil'i Babiâli baskınındaki yararlığından dolayı mutlaka kucaklayıp öpmüştür. (Esir Şehrin İnsanları, 345)

Ayrıca kendisinden dolayı azap çekmemesi için abdest alıp namaz kıldıktan sonra Huvat'la Nuğber'i Tanrı huzurunda şahit tutarak onu bağışladığını açıkladı. (Sevgili Arsız Ölüm, 39)

Az. dolayı:

Bir dâfâ bir nâfâr şâhs dâftârhanaya gâlib katibdân öz kağızından dolayı mâ'lumat istâyir “Bir defa bir kişi kaleme gelip kâtipten kendi tezkeresinden dolayı bilgi istiyor.” (Li 2004: 219)

Ġız hâyadanmı, yahud nâdân dolayı isâ cavab vermâz “Kız utangaçlıktan mı yahut neden dolayı ise yanıt vermez.” (Li 2004: 219)

Dışarı TT dışarı, Gag. dışarı.

Aslen taş “dış” sözcüğünün yön gösterme durumu olan bir sözcüktür (Li 2004: 452). Duran, aslında mekân zarfı olan bu sözcüğün ilk şeklini taşgaru olarak göstermiştir (1956: 9). Bu sözcük çıkma durum ekli sözcüklerden sonra geldiğinde çekim edatı oluşturur.

TT dışarı:

Kapalıçarşı'nın onlarca kapısının birinden dışarı çıkar çıkmaz bir "Haberdar!" narası işittik. (Nar Ağacı, 108)

Pencerden dışarı baktı. (Nar Ağacı, 195)

Gece ustamın horultusundan uyuyamayınca başımı çadırın kenarından dışarı uzattım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 17)

Pencerden dışarı lacivert ve karanlık Tahran gecesinin ışıklarına bakarken, eski üniversite arkadaşımın İran-Türkiye ilişkilerini geliştirmeye gönüllü olmaktan öte bir kararlılığı, belki de gizli bir görevi olduğunu hissettim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 105)

Sofuayyaş mahallesindeki haylaz ve haşarı kopillerce sürekli itilip kakıldığından mıdır bu dalgın, sessiz ve içine kapanık çocuk evden dışarı pek çıkmazdı. (Suskunlar, 79)

Sedirten kalkan Eflatun başını uzatıp kapıdan dışarı baktı: Sofada kimsecikler görünmüyordu. (Suskunlar, 82)

Yolda kadın hep yanındaki camdan dışarıya bakıyordu. (Aylak Adam, 144)

Kadınlardan birini içeriye alıyor, sözleri bittikten sonra arka kapıdan dışarı salıveriyor, birini diğerine göstermiyor, buluşturmuyordu. (Katre-i Matem, 52)

Üst üste torbaların görünmesiyle birlikte salondan dışarı taşan iğrenç bir koku duyuldu. (Katre-i Matem, 221)

İradesinden dışarı bir iş yaptığını, başkalarının etkisi altında kalarak alışkanlıklarından vazgeçtiğini pek hatırlayamıyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 349)

Beşiğin içine eğilip eğilip uyuyan bir bebeği öpüyor, sonra demir bir kapıdan dışarı çıkıyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 9)

Huvat, bu nikâhtan sonra bir zaman evden dışarı adımını atmadı. (Sevgili Arsız Ölüm, 23)

Gag. dışarı:

Sora pindirsinnär onu zabun beygirä da uratsinnar kaledän dışarı "Sonra onu zayıf beygire bindirsinler ve kaleden dışarı göndersinler." (Gagavuz Destanları, 102)

İpin übür ucunu da laamin aazından dışarı sıbıtmış “İpin öbür ucunu da mağaranın ağzından dışarı fırlatmış.” (Gagavuz Destanları, 139)

Çorbacı hastalansın, kul-karılar, kızlar hem adamnar bakárlar onu, düzüp masus şatra bir tarafta, kurendân dışarı “Sahibi hastalandığında kul kadınlar, kızlar ve adamlar obadan dışarı bir tarafta özel bir çadır kurup ona bakarlar.” (Kara 2011: 127)

Esasen Az. *esasen*.

“esas itibariyle, -e dayanarak, ilke olarak, -e göre” anlamlarında kullanılan bir sontakıdır (Li 2004: 105). Azerbaycan Türkçesinde yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı oluşturan bu sözcük, Türkiye Türkçesinde bağlama edatı olarak karşımıza çıkar. Sözcüğün Türkiye Türkçesindeki kullanımı için bk. TT *esasen*.

Esasen 15, 25, 35, 45, 55, 75, 85, 95 reğemlerini götürür “İlke olarak 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 85, 95 sayılarını seçer.” (AHYÖ, 203/5)

Konstitusiyaya äsäsän, ana dilimiz – Azärbaycan dilimiz ölkämizin dövlät dili oldu “Anayasaya göre, ana dilimiz yani Azerbaycan dili ülkemizin devlet dili oldu.” (Li 2004: 105-106)

Tähminlärä, färziyyäyä äsäsän hökm vermäk olmaz “Tahminlere, varsayımlara göre hüküm vermek olmaz.” (Li 2004: 106)

Evvel TT *evvel*, Az. *evvel*, Gag. *evel*.

Zaman edatıdır. Arapça kökenli bir sözcüktür. Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra kullanılan çekim edatlarından. “önce” anlamındadır. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada *ewwel* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 122).

TT evvel:

Dükkândan ayrılmadan evvel tezgâhın üzerindeki taşı bir daha eline aldı. (Nar Ağacı, 119)

Yoksulluk, burada gençleri vaktinden evvel ihtiyarlatmış, çocukları ateşinde yakarak kavurmuştu; insanları arsızlaştırmış, feda edilmesi en zor olan duyguları, onuru ve utanmayı en evvel tahrip etmiş, sonra kökten budamıştı. (Nar Ağacı, 257)

Devlet işlerine geçmeden evvel çubuğundan iki nefes daha çekti. (Katre-i Matem, 50)

Evlenden evvel eski arkadaşlarıyla bu türden uçuk kaçık düğünlerde tükettiği neşeli zamanları hatırladı. (Katre-i Matem, 60)

Şimdi ikisi de rakibinin kim olduğunu tam tespit edememekle birlikte, avını diğerinden evvel ele geçirmek gerektiğine inanıyor ve öyle çalışıyordu. (Katre-i Matem, 306)

Az. evvel:

Tamaşaya başlamazdan evvel meclisi idare etmek için bir nefer bey (toybaşı) seçilir “Oyuna başlamadan evvel meclisi idare etmek için bir düğünbaşı seçiliyor.” (AHYÖ, 189/10)

Dilimizde saitlerden evvel “h” sesinin düşmesine çoğ tesadüh edirik ki, bu da o gebil sözlerdendir “Dilimizde seslilerden evvel “h” sesinin düşmesine çok tesadüf ederiz ki bu da o çeşit sözlerdendir.” (AHYÖ, 425/10)

Män sändän ävväl gäldim “Ben senden önce geldim.” (Li 2004: 123)

O mändän ävväl işä başladı “ O, benden önce işe başladı.” (Li 2004: 123)

Yemäkdän ävväl ällärinizi yuyun “Yemekten önce ellerinizi yıkayın.” (Li 2004: 123)

Azərbaycan xalqı üçün Turan Cavid hər şeydən əvvəl nakam taleyə malik Hüseyn Cavidin yadigarı kimi çox əziz idi “Azerbaycan halkı için Turan Cavid her şeyden önce ümitsiz talihe sahip Hüseyin Cavid’in yadigârı gibi çok azizdi.” (Cavidşünaslıq, 15)

Gag. evel:

Ekmek yemezden evel sıra onunmuş su getirmē “Yemek yemeden önce su getirme sırası onunmuş.” (Oruç 1994: 246)

Fazla TT fazla.

Arapça kökenli bir sözcüktür; sıfat ve zarf olarak kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise çıkma durum ekli sözcüklerden sonra geldiğinde çekim edatı durumuna geçer. Miktar yönünden fazlalık bildirir.

Gül biçimli elmas bir küpe matmazeli güzel göstermişti ama küpenin kendisi de matmazelin kulağında olduğundan fazla güzelleşmişti. (Nar Ağacı, 237)

Her şeyimi, hiç giymediğim lastik ayakkabılarımı eski bavulumla tıktırmam üç dakikadan fazla sürmedi. (Kırmızı Saçlı Kadın, 84)

İdris Dede'nin hücresi haddinden fazla sadeydi. (Suskunlar, 210)

Bu sözler Selim'i lüzumundan fazla ciddileştirdi. (Ruh Adam, 103)

Yılda iki üç kereden fazla karşılaşır konuşmayız. (Ruh Adam, 220)

On öğrenciden fazla çalıştırmazdı Sadık. (Aylak Adam, 13)

İnsan sokak adlarıyla üç günden fazla uğraşamıyordu. (Aylak Adam, 40)

Nermin hepsinden fazla şaşırmişti. (Esir Şehrin İnsanları, 391)

Ġabaġ Az. *ġabaġ*.

(kabaġ) Ön, karşı, ileri anlamında Azeri şivesinde kullanılan bir mekân zarfıdır (Duran 1956: 76). Mekân zarfı olarak kullanılışının yanında, çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek “evvel, önce” anlamında çekim edatı oluşturur.

Azerice *ġabaġ* “ön; -den önce” sözcüğünün asıl anlamı, Türkmence *ġābak* “göz kapağı” sözcüğüne bakıldığında, vücutta başın ön kısmındaki “göz kapağı” olabilir. Bu sözcük, bir sontakı olarak çıkma durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılmaktadır (Li 2004: 224).

Arvad molladan ġabaġ ġaçıb metbeġde un elemeye başladı “Kadın molladan önce gidip mutfakta un elemeye başladı.” (AHYÖ, 237/15)

Revayete göre Erebler Berdeye gelmemişden ġabaġ Berdenin padişahı Şamama adlı bir arvad imiş “Rivayete göre, Araplar Berde'ye gelmeden önce Berde'nin padişahı Şamama adlı bir kadınmış.” (AHYÖ, 415/5)

O hamıdan ġabaġ geldi O, herkesten önce geldi.” (Li 2004: 224)

Onu reseptä müvafiq surätdä gündä iki dāfä yemäkdän ġabaġ içäcäyäm “Onu reçeteye uygun surette günde iki defa yemekten önce içeceğim.” (Li 2004: 224)

Sahibindän ġabaġ bostana girmä “Sahibinden önce bostana girme.” (Li 2004: 224)

Bu sözcük “ön” anlamıyla isim olarak da kullanılır:

Arpanı tüküblär itin gabağına, sümüyü tüküblär atın gabağına “Arpayı dökmüşler köpeğin önüne, kemiği dökmüşler atın önüne.” (Li 2004: 224)

Evlärinin gabağında bir söyüd ağacı var idi “Evlerinin önünde bir söğüt ağacı var idi.” (Li 2004: 225)

Päncäränin gabağından kim isä keçdi “Pencerenin önünden birisi geçti.” (Li 2004: 225)

Gayrı TT *gayrı*, Az. *ğeyri*, Gag. *kaarä / kaari*.

Başkalık edatıdır. *Ġayr*’in iyelik şeklidir (Ergin 2006: 371). Arapçada *ğayr* kelimesi isim olarak kullanılır ve “başka, diğer” anlamlarındadır (TS 2005: 730a). Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek “-den başka” anlamı verir ve çekim edatı durumuna geçer.

gayrı < *ğayr+i* “artık” Arapça *ğayr* sözü Batı Türkçesinde çekim edatı olarak kullanıldığı gibi cümle başı edatı olarak da kullanılmaktadır. Ancak bu kullanılışı umumiyetle halk dili ve halk edebiyatındadır (Hacıeminoğlu 2015: 149).

TT *gayrı*:

Kendisine babasından ve dedesinden miras kalmış olan askerlikten gayrı bir şeyin mevcut olabileceğini düşünmezdi. (Ruh Adam, 35)

Hamam külhanında yatar, üzüm tortusu ile geçinir, kâhinler gibi gaipten haber verir, ermişler gibi keramet gösterir, şaraptan gayrı nesneye itibar etmezmiş. (Katre-i Matem, 67)

Bayezit Meydanı’nda ağır adımlarla bastonlarının yere vuruş sesine takılıp yürüyen birkaç yatsı cemaatinden gayrı kimse yoktu. (Katre-i Matem, 149)

Az. *ğeyri*:

Ähmäddän ğeyri heç kâsin yazısı hazır deyil “Ahmet’ten başka hiç kimsenin yazısı hazır değil.” (Li 2004: 227)

Su här şeyi pak eylär, üz ğarasından ğeyri “Su her şeyi temizler, yüz karasından başka.” (Li 2004: 227)

Gag. *kaarä / kaari*:

Gagauz dilindä adetçä vokallardan kārä, uzun vokallar da var “Gagauz dilinde normal ünlülerden başka, uzun ünlüler de var.” (Li 2004: 227)

Koşacaktır hem yapıardan käre yılın bitkisindä o hepsini satardı da toplardı para “Koşum hayvan(lar)ı ve binalar dışında yılın sonunda o hepsini satardı ve para toplardı.” (Li 2004: 227)

Çıkarıp altın bleziklerini, koyêr taş üstünä, biler, ki çıraktan kaarä kimsey orayı gitmeyecek, ondan kaarä onnarı kimsey almaycêk “Oraya çıraktan başka kimsenin gelmeyeceğini ve ondan başka kimsenin almayacağını bildiğinden altın bileziklerini çıkarıp taşın üstüne koyuyor.” (Gagavuz Destanları, 157)

Bundan kaarä kiyatta verili avtorun kısa biografiyası hem onun ömürü patretlerdä “Bundan başka kitapta yazarın kısa biyografisi ve hayatı fotoğraflarla verilir.” (Anasözü gaz. 2018)

Gibi TT *gibi*, Az. *kimi*, Gag. *gibi*.

Ad kökenli Türkçe (*kip* ‘ölçü, kalıp, örnek’ + *i* iyelik eki) edatlardandır (Korkmaz 2009: 1056). Birlikte kullanıldığı sözcüğe benzetme, karşılaştırma anlamları katan bir ilgeçtir. Yalın ve tamlayan durum eki almış ad, adıl ve ortaçlarla tamlama kurar: benim gibi, taş gibi, çocuklar gibi, kuş gibi, uyur gibi, ağlar gibi, görür gibi, gelecek gibi, ağlamış gibi,... (Atabay vd. 2003: 120). *Gibi* edatı, çoklukla karşılaştırmaya dayanan bir benzerlik ilişkisi kurar. Bu benzerlik ilişkisi, iyelik ekleri ile genişletilmiş *-Dik/-DUK*’lu sıfat-fiillerden sonra da görülür. Öteki sıfat-fiil eklerinden sonra gelen *gibi* edatı daha çok gerçek olmayan, “mişçesine” anlamında farazi bir benzetme işlevi görür (Korkmaz 2009: 1067-1068).

-si, -mi, -ce gibi, sıfat üreten ekler, çoğu kez *gibi* ilgecinin yerini tutar. Örneğin kadifemsi bir kumaş, yerine kadife gibi bir kumaş; yeşilimsi giysi, yerine yeşil gibi giysi; insanca yerine insan gibi (Atabay vd. 2003: 121).

Kendi hastalığı ve sağlığı ile de o kadar ilgisizdi ki gelen doktorun kim olduğunu hatırlamıyor, yanındaki pencereden göğe bakmakla, aman onu aşındırmadan o zamanı aşındırmak istiyormuşçasına saatler geçiriyordu. (Ruh Adam, 243)

Karahanlı Türkçesinde *kipi*, Eski Anadolu Türkçesinde *gibi*, *kipi*, *gimi*, Osmanlıcada *gibi*, *gimi*, *gibin* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 302-304).

Gagavuz Türkçesinde bir örnekte *gimi* şekline de rastlanılmıştır: *Avşam sabaa gimi çalınır* (Özkan 1996: 192). Bir örnekte de *+cü* eşitlik ve benzerlik ekiyle birlikte kullanılmaktadır: *Nasıl bu yok gibicä adam kırk uçannan, bir kaçanı bir salımda telef etti* “Bu çelimsiz benzeyen adam kırk uçanla, bir kaçanı bir vuruşta nasıl yok etti.” (Özkan 1996: 192)

TT gibi:

Dörder halıyı her iki omzuna atmış hamallardan biri, hiç yükü yokmuş gibi sakın adımlarla çıkarken Setterhan Bakü'deki şubeye girmişti. (Nar Ağacı, 254)

Kimi sekseninde ama otuzunda görünüyordu, kimi de otuzundaydı lakin seksen gibi duruyordu. (Nar Ağacı, 260)

Büyükhانım buz gibi suyu ibrikten leğene ağır ağır dökmeye başladı. (Nar Ağacı, 272)

Çünkü toprak, aynı zamanda yedi kat gökyüzü gibi tabaka tabakaydı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 18)

Bir an bana eskiden tanıdığı birimişim gibi, burada ne işin var diye sorar gibi bakmış, tam o sırada göz göze gelmiştik. (Kırmızı Saçlı Kadın, 23)

Üstelik artık 17 yaşında sayılırdım ve herkesin dediği gibi daha büyük gösteriyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 48)

Hiçbir şey olmamış gibi yapmanın bir gereği de Sophokles'in Oidipus hikâyesini unutmaktı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 94)

Aksi gibi yağmur da başlamıştı. (Suskunlar, 80)

Buna şaşırır gibi oldu. (Suskunlar, 82)

İsimlerini hatırlamıyordu ama bütün halleri, çalışkanlıkları, yaramazlıkları hatta sınıfta oturdukları yerler sinema şeridi gibi hafızasından geçiyordu. (Ruh Adam, 32)

Dinliyor gibi gözüktüğü zamanlarda da kafası daima başka şeyle meşguldü. (Ruh Adam, 65)

Kadının çocuk gibi sık sık burnunu çekişi onu daha kadınlaştırıyor, hoşuna gidiyordu. (Aylak Adam, 40)

Yüzündeki ilgisizlik dağılır gibi oldu. (Aylak Adam, 51)

Yusuf'un istediği vakit hasta gibi davrandığını henüz keşfedememişlerdi. (Katre-i Matem, 13)

Paşa sözünü bitirdiği sırada Tomruk Emini bayılacak gibi oldu (Katre-i Matem, 110)

Her misafir geldiğinde yaptığı gibi ikram için kilere gidip ceviz içi, elma ve armut kurusu getirdi. (Katre-i Matem, 210)

Sporlardan boksu seviyor; iri yumrukları, kalın pazılarıyla çocuk gibi övünüyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 17)

Ayşe'yi kendi adına öpmesini söyleyip kaçar gibi çıktı. (Esir Şehrin İnsanları, 99)

Kalem, bir yere yetişmek istiyor gibi çizgiden çizgiye atlıyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 103)

Maarif müdürü ile mebus kapıdan girdikleri zaman onu bir dadı gibi yere çömelmiş, mini mini bir ana sınıfı çocuğunun potinini bağıyor buldular. (Acımak, 17)

Sabahları olduğu gibi akşamları azat vaktinde de kapının yanında durur, çocukların kıyafetlerini muayene ederdi. (Acımak, 17)

Birdenbire söz bulamadığı için önündeki kâğıt yığını, yazıhanesinin çekmecelerini karıştırıyor, bir şey arıyor gibi görünüyordu. (Acımak, 30)

Otobüs yol boyunca epeyce toz yutmuştu ama yine de güneşin kızgın ışıkları altında ayna gibi parlıyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 7)

Köyden çıkar çıkmaz arkalarından azgın bir boğa geliyormuş gibi seğirtiyorlardı. (Sevgili Arsız Ölüm, 8)

Dağlar gibi yufka kayıldı, hoşafklar kaynatıldı, baklavalara açıldı. (Sevgili Arsız Ölüm, 40)

Büyülenmiş gibi peri kızına baktı. (Sevgili Arsız Ölüm, 75)

Yüklem görevinde isim olarak da kullanılır:

Kendi yaşında çocuklara mahsus olan neşelerden, hüznlerden, hoppalıklardan onda eser yoktu, yaşlı başlı bir insan gibiydi. (Acımak, 47)

Güler'in tedirginliği geçmeyecek gibiydi. (Aylak Adam, 83)

Masal okuyan bir çocuk gibiydi. (Ruh Adam, 155)

Otuz üç yaşındaydı; yani benim yaşadığımın tamı tamına iki mislini yaşamıştı; ama on mislini yaşamış gibiydi. (Kırmızı Saçlı Kadın, 72)

Yağlanması için Zümrüdüanka'ya verdiği mühleti o kadar erteliyor ve kesim işini o kadar sürüncemede bırakıyordu ki Allah göstermesin ama tavuk eceliyle ölecek gibiydi. (Suskunlar, 27)

Bu fotoğraf, zor beğenir bir genç kıza gösterilmek üzere görücülere verilmek için çıkarılmış gibiydi. (Esir Şehrin İnsanları, 41)

Az. kimi:

Benzerlik ifade edecek şekilde isimlerle ve zamirlerle kullanılır:

Selbi kimi min gız var, o nedir ki, ondan ötrü ah-zar édirsen “Selvi gibi bin kız var, o nedir ki, ondan dolayı üzülyyorsun.” (AHYÖ, 287/30)

Ğoşun sél kimi yürüş éledi “Acele sel gibi gitti.” (AHYÖ, 244/5)

Birinin suyu şümşad kimi par par parıldayırđı, birinin suyu da adi su idi “Birinin suyu şimşir ağacı gibi parıl parıl parlıyordu, birinin suyu da sıradan su idi.” (AHYÖ, 245/30)

Men de sizin kimi gerib adamam “Ben de sizin gibi garip adamım.” (AHYÖ, 353/20)

Uşşaglar da onun kimi édip başçıya yakınlaşırlar “Çocuklar da onun gibi yapıp başkana yakınlaşırlar.” (AHYÖ, 197/30)

Ĥudaya, göresen dünyada benim kimi de güzel var mı? déyirdi “Ey Huda, acaba dünyada benim gibi de güzel var mı? diyordu.” (AHYÖ, 410/5)

Bütün şahlar kimi bu şahın da bir alabüzäk tälxäyi varmış “Bütün şahlar gibi bu şahın da alacalı bulacalı palyaçosu varmış.” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 223)

Onların yanında uca boylu, dik, tahta kimi düz bir gadın daha vardı, onun sinesi at çenesine benzeyir ve dumanlı baĥan gözleri kömür kimi ġara, çepdi “ Onların yanında uzun boylu, dik, tahta gibi düz bir kadın daha vardı, onun göğsü at çenesine benziyor ve dumanlı bakan gözleri kömür gibi kara, şaşıydı.” (Simpson 1957: 77)

Män Türkiyâyä turist kimi gälmişäm “Ben Türkiye’ye turist olarak geldim.” (Li 2004: 305)

Sizin kimi savadlı adamlara indi az-az rast gälmäk olur “Sizin gibi yetenekli adamlara şimdi çok az rastlanıyor.” (Li 2004: 305)

Yaşlı mülkədara zorla ərə verilən Maral qızıl qəfəsdə əsir quş kimi yaşayır “Yaşlı mülkedarla zorla evlendirilen Maral, kızıl kafese esir düşmüş kuş gibi yaşıyor.” (Cavidşünaslıq, 26)

*Zaman gêçir üföglerde toz kalır
Kervan kimi uzaqlarda toz salır,
Duman gelir yürekleri çulgalır,
Yürek diyir zaman gêçme, aman dur,
Gêçenlerde gözüm var, bir dayan, dur.*
“Zaman geçiyor, ufuklarda toz kalıyor,
Kervan gibi uzaklarda toz salıyor,
Duman geliyor, yürekleri bürüyor,
Yürek diyor: Zaman geçme, aman, dur,
Geçenlerde gözüm var, bir dayan, dur.” (Ergin 1971: 18)

Sıfat-fiillerle birlikte kullanılır. Bazen zaman anlamı katar, bazen de benzerlik anlamı katar:

Molla bunu eşiden kimi haman gälmiş birce göyünü da kesdi, derisini bir künce atdı, etini de gövurup bardaqlara tökdü “Molla bunu işittiği gibi hemen kalan bir tek koyunu da kesti, derisini bir köşeye attı, etini de kavurup kaplara döktü.” (AHYÖ, 404/35)

Ġapıdan içeri giren kimi oğlanı başladı yalamağa “Kapıdan içeri girdiği gibi oğlanı başladı yalamaya.” (AHYÖ, 311/5)

Sen de eline bir hencer alıb gelib dayanarsan pillekanların birinde, atam gelen kimi onu vurup öldürersen “Sen de eline bir hançer alıp gelip merdivenlerin başına dayanırsan babam geldiğinde onu vurup öldürürsün.” (AHYÖ, 416/35)

Necefhana hoşgeldin deyenden sonra, her ikisi birbirine bülbül güle aşig olan kimi aşig oldular “Necefhan’a hoş geldin dedikten sonra her ikisi de birbirine bülbülün güle âşık olduğu gibi âşık oldular.” (AHYÖ, 312/15)

Ėefesde Ėuş sahlayan kimi Ėızı burada sahlamağa başladı “Kafeste kuş saklar gibi kızı burada saklamaya başladı.” (AHYÖ, 403/25)

Ondan küsmüş kimi üzünü yana çevirib gözlerinin yaşını tökmeye başladı “Ona küsmüş gibi yüzünü yana çevirip gözyaşı dökmeye başladı.” (AHYÖ, 288/25)

Emrahın üreyi demirçi körüyü kimi alışıp yandı “Emrah’ın yüreği demirci körüğü gibi alışıp yandı.” (AHYÖ, 288/25)

Amma uşağı görän kimi şahın matı-Ėutu Ėurudu “Ama çocuğu gördüğü anda şah donup kaldı.” Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 225)

Pehlivanlar Ėeri Ėayıdıb Ėocanın dédiyi kimi élediler “Pehlivanlar geri dönüp yaşlının dediği gibi yaptılar.” (AHYÖ, 414/15)

DarĖa bütün ehvalatı arvadına, men size söhbet élediyim kimi danışır “Polis řefi bütün olanları eşine, benim size anlattığım gibi söyler.” (AHYÖ, 360/30)

Kolların üstünden onun sarı yayığlı başını görürem, onun başı külekde yéllenen çiçeklenmiş bir günebaşan kimi yırĖalanır “Çalıların üstünden onun sarı şallı başını görüyorum, onun başı rüzĖârda havalanan, tomurcuklanmış bir ayçiçeği gibi sallanıyor.” (Simpson 1957: 76)

Män onun säsinin eşidän kimi tez yerimdän çıhdım “Ben onun sesini işitir işitmez çabucak yerimden çıktım.” (Li 2004: 305)

Qeyd etdiyimiz kimi, H.Cavidin bütün faciäləri romantik faciälərdir “KaydettiĖimiz gibi, H. Cavid’in bütün faciaları romantik facialardır.” (Cavidşünaslıq, 32)

*Ne Ėeder dadlıymış senin bu dilin,
Éřiden kimi bu sesini élin,
Goca, cevan, kiçik uşağ, Ėız, gelin,
Seni dinlemeğe Ėaçdılar çöle,
Anam Ėurban olsun bu şirirn dile.
“Ne kadar tatlıymış senin bu dilin,*

İşittikleri gibi bu sesini elin,
İhtiyar, genç, küçük çocuk, kız, gelin,
Seni dinlemeye koştular çöle,
Anam kurban olsun bu tatlı dile.” (Ergin 1971: 31)

“Kadar” anlamında kullanılır. Buradaki kullanılışı bir mekân, sayı ya da zaman isimlerinin bulunma hallerine gelerek olur:

Necefhan on sekiz yaşa çatana kimi oħudu “Necefhan on sekiz yaşına kadar okudu.”
(AHYÖ, 311/5)

Oraya kimi Necefhan ğızı danışdırmadı “Oraya kadar Necefhan kızını konuşturmadı.”
(AHYÖ, 314/25)

Sehere kimi oynayıb, k f çekdiler “Seher vaktine kadar oynayıp, keyfettiler.”
(AHYÖ, 382/30)

Oğlanı bir yaşdan y ddi yaşa kimi b y td ler Oğlanı bir yaşından yedi yaşına kadar büyüttüler.” (AHYÖ, 31/5)

Ay tacir Ehmed, indiye kimi ğazanıb ne ğayırmışığ, inden sonra da ne ğayırağ “Ey tüccar Ahmet, Şimdiye kadar ne kazanıp kayırmışız, Şimdiden sonra ne kayıracağız?”
(AHYÖ, 310/10)

Ğarı her gün bu ğışlağın başı üstünde ucalan Balaban adlı yüksek tepeye  ıħır, aħřama kimi ağlayıb ulayır “Kadın her gün bu kışlağın başı üstünde yükselen Balaban adlı tepeye çıkar, akşama kadar ağlayıp sızlar.” (AHYÖ, 423/5)

Molla m ydan ada sehere kimi dayanmalı olur “Molla meydanda sehere kadar beklemiştir.” (AHYÖ, 364/30)

Perverdigara! Dünya ne g zeldir! Kaş hemişe b le olaydı, kaş dünyanın sonuna kimi b le olaydı, oğlum ise hemişe azad böyüyeydi, anasının yanından ayrı düşmeyeydi, canım-ciyerim... “Besleyen, yetiştiren, koruyan Tanrı! Dünya ne g zeldir! Keşke daima böyle olsaydı, keşke dünyanın sonuna kadar böyle olsaydı. Oğlum ise daima  zg r büyüseydi, annesinin yanından ayrı düşmeseydi, canım, ciğerim...” (Simpson 1957: 88)

Onun säsi lap sahilä kimi çata bilärdi “Onun sesi ta sahile kadar ulaşabilirdi” (Li 2004: 305)

Sähärä kimi Zığa çatmasağ jandarmaların älinä düşärik “Sabaha kadar Zığ’a varmasak jandarmaların eline düşeriz.” (Li 2004: 305)

Säni aħşama kimi gözlädim “Seni akşama kadar bekledim.” (Li 2004: 305)

Yüklem görevinde isim olarak kullanılır:

Ĝazı éle bildi, bu da o biri nökerler kimidi “Kadı sandı ki, bu da diğer uşaklar gibiydi.” (AHYÖ, 389/15)

“Çobanı” havasından sonra çobanlar terefinden göyunları “yoħlama ve cütleme” mahnısı ve havası méydana gelmiştir. Bu hava “Çobanı”nın davamı kimidir “Çobanı havasında sonra çobanlar tarafından koyunları yoklama ve eşleme türküsü ve havası meydana gelmiştir. Bu hava Çobanı’nın devamı gibidir.” (AHYÖ, 430/10)

Gag. gibi:

Kiyat gibi iş onlarda yoktu, gelärdilär - saade birär tıkaçlı bir kaçar bulaşık yaprak “Kitap gibi iş onlarda yoktu, sadece birkaç tane ataçlı karalama kâğıdıyla gelirlerdi.” (Özkan 2007a: 153)

Bu yortuda da var türlü adetlär onnar için ban çalışacam annatmaa taa aaşaaada, örnek gibi kullanarak benim duuma Kıpçak küüyümün adetlerini “Bu dini bayramda da türlü adetler var, onlar için benim doğumumu örnek gibi kullanarak Kıpçak köyümün adetlerini daha sonra aşağıda anlatmaya çalışacağım.” (Doğan 2010: 168)

Babası benim gibi pilottur “Babası benim gibi pilottur.” (Li 2004: 305)

Yamur damnaları gündän boncuk gibi yalabıyardı “Yağmur damlaları güneşten boncuk gibi parıldardı.” (Li 2004: 305)

Yämurlu yıllarda ilkyazın kırlar kilim gibi olêr “Yağmurlu yıllarda ilkbaharda kırlar kilim gibi oluyor” (Li 2004: 305)

Ana dilim, ana dilim,

Sensiz bän soluksuz gibi,

Gecä-gündüz sän aklımda

Gagauzun şu kanında. (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Kardaşların küçüü da, dört ayak üstünde, koyun gibi dışarı sıyrılmış “Kardeşlerin küçüğü, dört ayak üstünde koyun gibi dışarı çıkmış.” (Gagavuz Destanları, 139)

Tepägözlär sä tölä insannarmış, yaşarlarmış bizim gibi insannardan ayırı, tepelerindä varmış birär gözleri “Tepegözler ise biraz farklı insanlarmış, bizim gibi insanlardan ayrı yaşarlarmış, onların tepelerinde birer gözleri varmış.” (Gagavuz Destanları, 142)

Gem aazımda kıl gibi kaldı “Gem ağzımda kıl gibi kaldı.” (Gagavuz Destanları, 150)

Bir zoorda, hastalıkta çaarárlar büücüleri, okuyucuları, şamannarı, angıları hiç kalmazdılar insandan, gezärdilär gölgä gibi ardlarna “Zor bir anda ve hastalıkta büyücüleri, okuyucuları, Şamanları çağırırlardı. Hiç insanlardan ayrılamaz, gölge gibi arkalarında gezerlerdi.” (Kara 2011: 85)

Ölä çokluk hepsi, ani bir bitkisiz asker gibi giderlär “Hepsi öyle kalabalık ki sonsuz sayıda asker gibi giderler.” (Kara 2011: 90)

Gagauzlar beygirleri kendi gibi, kimär kerä kendisindän büyük sayarmışlar “Gagavuzlar atları kendi gibi bazen de kendisinden büyük kabul ederlermiş.” (Anasözü gaz. 2018)

Göre TT göre, Az. göre, Gag. görä.

Fiil kökenli Türkçe edatlar grubunda yer alır. Eski Türkçede *kör-* “görmek” eyleminin ulaç biçimidir (Li 2004: 318). Bu sözcük, yönelme durum eki almış sözcüklerle kullanılır ve karşılaştırma, görelilik, görecelik anlamları verir: *Ayşe'ye göre, bana göre, ona göre, duyduğuma göre, neye göre kime göre, boyuma göre...* gibi. Eşitlik durumu eki *-ce*, kimi zaman “göre” anlamı verir: *bana göre yerine bence; kendime göre yerine kendimce; sana göre yerine sence, aklınca, kanımca, fikrimce, huyumca, gönlümce* gibi kullanılışlarda yine, *göre* anlamı verir (Atabay vd. 2003: 121-122).

Uygurcada ve Karahanlı Türkçesinde *körü*, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada *göre* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 318-320).

TT göre:

Kirkor Usta gülümsedi. Yılların kuyumcusu. O da müşterilerini avucunun içi gibi tanırdı. Berber İsfendiyar yüzlerine bakarak bilirdi müşterilerini, Kirkor Usta taleplerine göre değerlendirirdi. (Nar Ağacı, 118)

Yakut'a göre Azerbaycan'ın her şeyi gibi halıcılığının da şaheserleri Safevi devrindeydi. (Nar Ağacı, 149)

Anneme, o kadar söz vermeme rağmen kuyuya girdiğimi de söylemedim. Karşısında ve sağ olduğuma göre bu ayrıntının da önemi kalmamıştı artık. (Kırmızı Saçlı Kadın, 90)

Reklamcılara göre, yaşlı müteahhitlerin yanında Ayşe ile ben genç, okumuş ve moderndik ve bizim birlikte görüneceğimiz bir reklam kampanyası Sührab'ı taşra kökenli şirketlerden hemen ayırır, çok da ileri götürürdü. (Kırmızı Saçlı Kadın, 141)

Kalın Musa'nın hesabına göre tam dört yüz yirmi akçe biriktirmiş olmalıydılar. (Suskunlar, 25)

Yüzündeki o gülümseme eksilmediğine göre, herhalde kendine göre mutluydu. (Suskunlar, 82)

Selim'e göre yardım ancak savaşta, güç durumda kalan birliğe yapılması gereken bir vazife olabilirdi. (Ruh Adam, 200)

Kılıcı da Selim'inkine göre biraz kısa; fakat enli ve sağlam, korkunç bir kılıçtı. (Ruh Adam, 278)

Onu üç gündür gördüğüne göre çarşamba olması gerekirdi. (Aylak Adam, 43)

Kanuni'nin gözde veziri İbrahim Paşa, meydana penceresi bulunan bu odaları, cariyeleri ile hanımarı arasında önem ve büyüklük sırasına göre taksim etmişti. (Katre-i Matem, 18)

İçlerinden erkek çocuk sahibi olanlar her vakit diğerlerine göre daha fazla söz sahibi ve gevezeydi. (Katre-i Matem, 18)

Kara Şahin'e göre Hafız Çelebi onun için sükûnetli bir liman sayılırdı. (Katre-i Matem, 163)

Nermin'e göre ufak tefekti ama hem biçimliydi, hem de şaşılacak kadar tıkızdı. (Esir Şehrin İnsanları, 59)

Kâmil Bey, ilk haftalarda büyük bir gayretle işe sarılmış, kendisine göre bir program yapmıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 173)

Şimdi anladığına göre annesi çok hassas ve asabî idi. (Acımak, 40)

Öyle ki, Atiye sağdan soldan boş fişek kovanları toplamaktan, kovanların ağzına göre yuvarlak yuvarlak kâğıt kesmekten, içlerini saçmayla doldurmaktan, köylülerin kulak akmasına karşı ikide bir tavşan yağı istemeye kapıya gelmelerinden bıktı. (Sevgili Arsız Ölüm, 13)

Az. göre:

Hemin gece de Bağdad helifesinin evine uzağ érden gonağ geldiğine göre, Behlulu da çağırtırmışdı “Aynı gece de Bağdat halifesinin evine uzak yerden misafir geldiğinden dolayı Behlül’ü de çağırttırmıştı.” (AHYÖ, 370/5)

Buna göre de gazının yanında hiç kes nöker durmazdı “Buna göre de kadının yanında hiç kimse hizmetçi olmazdı.” (AHYÖ, 388/10)

Şeriete göre sen bunun harasından istesen beş girvenkelik gan götüre bilersen. Amma hergah bir balaca artıg eksik olsa, bu kişi senin etinden kesecek “Şeriata göre sen bunun neresinden istersen beş librelük kan götürebilirsin. Ama eğer birazcık fazla ya da eksik olursa bu kişi senin etinden kesecek.” (AHYÖ, 400/5)

Kändin adätinä görä, gälini arvad geyindirä bilärdi “Köyün âdetine göre, gelini (evli) kadın giydirebilirdi.” (Li 2004: 321)

Yağışa görä küçäyä çıñmadıg “Yağmurdan dolayı sokağa çıkmadık.” (Li 2004: 321)

Yorganına görä ayağını uzat “Yorganına göre ayağını uzat.” (Li 2004: 321)

O, insanlara, onların gücsüzlüyünä görä gülür “O; insanlara, onların gücsüzlüğünden dolayı güler.” (Cavidşünaslıq, 36)

Şairə görä, müvaffəqiyyətsizliyin əsas səbəbi Cəlalın pozğun bir qadın olan Anjelə uymasıdır “Şaire göre, muvaffakiyetsizliğin asıl sebebi Celal’ın ahlaksız bir kadın olan Anjel’e uymasıdır.” (Cavidşünaslıq, 78)

Gag. görä:

Dilimizdə kullanılan laflar mənalarına görä birkaç gruppaya bölünərlär “Dilimizde kullanılan sözler anlamlarına göre birkaç gruba bölünüyorlar.” (Li 2004: 321)

Konstitutsiyeä görä vatandaşların ne hakları var? “Anayasaya göre vatandaşların ne hakları var?” (Li 2004: 321)

Yorganına görä uzan “Yorganına göre uzan.” (Li 2004: 321)

Sabaası Garip yolêêr anasını, adetä görä, Sanam beyä Şahsenemi ona gelin istesin “Garip, âdetlere göre sabahleyin Şahsenem’i istemesi için annesini Sanem Bey’e göndermiş.” (Gagavuz Destanları, 156)

Bir otuz yurtta, ortada da kaganın büük yurtaları hem şatraları, girmää kapuları hepsinin Günduusuna dooru, eski adeete görä “Eski âdete göre hepsinin kapısı doğuya bakan otuz çadır, ortada da kağanın büyük çadırları ve kulübeleri vardı.” (Kara 2011: 87)

Avşam üstü, tozlara görä, hepsi annadı, ani Oldan-Batır askerlän döner geri, mızraklar yukarda—Ensemişlär “Akşamüstü tozlara bakarak hepsi Oldan Batır ve askerlerinin ellerinde mızrakları geri döndüğünü anladı. Kazanmışlar.” (Kara 2011: 146)

Benim şiirlerim türlü temalara görä yazılı. Ama bana deyni en önemni tema – Vatan hem Ana dili “Benim şiirlerim çeşitli temalara göre yazılmıştır. Ama benim için en önemli tema: Vatan ve ana dildir.” (Anasözü gaz. 2018)

Hakkında TT hakkında, Az. hağğında.

“hususunda, konusunda, üzerine” anlamlarında kullanılan Arapça kökenli bir sözcüktür. İyelik ve hal eki alarak kalıplaşmış ve çekim edatı olarak kullanılmıştır. Adların yalın hallerinden sonra, ad-eylemlerden sonra, tamlayan durum ekli ve iyelikli sözcüklerden sonra gelebilir.

TT hakkında:

Şehnaz hakkında konuşmama orucu tutacağına, adını dile düşürmemeye söz vermişti ama küfür tacirinin helvacı dükkânından sonra ortada ne sır kalmıştı, ne ayıp. (Katre-i Matem, 268)

Kara Şahin için hep bir eski dostun hasret duygusuyla yanar gibi davranmak da onun karakteri hakkında bilgi sahibi olmaktan öte bir işe yaramamıştı. (Katre-i Matem, 304)

Az. hağında:

O, hereyin üstünde titreyib, gebristan ve ğum hağında mahnisini oğumağda davam édirmiş kimi böyürüdü “O, sedyenin üzerinde titreyerek kabir ve kum üzerine manisini söylemeye devam ediyormuş gibi bağııyordu.” (Simpson 1957: 78)

Böyük bir şəxsiyyətin, böyük sənətkar haqqında verdiyi qiymət də böyük olur “Böyük bir şahsiyetin, böyük sanatkâr için verdiği kıymet de böyük olur.” (Cavidşünaslıq, 10)

Turan xanım haqqında, bu ailə haqqında çox şeylər demək olar “Turan Hanım üzerine, bu aile üzerine söylenecek çok şey var.” (Cavidşünaslıq, 11)

Has TT has.

Aslında sıfat olan bu sözcük “özgü, mahsus” anlamlarındadır (TS 2005: 851b). Yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı gibi de kullanılır.

Lütfullah Bey kökenine has geniş bir kelime kadrosuyla uzun uzun anlatmıştı. (Nar Ağacı, 499)

Ülker buna belli belirsiz, kendine has nazik bir gülümseyişle karşılık verdi. (Ruh Adam, 293)

Balıkçuların çoğu Haliç'in iki sahilindeki yaluların önlerine attıkları ağ, ığırıp veya karıtyalar ile avladıkları fiçit, pavurya, midye, istavrit, hamsi, uskurput, tekir, gümüş, huruşeye, tirekeş gibi İstanbul halicine has deniz mahsülleri satıyorlardı. (Katre-i Matem, 253)

Bican Efendi onun doğrulara has bir tür şaka olduğunu anlamadı, tam bir batıldan beklenebileceği gibi aklınca izaha girişti. (Katre-i Matem, 363)

İbaret TT ibaret, Az. ibaret.

Arapça kökenli bir sözcüktür. Türkçe Sözlük'te “oluşan, meydana gelen” anlamlarında sıfat olarak gösterilmiştir (2005: 923b). Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra kullanıldığında çekim edatı durumuna geçer.

TT ibaret:

“Bak” dedi, uzakta, koyun tam karşısında petrol kuleleri, petrol yatakları, petrol tarlalarından ibaret bir hayal şehir gibi görünen bulanık bölgeyi işaret ederek Sofya. (Nar Ağacı, 233)

Bambaşka bir dünyanın varlığını fark etmişti ve dünya sadece halılardan ibaret değildi. (Nar Ağacı,256)

Çünkü Ülker’i kovalayan ve yedi yıldızdan ibaret Cebbar batarken ölçü ve dengeyi temsil eden Terazi takımıyıldızı artık doğmuştu. (Suskunlar, 120)

Sanki yer ve gök birlikte yanıyor da arada her şey bir çerçöpten ibaret kalmış çıtırdıyordu. (Katre-i Matem, 205)

Az. ibaret:

... Men, iri gözleri ferehli uşaq gözlerine benzeyen, çal saçlı, uzun sağgallı pehlivanların dağlardan éyerek her terefe sehavetle rengarenk gaş-daş saçdıqlarını ve bununla da torpağa zinet verdiklerini, dağların zirvelerini galın gümüş tebegeleri ile, onların çihuntılarını ise cürbecür ağaçlardan ibaret canlı gumaşla örtüklerini görürem: Bereketli torpağın bu parçası onların elleri altında geribe gözel bir şekil alır. “... Ben, iri gözleri sevinçli çocukların gözlerine benzeyen, kır saçlı, uzun sakallı yiğitlerin dağlardan inerek her tarafa cömertçe rengârenk mücevher saçtıklarını ve bununla da toprağa süs verdiklerini, dağların zirvelerini kalın gümüş tabakayla ve onların çıkıntılarını ise çeşit çeşit ağaçlardan oluşan hareketli örtülerle örtüklerini görüyorum. Bereketli toprağın bu parçası, onların elinde şaşılacak, garip bir hâl alıyordu.” (Simpson 1957: 75)

Əsər öz dramatik xarakteri və ayrı-ayrı nəğmələrdən ibarət lirik süjet quruluşu ilə də poeziyamız üçün yeni bir forma idi “Eser kendi dramatik karakteri ve ayrı ayrı nəğməlerden ibaret lirik konu kuruluşu ile de şiirimiz için yeni bir biçimdi.” (Cavidşünaslıq, 42)

Yüklem görevindeyken isim olarak karşımıza çıkar:

Esas şert ondan ibaretdir ki, daş götürülürken ne başğa daşa deymeli, ne de sağğa yere düşmelidir “Asıl şart ondan ibaretdir ki taş götürülürken ne başka taşa değmeli, ne de saka yere düşmelidir.” (AHYÖ, 199/15)

Burada oyun turnanı ele kéçirmek uğrunda mübarizeden ibarettir “Burada oyun turnayı ele geçirmek uğrunda mücadeleden ibarettir.” (AHYÖ, 203/25)

Guya yérle göy her biri yéddi ğatdan (tebeĝeden) ibarettir “Güya yer ve gök ayrı ayrı yedi kattan (tabakadan) ibarettir.” (AHYÖ, 433/10)

Onlar dörd kişi ve bir ğadından ibaretdiler: Bu iri sıfetli ve genç ğadın hamile idi, onun gözleri sanki ĝorĝudan berelmişdi “Onlar dört kişi ve bir kadından ibaretti. Bu iri sıfatlı ve genç kadın hamileydi, onun gözleri sanki korkudan büyümüştü.” (Simpson 1957: 76)

İçeri TT içeri, Az. içeri.

Eski Türkçe *ıç+gerü* sözcüğünden söz *ıç* -g- ünsüzünün düşmesi ile oluşmuş *ıçeri* sözcüğü genellikle mekân zarfı olarak kullanılmaktadır ve çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı durumuna geçmektedir (Duran 1956: 7).

TT içeri:

Suretim görünmese bile tam şu köşedeyim ben. Fotoĝraftan içeri seslendim. (Nar Aĝacı, 91)

Onlar da iyi taşlardı gerçi, iyi olmayan bir taş zaten Kirkor Usta'nın dükkânının kapısından içeri giremezdi. (Nar Aĝacı,118)

İkisi, paşanın konaĝına varıp tek kanadı âdet gereĝi akşam ezanına kadar açık bırakılan bahçe kapısından içeri girdiler. (Suskunlar, 51)

Açık bırakılmış kapıdan içeri girdiĝinde kendini, tavandan sarkan avizedeki on sekiz kandilden çok, kelimelere dökülmesi gayri kabil bir nurun aydınlattıĝı, geniş bir mekân buldu. (Suskunlar, 120)

Bahçe kapısından içeri girerken heyecanlıydı. (Ruh Adam, 22)

Ayşe'nin, elleri gözlerinin iki yanına dayalı, pencereden içeri baktıĝını görünce şaşırmıştı. (Aylak Adam, 114)

İbrahim Paşa konuşurken baharın bütün ihtişamı salonun pencerelerinden içeri doluyordu. (Katre-i Matem, 277)

Birer birer geminin sintine kapaĝından içeri itiliyorlardı. (Katre-i Matem, 392)

Gecelerce kumarda kaldığı halde kalabalık konağın aşırı harcamalarından, karısıyla kızının pahalı fantezilerinden bir kere bile yakınmamış, geçim zorluğu denilen şeyin ne olduğunu anlatacak en küçük bir belirtiyi evinin eşliğinden içeri geçirmemişti. (Esir Şehrin İnsanları, 15)

Dirmit, her sabah elinde bir tezekle okulun kapısından içeri girdi. (Sevgili Arsız Ölüm, 47)

Az. içeri:

Ėapıdan içeri girende gördüler ki gurd böyrü üste yatıbdı “Kapıdan içeri girince gördüler ki kurt böğrünün üstüne yatmıştı.” (AHYÖ, 258/35)

İçre Az. içrä.

Aslen iç “iç” sözcüğünün +re’li yönelme durumu olan ve Orhon Türkçesi’nde içre “içte, içeride; gizli” biçiminde tesbit edilen bir sözcüktür. Bazı Türk dil ve lehçelerinde ise yalın durumdaki sözcüklerle birlikte sontakı olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır (Li 2004: 234).

Bu äfsanäli dağlar içrä daşlardan, ġayalardan keçib gedän bir ġatt üzrä yol çäkilir “Bu efsanevi dağlar içinde taşlardan, kayalardan geçip giden bir hat üzerinde yol açılıyor.” (Li 2004: 236)

Onlar meşä içrä salınmış sarayları, burada olan muzeyläri seyr edirdilär “Onlar orman içinde kurulmuş sarayları, burada olan müzeleri geziyorlardı.” (Li 2004: 236)

İçin TT için, Az. üçün, Gag. için.

Ad kökenli Türkçe edatlardandır. Bu edat, sözcükler arasında amaç, sebep ve neden-sonuç ilgisi kurar. Yalın durumdaki ad ve tamlayan durumundaki ad ve adıllarla birlikte kullanılır. Diğer edatlarda olduğu gibi için edatı da birlikte kullanıldığı sözcükle anlam kazanır. Zaman ifade eden sözcüklerle kullanıldığında zaman anlamı taşır. Bu sözcüğün etimolojisi üzerine ileri sürülen görüşlerden Zeynep Korkmaz’ın görüşü edatların özelliklerine en uygun olanıdır. Korkmaz’a göre uç “sebep” isminin +u iyelikli şekline +n vasıta hali eki getirilerek oluşmuştur (1961: 34).

Bu edat, Orhun Türkçesinde ve Uygurcada *üçün*; Eski Anadolu Türkçesinde *içün*, *-çun/-çün*; Osmanlıcada *içün* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 519-522).

için edatı Azerbaycan Türkçesinde yuvarlak-dar ünlülü şekliyle karşımıza çıkar. Gagavuz Türkçesinde Farsçadan geçen *çün* edatına benzetilerek *çin* şeklinde de kullanılabilir (Özkan 1996: 194). Bu edat “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden; hakkında, üstüne, için” anlamlarında kullanılmaktadır (Li 2004: 522).

TT için:

Yanıma bir gecenin bol rüyalı uykusunu katmam gerekti bunu anlatmam için. (Nar Ağacı, 187)

Uyanan adam dün istasyona gelemediği, çırağı da gönderemediği için uzun uzun dil döktü, özürler diledi. (Nar Ağacı, 254)

Mahmut Usta'yı yaşatması için Allah'a yalvardım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 85)

Kovayı indirirken ağır davrandığım için bağıyor, kovayı boşaltırken çok vakit geçirdiğim için bağıyor, kuru kumun çıkardığı toza sinirlendiği için bağıyordu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 76)

Cüce, müzikinin haram olduğunu göstermek için elinden geleni esirgememekteydi. (Suskunlar, 178)

Dervişler için sofraya birer tutam tuz kondu. (Suskunlar, 222)

Selim için artık bu gecenin manası kalmamıştı. (Ruh Adam, 100)

Selim işe başlayalı beri Tosun'a bakmak için sabahtan ikindi sonuna kadar gelmek üzere tuttıkları kadın, biraz sonra gelecek olmasa bu yaşlar güreşebilirdi de. (Ruh Adam, 157)

Vaktiyle Leylâ üzerinde konuşurken Ayşe de çok kibar olduğu için prenses dendiğini, bu tavrı ile öğretmenlere bile saygı telkin ettiğini söylemişti. (Ruh Adam, 201)

Gökyüzünü görmek için eğilip yüzünü cama dayaması gerekir. (Aylak Adam, 11)

Kızarılabildiği için memnundu. (Aylak Adam, 87)

Bimarhanenin hasta bulunmayan üç hücrelerinden biri eczane, biri müşahede odası, biri de sazendeler için ayrılmış bulunuyordu. (Katre-i Matem, 14)

Nakşigül'ün katillerine ulaşmak için orada bir ipucu yakalayabilirdi. (Katre-i Matem, 202)

Hafız Çelebi, Eyüp çarşısından birkaç kuru erzak ile mum alması için göndermişti onu. (Katre-i Matem, 233)

Kamil Bey iki gün sonra, bir Osmanlı vatandaşı olarak ne yapması gerektiğini danışmak için Madrid elçiliğine başvurdu. (Esir Şehrin İnsanları, 10)

Sırtlarına saray toplantıları için yapılmış ağır tuvaletler giymişlerdi. (Esir Şehrin İnsanları, 57)

Başındaki süslü rüyayı hakikat yapmak için yalnız düşünmek, okumak, söylemek kâfi olduğuna inanırdı. (Acımak, 9)

Haysiyet sahibi bir insan için ailesini inkâr etmek kadar ayıp ve sefil bir şey olmayacağını biliyordu. (Acımak, 48)

O gün akşama kadar babasının günahlarını bağışlaması için Tanrı'ya yalvardı. (Sevgili Arsız Ölüm, 39)

Dirmit'i sınamak için onu uykudayken usul usul sesleyip kendisini mi Elmas'ı mı daha çok sevdiğini sordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 56)

Az. için:

Amaç, sebep ve -e/a göre anlamları bildirir:

Uşağları danışdırmağ ve güldürmek için başcı her vasiyete el atır “Çocukları tanıştırmak ve güldürmek için başkan her vaziyete el atar.” (AHYÖ, 202/25)

Cin ve haldan mühafize olunmağ için bir sıra efsun, adet ve é'tiğadlar vardır “Cin ve al karısından korunmak için birçok büyü, adet ve inaçlar vardır.” (AHYÖ, 447/5)

Men onu sinamağ için gızılı bacadan saldım “Ben onu denemek için altını bacadan bıraktım.” (AHYÖ, 368, 35)

Men ğardaşımı ahtarmağ için sehralara, méşelere düşdüm “Ben kardeşimi aramak için çöllere, ormanlara düştüm.” (AHYÖ, 370/35)

Xästäni gäbul etmäk için otağa keçdiyi zaman ikinci növbädä onu äväs edäcäk häkimi orada gördü “Hastayı kabul etmek için çadıra geçtiği zaman ikinci sırada onu çağırarak doktoru orada gördü.” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 217)

Häyatda bir iş için täläsmädin, bir arzunun yolunda çalışmadın, bä'zän kädärlänib, bä'zän sevinmädin, onda bu nä häyat oldu?! “Hayatta bir iş için acele etmedin, bir isteğin yolunda çalışmadın, bazen üzülp bazen sevinmedin, öyleyse bu nasıl hayat oldu?!” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 216)

Bu lap yahşı iş oldu. Biz mollanı toya çağırmamışığ, gerek bizi bağışlasın. Öz ayağı ile geldiği için ondan razıyığ “Bu çok güzel iş oldu. Biz mollayı düğüne çağırmamışız ve bizi bağışlasın. Kendi ayağıyla geldiği için ondan razıyız.” (AHYÖ, 364/10)

Elgerez, bunlar gäzının yanına gëtmekde olsunlar, kişi öz özüne fikir éleyirdi ki, men bir tacire borclu olduğum için gorhurdum, indi bu geder iş benim başıma geldi “Velhasıl, bunlar kadının yanına gidedursunlar, adam kendi kendine düşünüyordu ki, ben bir tacire borçlu olduğum için korkuyordum, şimdi bu kadar iş benim başıma geldi.” (AHYÖ, 398/35)

Bir müştäri için dükan açılmaz “Bir müşteri için dükkân açılmaz.” (Li 2004: 523)

Hästä olduğum için sizä gälä bilmädim “Hasta olduğum için size gelemedim.” (Li 2004: 523)

Mänim için sizinlä Salamov arasında heç bir färğ yoğdur “Benim için sizinle Salamov arasında hiçbir fark yoktur.” (Li 2004: 523)

Geymek için yaşılı var, alı var,

Emmek için leblerinin balı var,

Hublarının bir özge cür halı var,

Her yetene vurmak olmaz pence.

“Giyemek için yeşili var, alı var,

Emmek için dudaklarının balı var,

Güzellerinin bir başka çeşit hâli var,

Her gelene vurmak olmaz pençe.” (Sakaoğlu vd. 1985)

Turan xanım Cavidin keçdiyi çətin, məşəqqətli, lakin çox şərəfli ömür yolu ziyalı mühitimiz üçün, yeni nəsillər üçün, xüsusən Azərbaycan qadınlığı üçün nümunədir “Turan Hanım Cavid’in geçtiği çetin, meşakkatli, lakin çok şerefli hayatı aydın çevremiz için, yeni nesiller için, özellikle Azerbaycan kadınılığı için örnektir.” (Cavidşünaslıq, 15)

Əsər öz dramatik xarakteri və ayrı-ayrı nəğmələrdən ibarət lirik süjet quruluşu ilə də poeziyamız üçün yeni bir forma idi “Eser kendi dramatik karakteri ve ayrı ayrı nağmelerden ibaret lirik konu kuruluşu ile de şiirimiz için yeni bir biçimdi.” (Cavidşünaslıq, 42)

Dərdlərini unutmaq üçün sevir “Dertlerini unutmak için seviyor.” (Cavidşünaslıq, 90)

“Ne” soru zamiriyle birlikte kullanıldığında soru cümlesi oluşturur:

Behlul, bu torpağı ne üçün toplamısan? “Behlül, bu toprağı niçin toplamıyorsun?” (AHYÖ, 371/10)

Bäs ana nä üçündür? “Peki, ana ne içindir?” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 218)

Üçün edatı bazı durumlarda birinci ünlüsünü düşürerek kendinden önceki kelimeyle bitişik yazılabilir:

Oxuyurdu özüyçün: “Ay camaat, xoşbaxtam... Ay camaat, xoşbaxtam...” “Okuyordu kendi için: Ey cemaat, güle güle... Ey cemaat, güle güle...” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 229)

Gag. için:

Sän gülersin mi? – şaşmış babası. – Kim sana sorár dudakların için? “Sen gülüyor musun? -şaşırmış babası. —Sana kim soracak dudaklarına ne olduğunu?” (Doğan 2010: 153)

Bu yortuda kurban kesiler mal saalu için “Bu dini bayramda mal devamlılığı, güvenliği için kurban kesilir.” (Doğan 2010: 168)

Bu yortuda da var türlü adetlər onnar için ban çalışacam annatmaa taa aashaada, örnek gibi kullanarak benim duuma Kıpçak küüyümün adetlerini “Bu dini bayramda

da türlü adetler var, onlar için benim doğumumu örnek gibi kullanarak Kıpçak köyümün adetlerini daha sonra aşağıda anlatmaya çalışacağım.” (Doğan 2010: 168)

Tütütmäk için günnük çolmeiinä günnüktän başka koyërlar birkaç tel yapaa en besli koyundan “Tüttürmek için tütsü kabına tütsüden başka en besili koyunda birkaç tel yapığı koyarlar.” (Doğan 2010: 168)

Kimin içersindä vardı Dimitri adında kimsä Kurban kesilirdi onun saalu için onun adına “Kimin (hangi ailenin) içinde Dimitri adında biri varsa onun sağlığı için onun adına kurban kesilirdi.” (Doğan 2010: 169)

Kurban için taa vakıdında ayırılırdı bir kuzu en iilerindän, taa ii kuzu olsun erkek “Kurban için ta zamanında en iyilerinden bir kuzu ayrılırdı, daha iyi kuzu erkek olsun.” (Doğan 2010: 170)

Burada da onu hep brakmazdı düşünmök onun evlenmök kabaatı için “Burada da evlenmek kabahatinden dolayı sürekli düşünmek onu bırakmazdı.” (Özkan 2007a: 156)

Aklılı için hem uygun lafetmesi için o herkerä sarılıydı eriflärlän hem kızlarlan, angıları onu havezlän seslärdilär, ürek hem şennik alarak ondan “Haklılığından ve uygun konuşmasından onun etrafı her zaman erkeklerle ve kadınlarla sarılıydı, ondan cesaret ve keyif alarak onu hevesle çağırırlardı.” (Özkan 2007a: 157)

Babu, isteriz biraz sormaa sizin yaşınız için, nicä siz ilaçlarmışınız insannarı “Nine, insanları nasıl ilaçladığınızı yaşınızdan dolayı sormak istiyoruz.” (Özkan 2007a: 160)

Miçurin başça için bir parça toprak satın aldı “Miçurin bahçe için bir parça toprak satın aldı.” (Li 2004: 522)

Okumadıysan, nändan bilersin, bän senin için orada ne yazdım? “Okumadıysan, benim senin için orada ne yazdığımı nereden biliyorsun?” (Li 2004: 522)

Orada işçilär için gözäl yevlär yapıldı “Orada işçiler için güzel evler yapıldı.” (Li 2004: 522)

Köroğlu çok düüşlär geçirmiş, duşmannara karşı, insannara yardım için “Köroğlu, insanlara yardım için, düşmanlara karşı çok savaşmış.” (Gagavuz Destanları, 101)

Vizir annattı ona Zaari için “Vezir ona Zaari hakkında anlattı.” (Gagavuz Destanları, 108)

Yabancılıkta yaşayan insanın canı sıkılê ana tarafı için, ana dili için, onu sansın çeker ana topraa gelsin, dolaşsın, görüşsün Vatanınnan, evdekilerinnän, husımnarınnan, işitsin ana dilindä lafçaazları “Yabancı yerde yaşayan insanın ana yurdu için, ana dili için canı sıkılıyor, sanki ana toprağı gelsin, dolaşsın; vataniyle, ailesiyle, akrabalarıyla görüşsün; ana dilindeki sözcükleri işitsin diye onu çeker.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Onlar düşmüştülêr koruntu için devlet annıklarında uzun hem üsek duvar <Kitay duvarını> “Onlar korunmak için devlet sınırlarına uzun ve yüksek duvarlar yapmışlar: Çin Seddi’ni.” (Kara 2011: 73)

Lâzım Vizantiyeyä teklif yapmaa alış-verişlik uzlaşması için hem dâ İrana karşı cenk birleşmesi için “Bizans’a ticaret anlaşması hem de İran’a karşı savaş ittifakı için teklif yapmak lazım.” (Kara 2011: 95)

İle TT ile, Az. ile, Gag. bile, +lä, +län, +län billä (bile), +nan, +nan bile, +nä, +nen.

Eski Türkçede *ile* edatı için *birle* “ile, beraber birlikte” sözcüğü kullanılmaktadır (Eraslan 2012: 559). *ile* aslında *il-* fiilinin *-e* ile yapılmış gerundium şeklidir (Ergin 2006: 369). Fiil kökenli Türkçe edatlar grubunda yer alır. En çok kullanılan edatlardandır. İki kavram arasında daha çok araç, birliktelik ve beraberlik anlam ilgileri kurmaya yarar (Delice 2012: 129). Yalın durumdaki ad ve tamlayan durumundaki adıllarla kullanılır (Atabay vd. 2003: 119). “Bu” işaret zamiri veya *-mAk* mastarı ile birlikte kullanılan *-mAkla* beraber şekli, bağlama yanında bir derece kadar da zıtlık ilişkisi kurar. *İle* edatı soyut adlarla birleştiğinde ise durum ifade eder. *İle* edatı kolaylıkla ekleştiği ve ekleşme sırasında bir görev aşınmasına da uğradığı için, ekleşmiş olan bu edat aynı görevdeki *birlikte* ve *beraber* edatlarından biri ile genişletilmiştir. *-la birlikte*, *-la beraber* edatları beraberlik ilişkisi yanında, beraberlikten kaynaklanan bir bağlama ilişkisi de yüklenmiştir (Korkmaz 2009: 1071). Genellikle çekim edatı olarak kullanılan bu sözcük, “ve” anlamı üstlenerek bağlama edatı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Gagavuz Türkçesindeki şekillerine bakıldığında; *il-* fiiline gelen *-e* zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla *ile* bu edata *-n* vasıta ekinin gelmesiyle *ilen*, edatın ekleşmesi ve benzeşmesi sonucu *+nan*, *+nen* şekli ortaya çıkmıştır. *bile* edatı ise, *bir+ile* > *birle* > *bile* şeklinde gelmiştir. Bu edat bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ancak tarihî ve yaşayan Türk şivelerinde benzer şekillerde kullanılır (Özkan 1996: 191). *Birle* etimolojisi için bk. CC 77.

TT ile:

Bu ziyaretler bize önce hafif bir umut verir, sonra da her seferinde daha ağır gelen bir kalp kırıklığı ile sonuçlanırdı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 121)

Onu böyle dikkatle ve hiddetle sokağa baktıran şey o uğursuz kamburun aksak adımlarla geçmesiydi. (Ruh Adam, 120)

Aslına bakılırsa müezzin işini layığı ile yapardı. (Suskunlar, 45)

İçerdekiler bu üşümüş, yorgun adama geçici bir hoşgörü ile bakarlardı. (Aylak Adam, 40)

Patlayan bir tabanca sesiyle birlik fon müziği durdu. (Aylak Adam, 123)

Kara Şahin anlatılanları keyifle dinlerken birden hanın üst katında, revaklara yaslanmış olarak tartışan iki kişi dikkatini çekti. (Katre-i Matem, 313)

Günüzleri beyaz renkte nemli tülbentler ile üstlerini örtmek gerekiyordu. (Katre-i Matem, 316)

Sevgili ölünce aşk da onunla bir ölmüyordu. (Katre-i Matem, 349)

Kâmil Bey'i edeple, sevgiyle karşıladılar. (Esir Şehrin İnsanları, 104)

Yargıçlar kürsüsünü dinleyicilerden ayıran parmaklıklar çam ağacından yapılmış, kirli bir kahverengi boya ile boyanmıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 125)

Önünde sulu boya ile minyatüre benzetilerek yapılmış bir loşluk dünyası vardı. (Esir Şehrin İnsanları, 204)

Bütün boş vakitlerini kasabanın kenarından geçen derenin kenarındaki söğütler altında kitap okumakla geçirirdi. (Acımak, 9)

Berber ve birlikte edatıyla birlikte kullanılarak bağlayıcılık ilişkisi de kurar:

Onun güzelliği, varlığının her unsurunun zıddıyla birlikte kendisini yalanlamasındaydı. (Nar Ağacı, 119)

Kuyu kazdığımız günlerde akşamları ustamla birlikte Öngören'e inmeyi, onunla sokaklarda yürümeyi, servi ve çam ağaçlı küçük parkın bir bankında, bir kahvenin sokağa konmuş masalarında, bir dükkânın kapısında ya da istasyonun içinde serin bir köşede oturmayı çok severdim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 21)

Şih Hacı Musa'nın dedikleri ertesi gün sabahla beraber bütün köyde duyuldu. (Sevgili Arsız Ölüm, 51)

Nihayet koridorda Kâmil Bey, jandarmalar, mahpus, bir de dadısı ile beraber olduğu ilk bakışta anlaşılan genç bir kadın kaldı. (Esir Şehrin İnsanları, 125)

Birden dönüp kâğıtlarla beraber yastığa kapandı, hüngür hüngür ağlamaya başladı. (Esir Şehrin İnsanları, 416)

Ayşe Pusat başmuavinle birlikte öğretmenler odasına geldiği zaman kendisinde bir yorgunluk duyuyordu. (Ruh Adam, 27)

Küçük Tosun'un mahrumiyetleri çok acı gelmekle beraber Allah'a bel bağlayarak bunu da atlatmış, nihayet kocasının mahkûmiyeti tamamlandıktan epey sonra tekrar eski vazifesine alınmıştı. (Ruh Adam, 21)

Mor lale ile birlikte içinde bir savaş başlamak üzereydi. (Katre-i Matem, 284)

Veysel Bey ve çocuklar son derece büyük bir sıkıntının tam ortasındaydı. Bununla birlikte, amcaları Muhayyer Hüseyin Efendi çocukların imdadına yetişti. (Suskunlar, 25)

Kendisini kolundan tutup çeken cüceyi takip eden Eflatun, onunla beraber merdiveni indi. (Suskunlar, 258)

Az. ile:

Bu edat cümlede birliktelik ve vasıta bildirir:

Ğadın bunu déyib titrek ellerile goftasının yahasını açdı “Kadın bunu söyleyerek titreyen elleriyle bluzunun yakasını açtı.” (Simpson 1957: 83)

Bayğuş onunla geldi “Baykuş onunla geldi.” (AHYÖ, 409/30)

Ahınd oğlanı ne geder cehennemle, ejderha ile, ifrite ile gorhutdusa da oğlan razı olmadı “Hoca oğlanı ne kadar cehennemle, ejderha ile, şeytan ile korkutsa da oğlan razı olmadı.” (AHYÖ, 394/35)

Yağış elä yağırđı ki, deyäsän göydän vedrä ilä su tökülür “Yağmur öyle yağıyordu ki sanki gökten kova ile su dökülüyor(du).” (Li 2004: 239)

Héyder Baba, sende defîneler var,

Dağlar vedîesi, hezîneler var,

Amma sene benzer de sîneler var,

Bu sîneler dağlarla danısur,

Dağlar kimi gözlerle konuşur.

“Haydar Baba, sende defîneler var,

Dağlar emaneti, hazineler var,

Ama sana benzer de sineler var,

Bu sineler dağlar ile konuşur,

Dağlar gibi gözler ile konuşur.” (Ergin 1971: 24)

Birleştiği soyut adlarla birlikte durum bildirir:

Odur ki, deyiblär: "Dövlät küfr ilä dağılmaz, zülm dağılar" “Gel gör ki, demişler: “Devlet küfür ile dağılmaz, zulüm ile dağılır.” (Siyasətnamə, 29)

Holavar – Ekin biçin ve sepinde héyvanları işe heveslendirmek meğsedi ile ifa édilen mahnılardır “Holavar – Ekin biçme ve tohum serpmeye hayvanları heveslendirmek maksadı ile söylenen türkülerdir.” (AHYÖ, 425/5)

Ġız görür ki atası onu zorla alacağ, gaçıb Mirov dağına gelir “Kız babasının onu zorla alacağını anlayınca kaçıp Mirov Dağı’na gelir.” (AHYÖ, 420/20)

Diğgetle bir de arvadının üzüne bağıdı “Dikkatle bir de karısının yüzüne baktı.” (AHYÖ, 404/5)

Onun gözləri sevinclä parıldayırdı “Onun gözleri sevinçle parılıyordu.” (Li 2004: 239)

-nda/-nde, boyunca anlamlarında yer bildiren isimlerle kullanılır (Oruç 1994: 381):

Yolu ile düz gelip, düz géderdi “Yol boyunca düz gelip, düz giderdi.”

İmran palçıga düşmemek için yahındaki arhın yahası ile getdi “İmran balçığa düşmemek için yakındaki suyunun yakası boyunca gitti.”

Berberer ve birlikte edatıyla birlikte kullanılarak bağlayıcılık ilişkisi de kurar:

Nöker atası ile beraber molların yanına gedip dédi “Nöker babası ile beraber hocanın yanına gidip dedi.” (AHYÖ, 387/25)

Dağyanus da onunla birlikde hazineye girir “Dağyanus da onunla birlikte hazineye girer.” (AHYÖ, 417/25)

Rübabä evdä olanda onu tæk buraxmaz, onunla bärabär gedär, Nadir sürdükcä o da “amandı, bärk sürmä” , sözlärini deyä-deyä velosipedin dalınca geçardı “Rübabe evde olduğunda onu tek bırakmaz, onunla beraber gider, Nadir sürdükçe o da “aman, hızlı sürme” , sözlerini diye diye bisikletin arkasınca koşardı.” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 218)

Bütün bunlarla bärabär, o özüünün dä gocalıgdanmı, işdänmi, nädänsä artıg zäiflädiyini hiss edirdi “Bütün bunlarla beraber, kendisinin artık yaşlılıktan mı, çalışmaktan mı her nedense güçsüzleştiğini hissesiyordu.” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 216)

Canım, bunda bizim telebiz var. Bizim de başımıza oyun açıb. Yaşısı budu ki, sen de bizimle beraber gédek gazanın yanına. Şeriet ne hökm éderse, biz de ona gulağ asarığ “Canım, burada bizim isteğimiz var. Bizim de başımıza oyun açmış. İyisi budur ki, sen de bizimle beraber gel kadının yanına. Şeriat ne hükmederse biz de ona kulak asarız.” (AHYÖ, 398/10)

Uşağla beraber anasının yanına gayıtdığım zaman, o uzanmış, yéniden gözlerini yummuş, dodağlarını gemirerek çırpınırdı, lakin buna bahmayarağ inilti ve sızılı içerisinden içerisinden onun zeif pıçılısını eşitdim “Çocukla beraber annesinin yanına döndüğüm zaman o; uzanmış, yeniden gözlerini yummuş, dudaklarını yiyerek çırpınıyordu. Lakin bununla ilgilenmedim; inilti ve sızılma içerisindeki fisiltisini işittim.” (Simpson 1957: 82)

Üreyim sanki yorulmuşdu, göysümde ise éle bil ki, sevimli guşlar yavaşçadan ötüşürdüler ve bu terane, denizin susmayan şırıltısıyla birlikde éle hoş bir ses emele

getirirdi ki, bu sesi il uzun dinlemek olardı... “Kalbim sanki yorulmuştu, göğsümde ise, sanırsın ki, sevimli kuşlar usulca ötüşüyordu ve bu ezgi, denizin susmayan şırlıtısıyla birlikte hoş bir ses ortaya çıkarıyordu ki, bu sesi uzun yıllar dinlemek mümkündü...” (Simpson 1957: 83)

Bununla belə hələ şair özü də tənqid etdiyi idealist fəlsəfələrin təsirindən tamamilə azad ola bilmir “Bununla birlikte hele şair kendisi de eleştirdiği idealist felsefelerin etkisinde tamamıyla uzaklaşmıyor.” (Cavidşünaslıq, 25)

Burada din bütün huriləri, bütün mələkləri ilə birlikdə səmadan enib məhəbbətin səcdəsinə yıxılmışdır! “Burada din bütün hurileri, bütün melekleri ile birlikte semadan inip muhabbetin secdesine yıkılmıştır!” (Cavidşünaslıq, 28)

Sözcüklerin sonunda -nAn şeklinde de görülür:

Bir gün oğlan öz curlarıynan oturmuşdu “Bir gün oğlan kendi arkadaşlarıyla oturmuştu.” (AHYÖ, 400/30)

Démeginen év sahibi göca kişi pencerenin gabağında yatıbmış “Demesiyle ev sahibi yaşlı adam pencerenin önünde yatıyormuş.” (AHYÖ, 398/5)

Bir gözəlin eleyinnen elendim,

Beli dedim belâsına belendim,

Yön çevirdim, her bir yana dilendim,

Gurbanî'ynen görüş, halallaş Peri!

“Bir güzelin eleğiyle elendim,

Evet dedim belasına bulaştım,

Yön çevirdim, her bir yana dilendim,

Gurbanî'yle görüş, helalleş Peri!” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

Hêyder Baba, gêyret ganun gaynarken,

Ĝere guşlar sennen gopup galharken,

O sıldırım daşlarinnan oynarken,

Gavzan benim himmetimi orda gör,

Ordan eyil, gâmetimi darda gör.

“Haydar Baba, gayret kanın kaynarken,

Kara kuşlar senden kopup kalkarken,

O sarp yalçın taşlarınla oynarken,
Yüksel, benim himmetimi orda gör,
Ordan eğil, kametimi darda gör.” (Ergin 1971: 15)

Eski biçimi *ilân* şeklinde de kullanılmıştır (Li 2004: 239) :

Aşığ gälir saz ilân; ördäk ilân gaz ilân “Âşık geliyor saz ile; ördek ile kaz ile.” (Li 2004: 239)

Märdlär ilân göz ki, vâfadar olur “Mertler ile gez ki, vefalı oluyor.” (Li 2004: 239)

Gag. *bile, +lä, +län, +län billä (bile), +nan, +nan bile, +nä, +nen:*

Öläydi onun ürää, belliydi örüyüşündän ani haylazın haylazıydı bastım-basmadım gezärdi, ama cümbüşlerinnän hem güldürmesinnän öldürärdi “Öyleydi onun yüreği, belliydi yürüyüşünden hani haylazın haylazıydı ayakları yere basmadan gezerdi, ama eğlenceleriyle ve güldürmesiyle öldürürdü.” (Doğan 2010: 162)

Bir Pazar günü avgusta -harman ayında-, -ne geler onun aklına, alár kofayı elinä da gider da doldurár onu üzümünän “Bir Pazar günü ağustosta –harman ayında- , onun aklına ne geldiyse, eline kovayı alır ve gider onu üzümle doldurur.” (Doğan 2010: 163)

Alár şırayı bir kaplan da çıkı-verer aulun boyuna, neredä bulunurmuşlar onun komşularından “Şırayı bir kapla alır ve ağılın yanına çıkarır, onun komşuları nerede bulunmuş.” (Doğan 2010: 163)

Kafez Mitran kaldırär kaabı şıraylän, içer onu bir solukta “Kafez Mitran şırayla kabı kaldırır, onu bir solukta içer.” (Doğan 2010: 163)

Kesilmiş tokluyu soyup, yıkayıp paklayıp içini bulgurlan hem kıyılmış barsaklan doldurup fırına bütün atêrlar “Kesilmiş koyunu yüzüp, yıkayıp, temizleyip içini bulgurla ve kıyılmış bağırsakla doldurup bütün halinde fırına atarlar.” (Doğan 2010: 168)

Kim haşlandı sütlän, üflêr yurda da “Kim haşlandı sütle, üflüyor yoğurda da.” (Li 2004: 239)

Sän beni onunnan mı kotarêrsın? “Sen beni onunla mı karıştırıyorsun?” (Li 2004: 239)

İnsan arasında şansora bilinirmiş Köroğlu askerinnän “Köroğlu insanlar arasında artık askerleriyle tanınmış.” (Gagavuz Destanları, 100)

Köroğlu buluştu karısınnan Caná-Yunuslan, sevindilär, türkü çaldılar “Köroğlu karısıyla, Caná-Yunus’la, buluştu, sevindiler, türkü söylediler.” (Gagavuz Destanları, 109)

Sabaa karşı, Tepegözün en tatlı uykusu zamanı, küçüü agalarını üüretmiş, ne yapsınlarda uydurup kızgın şişi devin gözü uuruna, kardaşları bir aar taşlan şişe urmuşlar “Sabaha karşı, Tepegöz’ün uykusunun en tatlı zamanında, küçük kardeş, ağabeylerine ne yapacaklarını öğretmiş; kardeşler kızgın şişi devin gözünün önüne getirip ağır bir taşla şişe vürmüşlar.” (Gagavuz Destanları, 139)

Sora bu çocuk Akkavak padişaa kızınnan yarışıylar “Sonra, bu oğlan Akkavak padişahının kızıyla yarışıyor.” (Gagavuz Destanları, 148)

Bu bir gün giderken yolda bir ihtiyar karı testi ilen suya gider imiş “Bir gün o, yolda giderken bir ihtiyar kadın da testi ile suya gidermiş.” (Gagavuz Destanları, 161)

Taa o ilkyaz Orhon hem Selenga derelerin kırları doldular oguz yurtalarinnan, şatralarinnan, toprak bordeyelerinnän “Daha o ilkbaharda Orhun ve Selenga nehirlerinin bozkırları Oğuz otağlarıyla, çadırlarıyla, toprak barakalarıyla doldu.” (Kara 2011: 77)

Berberer ve birlikte edatıyla birlikte kullanılarak bağlayıcılık ilişkisi de kurar:

Çekederiz cenk İrana karşı. Buyurun, gelin, şanlı Zemarh, barabar bizimnän “Buyurun şanlı Zemarh, bizimle beraber gelin. İran’a karşı savaş başlatırız.” (Kara 2011: 95)

Bir erken ilkyaz günü, leleklärlän barabar, bir haber dä geldi Eträkä Bulgar yultıvarından Almustan “Etrek’e bir ilkbahar günü erkenden leyleklerle beraber Bulgar ilteberi Almus’tan bir haber geldi.” (Kara 2011: 129)

Moldova, ortak sınırimız bulunmamaklan birliktä bölgemizdeki evelki dostlarımızdan hem komşularımızdan biridir “Moldova, ortak sınırimız bulunmamakla birlikte bölgemizdeki eski dostlarımızdan ve komşularımızdan biridir.” (Anasözü gaz. 2018)

Eer tahtı etlen beraber oldu “Eyerin üstü etle beraber oldu.” (Gagavuz Destanları, 150)

İleri Az. *ireli / ileri*, Gag. *ileri*.

Eski Türkçe devresinden beri Türkçenin her sahasında kullanılan *ilgerü*, aslında bir mekân zarfıdır (Hacıeminoğlu 2015: 48). *İlgerü* sözü “ileri, öte” anlamlarındadır. Normal şekli *ilgerü* > *il-gerü*’dür. Zamanla fonetik değişimler de göstermiştir. Bu değişimler *ilgerü* > *ilgeri* ve *ilgerü* > *ilerü* > *ileri* şeklinde tespit edilebilir (Duran 1956: 12).

Ablatifli kelimelerden sonra geldiğinde çekim edatı durumuna geçer ve bu kelimeleri fiile bağlar (Oruç 1994: 385). Ancak Türkiye Türkçesinde çekim edatı olarak kullanımı bulunmamaktadır.

Az. *ireli / ileri*:

Gälmäyindän iräli eylä hâbârdar mâni “Gelmeden önce beni haberdar et.” (Li 2004: 245)

İndiki işlâri görändä on bir il bundan iräli olan bu ähvalat yadıma düşür “Şimdiki işleri gördüğümde bundan on bir yıl önce olan bu olay hatırıma geliyor.” (Li 2004: 245)

Kababdan iläri bir az çöräk-pendir .. gätir, göçağ! “Kebaptan önce biraz ekmek (ve) peynir getir, koçum!” (Li 2004: 245)

Géride düzülmüş desteden bir uşağ gelir, onlardan birinin arhasından ireli iteleyib aparır “Geride düzülmüş desteden bir çocuk gelir, onlardan birinin arkasından ileri iteleyip götürür.” (AHYÖ, 199/5)

Gag. *ileri*:

Bir 80 yıl bundan ileri elektrik lambası yoktu “Bundan 80 yıl önce elektrik lambası yoktu.” (Li 2004: 244)

İmektän ileri yellerini yıka! “Yemekten önce ellerini yıka!” (Li 2004: 244)

Paskelledän ileri büyük hafta duaları hazırladılar bizi karşılamaa Hristosun aydınnık hem sevinçli dirilmesini “Paskalyadan önceki bayram haftası duaları bizi Hristos’un

aydınlık ve sevinçli dirilmesini karşılamak için hazırladılar.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

İsnadän Az. *isnadän*.

Arapça *isnādan* sözcüğünden geçen ve Türkçede de *istinaden* “dayanarak” biçiminde kullanılan bu sözcük, Azericede *isnadän* “-e dayanarak, -e göre” biçiminde eskimiş bir sontakı olarak verme durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılmaktadır (Li 2004: 248).

Alınan mä'lumata isnadän onlar yola düşmälidirlär “Alınan bilgiye göre onlar yola düşmelidirler.” (Li 2004: 248)

alınan habärlärä isnadän... “alınan haberlere göre...” (Li 2004: 248)

äldäki sänädlärä isnadän demäk olar ki... “eldeki belgelere göre demek olur ki...” (Li 2004: 248)

İtibaren TT *itibaren*, Az. *é'tibaren*.

Türkçe Sözlük'te Arapça kökenli zarf olarak gösterilmiştir (2005: 1003a). Ancak bu sözcük, çıkma durum ekli sözcüklerden sonra kullanıldığında aslında çekim edatı durumundadır. Genellikle zaman ifade eden sözcüklerden sonra kullanılır.

Başlayarak edatı, Arapça *itibaren* edatının yerini tutan edatlaşmış bir zarf-fiildir: *Yarından başlayarak zayıflama rejimi uygulayacakmış. XVI. yüzyıldan başlayarak Türk yazı dili hayli ağırlaşmıştır vb.* Kalıplaşmış *buyana* edatı da *itibaren*'in yerini almış gibidir: *Kadın gençliğinden buyana ağzına sakız ettiği türküyü tekrarlamıştı. 10 Temmuzdan buyana grev üstüne grev tazeleyen işçileri ariz amik inceleyip rapor edecek!* (Korkmaz 2009: 1081).

TT *itibaren*:

Oysa Sehend, daha çocukluğundan itibaren cılız bir su gibi akmış, delikanlılığında onun Serhend Dağı'na benzemek şöyle dursun küçük bir tepe bile olamayacağı, rüzgârsız, derin bir koytak gibi kalacağı anlaşılmıştı. (Nar Ağacı, 115)

Setterhan yerinden doğruldu ve o andan itibaren kendisini hiç bilmediği bir âdetler silsilesinin içinde buldu. (Nar Ağacı, 172)

Pusat, odasına gönderildi ve o andan itibaren hakkında daha sert muamele tatbik olunmaya başladı. (Ruh Adam, 47)

Ertesi günden itibaren hemen her gün sarnıç civarına uğramaya, dilenerek veya çalarak buralarda oyalanmaya başladılar. (Katre-i Matem, 101)

Şehnaz, daha bebekliğinden itibaren onların evine sık girer çıkardı. (Katre-i Matem, 281)

O günden itibaren hükümet konağında müdürü mütemadiyen tarassut etmeye başladım. (Acımak, 85)

Az. é'tibaren:

Bu zamandan e'tibarän ğazma işläri sür'ätlä artmış, bir çoğ yerdä zängin neft yatağları işä salınmışdır “Bu zamandan itibaren sondaj işleri süratle gelişmiş, birçok yerde zengin petrol yatakları kullanılmaya başlanmıştır.” (Li 2004: 249)

1903-cü ildän e'tibarän bir-birinin ardınca fählä tä'tili vä nümayişläri keçirilmäyä başlamışdı “1903 yılından itibaren birbirinin ardınca işçi grevi ve gösterileri yapılmaya başlamıştı.” (Li 2004: 249)

Sabahdan e'tibarän hökümät idarälärindä mä'sul işlärdä çalışanların siyahısını tutub kimliyini tä'yin edin “Yarımdan itibaren hükümet idarelerinde sorumlu işlerde çalışanların listesini tutup kimliğini belirleyin.” (Li 2004: 249)

Ən çätin zamanlardan etibarən Turan xanım Hüseyn Cavidin əlyazmalarını axtarıb üzə çıxarmış, toplayıb saxlamışdır “En zor zamanlardan itibaren Tıran Hanım, Hüseyn Cavid'in elyazmalarını meydana çıkarmış, derleyip saklamıştır.” (Cavidşünaslıq, 16)

Kadar¹ TT *kadar*, Az. *geder*, Gag. *kadar*.

¹ Bu edat Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde bazı eklerle de karşılanabilmektedir:

TT (ağ.) AçA, Az. -can/-cän.

TT (ağ.) AçA: Türkiye Türkçesinin ağızlarında kullanılan bir ektir. +çA eki, +A yönelme durumu ekinden sonra gelerek bir sınırlandırma bildirmiştir. *āşamaça* “akşama kadar”, *bizeçe* “bize kadar”, *geleneçe* “gelene kadar” *öleneçe* “ölünceye kadar”. Söz konusu örnekler için bk. Yıldırım 2002: 145.

Erkekler, muhtarın erkek odasında sabahaca bağıştılar. (Sevgili Arsız Ölüm, 32)

Yabancı kökenli edatlardandır. Bu ilgeç, anlatıma karşılaştırma, ölçü, nitelikte benzerlik, aşağı yukarı, şöyle böyle olma anlamları katar. Yalın durumda, tamlayan ve yönelme durumu ekleri almış sözcüklerle, ilgeçli tamlama biçiminde kullanılır: elma kadar, ne kadar, oturacak kadar, gördüğü kadar, ...gibi (Atabay vd. 2003: 122).

Bu edat, somut ve soyut adlarla birleştiğinde, karşılaştırma yolu ile miktar gösteren bir edat durumundadır. İşaret zamirleri ile bir sıfattan önce *ne* soru zamiri ile birleşen kadar edatı karşılaştırmaya dayanan miktar yerine, doğrudan doğruya çokluk ve derece gösterir. *Kadar* edatı, zamirler ve sıfat-fiillerden sonra da aynı şekilde miktar ve derece bildirir. Sayı adlarından sonra gelen kadar edatı miktarda tahmin bildirir (Korkmaz 2009: 1072-1073). *Kadar* ilgeci, kimi anlatımlarda *gibi*'ye yakın anlamı verir: pamuk kadar beyaz, pamuk kadar beyaz (Atabay vd. 2003: 122).

Gagavuz Türkçesinde bazı örneklerde bu edatın *-r* ve *-d-* ünsüzleri düşürülerek birlikte kullanıldığı kelimeyle kaynaştığı görülmektedir (Özkan 1996: 190). *kadar* edatının farklı bir kullanılışını; *Bän içtim, o bana kadardı* örneğinde görüyoruz. Bu örnekte “yetecek” sıfat fiili kullanılmamış, edat doğrudan doğruya şahıs zamirinin yönelme (datif) haline bağlanmıştır. *kadar* edatı, zaman ifade etmek için de kullanılır: *Geçti bir saat kadar* (Özkan 1996: 190).

TT *kadar*:

Tek düğümle dokunurdu İran halıları, oysa Türk halısı çift düğümdü ve dünyanın neresinde olursa olsun çift düğümlü bir halı Türkçe kadar Türk mahiydi. (Nar Ağacı, 133)

Güneş batana kadar, sonra yatsı okunana kadar hiç ara vermeden şu iki cengâver arasında kaç kez gidip gelecekti? Allah Kerim'di. (Nar Ağacı, 13)

Az. *-can/-cän*: Bir işin, bir durumun sona erdiği noktayı veya zamanı gösterir ve “-e kadar” anlamında verme durumundaki adlarla birlikte kullanılır (Li 2004: 205).

Aşşamacan bu işi ğurtararığ “Akşama kadar bu işi tamamlarız.” (Li 2004: 205)

Onlar tor atır vâ ağzınacan dolmuş torları çäkirlär “Onlar ağ atıyor ve ağzına kadar dolmuş ağları çekiyorlar.” (Li 2004: 205)

Sizäcän neçä saatliğ yoldur? “Size kadar kaç saatlik yoldur?” (Li 2004: 205)

Dördüncü, beşinci, altıncı ve artık sayısını karıştırdığı kadar çok turu bitirdikçe her defasında başını kaldırdığında Azam'la göz göze geldi. (Nar Ağacı, 134)

Trabzon eskiydi, İstanbul kadar Roma kadar eski. (Nar Ağacı, 274)

Haklıydı Setterhan cevabında, yerden göğe kadar haklıydı. (Nar Ağacı, 335)

Arkadakilerin konuşmalarını işitebilecek kadar onlara sokuldum, ama bir şey anlamadım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 52)

Tren gelene kadar istasyon binasına giren herkese dikkatle baktım ama çok kalabalıktı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 85)

Bugüne kadar talihi hiç de yaver gitmemişti ona göre. (Suskunlar, 26)

Caminin olduğu yerden tâ Sofuayyaş'a kadar koşmuşlar ve Hüseyin Efendi'nin evine sığınmışlardı. (Suskunlar, 221)

Ayşe ile Tosun olmasa Pusat, şimdiye kadar çoktan ebedî karanlığa gömülür giderdi. (Ruh Adam, 74)

Selim, bir vakitler kendisinin de şiir yazdığını unutacak kadar edebiyattan uzaklaşmıştı. (Ruh Adam, 240)

Manav evinin ardına kadar açık sokak kapısından girerken simit bitti. (Aylak Adam, 13)

Daralmış ciğerlerine bu söze yetecek kadar hava sığmazdı. (Aylak Adam, 103)

Ayak bileklerinden dizlerine kadar tomruğa kilitli idi. (Katre-i Matem, 23)

O kadar ki zihni, gitmekte olduğu yer kadar geride hatıralarını bıraktığı sevgiliyle de meşgul olabiliyordu. (Katre-i Matem, 55)

Topaç Yeye onun hayatının en önemli varlığıydı; onu bulasıya kadar buna inanmıştı. (Katre-i Matem, 123)

Kâmil Bey bir ara Londra'ya, oradan Paris'e giderek para sıkıntısına çare aradı; herkesi, her şeyi inanılmayacak kadar değişmiş buldu. (Esir Şehrin İnsanları, 13)

Yirmi yaşına kadar yoksullukla, güvensizlikle, maddi manevi hiçbir zorlukla karşılaşmamıştı. (Esir Şehrin İnsanları,15)

Kapı örtülünceye kadar karısının arkasından baktı. (Esir Şehrin İnsanları, 223)

Büyük annesine, ölünceye kadar evlenmeyeceğini söylerdi. (Acımak, 39)

Doğrusu, Huvat'ın şimdiye kadar köye getirdiği yeni şeyler içinde otobüsün üstüne yoktu. (Sevgili Arsız Ölüm, 8)

Avazı çıktığı kadar bağırmasına rağmen keçi gerilemiyor, ağzında anlaşılmaz sözcükler geveleyerek öne doğru atılıyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 9)

Huvat onca okuyup üflemesine rağmen Hızır'ın fal bakan, niyete yatan karısının gözüne görünmesine bir anlam veremedi. (Sevgili Arsız Ölüm, 102)

Az. gider:

Axı né vaxta gédér o subay galacağ? “Peki, ne zamana kadar o subay kalacak?” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 218)

Bu hareket dairenin sonuna gider gédir “Bu hareket dairenin sonuna kadar gider.” (AHYÖ, 205/5)

Dév ağacı yuharı galdırıb, Tapdığın galhanına éle bir zerbe vurdu ki, Tapdığ boğaza gider toprağa batdı “Dev ağacı yukarı kaldırıp Tapdık'm kalkanına öyle bir darbe vurdu ki, Tapdık boğazına kadar toprağa battı.” (AHYÖ, 220/5)

Emir onun kaşının etinden dartıb yére gider uzadarağ déyir: Ölme, ölünce ezab çek! “Emir onun kaşının etinden çekip yere kadar uzatarak söyler: Ölme, ölünce azap çek!” (AHYÖ, 419/25)

Bu minvalla birbirine 15'e gider ağac çekirler “Bu yolla birbirlerine 15'e kadar ağaç çekerler.” (AHYÖ, 192/35)

Başçıya çatana gider irelileyirler “Baştakine ulaşana kadar ilerliyorlar.” (AHYÖ, 197/35)

Bu heyvan tepeden dırnağa gider tilsimlidi ”Bu hayvan tepeden tırnağa kadar tıslımlıydı.” (AHYÖ, 230/10)

Éy İskender şah, men senin yanındayam, gorhıma, ab-i heyata gider senden ayrılmayacağam “Ey İskender Şah, ben senin yanındayım, korkma, sonsuza kadar senden ayrılmayacağım!” (AHYÖ, 244/35)

Dairedekiler ayağlarından biri cızığdan çıhmamağ şerti ile çöldekilerden birini diger ayağı ile vurana gider çöldekiler içerdekiileri togğa ile döyürler “Dairedekiler

ayaklarından biri çizgiden çıkmamak şartı ile dışarıdakilerden birini diğer ayağı ile vurana kadar dışardakiler içerdikleri kemer ile döverler.” (AHYÖ, 201/25)

Allah-taala bu dövləti qiyamətə qədər var etsin, bədnəzərdən və eynəlkəmallar bu ölkədən uzaq olsun! “Allahu Teâlâ bu devleti kıyamete kadar var etsin, kötü nazar ve kem gözler bu ülkeden uzak olsun!” (Siyasətnamə, 30)

Həmin İsmail ibn Əhmədin adəti bu imiş ki, gün çox soyuq olduqda, həddən artıq qar yağdıqda tək ata minib meydana gələr və günorta namazına qədər orada durardı “Daima İsmail oğlu Ahmet’in adəti bu imiş ki, gün çok soğuk olduğunda, haddinden fazla kar yağdığına tek başına ata binip meydana gelir ve öğle namazına kadar orada dururdu.” (Siyasətnamə, 36)

İndiyə qədər onun cavabını verməklə məşğul idim “Şimdiye kadar onun cevabını verməklə meşguldüm.” (Siyasətnamə, 30)

Bu gəce sehərə gəder şəhər méydançasında dayanarasan “Bu gece sehərə kadar şəhər meydanında bekleyesin.” (AHYÖ, 364/30)

Gəce saat ikiye gəder gözleyirlər, yémək gelib çıhmır “Gece saat ikiye kadar bekliyorlar, yemek gelmek bilmiyor.” (AHYÖ, 365/5)

Havər həyət gapısına gədər onu ötürdü “Haver avlu kapısına kadar onu götürdü.” (Li 2004: 254)

Səni sabaha gədər gözlədim “Seni sabaha kadar bekledim.” (Li 2004: 254)

Bu vaxta qədər öyrəndiklərinin hamısı əfsanə imiş və ümumən varlığa, hadisələrə baxışı birtərəfli və yanlış imiş “Bu zamana kadar öğrendiklərinin tamamı efsaneymiş ve genellikle varlığa, hadiselere bakışı tek taraflı ve yanlış imiş.” (Cavidşünaslıq, 65)

İsimlerin ve zamirlerin yalın hallerinden sonra getirilerek miktarda yakınlık, eşitlik, gibilik, denklik bildirir:

O gün gərnini tutub o gədər gülmüşdü ki, axırda sancılanıb üzü üstə yıxılmışdı “O gün karnını tutup o kadar gülmüştü ki, sonunda sancılanıp yüzüstü yıkılmıştı.” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 224)

Mən sənə gırh il gulluğ élemişəm, həmişə sədəğətli olmuşam. Déme, bir goç gəder de giymetim yoğ imiş. Behlul dédiyi söz doğru çıldı. Meni azad éle “Ben sana kırk yıl

kulluk etmişim, daima sadakatli olmuşum. Demek bir koç kadar kıymetim yokmuş. Behlül'ün dediği söz doğru çıktı. Beni azat et.” (AHYÖ, 372/15)

At o geder büyük imiş ki, insanın boyu onun dirnağına da çatmur “At o kadar büyükmüş ki insanın boyu onun tırnağına dahi yetişmiyor.” (AHYÖ, 411/5)

O geder gan ahdı ki, ahırda ayı tağetden düşdü, yere uzanıb öldü “O kadar kan aktı ki, sonunda ayı güçten düştü, yere düşüp öldü.” (AHYÖ, 251/35)

Düşmenin milçek geder balaca olsa da, sen onu fil geder böyük hésab éle “Düşmanın sinek kadar küçük olsa da, sen onu fil kadar büyük hesap et.” (AHYÖ, 158/35)

İskender bahıb görür ki, Loğmanın kirpikleri o geder uzanıbdır ki gözleri ve sifeti görseñmir “İskender bakıp görür ki, Loğman'ın kirpikleri o kadar uzundur ki gözleri ve yüzü görünmüyor.” (AHYÖ, 241/30)

Külek o geder güclendi ki, onların çoğunu dere tepeye vurub gırdı “Rüzgâr o kadar kuvvetlendi ki, onların çoğunu dere tepeye vurup kırdı.” (AHYÖ, 244/25)

Déyirem ki, bu geder odunu néyleyirsiniz? “Diyorum ki, bu kadar odunu ne yapacaksınız?” (AHYÖ, 280/30)

Destelerden birindeki adamların sayı geder turna eşirler “Takımlardan birindeki adamların sayısı kadar ip eğirirler.” (AHYÖ, 203/20)

Onların heç biri Házâr gädär hoşuma gälmädi “Onların hiçbiri Hazar kadar hoşuma gitmedi.” (Li 2004: 254)

Əsərin dili və vəzni lirik bir mahnı qədər səlisdir “Eserin dili ve vezni lirik bir türkü gibi akıcıdır.” (Cavidşünaslıq, 30)

Tamlayan durum eki almış zamirlerden sonra da kullanılır:

Sənin gädär həyalpərvər olmağın mə'nası yohdur “Senin kadar hayalci olmanın anlamı yoktur.” (Li 2004: 254)

Soru zamiri olan *ne* ile birlikte kullanıldığında isimlerin önünde soru sıfatı, eylemlerin önünde ise soru zarfı oluşturup hareketin veya durumun devamlılığını ve aşırılığını bildirir:

Ömrü boyu né gédér xéstélér saǵaldan Rübabé axır özü xéstélénmiş, gücdén düşmüşdü “Ömrü boyunca birçok hasta iyileştiren Rübabe sonunda kendi hastalanmış, güçten düşmüştü.” (Kartallıoǵlu, Yıldırım 2007: 217)

Padşah onunla davaya ne geder goşun göndermişse, onu ne tuta, ne de öldüre bilirlermiş “Padişah onunla savaşa ne kadar ordu gönderdiyse de onu ne tutabilmiş ne de öldürebilmiş.” (AHYÖ, 420/25)

Emrah ne geder söz dédi, ne geder ve'dler vérdise, gız “yoǵ” déyib durdu “Emrah ne kadar söz söyleyip vaatler verdiyse de kız “yok” deyip durdu.” (AHYÖ, 299/35)

İskender emr éledi, dünyada ne geder canlı var idi, toplandı “İskender emretti, dünyada ne kadar canlı varsa toplandı.” (AHYÖ, 244/5)

Turan xanıma da ümummilli liderimizin məhəbbəti nə qədər böyük idi, bunu hər birimiz bilirik “Milli liderimizin Turan Hanım’a da sevgisi ne kadar büyük idi, bunu hepimiz biliriz.” (Cavidşünaslıq, 10)

*Ne geder dadlıymış senin bu dilin,
Êşiden kimi bu sesini élin,
Goca, cevan, kiçik uşaq, gız, gelin,
Seni dinlemeğe qaçdılar çöle,
Anam gurban olsun bu şirirñ dile.*
“Ne kadar tatlıymış senin bu dilin,
İştikleri gibi bu sesini elin,
İhtiyar, genç, küçük çocuk, kız, gelin,
Seni dinlemeye koştular çöle,
Anam kurban olsun bu tatlı dile.” (Ergin 1971: 31)

“Bir” sözcüğüyle birlikte kullanıldığında “biraz” anlamı yüklenerek isimlerin önünde sıfat, eylemlerin önünde ise zarf görevi yüklenir:

Bir gédér éyləşdilér, néhayét gadın: —Sizin haranız ağrıyır, ay baçı? _ déyé xébér aldı “Biraz oturdular, nihayet kadın: —Sizin nereniz ağrıyor, ey bacı? diye sordu.” (Kartallıoǵlu, Yıldırım 2007: 219)

Mülkedar méydançadan bir geder yér ayırıp onlara vérir ve özü çıhib gédir “Toprak sahibi küçük meydandan biraz yer ayırarak onlar verir ve kendi çıkıp gider.” (AHYÖ, 190/25)

Padşah bir geder fikirleşib, onun sözlerini tesdiğ éledi “Padişah biraz düşünerek onun sözlerini onayladı.”(AHYÖ, 263/10)

Gün hanım bir geder fikirden sonra Tufan dévin sözüne razı oldu, o gündən gızı Şemsini öldürmek fikrine düşdü “Gün Hanım biraz fikirden sonra Tufan devin sözüne razı oldu, o gündən sonra kızı Şemsi’yi öldürmek fikrine kapıldı.” (AHYÖ, 212/5)

Bir geder gétmişdiler ki, her terefdən ecayib ecayib sesler eşitdiler “Biraz gitmişlerdi ki her taraftan acayip acayip sesler işittiler.” (AHYÖ, 414/15)

Bir qədər sonra isə Arif görünür “Biraz sonra ise Arif görünür.” (Cavidşünaslıq, 35)

Burada məqsəd yoruculuğu azaltmaq, oxucuya, tamaşaçıya, gərginliyə bir qədər fasilə verməkdir “Burada maksat yoruculuğu azaltmak, okuyucuya, seyirciyə, gerginliğe biraz ara vermektir.” (Cavidşünaslıq, 175)

Gag, kadar:

İlk çanın urmasına kadar yarım sāt vardı “İlk çanın vurmasına kadar yarım saat vardı.” (Li 2004: 254)

O tez yazı masasına geçti, saat 11-ə kadar uroklarını hazırladı “O çabuk yazı masasına geçti, saat 11’e kadar derslerini hazırladı.” (Li 2004: 254)

Benim babam ... gecə gündüz işlərdi kendinin kismetsiz trofa kadar paycazında “Benim babam ... gece gündüz çalışırdı kendinin kismetsiz küçücük (*harf. kırıntı* kadar) toprak parçasında.” (Li 2004: 254)

Damna nekadar küçük, ama deler taşı “Damla ne kadar küçük, ama taşı deliyor.” (Li 2004: 254)

Eni filmin uzunluu ləəzım olsun 40 minut kadar “Yeni filmin uzunluğu 40 dakika kadar olmalı.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Tepegöz yataandan okadar keskin baarmış, ki laamın duvarları sarsmış, koyunnar ürkmüşler, laamın aazında güme toplanmışlar “Tepegöz yatağında o kadar yüksek

bir sesle bağırmış ki mağaranın duvarları sarsılmış, koyunlar ürkmüşler, mağaranın ağzında küme halinde toplanmışlar.” (Gagavuz Destanları, 139)

Er üzündä bölä gözellik görünmemişti bu vakıtlara kadar “Bu zamana kadar yeryüzünde böyle güzellik görülmemişti.” (Gagavuz Destanları, 157)

Sora Gogoman tutêêr Gan-kışiyi da sokêêr yerä omuzlarına kadar “Sonra Gogoman, Gan-kışı’yi tutuyor ve omuzlarına kadar yere sokuyor.” (Gagavuz Destanları, 173)

Karılar da tanıyar, ani lâzım büütsünnär nekadar taa çok uşak, haliz çocuk askerä “Kadınlar da bilir ki ne kadar çok çocuk büyütürse askere o kadar çok halis çocuk gönderir.” (Kara 2011: 91)

Boyu batal, arkaları bir çadır kadar “Boyu heybetli, sırtı bir çadır kadar.” (Kara 2011: 143)

Karşı TT karşı, Az. *garşı*, Gag. *karşı*.

Türkçe kökenli bir sözcüktür. İsimken edat olarak da kullanılan *karşı* eskiden *karşu* şeklinde idi ve *karış-u* gerundiumundan çıkmıştır (Ergin 2006: 372). Yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek yer ve yön bildirerek çekim edatı durumuna geçer. Gagavuz Türkçesi’nde fazla yaygın değildir (Özkan 1996: 190).

Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada ise *karşu* şeklinde görülmektedir (Li 2004: 276-277).

TT karşı:

Ve şu yıldızlar şahit, hiç kimseye karşı böyle güçlü bir yakınlık dahası sınırsız bir güven duymamıştı. (Nar Ağacı, 182)

Sabaha karşı çıkmışlardı, şimdiyse vakit ikindiye yaklaşmıştı. (Nar Ağacı, 199)

Mahmut Usta’nın bakışlarında Hayri Bey’e karşı bir anlayış ve ilgi görüyordum, ama aslında ikimiz de arazi sahibinin vereceğini vaat ettiği hediyeler, ödüllere ilgilidik. (Kırmızı Saçlı Kadın, 17)

Korkunç İvon’da pişmanlık duygusuyla birlikte oğluna karşı aşırı bir sevgi, şefkat de hissediliyordu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 123)

Düşmanca havası ve ukalalığını bana karşı kullanması kırmıştı beni. (Kırmızı Saçlı Kadın, 171)

Burnu büyük ve kasıntı şahıslar olan musikişinaslar aslında birbirlerine karşı da merhametli değillerdi. (Suskunlar, 30)

Asım gece meyhanelerde kanûn çalarken Alessandro sabaha karşı ocağı yaktıktan sonra genellikle küpten su alıp koyun eti haşlıyordu. (Suskunlar, 248)

Sabaha karşı yediği yemeğin ardından Asım, genellikle ikindiye kadar uyurdu. (Suskunlar, 249)

İçinde azgın duyguların şahlandığını hissetti ve milyonlarca insana karşı tek başına kudurmuşçasına dövüşmek için korkunç bir ihtiras duydu. (Ruh Adam, 41)

O zaman Ayşe ile Tosun'a karşı dayanılmaz bir özleyiş duydu ve dünyada bir kadınla bir çocuktan başka kimsesi kalmadığını düşünerek yalnızlığı karşısında irkildi. (Ruh Adam, 41)

Birden içinde ona karşı dayanılmaz bir sevgi, bir özlem duydu. (Aylak Adam, 25)

Sabaha karşı bir erkenci taksiden inip içeri girince kapıyı sürgüledi. (Aylak Adam, 65)

Şu günlerde, bir yandan Avusturya'yı Rusya ve Polonya'ya karşı kıskırtmak, diğer yandan Macar Rakoçi'yi kullanarak Rusya ile dostane ilişkileri başlatmakla meşguldü. (Katre-i Matem, 19)

Neden sonra onun kendisini tanıma ihtimaline karşı bu fikrinden vazgeçti. (Katre-i Matem, 117)

Böylece belki katilleri yakalayıp Nakşigül'ün ruhuna karşı duyduğu sorumluluğun gereğini yerine getirebilmeyi umuyordu. (Katre-i Matem, 217)

Nermin'in bütün silahlara karşı meydan okuyan kişisel gücünün bir tek yufka noktası vardı. (Esir Şehrin İnsanları, 15)

Zehra Hanım maarif müdürüne karşı haşin ve mütecaviz bir vaziyet almıştı. (Acımak, 33)

Öyle ki, Atiye sağdan soldan boş fişek kovanları toplamaktan, kovanların ağzına göre yuvarlak yuvarlak kâğıt kesmekten, içlerini saçmayla doldurmaktan, köylülerin kulak akmasına karşı ikide bir tavşan yağı istemeye kapıya gelmelerinden bıktı. (Sevgili Arsız Ölüm, 13)

Az. ğarşı:

Mäktäbdä bütün uşağlar çiçäyä ğarşı aşılandılar “Okulda bütün çocuklar çiçeğe karşı aşılandılar.” (Li 2004: 277)

Sonra ğuragliğa ğarşı mübarizädän söhbät açdığları vaht Äziz içäri girib salam verdi “Sonra kuraklığa karşı mücadele hakkında sohbet etmeye başladıkları zaman Aziz içeri girip selam verdi.” (Li 2004: 277)

Üräyindä nänäsinä ğarşı zärrä ğädär dä şübhä oyanmırdı “Yüreğinde ninesine karşı zerre kadar da şüphe uyanmıyordu.” (Li 2004: 277)

O, bəzən müasir həyatın yaramazlıqlarını tənqid atəşinə tutarkən, bu yaramazlıqları müdafiə edən dinə qarşı çıxır, lakin bu, materialist cəbhədən açılan atəş deyildir “O, bazen muasir hayatın olumsuzluklarını tenkit ateşine tutarken bu olumsuzlukları müdafa eden dine karşı çıkar, lakin bu, materyalist cepheden açılan ateş değildir.” (Cavidşünaslıq, 60)

Heğ ne diyür, küfre ğarşı ğətməyüz,

Nurdan çıhup zülmat içre itməyüz,

Fırıladağa fırfıra tek bitməyüz,

Gördüz de ki olmadı küfrin dibi,

Pul da vərse almağa tikmiş cibi.

“Hak ne diyor, küfre karşı gitmeyiniz,

Nurdan çıkıp zülmet içinde kaybolmayınız,

Fırıladağa topaç gibi bitmeyiniz,

Gördünüz ki olmadı küfrün dibi,

Para da verse, almak için dikmiş cebi.” (Ergin 1971: 25)

Gag. karşı:

Cumaya karşı düşümü gördüm, pazara karşı aslısı çıktı “Cumaya doğru düşümü gördüm, pazara doğru hakikat oldu (harf. doğrusu çıktı).” (Li 2004: 277)

Düşmana karşı onnar korkusuzca dūşärdilär “Düşmana karşı onlar korkusuzca savaşırlardı.” (Li 2004: 277)

Zenginnerä karşı kin beslä. Sade sakın fakir fikarayı gücendirme “Zenginlere karşı kin besle. Ancak sakın fakir fukarayı gücendirme.” (Li 2004: 277)

Köroğlu çok düüşlär geçirmiş, duşmannara karşı, insannara yardım için “Köroğlu, insanlara yardım için, düşmanlara karşı çok savaşmış.” (Gagavuz Destanları, 101)

Bütün bir yıl o düüştü Balı-bek padişasına karşı “O bütün bir yıl Balıbek padişahına karşı savaştı.” (Gagavuz Destanları, 111)

Sabaa karşı, Tepegözün en tatlı uykusu zamanı, küçüü agalarını üüretmiş, ne yapsınlarda uydurup kızgın şişi devin gözü uuruna, kardaşları bir aar taşlan şişe urmuşlar “Sabaha karşı, Tepegöz’ün uykusunun en tatlı zamanında, küçük kardeş, ağabeylerine ne yapacaklarını öğretmiş; kardeşler kızgın şişi devin gözünün önüne getirip ağır bir taşla şişe vurmuşlar.” (Gagavuz Destanları, 139)

Sabaa karşı işidiler, ani nallı beygir gelir “Sabaha karşı nallı bir atın geldiği duyuluyor.” (Gagavuz Destanları, 167)

Taa ileri padişaa yollamıştı ona karşı bin asker, da onnarı yedi arşin boylu adam yensemişti “Daha önce padişah ona karşı bin asker yollamıştı ancak yedi arşin boylu adam onları yenmişti.” (Gagavuz Destanları, 170)

Türküt asker-orduları çıktılar Cunnara karşı kışın 552-cı Maymun yılında “Türküt orduları 552 Maymun yılında, kışın Juan Juanlara karşı savaş açtı.” (Kara 2011: 81)

A-haa, Türküt adamnarı, İrandan gelersiniz bizä karşı düşmannık düzdünüz!? “A-haa Türkütler, İran’dan gelip bize karşı düşmanlık güttünüz!?” (Kara 2011: 88)

Karşılık TT karşılık, Gag. karşılık.

karşı edatı gibi yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı oluşturur. Türkçe Sözlük’te “mukabele, bedel” anlamlarında kullan bir isim olarak gösterilmiştir (2005: 1094b). Gagavuz Türkçesinde bu edatla ilgili örnek tespit edilmemiştir.

TT karşılık:

Buna karşılık Bayram, dışarıdaki eli sopalı adamlar ne kadar ısrar ve tehdit ettilerse de kapıyı açtırmadı. (Suskunlar, 238)

Gag. karşılık: bk. Oruç 1994: 420. Taradığımız metinlerde bu edatla ilgili örnek tespit edilmemiştir.

Karşın TT karşın.

Türkiye Türkçesinde Arapçadan geçen *rağmen* sözcüğünün karşılığı olarak, *karşı* sözcüğüne eski araç durumu eki *+n*'nin eklenmesiyle yeni türetilen bu sözcük, verme durumundaki sözcüklerden sonra getirilerek “gerekenin veya mantığın tersine olarak” anlamını verir (Li 2004: 285).

Bu kadar güçlü olmasına karşın gene dayanamadı. (Li 2004: 285)

Maada TT *maada*.

Arapça *mā-‘adā* sözcüğünden geçmiş olan bu sözcük, çıkma durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada *mā‘adā*, Türkiye Türkçesinde *maada* şeklinde “-den başka” anlamında kullanılmış eski bir sözcüktür (Li 2004: 336).

Evde benden maada kimse yok. (Li 2004: 336)

Mahsus TT *mahsus*, Az. *meħsus*, Gag. *masus*.

Türkçe Sözlük’te “özgü, has” anlamlarında kullanılan Arapça kökenli sıfat olarak gösterilmiştir (2005: 1329a). Ancak Türkçede yönelme durum ekli sözcüklerden sonra kullanıldığında aitlik bildiren çekim edatı durumuna geçer.

TT mahsus:

Hâsılı malını mülkünü, ticarethanesini kime emanet edeceğine, kimlere bırakacağını kara kara düşünenlere mahsus bir iç sıkıntısına kapılmadan, daha sağlığında yaslanacağı dağı bulduğunu anlamıştı Mirza Han. (Nar Ağacı, 115)

Yine de Şark’ın kendine mahsus nezaketiyle hepsinin ücretini ödedi. (Nar Ağacı, 233)

Elli yaşlarındaki bu kanun üstadı da biraderi gibi Ermenilere mahsus kara bir üstlük ve kalpak giymişti. (Suskunlar, 32)

İçlerinden ünlü ve maharet sahibi olanlar ise sadrazamın kendilerine iş teklif edeceğine sanmışlardı. Çünkü her birinin kendilerine mahsus tarz u tırazları, ayrı baş bağlama usulleri, farklı yüz yazıları vardı ve İstanbul’un kalburüstü paşa konaklarında adlarını bilmeyen yoktu. (Katre-i Matem, 51)

Balıkçılara mahsus şu turuncu potur ile başındaki zolatayı neden giymişti? (Katre-i Matem, 116)

Kâmil Bey'i ilk gördüğü gün, kendisine mahsus bir ölçüyle ölçerek kendisine mahsus bir insan kalıbına koymuş, öylece bırakmıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 175)

Sofanın bir köşesinde kendine mahsus bir yeri vardı. (Acımak, 42)

Kendi yaşında çocuklara mahsus olan neşelerden, hüznlerden, hoppalıklardan onda eser yoktu, yaşlı başlı bir insan gibiydi. (Acımak, 47)

Az. mehsus:

Bıçağımı barakda oğurlamışdılar, -göbeyi dişimle kesmeye başladım uşag oryollulara mehsus galın bir sesle çığırır, anası ise gülümseyirdi “Bıçağımı barakada çalmışlardı, göbek bağını dişimle kesmeye başladım. Çocuk, Oryollulara mahsus bir sesle ağlıyor, annesi ise gülümsüyordu.” (Simpson 1957: 82)

Son yüz ildə Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafında özünə məxsus böyük xidmətləri olan Cavidlər ailəsinin axırncı nümayəndəsi Turan Hüseyn Cavid qızı dünyasını dəyişmişdir “Son yüzyılda Azərbaycan milli fikrinin gelişmesinde kendine mahsus büyük hizmetleri olan Cavidler ailesinin sonuncu temsilcisi Hüseyn Cavid’in kızı Turan vefat etmiştir.” (Cavidşünaslıq, 12)

Gag. masus:

Tä şindi: Masus bura düüşleri için düzülü “Ak meydanda”, kâr onun han şatrasının önündä, olacák bura düüşü “Şimdi, buraya mahsus dövüşler için kurulmuş ‘Ak meydanda’ hatta onun han çadırının önünde dövüş olacaktı.” (Kara 2011: 112)

Misali TT misali.

“gibi” anlamında kullanılan bir çekim edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 63).

Bir namazlık saltanatın olacak / Taht misali o musalla taşında. (Hacıeminoğlu 2015: 63)

Mukabil TT mukabil.

Türkçe Sözlük'te Arapça kökenli sıfat ve zarf olarak gösterilen bu sözcük, yönelme durum ekli sözcüklerden sonra geldiğinde çekim edatı durumuna geçer (2005: 1418a). Bu edat “karşılık, rağmen” anlamlarında kullanılır.

Kendisini bıraksa altından kalkamayacağı bunca acıya mukabil, kalanlara birazcık faydalı olmak adına bir mukavemet duygusu geliştirmeyi öğreneli çok olmuş, gözleri

ele verse de merhametini kalbindeki kabukların altında saklamayı öğrenmişti Hekim Binbaşı. (Nar Ağacı, 388)

Böyle bir saatte bütün kinler unutulur, buna mukabil uzak zamanların velev ki pek mahdut bir iki müşfik hatırası uyanırdı. (Acımak, 35)

Nasıl, nicä Gag. *nasıl, nicä*.

Sorma ünlemi olan *nasıl* ve *nicä*, önünde kullanıldığı kelime veya ibareyi benzerlik ifadesiyle yükleme bağlamaktadır. Bu fonksiyonuyla *nasıl, nice* kelimelerini bağlaç olarak da değerlendirmek mümkündür. Fakat bu edatların kullanıldığı kelime grubunda bağımsız bir hüküm ifadesi bulunmadığı için *nasıl, nicä* kelimelerini çekim edatı fonksiyonuyla kullanılan, fakat kelime veya ibare başına getirilen Gagavuz Türkçesine has bir benzerlik edatı saymak yerinde olacaktır (Özkan, 1996: 192).

Üreklerindä sa duygu paktı, nasıl gün duuması “Yüreklerindeki duygu temizdi, gün doğması gibi.” (Özkan 1996: 193)

Eski mezarlık oldu, nicä bir çiçekli meydan “Eski mezarlık çiçekli bir meydan gibi oldu.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Kim işitmiş onun türkülerini, üreenä saalık kabletmiş; o sesi durukmuş hem üüsekmiş, nicä çöşmä sızıntısı, nicä kuş uçması “Onun su sızıntısı ve kuş uçması gibi berrak ve yüksek sesiyle söylediği türküleri duyanların yüreği ferahlanmış.” (Gagavuz Destanları, 157)

Nazaran TT *nazaran*.

“göre, oranla, kıyasla” anlamlarında kullanılan Arapça kökenli bir zarftır (TS 2005: 1460a). Ancak yönelme durum ekli sözcüklerden sonra geldiğinde çekim edatı durumuna geçer. Karşılaştırma bildirir.

Arap ülkeleri bize nazaran çok geridir. (Hacıeminoğlu 2005: 66)

Bana nazaran, akıl ve bilgiden değerli servet yoktur. (Hacıeminoğlu 2005: 66)

Nispeten TT *nispeten*, Az. *nisbeten*.

“göre, kıyaslayarak, oranla” anlamlarında kullanılan Arapça kökenli bir zarftır (TS 2005: 1476a). Ancak Türkçede yönelme durum ekli sözcüklerden sonra kullanıldığında çekim edatı durumuna geçer.

TT nispeten:

Bu yaşanan olaylar diğerlerine nispeten daha korkunçtu.

Az. nisbeten:

Futbol başga oyunlara nisbätän doğrudan da şäräfli bir yer tutur “Futbol başka oyunlara göre gerçekten de şerefli bir yer tutuyor.” (Li 2004: 342)

Bu otağ o birisinä nisbätän böyükdür “Bu oda öbürüne göre büyüktür.” (Li 2004: 342)

Gecä gündüzä nisbätän särindir “Gece, gündüze göre serindir.” (Li 2004: 342)

Önce TT önce.

ön+ce. Aslında isim ve zarf olarak gösterilen Türkçe kökenli bu sözcük, çıkma durum ekli sözcüklerden sonra geldiğinde çekim edatı durumuna geçer (TS 2005: 1542b). Karahanlı Türkçesinde *öñdün*, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada *öñdin* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 360).

Bir kadın güneş batarken evine çoktan girmiş, lambaları yakmış olmalıydı ve ona göre Ağustos'un uzun günlerinde bile eve varmak içim ikindiden önce yola çıkmalıydı. (Nar Ağacı, 85)

İsmail gittikten sonra Büyükhanım her sabah namazdan sonra ve her gece uykuya dalmadan önce perdeyi aralayarak denize bakmayı âdet edinmiş, İsmail'in meçhul haberinden sonra bile bu âdeti kesmemişti; Gülcemal gemisi aldıklarını geri getirecekmiş gibi. (Nar Ağacı, 273)

Ama eve girmeden önce Kırmızı Saçlı Kadın bana ve arkamdaki yaşlı ata bir an bir bakış attı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 23)

Bu sabah güneş doğmadan önce, seni kıvrandıran bu acıdan kurtulup salâh bulacaksın. (Suskunlar, 197)

Bu cümleyi söylemeyecekti; ama kafası tutuk, tıkanık gibiydi. Sanki bunu söylemeden önce başka şey diyemeyecekti. (Aylak Adam, 62)

Ertesi sabah, Kâmil Bey idarehaneye gelmeden önce Kuruçeşmeye gitti. (Esir Şehrin İnsanları, 265)

Korkudan gece yarısından önce içeri girmedim. (Sevgili Arsız Ölüm, 38)

Öte TT *öte*.

Öte sözcüğü aslında isim olup *öt-* (geçmek) fiilinin *-e* gerundiumundan doğmuştur ve ablatifli sözcüklerden sonra gelerek edat olarak da kullanılmaktadır. Yer bildiren çekim edatlarındandır (Ergin 2006: 369-372). Bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada da *öte* şekliyle aynı anlam ve işlevde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 366).

Çerkez Aslanbey; giyimi kuşamı, Türkçesi, iklimi, coğrafyası, dünyası farklı bu genç adama ancak bir erkeğin başka bir erkeği anlayabileceği nazarla baktı, suretten öte manasını kestirebildi. (Nar Ağacı, 463)

Pencerden dışarı lacivert ve karanlık Tahran gecesinin ışıklarına bakarken, eski üniversite arkadaşımın İran-Türkiye ilişkilerini geliştirmeye gönüllü olmaktan öte bir kararlılığı, belki de gizli bir görevi olduğunu hissettim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 105)

Kendi atalarına ihanetten öte vicdanına da ihanet sayılırdı bu. (Katre-i Matem, 106)

Kara Şahin için hep bir eski dostun hasret duygusuyla yanar gibi davranmak da onun karakteri hakkında bilgi sahibi olmaktan öte bir işe yaramamıştı. (Katre-i Matem, 304)

Ötürü TT *ötürü*, Az. *öteri / ötrü*, Gag. *ötürü*.

“-den dolayı, sebebiyle” anlamlarındadır. Türkiye Türkçesinde *ötürü* şeklindedir. Fakat bu şekil yazı dilinden ziyade ağızlarda yaygındır. Umumiyetle de “bundan *ötürü*” şeklinde kalıplaşmış olarak kullanılır. “Hocamı uzun zamandan beri ziyaret edemiyorum. Bundan *ötürü* bana kırılmıştır.” “Çok meşguldüm, bundan *ötürü* gelemedim.” (Hacıeminoğlu 2015: 71).

Ötrü/ötürü yapısı, *-U* zarf-fiil ekiyle kalıplaşmış bağlaçlardır. Kökeni “geçmek, içinden geçmek, delmek” vb. anlamlara gelen *öt-* fiili + *-ur* ettirgenlik eki + *-u* zarf-fiil eki birleşiminden gelmektedir (Karahan 2014: 79). Uygurcada yaygın bir sıralama bağlacıdır (Karahan 2014: 80). Bu sözcük, Orhun Türkçesinde,

Uygurcada ve Karahanlı Türkçesinde *ötrü*, Eski Anadolu Türkçesinde *ötrü*, *ötürü*, *ötürü*, Osmanlıcada *ötürü*, *ötürü* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 368-370).

Azeri Türkçesinde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarıyla kullanılmaktadır (Li 2004: 370). Gagavuz Türkçesinde de “için” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

TT *ötürü*: Taradığımız metinlerde bu edatla ilgili örnek tespit edilmemiştir.

AZ. *öteri / ötrü*:

Özünü saħla, her şeyden ötrü özünden çıħma “Özünü sakla, her şeyden önce özünden çıkma.” (AHYÖ, 157/35)

Bes men ne cur éleyim, aħı ondan ötrü ölürem “Peki ben nasıl edeyim, çünkü onun için ölüyorum.” (AHYÖ, 217/5)

Tufan dév, Zülmat dünyasında küllüklerde, zibilliklerde sümsünüb gır-gırıntıdan tapıb yéyirdi, aħşam da Gün hanımdan ötrü ağlayırdı “Tufan dev, Zülmat dünyasında küllüklerde, çöplüklerde dilenip kırıntıda bulup yiyordu, akşam da Gün Hanım’dan dolayı ağlıyordu.” (AHYÖ, 221/40)

Selbi kimi min gız var, o nedir ki, ondan ötrü ah-zar édirsen “Selvi gibi bin kız var, o nedir ki, ondan dolayı üzülüyorsun.” (AHYÖ, 287/30)

Atlar gılnlarından ötrü yél kimi uçmağā başladılar “Atlar taylarından ötürü yel gibi uçmaya başladılar.” (AHYÖ, 414/15)

“Dütüm, nenem” mahnısı onları yumşaltmağdan ötrü sağılarken ifa edilir ““Dütüm, nenem’ manisi onları yumuşatmak için sağılarken söylenir.” (AHYÖ, 429/30)

Éy gız, sene ürekden aşığ olmuşam, senden ötrü ölürem. El benim, etek senin, ya beni öldür, ya mene gel “Ey kız, sana yürekten âşık olmuşum, senin için ölürüm. El benim, etek senin; ya beni öldür, ya bana gel.” (AHYÖ, 223/30)

Biçarē gız ğardaşından ötrü dāli divanā olub “Biçare kız biraderinden dolayı deli divane olmuş.” (Li 2004: 370)

Bir birādān ötrü yorğani yandırmazlar “Bir pireden ötürü yorganı yakmazlar.” (Li 2004: 370)

Sabah məktəbə gedib, orada uşaqlardan ötrü bayram düzəldərik “Yarın okula gidip, orada çocuklar için bayram düzenleriz.” (Li 2004: 370)

Gurban(i) ağlar elden ötrü,

Bülbül ağlar elden ötrü.

Birce nazik belden ötrü,

Günüm geçdi, gara tez tez.

“Gurbanî ağlar elden ötürü,

Bülbül ağlar gülden ötürü,

Yalnız nazik belden ötürü,

Günüm geçti, kara tez tez.” (Sakaoğlu vd. 1985)

Üzərinə götürdüyü vəzifəni yerinə yetirməkdən ötrü Peyğəmbər əvvəlcə öz daxilindən Mələyin səsinə eşidir və onun «haqqı təbliğ üçün sənəti-kəlamı rəhbər tutmaq» təklifini qəbul edir “Üzerine aldığı vazifeyi yerine getirmekten dolayı Peygamber önce kendi içinden Melek’in sesini işitir ve onun «hakkı tebliğ için sanatı-kelâmı rehber tutmak» teklifini kabul ediyor.” (Cavidşünaslıq, 202)

Gag. ötürü:

Ondan ötürü şükür ediyorum “Onun için şükrediyorum.” (Oruç 1994: 520)

Özge TT *özge*, Az. *özge*.

Türkçe Sözlük’te sıfat olarak gösterilmiştir (2005: 1557a). “başka, den başka” anlamlarında kullanılan bir sözcüktür. Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra getirilerek farklılık bildiren çekim edatı oluşturur. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada da *özge* şekliyle karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 374).

TT özge:

Gönül senden özge yer bulamadım. (Li 2004: 375)

Az. özge:

Hərgiz mändən özgə yoğdur mükəddər “Asla benden başka kederli yoktur.” (Li 2004: 375)

Özgü TT *özü*.

Birine, bir şeye ait olan, belli bir kimsede veya şeyde bulunan, “has, mahsus” anlamlarında kullanılan sıfattır (TS 2005: 1557a). Ancak yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek aitlik bildiren bir çekim edatı olur.

Şaşırdı. Kendisine ne olduğunu henüz bilmeyen ama yine de kendisine bir şey olduğunu sezenlere özgü o eşsiz eşiğin üzerinde, bir hayranlık gülümsemesiyle başını “Hayret!” anlamında iki yana salladı. Hayret ki ne hayret! (Nar Ağacı, 142)

Bu haliyle ne olup bittiğini görse de ne yapıp ne edemeyeceğini bilenlere özgü teslimiyetli bir acizlik içindeydi. (Nar Ağacı, 154)

Yıllar Kırmızı Saçlı Kadın’ı hurpalamamış; yüzündeki güzel, esrarlı ifadeyi, burnunu, ağzını, kendine özgü kalın ve yuvarlak dudaklarını daha belirgin kılmıştı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 153)

Rağmen TT *rağmen*, Az. *räğmân*.

Arapça kökenli bir sözcüktür. İsimlerin ve zamirlerin yönelme durum eklerinden sonra kullanılarak karşıtlık bildiren bir çekim edatı oluşturur. “-dığı halde, -a karşı, -a karşılık” anlamlarında kullanılır (Hacıeminoğlu 2015: 77; Oruç 1994: 530, Zeynalov 1971: 99).

TT *rağmen*:

Kapalıçarşı’nın loş serinliğinden gün ışığına çıktığımızda vakit henüz sabah olmasına rağmen dehşet verici bir sıcakla karşılaşmışım. (Nar Ağacı, 108)

Henüz öğle olmamasına rağmen cehennemî bir sıcak şimdiden bastırmıştı. (Nar Ağacı, 174)

Çoğu zaman da hiçbir şey gözüküyor, çok dikkatle bakmama rağmen nerede olduğumuzu çıkaramıyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 15)

Vücutundaki morluk ve yaraların çokluğunu, koca gövdesine rağmen aslında ne zayıf ve kemikli olduğunu, teninin solgun ve buruş buruş halini gördükçe suyu bulamayacağımızı düşünüyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 62)

Hamle edip sağ omzunu defalarca vurmasına rağmen kapı açılmadı ve adamın omzu ekleminden çıktı. (Suskunlar, 155)

Onun kolları arasındaki Eflatun'un zorlukla nefes almasına rağmen yüzündeki o nur yitip gitmiş değildi. (Suskunlar, 263)

Solgun ve zayıflamış olmasına rağmen bütün bu güruhla tek başına bir ölüm dirim dövüşüne hazırды. (Ruh Adam, 47)

Kendisini oraya bağlayan esrarlı sese rağmen sert bir hareketle ayağa kalktı. (Ruh Adam, 77)

Paşa, tebaaya ve sultana rağmen vezirliği hakkıyla yerine getiren zeki ve kabiliyetli bir devlet adamıydı. (Katre-i Matem, 19)

Hekimin ısrarlarına rağmen hiç konuşmadı ve ta sabaha kadar döşeginde dönüp durdu. (Katre-i Matem, 201)

Dış görünüşündeki rahatlığa rağmen karısının tehlikede olması duygusunu bastıramadı. (Esir Şehrin İnsanları, 62)

Neticede henüz çok genç bir kadın olmasına rağmen şehrin en belli başlı şahsiyeti oldu. (Acımak, 49)

Avazı çıktığı kadar bağırmasına rağmen keçi gerilemiyor, ağzında anlaşılmaz sözcükler geveleyerek öne doğru atılıyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 9)

Az. rāgmān:

Aslan, Mānsurun elmā hāvāskar olmağına rāgmān onu oħutdururdu “Aslan, Mansur’un bilime hevesli olmasına rağmen onu okutuyordu.” (Li 2004: 380)

Firüz bütün mātānāti vā sābatına rāgmān dāniz sahilindāki ğayalardan birinin arħasına düştü “Firüz bütün metaneti ve sebatına rağmen deniz kıyısındaki kayalardan birinin arkasına düştü.” (Li 2004: 380)

Saru Az. sarı.

Muhtemelen *sınaru* sözcüğünden büzülme ile ortaya çıkan bu sözcük, “-e doğru, yönüne” anlamlarıyla Eski Anadolu Türkçesinde *saru*², *sarı* ve Osmanlıcada *şarı* olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün tarihî ve modern dönemlerdeki biçimleri için bk. Li 2004: 384-385.

² Eski Anadolu Türkçesi *saru* ve *sarı* sözcüğünün “-e doğru, tarafına” anlamı için bk. YTS 181a.

Sarı sözü *singar* “cihet, taraf, -e doğru” sözünün iyelik almış olan şeklinden başka bir şey değildir. Sadece arada bir ses grubu düşmesi hadisesi mevcuttur. *Singar-ı* > *sar-ı*...(bu ses grubu düşmesi hadisesi Türkçede sık sık görülen bir olaydır. Mesela karındaş kardeş, alıp bar- apar- “götürmek” v.b.). Esasen *sarı* sözünün ilk örneğine *singan* sözünün ortadan kalmağa başladığı devirden itibaren tesadüf ediyoruz (Duran 1956: 63). F. Zeynalov ise, *sen+rü* > *sarı* olduğu görüşünü ileri sürmektedir (Zeynalov 1971: 103). Azerbaycan Türkçesinde verme durumundaki adlara gelerek “-e doğru yönüne”; çıkma durumundaki adlara gelerek “-den dolayı, yüzünden” anlamlarında kullanılmaktadır (Li 2004: 385).

Çayın köpüklänän suları buradan keçib düzänliyä sarı üz goydu “Çayın köpüklenen suları buradan geçip ovaya doğru yöneldi.” (Li 2004: 385)

Kändä sarı yola düşdük “Köye doğru yola koyulduk.” (Li 2004: 385)

Onlar yolun känärına çäkildilər, däräyä sarı endilər “Onlar yolun kenarına çekildiler, dereye doğru indiler.” (Li 2004: 385)

Ondan sarı ki, heçnän adam boğazlayırlar “Ondan dolayı ki, hiç uğruna adam boğazlıyorlar.” (Li 2004: 385)

Sonra kosalar mülkedara sarı çevrilib déyirler: ... “Sonra Kosalar mülkedarına doğru dönüp diyorlar: ...” (AHYÖ, 189/25)

Könül galhıb Berde sarı yeridi,

Orda bir ölke var, adı Gence hey!

Gözelleri, mehbubları, hubları,

Olar batıb mal u mülke, gence hey!

“Gönül kalkıp Berd’e doğru yürüdü,

Orda bir ölke var, adı Gence hey!

Güzel kızları, erkekleri, güzelleri,

Onlar batmış mala mükle, gence hey!” (Sakaoğlu vd. 1985)

Savay Az. *savay* / *savayı*.

Arapça *sawā*’a sözcüğünden geçmiş olan bu sözcük, çıkma durumundaki sözcüklere gelerek “-den başka” anlamında kullanılmıştır (Li 2004: 389).

Evimizdä heç käs yoĥ idi, anamdan savayı “Evimizde annemden başka hiç kimse yok idi.” (Li 2004: 389)

Arvadından savay bir rus ğızı da aşnası var idi “Karisından başka bir Rus kızı da metresi (olarak) var idi.” (Li 2004: 389)

Evdä uşagdan savay adam yoĥ idi “Evde çocuktan başka kimse yok idi.” (Li 2004: 389)

Sändän savayı heç kimsäm yoĥdur “Senden başka hiç kimsem yoktur.” (Li 2004: 389)

Sonra TT sonra, Az. sonra, Gag. sora / sonra.

Aslında zarftır (TS 2005: 1792a). Ancak ayrılma durum eki almış sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı da oluşturur. Zaman ifadesi taşır. *Son* “nihayet” ismine +ra yön gösterme ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Ad kökenli Türkçe edatlar grubunda yer alır (Korkmaz 2009: 1056). L. Karahan bu sözcüğün bağlama edatı olarak da kullanıldığını ifade eder. *Bunu yapma sonra seninle konuşmam* örneğinde “yoksa, aksi takdirde” anlamlarıyla; *O zeki ve çalışkandır, sonra azimlidir de* örneğinde “ayrıca” anlamında kullanılarak cümle bağlayıcısı olarak da kullanılabildiğini söyler (2007: 40).

Eski Türkçe “sonra” anlamında bir zarf olan *kin*, Uygur metinlerinde sıklıkla cümleleri bağlama işleviyle kullanılmıştır. Orhun Türkçesi metinlerine rastlanmayan *kin*, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde belli başlı çekim edatlarındandır (Karahan 2014: 60).

Eski Türkçede *basa* hem çekim edatı, hem de sebep, sonuç ve açıklama ifadesi taşıyan bağlaç olarak kullanılmıştır. Cümle başında “sonra, sonrasında” gibi anlamlara gelmektedir. Orhun, Uygur ve Kıpçak metinlerinde tespit edilen *basa*, bugün sadece Kuzey-doğu ve Kuzey-batı lehçelerinde tanıklanmaktadır. Uygurcada cümleleri zaman bakımından sıralamada kullanılır (Karahan 2014: 70).

Orhun ve Uygur Türkçesinde *kisre* sözcüğü de anlam ve işlevde kullanılmış bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 315-316). Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada *şonra* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 432).

Sonra da şekli de mevcuttur.

TT sonra:

Hükümet binasını geçtikten sonra bu kez Tebriz'in sayısız açık pazarlarından birinin içine düştük. (Nar Ağacı, 109)

Meczip'un temsilinden sonra Setterhan Yakut'a talimatlarını sıraladı, yatsı okunurken de çayhaneden çıktı, Serbülend'in sırtında ilerlemeye başladı. (Nar Ağacı, 130)

Bellerine kadar petrol denizinin içinde geçen saatlerden sonra kuyuları temizlerken sakatlanmak kaçınılmazdı örneğin, ölmek işten bile değildi. (Nar Ağacı, 257)

İlk iki gün hiç durmadan kuyuyu kazıp iki metre derinliğe ulaşınca, malzemeye ihtiyaç duyduğumuz için ikinci öğleden sonra Öngören'e indik. (Kırmızı Saçlı Kadın, 21)

İki metreden sonra artık toprağı kuyunun dışına kürekle atmamız mümkün olmadığı için bütün kuyularda olduğu gibi bir çıkırık kurmamız gerekiyordu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 21)

Ağzı sulanan Musa, bir iki yutkunduktan sonra hayvanı kesmekten vazgeçti. (Suskunlar, 27)

Kârdan sonra bir gazel okurken hemen hepsinin sadrı ve sînesi pare pare oldu. (Suskunlar, 230)

Üç yıllık ayrılıktan sonra hazin bir sevinçle görevine dönerken iyi karşılanmayacağını biliyordu. (Ruh Adam, 21)

Nurkan, sanki piyanosunun başında, dışardaki adamın gönlünden geçenleri duyuyormuş gibi davranarak son notayı çaldıktan sonra marşa yeniden başladı. (Ruh Adam, 163)

Dışarının soğuşundan sonra burası ona sıcak geliyordu. (Aylak Adam, 23)

Saat beşten sonra herkes işten eve dönerken o evden çıkar, yakın lokantalardan birinde yemek yerdi. (Aylak Adam, 42)

Kadınlardan birini içeriye alıyor, sözleri bittikten sonra arka kapıdan dışarı salıveriyor, birini diğerine göstermiyor, buluşturmuyordu. (Katre-i Matem, 52)

Neden sonra onun kendisini tanıma ihtimaline karşı bu fikrinden vazgeçti. (Katre-i Matem, 117)

Şehnaz hakkında konuşmama orucu tutacağına, adını dile düşürmemeye söz vermişti ama küfür tacirinin helvacı dükkânından sonra ortada ne sır kalmıştı, ne ayıp. (Katre-i Matem, 268)

Mülkiyeyi bitirdikten sonra muallim olmuşlardı. (Acımak, 9)

Huvat, bu nikâhtan sonra bir zaman evden dışarı adımını atmadı. (Sevgili Arsız Ölüm, 23)

Az. sonra:

Bir müddetden sonra Erebler gelip buralara çıhırlar “Bir vakitten sonra Araplar gelip buralara çıkıyorlar.” (AHYÖ, 416/5)

Bir neçe günden sonra ğalanın sekkizinci mertebesi hazır olur “Birkaç günden sonra kalenin sekizinci binası hazır olur.” (AHYÖ, 416/30)

Bir mertebe de onun üstünde tikdirip sekkiz mertebe éle, ondan sonra sene gelim “Bir bina da onun üstüne diktirip sekiz bina yap, ondan sonra sana geleyim.” (AHYÖ, 416/25)

Çobanla Gülüstan ölerden sonra bu ğalanın adına Gülüstan ğalası déyirler “Çobanla Gülistan öldükten sonra bu kalenin adına Gülistan Kalesi diyorlar.” (AHYÖ, 420/20)

Guya hemin hadiseden sonra kendin adı Lölöbağır ğalır “Güya hemen bu hadiseden sonra köyün adı Lölöbağır kalıyor.” (AHYÖ, 423/15)

Gün hanım bir ğeder fikirden sonra Tufan dévin sözüne razı oldu, o günden ğızı Şemsini öldürmek fikrine düşdü “Gün Hanım, biraz düşündükten sonra Tufan Dev’in sözüne razı oldu, o günden itibaren kızı Şemsi’yi öldürmek düşüncesine kapıldı.” (AHYÖ, 212/5)

Şemsi hanım anasını rahat éleyenden sonra Tapdıggilin yanına geldi, onları da bir ayrı éve apardı “Şemsi Hanım, annesini rahatlattıktan sonra Tapdıggilin yanına geldi, onları da ayrı bir eve alıp götürdü.” (AHYÖ, 230/10)

Ara vermäyän yağışdan sonra havalar get-gedä istiläşir “Ara vermeyen yağmurdan sonra havalar gitgide sıcaklaşıyor.” (Li 2004: 433)

Därsdän sonra evimizä gedäcäyik “Dersten sonra evimize gideceğiz.” (Li 2004: 433)

Günortadan sonra dükan açan nä ğazanar? “Öğleden sonra dükkân açan ne kazanır?” (Li 2004: 433)

Onlar iki gündän sonra yola düşäcäkmişlär “Onlar iki gün sonra yola düşeceklermiş.” (Li 2004: 434)

Väzir handan sonra dövlätdä ikinci adam idi “Vezir handan sonra devlette ikinci adam idi.” (Li 2004: 434)

İnsanın etmiş olduğu cinayətlərdən sonra İblisin qəhqəhəsi eşidilir “İnsanın işlediği cinayetlerden sonra İblis’in kahkahası işitilir.” (Cavidşünaslıq, 36)

Hêyder Baba, senün üzün ağ olsun,

Dört bir yanun bulağ olsun bağ olsun,

Bizden sora senün başun sağ olsun,

Dünya gazov-ğeder ölüm itimdi,

Dünya boyı oğulsuzdu, yétimdi.

“Haydar Baba, senin yüzün ak olsun,

Dört bir yanın çeşme olsun, bağ olsun,

Bizden sonra senin başın sağ olsun,

Dünya kaza ve kader, ölüm yitimidir,

Dünya boyu oğulsuzdur, yetimdir.” (Ergin 1971: 2)

Gag. *sora / sonra:*

Bän ölecäm şindän sonra ama ölmedän bir pälî iş sizä annadayım istêrim “Ben artık (*harf.* şimdiden sonra) öleceğim, ama ölmeden size bir değerli iş anlatmak istiyorum.” (Li 2004: 433)

İdiktän sonra babası Nikuşora ne dedi? “Yemekten (*harf.* yedikten) sonra babası Nikuşor’a ne dedi?” (Li 2004: 433)

Sän beni nicä korkuttun, ben ondan sora beş gecä yevdä gecelämedim... “Sen beni nice korkuttun, ben ondan sonra beş gece evde gecelemedim...” (Li 2004: 433)

Sän iştan sora kinoya gidermiysin? “Sen işten sonra sinemaya gidiyor musun?” (Li 2004: 433)

Uroklardan sora onnar hepsi bizä geldilär da işlemä çekettilär “Derslerden sonra onlar hepsi bize geldiler ve çalışmaya başladılar.” (Li 2004: 433)

Üç gündän sora bunnar uyanêrler “Üç günden sonra bunlar uyanırlar.” (Gagavuz Destanları, 112)

Bu karardan sonra bu alır kendini çıkıp gidiyor dışarı “Bu karardan sonra padişah, alıp başını gidiyor.” (Gagavuz Destanları, 161)

Çimçirik çakêr urduktan sora, ama biri-birini yenseyâmeerlär “Vurduktan sonra şimşekler çakıyor ama birbirlerini yenemiyorlar.” (Gagavuz Destanları, 173)

İstemi-Kagan sardı kaleyi da sekiz gündän sora eftalitr verildilär “İstemi Kagan kaleyi sardı ve sekiz gün sonra Ak Hunlar teslim oldular.” (Kara 2011: 88)

İki gündän sora olacák sefer toyu-konuşmak “İki gün sonra sefer şenliği olacak.” (Kara 2011: 96)

İkanmak ama pek iy geldi, haliz bu cenk yorgunluundan sora “Gerçekten bu savaş yorgunluğundan sonra yıkanmak pekiyi geldi.” (Kara 2011: 119)

Taraf TT taraf, Az. teref.

Arapça asıllı bir sözcüktür. “-a doğru, -a yana” anlamlarında kullanılan çekim edatlarındandır. Aslında isim olarak kullanılan bu sözcük, yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek edat durumuna geçer ve yön bildirir (TS 2005: 1904b, Hacıeminoğlu 2015: 88; Ergin 2006: 369).

TT taraf:

Tam yanlarında değil ama yakınca bir yerde de resim öğretmeni vardı, fakat Zehra'nın endişesi ondan çok İsmail'den tarafaydı. (Nar Ağacı, 199)

Az. teref:

Ekende yoĥ, biçende yoĥ, yéyende ortaĥ ģardaş,- déye küreyini ona teref çévire ģedir “Ekende yok, biçende yok, yiyende ortak kardeş, diye küreğini ona doğru çeviriyor.” (AHYÖ, 193/5)

Süleyman tacir éve teref gelirdi, bir de gördü bir nerilti geldi, bir ışğ düşen yere gelib gördü ki, burda bir uşag var “Tacir Süleyman eve doğru gidiyordu, birden bir uğultu geldiğini duydu, ışğın düştüğü yere gelip gördü ki burada bir çocuk var.” (AHYÖ, 207/15)

Ona teref gétmek isteyende gördü bir gurultu, nerilti gopdu “Ona doğru gitmek istediğinde bir gürültü, uğultu koptuğunu gördü.” (AHYÖ, 208/40)

Bir de gördü ki, cin padişahının oğlu Nureddünya budu, Ğaf dağının başına teref gelir “Bir de gördü ki cin padişahının oğlu Nureddünya buydu, Kaf Dağı’na doğru geliyor.” (AHYÖ, 216/5)

Tufan dév başında girh deyirman daşı olan emudunu götürüb Nureddünya terefe gétmek isteyende bir şagğıltı gopdu “Tufan Dev başında kırk değirmen taşı olan gürzünü götürüp Nureddünya’ya doğru gitmek istediğinde bir şakırtı koptu.” (AHYÖ, 216/5)

Ğadın oğluna teref eyildi, nefes alıp-almadığına Ğulağ asdı ve sonra denize teref bahdı “Kadın oğluna doğru eğildi, nefes alıp almadığına kulak verdi ve sonra denize doğru baktı.” (Simpson 1957: 85)

İblisin bütün diqqati Arifə tərəf yönəldilmişdir “İblis’in bütün dikkati Arif’e doğru yöneltilmiştir.” (Cavidşünaslıq, 90)

Täk / täki / täkin Az. *täk / täki / täkin*.

“gibi, benzeri; yalnız, sadece; bari, keşki; -a kadar” anlamlarında edat olarak da kullanılan bir sözcüktür. Eski Türkçedeki *teg* “gibi” edatının iyelik ekiyle kalıplaşması sonucu oluşmuştur (Akdoğan 1999: 724; Gabain 2007: 3&5).

Orhon Türkçesi, Uygurca, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada *teg* şekliyle karşımıza çıkıp “gibi” anlamıyla kullanılmıştır (Li 2004: 547-461).

*Hêyder Baba Mir Ejder seslenende,
Kend içine sesden küyden düşende,
Âşılı Rüstem sazın dillendirende,
Yadundadı ne hövleseğ kaçardım,
Guşlar tekin ganad çalup uçardım.*

“Haydar Baba, Mir Ejder seslenince,
Köy içine ses ve seda düşüne,
Âşık Rüstən sazını dillendirince,
Hatırında mıdır ne korkuyla kaçardım,
Kuşlar gibi kanat çalıp uçardım.” (Ergin 1971: 2)

*Melik Niyaz verendilin salardı,
Atın çapup gëygacıdan çalardı,
Gırgı tekin gedik başın alardı,
Dolayıya gızlar açup pencere,
Pencerelerde ne gözel menzere.*

“Melik Niyaz tüfeğini atardı,
Atını koşturup çaprazlama vururdu,
Şahin gibi gedik başını tutardı,
Etraflara kızlar açmış pencere,
Pencerelerde ne güzel manzara.” (Ergin 1971: 5)

*Men seniñ tek dağa saldım nefesi,
Sen de gëyter göylere sal bu sesi,
Bayguşun da dar olmasın gëfesi,
Burda bir şêr darda galup bağıırır,
Mürüvvetsiz insanları çağırır.*

“Ben senin gibi dağa saldım nefesi,
Sen de döndür göklere sal bu sesi,
Baykuşun da dar olmasın kafesi,
Burda bir arslan darda kalmış bağıırıyor,
Mürüvvetsiz insanları çağırıyor.” (Ergin 1971: 15)

*Deməli, onların məqsədi aydındır: tək canları salamat olsun, mal və övladlarına
həsrət qalmasınlar, hansı dinin olmasının isə əhəmiyyəti yoxdur* “Demek ki onların
maksadı iyidir: Yalnız canları sağ olsun, mal ve evlatlarına hasret kalmasınlar, hangi
dinden oladuklarının ise bir önemi yok.” (Cavidşünaslıq, 210)

Günəş dostluğ bayrağı tək dalğalanır nəzərimdə “Güneş, dostluk bayrağı gibi
dalğalanıyor nazarımda.” (Li 2004: 461)

Män tək dārdä dalan yoħdu “Ben gibi derde dalan yoktu.” (Li 2004: 461)

O da ğardaşı tēki tez gedir “O da biraderi gibi hızlı gidiyor.” (Li 2004: 462)

Sāntāk äyriayağdan tez ğaçaram män, inan! “Senin gibi eğri ayaktan çabuk koşarım ben, inan!” (Li 2004: 462)

Éy benim gözelim, o benim elimde. Teki ğoy senin könlün şad olsun “Ey benim güzelim, o benim elimde. Bari bırak senin gönlün mutlu olsun.” (AHYÖ, 213/30)

Ucundan Az. *ucundan*.

“yüzden, yüzünden” anlamlarında kullanılan bir çekim edatıdır (Akdoğan 1999: 752).

Sevgisi ucundan Afət cinayətə də əl atır “Sevgisi yüzünden Afet cinayete de el atar.” (Cavidşünaslıq, 40)

Uzak TT *uzak*, Az. *uzağ*, Gag. *uzak*.

Aslında isim ve zarf olarak kullanılan bu sözcük, yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı oluşturur (TS 2005: 2047b).

TT *uzak*:

Bir buğday başağı olup dalgalanıyorum. Her şeyden uzak, ona yakınım. (Nar Ağacı, 166)

Necati Bey dikkatleri çekmeden benimle Kırmızı Saçlı Kadın’ı gözlerden uzak bir köşeye oturtup, çay ısmarlayıp yalnız bıraktı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 153)

Hâlbuki Kazasker Efendi dışarıda, sarayın dışında kontrolden uzak bir şehzadeden bahsediyordu. (Katre-i Matem, 43)

Az. *uzağ*:

Éy güzel oğlan, her kesin bir sévgilisi olar. Menim de sévgilim var. Menden uzağ gez “Ey güzel oğlan, herkesin bir sevgilisi olur. Benim de sevgilim var. Benden uzak dur.” (AHYÖ, 229/10)

Gag. *uzak*:

Ama hastalansın kul, çırak, yada başka fukarä, onu sıbidárlar kürendän uzak yaban erlerä da kaçárlar ondan “Ama cariyeye, hizmetçi ya da başka fukara hastalandığında onu obadan uzak, yabancı topraklara atarve oradan kaçarlardı.” (Kara 2011: 127)

Uzunu Az. *uzunu*.

Aslen “uzun” sözcüğünün 3. kişi iyelik ekli biçimi olan bu sözcük, yalın durumdaki sözcüklerden sonra gelerek “boyunca” anlamında bir sontakı olarak kullanılmıştır (Li 2004: 518).

Här iki divar uzunı ağ parusın örtüklü stullar düzülmüşdü “Her iki duvar boyunca beyaz yelken bezi örtülü sandalyeler dizilmişti.” (Li 2004: 518)

Küçä uzunı bir-birinin ardınca maşınlar düzülüb “Sokak boyunca birbirinin ardınca otomobiller dizilmiş.” (Li 2004: 518)

Zal uzunı halçalar döşänib “Salon boyunca küçük halılar döşenmiş.” (Li 2004: 518)

Üzere / üzre TT *üzere / üzre*, Az. *üzre*, Gag. *üzerä*.

“üzerine, üzerinde”. Harezmi sahası metinlerinden itibaren görülmektedir. Hem bir mekân zarfı, hem de çekim edatı olarak kullanılır (Hacıeminoğlu 2015: 75). Sebep ve tarz bildiren edatlardandır (Ergin 2006:370). İsimlerin yalın halinden sonra, iyelikli isimler ve sıfat-fiillerden sonra, ad-eylemlerden sonra kullanılışı görülmektedir. “için, gibi” anlamları karşılayacak şekilde kullanılır.

Gagavuz Türkçesinde bu edat, “-den dolayı, yüzünden; -e göre; hakkında, konusunda” anlamlarıyla işaret adlarından sonra kullanılmaktadır (Li 2004: 536). Eski Türkçede *öze* “üst” ve *+rä* yön ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Önceleri yön fonksiyonu taşıırken bugün sebep edatı olarak kullanılmaktadır (Özkan 1996: 194).

TT *üzere / üzre*:

“için” anlamıyla kullanılmıştır.

Bilmiyorum. Ama bir eşiği geçmek üzere olduğumu hissediyorum. (Nar Ağacı, 168)

Ertesi sabah geldiği yolları gerisin geri kat etmek üzere yola koyuldu. (Nar Ağacı, 259)

İşte gaflete düşmek üzere olduğunu hissettiği bu gibi durumlarda bazen bakkaldan bir iki dirhem pastırma alıp ekmekle yiyerek nefsinin az da olsa köreltiyordu. (Suskunlar, 27)

Aynı gün Edebiyat Öğretmeni Ayşe Pusat, üç yıl önce zorla çekilip atıldığı lisesine yeniden dönmek üzere yola çıkıyordu. (Ruh Adam, 18)

Selim işe başlayalı beri Tosun'a bakmak için sabahtan ikindi sonuna kadar gelmek üzere tuttıkları kadın, biraz sonra gelecek olmasa bu yaşlar güreleşebilirdi de. (Ruh Adam, 157)

Muhafızlar ise yer değiştirmek üzere birlikte ayağa kalktılar. (Katre-i Matem, 60)

Gün ikindiye yüz tuttuğu sırada da ayrılmak üzere izin istedi. (Katre-i Matem, 264)

Bu fotoğraf, zor beğenir bir genç kıza gösterilmek üzere görücülere verilmek için çıkarılmış gibiydi. (Esir Şehrin İnsanları, 41)

“gibi” anlamıyla da kullanılmıştır.

Doktor önce, âdet olduğu üzere ateşine, nabzına ve tansiyonuna baktıktan sonra yatakta oturarak sırtını ve göğsünü büyük bir dikkatle dinledi. (Ruh Adam, 171)

Âdeti olduğu üzere, Fransızca düşünmeye çalıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 415)

Az. üzre:

Rusların gedim adeti üzre bu adamlar öz bedbahlıklarını o geder çoğ ve ucadan danışardılar ki, çoğ éhtimal onların derdli sesleri bés vérst etrafa yayıldardı “Rusların eski âdeti üzre bu adamlar, kendi talihsizliklerini o kadar çok ve bağırarak konuşurlardı ki büyük ihtimal onların dertli sesleri beş verst uzağa yayılırdı.” (Simpson 1957: 77)

Sonra adəti üzrə alnımdan öpdü “Sonra âdeti üzre alnımdan öptü.” (Cavidşünaslıq, 136)

Gag. üzerä:

Bu üzerä da onun adı – Güneşli Moldova “Bu yüzden de onun adı – Güneşli Moldova.” (Li 2004: 536)

Bu üzerä o gecä-gündüz bilmezdi rätlik “Bu yüzden o gece gündüz rahatlık bilmezdi.” (Li 2004: 536)

Sekiz yıl oldu hep sölërim, ani onun mayası kopuk, o üzerä o yok nicä yapışsın yerinä! “Sekiz yıl oldu hep söylüyorum ki onun temeli kopuk olduğu için o yerine yapışmaz.” (Li 2004: 536)

Hep güz, bu üzerä, yakın kışa, Külen, nicä dä bütün kuren, yurtaların kapularını sarmısaklan yaaläär, yurtanın da ardına, bir pardıya, asár bir susak-korkunculuk, düzülü gözlärdän, aazlan hem buynuzçuklan, nicä kuzu kafası, ki gelmesinmiş yabanılar sürülerä kışın “Bu yüzden Külen, her güz ve kışa yakın zamanda bütün oba çadırların kapılarını sarımsakla yağlar. Kışın kurtlar sürülere gelmesin diye çadırın arkasına bir sırığa üzerinde gözler, ağızlar, boynuzlu bir korkunç susak ve pek çok bulunan kuzu kafası asardı.” (Kara 2011: 85)

Yakın TT yakın, Az. yahın, Gag. yakın.

Aslında Türkçe isim ve sıfat olan bu sözcük, zaman ve mekân bildiren isimlerin datifli hallerinden sonra gelerek çekim edatı durumuna geçer (TS 2005: 2111a; Oruç 1994: 619).

TT yakın:

Bahman Mansurî'ye yakın bir yere, yatağın etrafını sarmış olanların arasına oturdular. (Nar Ağacı, 173)

Görelde Muhacirin Komisyonu tarafından boş bir Ermeni evine yerleştirildiklerinde gecenin sabaha yakın yarısıydı. (Nar Ağacı, 295)

1985'te Beşiktaş'ın arkalarında, Ihlamur Kasrı'na yakın bir apartman dairesinde yaşıyorduk. (Kırmızı Saçlı Kadın, 9)

Bu kez de cevap gelmeyince sağ elinin işaret parmağının olması gereken yerdeki takma demir parmağı döndüre döndüre çıkardı ve yerine, dibine yakın bir yerde susta olan bir başkasını taktı. (Suskunlar, 257)

Bir akşam; geceye yakın bir saatte, evde yalnız olarak içkiye daldığı bir sırada kapı acayip bir şekilde çalındı. (Ruh Adam, 249)

Harbiye'ye yakın caddenin ortası tenhaydı. (Aylak Adam, 10)

Nargilelerini fokurdatan dört kişi, lülelerindeki ateşe uzanabilecek mesafede birbirine yakın oturmuş tartışıyorlardı. (Katre-i Matem, 90)

Kapıya yakın ağaçların altı temizlenmiş olduğu için mart güneşi bakımsız bahçeye, bakımlı oraman hali vermişti. (Esir Şehrin İnsanları, 83)

Bir seneye yakın bir zaman ölesiye çalıştım; iyi bir memur, iyi bir insan olmak için ne lazımsa yapmaya gayret ettim. (Acımak, 87)

Ayneli üç gündüz arandıktan sonra Buğlek inine yakın bir kayanın dibinde ölü bulundu. (Sevgili Arsız Ölüm, 44)

Az. yakın:

Həqiqətən, demək olar ki, vilayətlərin hamısının valiləri bu və ya başqa dərəcədə Nizamülmülk nəslinə yaxın olan adamlardan ibarət idi “Hakikaten, demek ki, vilayetlerin tamamının valileri bu veya başka derecede Nizamülmülk nesline yakın olan adamlardan ibaretti.” (Siyasətnamə, 9)

Batinilər təbliğ etdikləri təlimat və görüşləri baxımından qərmətilərə yaxın olsalar da fərqli cəhətləri də var idi “Batinilər tebliğ ettikleri talimat ve görüşleri bakımından karmatîlere yakın olsalar da farklı yönleri de vardı.” (Siyasətnamə, 169)

Gag. yakın:

Başçacılık ta, meyvalık ta, kâr birâz ikincilik tã vardı kolay tutturmaa sulara yakın erlerde “Sulara yakın topraklarda bahçecilik de, meyvelik de, hatta biraz ekincilik de vardı.” (Kara 2011: 99)

Oguz-hanın devlet stupu, merkez eri hem başkasabası Yängikent kasabasında bulunár, Aral denizinä yakın, Sır-Derenin buvazlarında “Oğuz Han’ın devlet merkezi ve başkenti Aral Denizi’ne yakın Sır Derya Nehri’nin kenarında Yengikent şehrinde bulunur.” (Kara 2011: 111)

Yana TT yana, Az. yana.

Hem mekân zarfı vazifesi görür, hem de çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı oluşturur. “taraf; bakımından, yüzünden” manasını ifade eder (Hacıeminoğlu 2015: 107). Uygurca *yınak* “cihet, taraf, yön; tarafta, tarafa, taraftan” anlamlarında çıkma durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılan bu edat,

Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada *yana* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Li 2004: 541-542).

Bu edat Azeri Türkçesinde “-den dolayı, yüzünden; hakkında, konusunda, yönünden” anlamlarında çıkma durumundaki sözcüklerden sonra kullanılmaktadır (Li 2004: 542).

TT yana:

Çaydan yana bütün nasibimiz termosta sıcak su, poşet çay, kalın camlı su bardağı. (Nar Ağacı, 214)

Grubun galiba en yetkilisi, işinin en tecrübelisi alaycı bir bakış fırlattı Setterhan'dan yana. (Nar Ağacı, 261)

Yanımda oturan delikanlının boş bardağını dolduruyor, hızla içiyor, Kırmızı Saçlı Kadın ile genç tiyatrocuların yana hiç bakmıyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 155)

Yanımdan geçerlerken benden yana olanı tuttum, öptüm. (Aylak Adam, 10)

İnsanların, arabaların kaynaştığı büyük caddelerden yana yürüdü. (Aylak Adam, 45)

Aslan Ağa tam o sırada balık selesini Kara Şahin'den yana devirip kaçmaya başladı. (Katre-i Matem, 255)

Gözünü sarayından yana çevirdi. (Katre-i Matem, 356)

Bu tedirginlik, gelecek için tehlike sezdiğinden değil, kendisinin Ayşe'den yana hiçbir bahtsızlığa uğramayacağına yüzde yüz emin olmasından, bu bencil rahatlıkla bahtsız arkadaşı karşısında duyduğu utançtan geliyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 87)

Üzüntüsünden geceleri tulumbaya bakamadı, girip çıkarken tulumbadan yana başını çevirmedi. (Sevgili Arsız Ölüm, 57)

Az. yana:

Âşi, sän niyä bu acgöz kağızdan yana belä cinli olmusan? “Kardeş, sen niye bu açgözlü tezkereden dolayı böyle cinli oldun?” (Li 2004: 542)

Ġonaġ duruġdu: - Nädän yana soruşdun? “Konuk duraksadı: - Neden dolayı sordun?” (Li 2004: 542)

[Hacı Häsân:] Şeyhâna, doğrusu, män övladdan yana bädbäht olmuşam “[Hacı Hasan:] Şeyhâna, doğrusu, ben evlattan yana mutsuz olmuşum.” (Li 2004: 542)

Yönelik TT *yönelik*.

“doğru, karşı” anlamlarında kullanılır. Türkçe Sözlük’te sıfat olarak verilen bu sözcük, yönelme durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı oluşturur (2005: 2195a).

Annemin öfkesinin devlete değil, babamın siyasi arkadaşlarına yönelik olmasından ve fısıldaşmalardan anlardım bunu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 139)

Özellikle külhanîlere yönelik faaliyet gösteren Bektaşî tekkelerinin bir irtibat noktası sayılan yeniçeri kahvehaneleri ise Alevilikten ziyade Caferîlik etkisindeydiler ama yine de Oniki İmam’ı takdis etmek, tekke ve kahvehanelerin ortak geleneği idi. (Katre-i Matem, 87)

Bu seferki yakalanışın, sadrazamın emriyle şehirdeki dilencilerin tamamına yönelik bir temizlik harekâtı olduğunu öğrendiği sırada iki kere sevinmişti. (Katre-i Matem, 122)

Yukarı TT *yukarı*, Gag. *yukarı*.

yokğaru > yoğaru > yukaru > yukarı şeklinde bir gelişim gösteren bir mekân zarfıdır (Duran, 1956: 10). Gelişimi üzerine farklı görüşler için bk. Gabain 2007: 95-210; Hacıeminoğlu 2015: 110. Eski Türkçeden beri kullanılan bir sözcüktür. Çıkma durum ekli sözcüklerden sonra gelerek çekim edatı olarak da kullanılır.

TT yukarı:

Kayalardan yukarı tırmandıklarında Yıldırım, birkaç taze yaprakla, birkaç çubuk ağaç kabuğunu Büyükhânım’a gösteriyordu. (Nar Ağacı, 316)

Sol taraftaki merdivenden yukarı çıkarak Taşhan’ın otuz altı odasından nasibine düşenin kapısını açtı. (Nar Ağacı, 461)

Mahmut Usta’nın yattığı mezarlık boyunca yokuştan yukarı çıkarken arsa ve apartman işine girenler dışında aslında Öngören’de unutulduğuma, korkacak fazla bir şey olmadığına karar verdim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 151)

Davut, Sabunculardan yukarı çıkarken Balkapanı'na giden ve her birine Trabzon yağı dolu dörder küp yüklü altı devenin boyunlarındaki çanlardan kopup gelen sesleri işitti. (Suskunlar, 63)

Defterlerin muhafaza edildiği mahzenden yukarı çıktıktan sonra tam kapıya yöneliyorlardı ki hademe el edip onları durdurdu. (Suskunlar, 218)

Köylüler, yedi yaşından yukarı olan erkek çocuklarının eline hemen o gün birer tezek verip okula gönderdiler. (Sevgili Arsız Ölüm, 46)

Gag. yukarı:

Atmış tepägöz onu dört üz örs erdän yukarı “Tepegöz onu dört yüz örs yerden yukarı atmış.” (Gagavuz Destanları, 144)

Yüzden / yüzünden TT *yüzden / yüzünden.*

İki kavram arasında neden, şart ve sebep anlam ilgileri kurmaya yarayan bir çekim edatıdır (Delice 2012: 131).

Gerçi Gürcü'ye kalsa, dört bardak çay fiyatına bir fincan kahve içilse bile, kahveyi geçirmezdi eşiğinden, lakin bazı hatırlı müşteriler kahvede sebat etmişti bir kere. Bu yüzden kahveye dair alet edevat da yerli yerindeydi ama asıl külliyat çay üzerineydi. (Nar Ağacı, 122)

Öngören'e, Kırmızı Saçlı Kadın'a bu yüzden koşmuştum. Ama kimseye haber vermeden geri dönmüştüm. (Kırmızı Saçlı Kadın, 84)

Güya lodos yüzünden savrulan tozları yutmamak için ağzını bir tülbentle kapatmıştı. (Katre-i Matem, 339)

Ziyade TT *ziyade, Az. ziyadé, Gag. zeedä.*

“-den fazla” anlamında Arapça bir sözcüktür. Aslında sıfat olmasına rağmen, çıkma durum ekli sözcüklerden sonra çekim edatı gibi kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu 2015: 111; TS 2005: 2239b).

TT ziyade:

Kıskançlık, olanlardan ziyade olabileceklere dair bir duygu. (Nar Ağacı, 336)

Ancak mahalle sakinleri onun bu kusurunu bir uğursuzluk belirtisi olarak görmekten ziyade, Allah vergisi bir meziyetin nişâni olarak yorumladılar. (Suskunlar, 47)

Ayakları kendisini taşımaktan ziyade bütün bedenine acı yayıyordu. (Katre-i Matem, 25)

Canını almak isteyen iki kişinin karşılıklı oturuyor olmasından ziyade ne konuşuyor olduklarını düşünmekti onu çıldırtan. (Katre-i Matem, 257)

Belki şu anda, işkenceden harap vücuduyla fakat ıstıraptan ziyade korkunç manevi azaplar içinde kıvrılmaktadır. (Esir Şehrin İnsanları, 346)

Kendi akranlarından ziyade yetişmiş genç kızlardan hoşlanırdı. (Acımak, 42)

Az. ziyadé:

Buna uygun olarak H.Cavid hadiselerinin mantıqi gedişini izləməkdən ziyadə, fikrə dalır, həyat, ölüm, eşq, din, istismar, zəhmət, azadlıq, ədalət haqqında onun qəhrəmanları dilə gəlib bədii ifadə ilə aforizmə başlayırlar “Buna uygun olarak H. Cavid olayların mantikî gidişatını izlemekten ziyade, düşünceye dalar; hayat, ölüm, aşk, din, istismar, zahmet, özgürlük, adalet hakkında onun kahramanları dile gelip sanatsal bir ifadeyle özlü söze başlarlar.” (Cavidşünaslıq, 77)

O biri tərəfdən Arif ağıl adamı olmaqdan ziyadə hiss adamıdır “Diğer taraftan Arif akıl adamı olamktan ziyade his adamıdır.” (Cavidşünaslıq, 89)

Gag. zeedä:

Türk kaganlu üz yıldan zeedä düzüldü, durdu, İrani Bük Kır kolvermedi “Türk Kağanlığı yüz yıldan çok zamanda kuruldu, Büyük Bozkır’a İran’ı koymadı.” (Kara 2011: 106)

2.3. Bağlama Edatları

Giriş kısmında da ayrıntılı olarak değerlendirdiğimiz bağlama edatları; sözcükler, sözcük grupları, cümleler ve bazen de paragraflar arasında anlam veya biçim yönünden bağlantı kuran sözcüklerdir. Bu edatları Ergin’in sınıflandırmasını esas alarak sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları, cümle başı edatları, kuvvetlendirme edatları şeklinde sınıflandırabiliriz. Bağlama edatları, anlatıma bütünlük ve zenginlik kazandıran sözcüklerdir; Türkiye Türkçesi,

Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde de önemli bir yere sahiptir. Aşağıda ele aldığımız bu edatların büyük bir kısmı dilimize Arapça ve Farsçadan geçmiştir. Azerbaycan Türkçesi için de bu durum geçerlidir. Gagavuz Türkçesinde ise ayrıca Slav dillerinin etkisi görülmektedir. Bu edatlara Azerbaycan Türkçesinde *bağlayıcı*, Gagavuz Türkçesinde *baalayıcı* terimi kullanılmaktadır (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 215; Gaydarci vd. 1991: 26).

Bağlama edatlarını, bu alanda çalışan Türkologların görüşlerinden de yararlanarak, aşağıdaki kısımda, madde başlarında tek tek inceledik. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde yer alan bu edatları alfabetik olarak sıraladık ve örnek cümlelerle destekleyerek açıkladık.

Bu edatlar şunlardır:

Açan Gag. *açan*.

Başında kullanıldığı cümleye *ne zaman, o zaman* anlamlarını katar ve cümleyi daha önceki veya sonraki cümleye bağlayabilir. Bu bağlaç bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinde pek yaygın olarak kullanılmıyorsa da, Anadolu ağızlarında, tarihî ve yaşayan şivelerde epeyce yaygın olarak kullanılır. Bu bağlacın ortaya çıkışı, *açan* < *kaçan* < *kayu* + *çağ* + *ın* şeklinde olmalıdır. *kayu*, Eski Türkçede soru zamiri; *çağ* zaman zarfı; *+ın* vasıta ekidir (Özkan 1996: 183-184).

Açan enidän yaşlık olarmış da kırlar eşerärmış, burayı dolarmış da kalkınarmış eni insannar, başka senselelär, düzülärmış başka devletlär, kulturalar “Ne zaman ki bozkırlar yeniden yeşerirmiş yeni insanlar, başka soylar gelip devletler ve kültürler kurarmış.” (Kara 2011: 75)

Açan da geler tepägöz daadan, kız alêr süpürgeyi, çıkêr karşı tepägözä “Tepegöz dağdan geldiğinde kız süpürgeyi alır, Tepegöz’ü karşılar.” (Gagavuz Destanları, 145)

Açan kızlar çalär, çocuklar aşaa sestä, hep buvazdan, enikunu vızıldáárlar “Kızlar türkü söylediğinde çocuklar alçak sesle hep birden dikkatlice söylerler.” (Kara 2011: 118)

Bak, açan İstemi-Kagan yolladıydı İrana aracı adamnarnı, eftalidlär kollayıp tutárlar onnarı geçärkän da getirerlär kendi hanın, Gatfarın önünä “Bak, İstemi Kağan

adamlarını İran'a yolladığında Ak Hunlar onları geçerken kollayıp tutarlar ve kendi hanları Gatfar'ın önüne getirirler.” (Kara 2011: 88)

Gerçektän dalgalandım, okuyarak sıraları, açan Valentinanın anası evä döner, neçinki bän sansın kendim orada bulunardım hem bitkiyadan beni bu brakmazdı ilgisiz “Valentina'nın anasının eve döndüğü satırları okuduğumda gerçekten dalgalandım; çünkü ben sanki kendim orada bulunuyordum ve sonuna değin bu beni ilgisiz bırakmazdı.” (Anasözü gaz. 2018)

Aksine TT *aksine*, Az. *eksine*.

Aslında zarf olarak kullanılan Arapça kökenli bir sözcüktür. Ancak cümle başında tezatlık ifade edecek şekilde kullanıldığında bağlama görevi üstlenir (Korkmaz 2009: 1132).

TT aksine:

Şimdi daha çok içiyordu. Fakat aşırı derecede içmesine rağmen yüzü gülmüyor, aksine daha karanlık ve kederli bir hal alıyordu. (Ruh Adam, 62)

Yaz mevsimi, bahçeyle uğraştıkları halde, aksine erkekleşerek bu kibarlığını birkaç misli arttırmışlardı. (Esir Şehrin İnsanları, 346)

Az. eksine:

Bu zaman içerdekiler hem öz toğgalarını, hem de çöldeki yoldaşlarının toğgasını gorumalı olurlar. Yahud eksine, içerdekiler çöldekilerden birini fendle tutub daireye salsalar, desteler yerlerini deyişmeli olur “O zaman içerdekiler hem kendi tokalarını, hem de çöldeki yoldaşlarının tokalarını korurlar. Yahut aksine, içerdekiler çöldekilerden birini kuvvetle tutup daireye soksa, desteler yerlerini değiştirir.” (AHYÖ, 201/20)

Cavid Şeydanı idealizə etmir, əksinə, əsərdə müəllifin rəğbəti daha çox fəhlə qara Musanın tərəfindədir “Cavid, Şeyda'yı idealize etmiyor, aksine, eserde yazarın rəğbeti daha çok işçi Kara Musa'nın tarafındadır.” (Cavidşünaslıq, 39)

Allelem / allele / allä Gag. *allelem / allele / allä*.

Arapça *Allah u âlem* “Allah bilir ya” sözünden bozulmuş olduğunu sandığımız bu bağlaç, Türkiye Türkçesinde *sanırım* kelimesiyle karşılanır.

Kelimenin Arapça *allame* sözünden geldiği düşüncesi hem anlam hem de şekil bakımından pek uygun görünmüyor. Zaten bu kelime benzer şekillerde Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır (Özkan 1996: 184):

Allele korktun sän “Sanırım Korktun sen.”

Of, allä oldum bän yatalak “Of, sanırım ben yatalak oldum.”

Dostuz, allem ikimiz “Sanırım ikimiz dostuz.”

Ne iş bu, allelem gelmiş pelivan “Ne iş bu, sanırım pehlivan gelmiş.”

Ama TT *ama*, Az. *amma*, Gag. *ama*.

Yabancı kökenli bir edattır. Dilimize Arapçadan geçmiştir. Bağlama edatıdır ve cümleleri birbirine bağlar. Cümlenin başında veya sonunda bulunabilir. Bazen de cümle başında bağlama edatı değil, kuvvetlendirme vazifesi görür: *Amma yaptın ha! Amma da ses ha! Amma obur imişsiniz ha!* örneklerinde olduğu gibi (Hacıeminoğlu 2015: 118). Açıklama, sonuç ve zıtlık bildiren cümle bağlayıcılarındadır (Korkmaz 2009: 1124-1129).

TT *ama*:

Kâğıt vardı sözcüklerinin arasında ama kalem yoktu. (Nar Ağacı, 260)

Denize baktım bir an, otelden çıkmayacaktım yarına kadar ama bu geceyi geçiremeyeceğimi anladım. (Nar Ağacı, 447)

Babamı özlüyor, ona bu konuları açmak ve onunla konuşmak istiyor, ama beni eleştirebileceğini düşünüp çekiniyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 123)

Bazan Mahmut Usta'yı düşünüyor, ona ne olduğunu soruyordum kendime. Ama Oidipus gibi geçmişte kalmış bir suçu araştırmanın yanlış olduğunu, bunun bana suçluluk duygusundan başka bir şey vermeyeceğini de seziyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 100)

Hamamcı'nın sözleri karşısında Hüseyin Efendi'nin tüyleri ürpermişti. Ama kahvehanenin talibi olan adam ona aldırmadan su küpüne doğru ilerledi. (Suskunlar, 68)

Yine eskisi gibi sessizdi ama yüzündeki gülümsemeye bakılırsa gayet mutlu ve huzurluydu. (Suskunlar, 81)

Hayat denilen Şu kısacık yolculukta, ama canlı ama cansız, ama güzel ama çirkin, ama dost ama düşman, kendilerine refakat eden her Şeyi sevip koruyan bu ehl-i insaf bu dervişler, fırlatıldığında bir insanın kafasını dağıtacak bir taşı bile incitmek istemezlerdi. (Suskunlar, 120)

İçerisi kâğıtlarla ve defterlerle doluydu ama bu odada ne varsa karmakarışıkta. (Suskunlar, 220)

İsimlerini hatırlamıyordu ama bütün halleri, çalışkanlıkları, yaramazlıkları hatta sınıfta oturdukları yerler sinema Şeridi gibi hafızasından geçiyordu. (Ruh Adam, 32)

Selim'in durumu hiçbir zaman iyiye doğru gitmiyordu ama bu derece hızlı bir değişme de Şimdiye kadar görülmemişti. (Ruh Adam, 107)

Eleni geleceğini haber verdiği zaman canı sıkılmıştı ama Şimdi eğleniyor. (Aylak Adam, 29)

Kavrayışı, sükûneti ön planda görünürdü ama Őiddet göstermede kimse eline su dökmezdi. (Katre-i Matem, 19)

Şehnaz'ı çok özlediğini elbette kimseye söyleyemiyor ama akşamları gizli gizli birkaç damla gözyaşı dökmekten de geri durmuyordu. (Katre-i Matem, 211)

Kâmil Bey ise İstanbul'a gittiğini kesinlikle biliyordu ama doğduğu Şehri nasıl bulacağını katiyen kestiremiyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 28)

Otobüs yol boyunca epeyce toz yutmuştu ama yine de güneşin kızgın ışıkları altında ayna gibi parlıyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 7)

Az. amma:

Daşın üstünü oğuyur, görür ki, doğrudan da daşın dalında hazine var. Amma yazılıb ki, kim bu daşı galdırda öler “Taşın üstünü okuyor, görüyor ki, tam da taşın arkasında hazine var. Ama yazılmış ki kim bu daşı kaldırırsa ölür.” (AHYÖ, 417/15)

Devler bundan gorhacağlar, geri gayıdıb gaçacağlar. Amma yerden Şey götüren de pėşiman olacağ, götürmeyen de “Devler bundan korkacaklar, geri dönüp kaçacaklar. Ama yerden Şey götüren de pişman olacak, götürmeyen de.” (AHYÖ, 141/10)

İndi de Tovuz ğuşu ğanad çalır, pervazlanır, öz güzelliği ile fehr edir, amma ayağına bağanda hecalet çekir “Şimdi de tavus kuşu kanat çırpıyor, uçuyor, kendi

güzelliğiyle iftihar ediyor; ama ayağına baktığında mahcup oluyor.” (AHYÖ, 410/20)

Ġız da öz atasına sévdiyinden ayrı yaşaya bilmeyeceğini bildirir. Amma ata héç cüre yola gelmir “Kız da kendi babasına sevdiğinden ayrı yaşayamayacağını bildiriyor. Ama baba hiç hâle yola gelmiyor.”(AHYÖ, 409/5)

Razıyam, amma şerti şunda kesek ki, hırman vahtı yaba davasına çıhmayağ “Razıyım, ama şöyle şart koyalım ki harman vakti yaba davasına çıkmayalım.” (AHYÖ, 389/5)

Bunu görende Behlul çoğ acığlandı, amma kişiye bir söz démedi “Behlül bunu görünce çok üzöldü ama kişiye bir söz demedi.” (AHYÖ, 370/5)

Ġerib onunla yoldaş olmağ istemirdi. Amma ne éleye bilerdi. Na-razılığını büruze vérmedi “Garip onunla arkadaş olmak istemiyordu. Ama ne yapabiliirdi. Rızasızlığını açığa vurmadi.” (AHYÖ, 341/10)

Yuyunmağ isteyirem, amma suya beled déyilem... Bu nece sudur? Hem şordur, hem acı... “Yıkanmak istiyorum ama suya aşına değılim. Bu nasıl sudur? Hem tuzludur hem acı...” (Simpson 1957: 85)

Amma çoş keçmir ki, həmin qüvvənin varlığı aşkara çıxır “Ama çok geçmiyor ki, hemen küvvetin varlığı anlaşılıyor.” (Cavidşünaslıq, 65)

*Göz yaşına bağan olsa gan aħmaz,
İnsan olan hencer bəline taħmaz,
Amma həyif kör tutduğun burahmaz,
Bəhiştimiz cəhennem olmaħdadur,
Zihecceimiz meherrem olmaħdadur.*

“Göz yaşına bakan olsa kan akmaz,
İnsan olan hançer beline takmaz,
Ama yazık kör tuttuğunu bırakmaz,
Cennetimiz cəhennem olmaktadır,
Kurban Bayramı ’mız muharrem olmaktadır.” (Ergin 1971: 3)

Gag. ama:

Çırac deneer en ii beygirleri, ki bir çirkin pınarı geçsinnär. Ama biri dä geçämemiş, hepsi geeri urmuşlar “Çırac kötü bir pınarı geçsinler diye en iyi beygirleri dener. Ama biri bile geçememiş, hepsi geri çekilmiş.” (Özkan 2007a: 152)

Kırboba vermäüzdi, ama o zorlan aldı “Kırboba vermezdi, ama o zorla aldı.” (Özkan 2007a: 155)

O aldı masadan eşil kaplı bir kiyadı, çeketti okumaa, ama tekst kapmazdı onu “O masadan yeşil kapaklı bir kitabı aldı, okumaya başladı, ama metin onu sarmadı.” (Özkan 2007a: 156)

O diildi emin, Tonya gelecek, ama beklärdi onu “O, Tonya’nın geleceğinden emin değildi, ama onu bekliyordu.” (Özkan 2007a: 157)

Onun ardında oturan adam naşey-sa sorardı ona, ama o bişey cuvap etmäüzdi... “Onun arkasında oturan adamın kim olduğunu sorardı ona, ama o cevap vermezdi...” (Özkan 2007a: 159)

Bir çevrä adam yısınarmışlar ateşin dolayanında, ama kimsey Nastradinä yapmarmış yer “Bir grup adam ateşin etrafında oturuyorlarmış, ama hiç kimse Nasrettin Hoca’ya yer vermemiş.” (Doğan 2010: 155)

Öläydi onun ürää, belliydi örüyüşündän ani haylazın haylazıydı bastım-basmadım gezärdi, ama cümbüşlerinnän hem güldürmesinnän öldürärdi “Öyleydi onun yüreği, belliydi yürüyüşünden hani haylazın haylazıydı ayakları yere basmadan gezerdi, ama eğlenceleriyle ve güldürmesiyle öldürürdü.” (Doğan 2010: 162)

Kuzunun kafasını hem barsaklarını yıkadıktan sora, kaynadıp, yapärler çorba, ama o günü imerlär “Kuzunun kafasını ve bağırsaklarını yıkadıktan sonra kaynatıp çorba yaparlar, ama o gün yemezler.” (Doğan 2010: 170)

Onun ama karısı aar güüdeli kalmış da tezdä ölmüş “Ama onun karısı gebe kalmış ve erken ölmüş.” (Gagavuz Destanları, 101)

Ama bu dünnedä dildän taa paalı, taa tatlı, taa sıcak hem yalpak bişey sanki var mı? “Ama bu dünyada sanki dilden daha değerli, daha tatlı, daha sıcak ve nazik bir şey var mı?” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Tepegöz uyuduynan, denemişler girişten taşı aktarsınnar, ama erinden de onu kıpırdadamamışlar “Tepegöz uyuyunca girişteki taşı çıkarmayı denemişler ama yerinden kıpırdatamamışlar.” (Gagavuz Destanları, 138)

Demir biz verdik onnara, ama kendimizä dä topladık, siläh düzdük, askerlää ürettik hepsini Oguz Türkleri dä “Biz onlara demiri verdik; ama kendimize de topladık, silah yaptık, Oğuz Türklerine de askerliği öğrettik.” (Kara 2011: 79)

Düüş oldu pek büük, ama Türkütlär ensedilär birpak “Büyük bir savaş oldu; ama Türkütler bir seferde yendi.” (Kara 2011: 81)

Benim şiiirlerim türlü temalara görä yazılı. Ama bana deyni en önemni tema – Vatan hem Ana dili “Benim şiirlerim çeşitli temalara göre yazılmıştır. Ama benim için en önemli tema: Vatan ve ana dildir.” (Anasözü gaz. 2018)

“artık” anlamıyla da karşımıza çıkmaktadır:

Ama geçelim Kasımın yortu gününä “Artık geçelim Kasım ayının bayram gününe.” (Özkan 2007a: 168)

Ancak TT *ancak*, Az. *ancağ*, Gag. *ancak*.

(*ança+ok*). Tümceleri genellikle neden-sonuç ilgisiyle bağlayan *fakat*, *lakin*, *ama* gibi bağlaçların yerine kullanılan Türkçe bir bağlaçtır. *Ancak* sözcüğü yüklemi etkilediği, belirttiği zaman da belirteç olarak kullanılır: Saat onda *ancak* gelir; Masanın eni bir metre *ancak* var... gibi (Atabay vd. 2003: 134).

TT *ancak*:

Bimarhanenin sonsuza kadar kalabileceği yer olmayacağını biliyordu. Ancak bunu bilen başkaları da olabilirdi: Şehnaz'ın babası (Katre-i Matem, 22)

Tıraşı üç günlüktü. Ancak şimdi, elini yüzünde gezdirince bunun böyle olduğunu fark etti (Esir Şehrin İnsanları, 381)

Az. *ancağ*:

Bu garının Zaza adlı oğlundan başga kimsesi yoğ imiş. Zaza gönşu kendden Nazı adlı bir gızı sévirmiş. Ancağ kasıb olduğundan gızı ona vérmirlermiş “Bu kadının Zaza adlı oğlundan başka kimsesi yokmuş. Zaza komşu köyden Nazı adlı bir kızını seviyormuş. Fakat yoksul olduğundan kızını ona vermiyorlarmış.” (AHYÖ, 421/25)

Hetayi hanım düşmen padişahının goşununu dağıdır. Ancağ döşünün biri gopduğundan özü de ölür “Hetayi Hanım düşman padişahının ordusunu dağıtır. Ancak göğsünün biri koptuğundan kendi de ölür.” (AHYÖ, 420/15)

Oğlan sakit dayandı, ancağ göz-gulağda oldu, bildi ki, ağıund toyuğu kesecek “Oğlan sakince durdu, ama göz kulak da oldu, anladı ki hoca tavuğu kesecek.” (AHYÖ, 396/5)

Ġazı yéne Semedi döymek istedi, ancağ camaat goymadı “Kadı yine Semed’i dövmek istedi, ancak cemaat izin vermedi.” (AHYÖ, 390/20)

Turan xanım haqqında, bu ailə haqqında çox şeylər demək olar. Ancaq onların əməlləri, qoyduqları irs deyiləcək sözlərdən daha önəmlidir “Turan Hanım hakkında, bu aile hakkında söylenecek çok şey var. Ancak onların işleri, bıraktıkları miras söylenecek sözlerden daha önemlidir.” (Cavidşünaslıq, 11)

Ancaq vicdanı təmiz, qəlbi təmizdir “Ancak vicdanı temiz, kalbi temizdir.” (Cavidşünaslıq, 89)

Gag. ancak:

Şah ikikat iilip gücülə girdi, ancak çatlayrak üfkəsindən “Şah, güçlülükle ancak öfkesinden çıldırarak iki kat eğilip girdi.” (Kara 2011: 97)

Aslına bakarsan TT *aslına bakarsan*, Az. *esline bahsan*.

Cümle başında kullanılan Arapça ve Türkçe iki sözcüğün birleşmesiyle oluşmuş kalıplaşmış bir sözdür. Açıklama ve sebep bildiren bir edattır (Oruç 1994: 241). Türkiye Türkçesindeki örneğimizde *aslına bakılırsa* şekline rastladık.

TT aslına bakarsan:

Aslına bakılırsa müezzin işini layığı ile yapardı. (Suskunlar, 45)

Az. esline bahsan:

Esline bahsan, Ġurban’ın sağ gəlib, bu dereceye çıxmasına səbəb Sayalı idi “Aslına bakarsan, Ġurban’ın sağ kalıp bu aşamaya gelmesine sebep olan Sayalı idi.” (Oruç 1994: 241)

Aynı şekilde TT *aynı şekilde*.

Orhun Yazıtlarında ve özellikle Uyгурca metinlerinde kullanılan *ançulayu* sözü cümle içinde zarf olarak; cümle başında da bağlaç olarak kullanılır. Yaygın olan *ançulayu* bağlacı “aynı şekilde, öyle yaparak, böyle, bunun gibi” anlamlarla, benzerlik ifadesi ile cümleleri bağlar (Karahana 2014: 65).

Aynı şekilde aşkın bir tutsaklık olduğunu da biliyordu.

Aynı zamanda TT *aynı zamanda*, Az. *éyni zamanda*.

Arapça ve Farsça iki sözcüğün birleşmesi sonucu oluşmuş kalıplaşmış bir sözdür. Cümle başında kullanılan bağlama edatıdır. Başında bulunduğu cümleyi kendinden önceki cümleye bağlar. İlave bildirir.

TT *aynı zamanda*:

Kendilerine ait raflarda duran çeşit çeşit ürkütücü aletler, küçük kavanozlarda ufak tefek yaraları tedavi için kullanılan merhemler, daha gösterişli ilaçlar onun da bütün meslektaşları gibi aynı zamanda dişçi, sünnetçi, hacamatçı olarak tanındığını; uyuz, egzama, sıraca tedavisinde de hâlâ çalınan ilk kapı olduğunu gösteriyordu. (Nar Ağacı, 111)

Çünkü toprak, aynı zamanda yedi kat gökyüzü gibi tabaka tabakaydı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 18)

Az. *éyni zamanda*:

Melikşah görünür, aynı zamanda bütün ziddiyetleri aradan kaldırmaq qərarına gəlir, ordu göndərərək Ələmut qalasını alt-üst etmək istəyir “Melikşah görünüyor, aynı zamanda bütün zıtlıkları ortadan kaldırmak kararını alıyor, ordu göndererek Alamut Kalesi’ni alt üst etmek istiyor.” (Siyasətnamə, 20)

Ayrıca TT *ayrıca*, Az. *ayrıca*.

Aslında zarf olan bu kelimeyi cümle başı edatı olarak da kabul edebiliriz. Çünkü bir önceki cümlede belirtilen ifadeyi, tamamlayan cümle başına getirilir, ilave bildirir. Bağlama fonksiyonunda olup başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar (Oruç 1994: 51).

TT *ayrıca*:

Hissettiğim coşkulu, şiirsel şeyi onun azarlarından korumak geliyordu içimden. Ayrıca beni kıskanabilirdi de. (Kırmızı Saçlı Kadın, 72)

Zifiri karanlıkta daha iyi görebilmek için gözlerine sürme çekmiş olan Dokuzlar ellerindeki zemberekli piştovlarla baskına hazır gibiydiler. Ayrıca, boynuna bir düdük asılı olan erketeci çocuk titremediğine göre, verilen gözcülük görevini layığıyla yerine getireceğe benzemekteydi. (Suskunlar, 203)

Yeye'nin gelişinden sonra eve bir oda daha ilave edilmesi gerekmiş, ayrıca lale soğanlarının nemli ortamda saklanması için yeni bir mahzen kazılıp kalıplanma ihtiyacı ortaya çıkmıştı. (Katre-i Matem, 234)

Ayrıca kendisinden dolayı azap çekmemesi için abdest alıp namaz kıldıktan sonra Huvat'la Nuğber'i Tanrı huzurunda şahit tutarak onu bağışladığını açıkladı. (Sevgili Arsız Ölüm, 39)

Az. ayrıca:

Burada tənqid edilən bu və ya digər din xadimi, ayrıca bu və ya digər din sistemi də deyildir “Burada tenkit edilen bu veya diğer din emekçisi, ayrıca bu veya diğer din sistemi de değildir.” (Cavidşünaslıq, 31)

Bak TT bak, Az. bah, Gag. bak.

Aslında emir kipinde fiil olan bu kelime, cümle başında iken cümle açıcı söz mahiyetinde ve edat durumundadır (Hacıeminoğlu 2015: 122). Dikkati kendinden sonra gelen cümlede anlatılanlara çekmek için kullanılır ve gösterme, kuvvetlendirme bildirir (Oruç 1994: 53).

TT bak:

Bak a Osmancık; doğru dedin, güzel dedin: Öyle olur, böyle olur; amma nasıl olursa olsun töresiyle olur... (Osmancık, 57)

Az. bah:

*Rüzigârın değirmanı fırlanır,
Meħlug onun dişlerine tullanır,
Bah ki gine beşer nêçe allanır,
Hemişe lîk şadlıħ umur özine,*

Ġebri görür, toz gondurmur yüzine.

“Zamanın değirmeni dönüyor,

Mahlûk onun dişlerine fırlatılıyor,

Bak ki yine beşer nasıl aldanıyor,

Daima fakat neşe umuyor kendisine,

Kabri görüyor, toz kondurmuyor yüzüne.” (Ergin 1971: 18)

Bax, budur Cavid sənətindəki böyüklüyün və qüdrətin mayası, cövhəri! “Bak, budur

Cavid sanatındaki büyüklüğün ve kudretin mayası, cevheri!” (Cavidşünaslıq, 183)

Gag. bak:

Damnat gözünə tölä-bölä ilaç, ama bak dilinä damnamasın “Gözüne şöyle şöyle bir ilacı damlat; ama dikkat et, diline damlamasın.” (Gagavuz Destanları, 142)

Bak, açan İstemi-Kagan yolladıydı İrana aracı adamnarnı, eftalidlär kollayıp tutárlar onnarı geçärkän da getirerlär kendi hanın, Gatfarın önünä “Bak, İstemi Kağan adamlarını İran’a yolladığında Ak Hunlar onları geçerken kollayıp tutarlar ve kendi hanları Gatfar’ın önüne getirirler.” (Kara 2011: 88)

O kırlarda, bak, o sıcak erlerdä islä büüyer dut aaçları, da onnarın eşil yapraklarınnan ilkyazın pek islä bürüncük böceklerni beslemää “İşte o bozkırlarda, o sıcak yerlerde dut ağaçları iyi büyür ve onların yeşil yapraklarıyla ilkbaharda ipek böceklerini pekiyi beslerler.” (Kara 2011: 124)

Bari TT *bari*, Az. *barı*, Gag. *baare / baari / barikim*.

Farsça bir sözcüktür (TS 2005: 201b). Cümle başında, ortasında ve sonunda bulunabilen bu edat rıza, yetinme ve temenni bildirir (Oruç 1994: 61).

TT bari:

Son kez evine, bahçesine, od’una ocağına baktı Büyükhanım. Bari böyle güzel olmasaydı, hatırında böyle güzel kalmasaydı. (Nar Ağacı, 289)

Her gecenin ortasında uyanınca bari iş yapayım diye çalışma odama geçiyor, eve getirdiğim dosyaları, inşaat malzemesi kataloglarını ve sözleşme ayrıntılarını okuyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 116)

Az. barı:

Ay ağa, insafın olsun, mürvetin olsun, bari üçde birini bize ver “Ey ağa, insafın olsun, merhametin olsun bari üçte birini bize ver.” (AHYÖ, 190/10)

Gag. *baare / baari / barikim* (< *bari+kim*):

Ey, efendi, - baarmış bitki bitkiyâ çingenä, - ver baari bir gümüş, zerä vermärsän, ban yaparım onu, neyi taa yoktur yaptım “Ey, efendi, - bağırılmış son kez çingene, - bari bir gümüş ver, çünkü vermezsen, ben yaparım onu, daha neler yaptım.” (Doğan 2010: 152)

Komşuları hiç sormamışlar da baarım, nesoy var kolayı bölä birdän yapmaa, ki şıradan şarap olsun, zerä bilärmişlär ani bir-bişey çıkaracak – düzecek “Hiç olmazsa komşuları şıradan nasıl böyle kolay şarap olduğunu sormamışlar, çünkü onun birşeyler düzdüreceğini biliyorlarmış.” (Doğan 2010: 163)

Kocası dediydi ona baksın hayvannarı, bare biröz zeedelensinnär “Kocası ona, hayvanlara baksın, hiç olmazsa biraz çoğalsınlar demişti.” (Kara 2011: 99)

Bazen... bazen TT *bazen... bazen*, Az. *be'zen... be'zen*, Gag. *ba... ba*.

Aslında zarf olan Arapça kökenli *bazen* kelimesi, tekrarlı kullanıldığında, cümlenin kendinden sonra gelen öğelerini yine zarf işlevi ve nöbetleşme ilişkisi ile birbirine bağlar. Bu bağlama *bazı... bazı* tekrarı ile de karşılanır (Korkmaz 2009: 1119). Karşılaştırma edatları içinde yer alır (Ergin 2006: 354). Oluşturulan cümleye göre tekrar sayısı artabilir. Aynı zamanda *bazen... bazen de* şekline de rastlanabilir. Karşılaştırma yaparak iki ayrı unsuru birbirine bağlar.

TT *bazen... bazen*:

Annesi ve kardeşiyle Kırmızı Saçlı Kadın'ın bazan üst katta, bazan orta katta oturduklarını düşünüyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 32)

Usta toprağı kazıyor, ben bazan kazma vuruyor bazan da çıkan toprağı kürekle Ali'nin el arabasına koyuyordum ve ikimiz ustanın hızına ancak yetişiyorduk. (Kırmızı Saçlı Kadın, 19)

Dalgaların etkisiyle salındıklarında gemilerin karinalarından kopup gelen gıcırtilar bazen bir kukumav kuşunun çığlığı ya da kanat sesi bazen de ta uzaklardan bir köpeğin uluması, yürüdükleri تنها sokaklarda yankılanıyordu. (Suskunlar, 30)

Az. be'zen... be'zen:

O, bu məqsədinə bəzən nail olur, bəzən isə müvəffəqiyyətsizliyə uğrayırdı “O, bu məqsədinə bəzən nail olur, bəzən isə başarısızlığa uğrardı.” (Siyasətnamə, 13)

Be'zen bir adamla iki il, üç il bir yerde yaşayırsan, hər gün görüşürsən, lakin ona ehtimmiyyət vermirsən, onun varlığını bəle hiss etmərsən, be'zen təsadüfi, öteri bir görüş ömrün boyu yadından çıxır... “Bəzən bir adamla iki il, üç il bir yerde yaşayırsan, hər gün görüşürsən lakin ona önəm vermirsən, onun varlığını bəle hissetmirsən, bəzən təsadüfi, anlık bir görüş ömür boyu aklından çıkmır...” (Oruç 1994: 91)

Gag. ba... ba:

Ba o tərəftən, ba bu tərəftən işidilərdi şən gülüşlər “Bəzən o tərəftən, bəzən bu tərəftən neşeli gülüşlər işidilirdi.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Göçərkən kurenlərlən, mallarlan eni erlərə, o karışardı arabacınnan ba bir, ba başqa sürüyə “O, obalarıyla və mallarıyla yeni topraklara göçərkən bəzən eyni bəzən başqa sürülərə karışardı.” (Kara 2011: 98)

Han -salt göz hem ürek- ba aanaár o da o tarafa, ba erinə doorulár... “Han gözü və yüreğiylə o tarafa kâh kalkar kâh yerində doğrulur.” (Kara 2011: 113)

Béle ki Az. béle ki.

Cümle başında bağlama funksiyonunda istifadə edilmişdir. Açıqlama bildirir. Bir öncəki cümleyi və ya unsuru açıqlayan cümlenin və ya unsurun başında bulunur (Oruç 1994: 121).

Mescidin heyetində bir yaşı hovuz gayrılıb, béle ki, cenab İsmayılhan özünə məhsus olan sudan be-ğedri keffar bir fevvarəlik éhsan buyurub “Mescidin avlusunda gözəl bir havuz inşa edilmiş, böyle ki, Cənab İsmailhan özünə məhsus olan sudan sadakalarla bir fəskiyyəli həyat yaptırmış.” (Oruç 1994: 121)

Belə ki, iki min deyləmli və xorasanlı sarayda olmalıdır “Böyle ki, iki bin Deyləmli və Horasanlı sarayda olmalıdır.” (Siyasətnamə, 85)

Belki TT belki, Az. belke, Gag. beki / bekim.

(Ar. *bel* + Far. *ki*) Aslında zarftır. Cümle başında, ortasında ve sonunda bulunmasına rağmen cümle başı edatı olarak ihtimal ve mukayese bildirir. Gibilik ifadesi de taşır. *Belki de* “de” edatıyla birleştiğinde alternatif unsuru ön plana çıkararak ikinci bir ihtimalin daha düşünüldüğünü belirtir. Bu şekliyle de bağlama fonksiyonu üstlenmiş olur (Oruç 1994: 77; Özkan 1996: 185).

TT belki:

Duygudaşlık, ortaklık doğurmak, insana yalnız başına eksik olduğunu hatırlatmak içindir belki. (Nar Ağacı, 175)

Bir oğulun babasını yanlışlıkla öldürmesinin hikâyesi çok bir heyecan uyandırmıyor ama bir fikir olarak ilgiyle karşılanıyordu. Bu kadarı yeterliydi belki. (Kırmızı Saçlı Kadın, 179)

Belki de Mahmut Usta, eskiden bu sözüne “Asıl okumuş olandan korkacaksın” gibi bir şeyler eklerdi ve haklı da olurdu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 138)

Tavan arasının kapısını açtıktan sonra mumun ışığında, belki parçalanıp dökülmesin belki de kimseler görmesin diye keçeye sarılmış o havaleli nesneyi gördü. (Suskunlar, 265)

Belki Selim’in bir pusulasını bulurum diye masanın üstüne göz attı. (Ruh Adam, 287)

Az. belke:

Biz Tufan dévi tapmadıg. Déyildiğine göre, o senin anana aşigdi. Belke yerin bilersen “Biz Tufan Dev’i bulamadık. Denildiğine göre o senin annene âşıktı. Belki sen yerini bilirsin.” (AHYÖ, 231/5)

Bu ziddiyyətlər isə şəxsən H.Cavidin deyil, bəlkə dövrün ziddiyyətləri idi “Bu qarşıtlıklar ise şahsen H. Cavid’in değıl, belki devrin qarşıtlıklarıydı.” (Cavidşünaslıq, 77)

*Héyder Baba, geldim seni yoğlıyam,
Bir de yatam gucağında yuhlıyam,
Ömri govam, belke burda hağlıyam,
Uşahlığa diyem bize gelsin bir,
Aydın günler ağlar yüze gülsün bir.*

“Haydar Baba, geldim ki seni yoklayayım,
Bir daha yatayım kucagında uyuyayım,
Ömrü kovalayayım, belki burda haklayayım,
Çocukluğa diyeyim bize gelsin bir,
Aydın günler ağlar yüze gülsün bir.” (Ergin 1971: 17)

Bu məsələlərlə onu məşğul edən yalnız öz xalqının taleyi deyil, bəlkə bütün bəşəriyyətin taleyidir “Bu meselelerle onu meşgul eden yalnız kendi halkının kaderi değil, belki bütün insanlığın kaderidir.” (Cavidşünaslıq, 89)

Gag. *beki / bekim:*

Kimsey yaklaşarmış o beygirä, deyermişlär bu çıraa: “Bekim sän çıkarabilecän şunu, denä, istärsän kışmedini” “O ata kimse yaklaşamıyormuş, bu çırağa: ‘Belki atı sen çıkarabilirsin, istersen şansını dene!’ demişler.” (Gagavuz Destanları, 158)

Kuruogun ürää ilinnendiydi, şüpesi geçtiydi, ani onun Küleni bekim düştüydü o maskaranın elinä “Kuruog’un yüreği hafiflemişti, şüphesi geçmişti. Onun Külen’i belki o rezil adamın eline düşmüştü.” (Kara 2011: 104)

Bekim bu yazılar etişecek çok soradaki zamannara, Oguzların uzak evlatlarna “Belki bu yazılar gelecekte Oğuzların diğer nesillerine ulaşacak.” (Kara 2011: 135)

Bakalım, bekim hakoguzlar onnara yardım edeceklär “Bakalım, belki Hak Oğuzlar onlara yardım edecekler.” (Kara 2011: 161)

Bes *Az. bes.*

Farsça kökenli bir sözcüktür. Azeri Türkçesinde görülen bir edattır (Akdoğan 1999: 86). Cümle başında kullanılır. Şüphe, şaşma, ihtimal, temenni, sınırlama, netice bildirir. Soru cümlelerinde soru ifadesini kuvvetlendirmek için de kullanılır. “acaba” anlamında soru cümlelerinde şüphe, tereddüt; “ancak, yalnız, lakin” anlamında tezat; “öyleyse, o halde” anlamında şaşma ifade eder (Oruç 1994: 89).

*Sene eyan mı, ey dilber, sevdiyim,
Gurbanı’di bir şey ister, sevdiyim,
Ay yüzünü görmek ister sevdiyim,
Söyle görüm, bes bu yaşmag nedendi?*

“Sana ayan mı, ey dilber, sevdiğim,
Gurbanî’dir bir şey ister, sevdiğim,
Ay yüzünü görmek ister sevdiğim,
Söyle bakalım, peki bu yaşamak nedendir?” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

Bəs Arifin axtardığı həqiqət nədir? “O halde, Arif’in aktardığı hakikat nedir?
(Cavidşünaslıq, 35)

Bes men ne cur éleyim, ahı ondan ötrü ölürem “Peki ben nasıl edeyim, öyle ki onun
için ölüyorum.” (AHYÖ, 217/5)

Beterä Gag. *beterä*.

Farsça *beter* “daha kötü” kelimesi Gagavuz Türkçesinde “yüzden, sebebiyle”
fonksiyonuyla sebep edatı olarak kullanılmaktadır (Özkan 1996: 193).

Bu beterä eski Oguzların aralarında çok kerä olár baarışmalık “Bu yüzden eski
Oğuzların aralarında çoğu kez gürültü patırtı olur.” (Kara 2011: 83)

*Yaylaklar may bişey vermäz dilär, kışlaklarda da derin kışların beterinä çok mal
kaybelärdi* “Yaylalar mayıs ayında bir şey vermezdi, kışlıklarda da uzun kışlar
yüzünden çok mal kaybolurdu.” (Kara 2011: 114)

Bile TT *bile*, Gag. *bilä*.

(*bir + le*). Türkçe kökenli bir bağlama edatıdır (TS 2005: 266a). Da/de, dahi,
üstelik bağlaçların yerine de kullanılan, kuvvetlendirme bildiren bir sözcüktür.
İsimlerden veya fiillerden sonra gelebilir. Tümcede özne, yüklem, tümleçlerden
sonra kullanılarak *umulmazlık*, *beklenmezlik*, *üstelik* anlamlarıyla bir önceki
tümceyle bağ kurar: Ahmet *bile* geldi; Ondan *bile* sakladılar; Yazı *bile* yazdı... gibi.
Dilek-koşul kipindeki yüklemden sonra geldiği zaman, sonraki tümcede olumsuz
yüklem kullanılır ve bir “*varsayıma*” dayanma anlamı doğar: Mektup yazsa *bile*
cevap alamaz gibi. Burada çoğu kez *bile* bağlacı *de*’nin yerini alabilir (Atabay vd.
2003: 135).

Gagavuz Türkçesinde beraberlik edatı olarak kullanılmaktadır. Sadece bir
örnekte *de / da* bağlacı gibi pekiştirme ve bağlama fonksiyonu üstlenmiştir (Özkan
1996: 186).

TT bile:

Mirza Han'ın gözü de pek öyle üniversitede filan kalmamış hatta böyle olmasından memnuniyet bile duymuştu. (Nar Ağacı, 116)

Büyükhanım'ı öyle bir sıcaklık öyle bir ter bastı ki ben bile olduğum yerden fark ettim hararetini. (Nar Ağacı, 89)

Büyüktü Çiçek Hala, Mirza Han'dan bile büyük; yaşını kimse bilmezdi. (Nar Ağacı, 153)

O gece hiç uyumamıştı Büyükhanım. Uyusaydı bile kapının korkunç darbelerle vurulması üzerine tan vakti uyanacaktı. (Nar Ağacı, 280)

Kırmızı Saçlı Kadın'ın arada bir aklıma geldiğini değil Ali'den, aslında kendimden bile saklamak istiyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 25)

Babamdan, şimdi Mahmut Usta'dan korktuğum gibi bir kere bile korkmamıştım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 54)

Vaktiyle Leylâ üzerinde konuşurken Ayşe de çok kibar olduğu için prenses dendiğini, bu tavrı ile öğretmenlere bile saygı telkin ettiğini söylemişti. (Ruh Adam, 201)

Deminden beri avukatın sesinde saygılı bir titremeye sayıp döktüğü rakamlar bile neşesini bozamıyordu. (Aylak Adam, 29)

Gözlerinin altındaki halkalar, çökük bir avurt ve kırçıl sakallar ile yaşına göre yakışıklı bile sayılırdı. (Katre-i Matem, 19)

Üstelik adam bunu yaparken yüzünde halka gösterdiği bir gülümseme bile vardı. (Katre-i Matem, 218)

Kâmil Bey içerisine eşyalar konmuş odayı bile açmak istemedi. (Esir Şehrin İnsanları, 71)

Gag. bilä:

On bin candan

Bir bile kurtulmadı. (Özkan 1996: 186)

Bilhassa TT bilhassa, Az. bilhasse.

Arapça bir sözcüktür (TS 2005: 268b). “bilhassa, özellikle, hususiyle, her şeyden önce, başta; en çok, öncelikle” anlamlarındadır. Cümle başı edatı olmakla birlikte cümle ortasında ve açıklayıcı unsurun başında da bulunabilir. Başına geldiği unsur veya cümle, bir önceki unsur veya cümlenin açıklayıcısı durumundadır. Pekiştirme, kuvvetlendirme ve belirtme fonksiyonundadır (Oruç 1994: 104).

TT bilhassa:

İbrahim Paşa Sarayı'nın alt katında bilhassa başka şehir ve ülkelerden gelen sanatçılar için hücreler ayrılmıştı. (Katre-i Matem, 241)

Burada helva kelimesi bilumum tatlıları içeren bir anlam ifade ederdi ve bilhassa cuma günleri helvacı dükkânları dolar taşardı. (Katre-i Matem, 54)

Az. bilhasse:

Yaradıcılığının ilk dövrlərində, bilxassə şeirlərində, İstanbul şivəsini məharətlə işlədən şair sonralar yaratdığı əsərlərində bu şivəni Azərbaycan ədəbi türkcəsinə yaxınlaşdırmağa çalışmış və demək olar ki, bu işdə müvəffəq olmuşdur “Yaradıcılığının ilk devirlerinde, bilhassa şiirlerinde, İstanbul şivesini maharetle kullanan şair sonraları oluşturduğu eserlerinde bu şiveyi Azerbaycan edebi Türkçesine yakınlaştırmaya çalışmış ve demek ki bu işte başarılı olmuştur.” (Cavidşünaslıq, 239)

Bir... bir TT *bir... bir*, Az. *bir... bir*.

Nöbetleşme bağlaçlarındandır. Cümledeki iki öge arasında, çeşitli yönlerden seçenekli bir bağlama işlevi yüklenmiştir. Bu bağlaç yer yer +I iyelik ekiyle genişletilmiş olarak da kullanılır (Korkmaz 2009: 1118-1120). Birbirinden ayrı iki unsuru sıralama yoluyla karşılaştırır. Her ikisinin de zaman zaman kabul gördüğünü bildirmek için kullanılır (Oruç 1994: 107).

TT bir... bir:

Mahmut Usta ile patron Hayri Bey bir aşağı bir yukarı uzun uzun yürüdüler. (Kırmızı Saçlı Kadın, 16)

Baktık, telaşla bir içeri giriyor bir dışarı çıkıyor. Ne olduğunu anlayamadık. (Korkmaz 2009: 1119)

Unutmayın ki bir batışın bir de çıkışı vardır. (Korkmaz 2009: 1119)

Biri eşikte biri beşikte. (Korkmaz 2009: 1120)

Az. *bir... bir:*

O iki afağanın biri sənin halalın olsun, o birini mənə ver, çox ehtiyac içindəyəm. Bununla belə sənə imzalı qəbz verərəm ki, bundan sonra səndən heç bir müddəam, filanın olmayacaqdır “O iki ibriğin biri senin helalin olsun, o birini bana ver, çok ihtiyacım içindeyim. Bununla birlikte sana imzalı makbuz verirəm ki bundan sonra senden hiçbir isteğim falan olmayacaktır.” (Siyasətnamə, 70)

...Biri kişi, biri arvadı, biri de arvadın gərnindəki “Biri erkek, biri karısı, biri de kadının karnındaki.” (AHYÖ, 412/10)

İmran bir ona bir de deftere bağıdı “İmran bir ona bir de deftere baktı” (Oruç 1994: 108)

Bir halda ki *Az. bir halda ki.*

“bir halde ki, belli ki” anlamlarında kullanılır. Edat mahiyetinde söz durumundadır. Cümle başı edatıdır. Azeri Türkçesinde kullanılır (Oruç 1994: 110).

Bir halda ki, vereğe bu metbeede çap édilib burahılmışdı “Belli ki, bildiri bu matbaada basılıp bırakılmıştı.” (Oruç 1994: 110)

Böylece *TT böylece, Az. élece de.*

Zarf olarak kullanılan bir sözcüktür. Ancak cümle başı edatı olarak da kullanılır. Eklendiği cümleyi kendinden önceki cümleye bağlayarak sonuçlandırır. “böylece, bunun gibi” anlamlarında kullanılan bir bağlama edatıdır (Akdoğan 1999: 255).

Uygurcada *mo(u)nçulayu* şeklinde zarf görevinde ve cümle başı bağlacı olarak karşımıza çıkar. Aynı şekilde sadece Uygurcada rastlanan *mundagın* sözcüğü de cümle başı edatı olarak cümleleri birbirine sonuç işleviyle bağlar (Karahan 2014: 77-78).

TT böylece:

Kadife bir kumaştı bu, dokumada altın ve gümüş teller de kullanılmış, renklerin aydınlığı artırılmıştı böylece. (Nar Ağacı, 151)

Annem mühendis olmamı da çok isterdi. Böylece ben de jeoloji mühendisliğini işaretledim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 94)

Böylece belki katilleri yakalayıp Nakşigül'ün ruhuna karşı duyduğu sorumluluğun gereğini yerine getirebilmeyi umuyordu. (Katre-i Matem, 217)

Az. élece de:

Eləcə də bu əsərdən bir ədəbi abidə kimi də sonrakı əsrlərdə istifadə olunmuşdur “Böylece bu eserden bir edebî abide gibi daha sonraki asırlarda yararlanılmıştır.” (Siyasətnamə, 24)

Doğrudur əsərdə belə göstərilir, lakin daha dərinə getdikdə görürük ki, bunun səbəbi burjuva mədəniyyətinin, eləcə də burjuva incəsənətinin daxildən çürüməsidir “Doğrudur eserde böyle gösterilir, lakin daha derine gittikçe görürüz ki bunun sebebi burjuva medeniyetinin, böylece burjuva güzel sanatlarının içten çürümesidir.” (Cavidşünaslıq, 78)

Böylelikle TT *böylelikle*, Az. *bélelikle*.

Aslında zarf olarak kullanılan bu sözcük, cümle başı edatı olarak da kullanılmaktadır (TS 2005: 316a).

TT böylelikle: Taradığımız metinlerde bu edatla ilgili örnek tespit edilmemiştir.

Az. bélelikle:

Héybet ölende gızların gebirlerinin yanında defn édirir. Bélelikle, bura Bibihéybet adlanır “Heybet ölünce kızların yanına defnedilir. Böylelikle, burası Bibiheybet adını alır.” (AHYÖ, 415/10)

Beləliklə, 1920-26-cı illərdə teatr Cavid əsərlərindən qidalanaraq müəyyən nailiyyətlər qazandığı kimi, bir sıra nöqsanlara da yol vermişdir “Böylelikle, 1920-26'ncı yıllarda tiyatro Cavid'in eserlerinden beslenerek belirli başarılar kazandığı gibi, bazı noksanlara da yol açmıştır.” (Cavidşünaslıq, 49)

Bolay Gag. *bolay*.

Doğu Türkçesi'nde *bolgay* (< *bol-* fiil kökü *-gay* gelecek zaman çekimi) şeklinde çekimli fiillerin yanında belirsizlik, tereddüt, tahmin bildirmek üzere kullanılmış, ayrıca Tarihî Türkiye Türkçesinde bugünkü Gagavuz Türkçesinde

olduğu gibi *belki* anlamında *bolayki* şeklinde devam etmiştir (Özkan 1996: 186). Cümleleri birbirine neden-sonuç ilişkisiyle bağlayan *bolay* Aşağıdaki örnekte “diye” anlamında kullanılmıştır:

İnsan dizer türlü laflar

Bolay gençlər açsın gözlerini “Gençler gözlerini açsın diye insanlar çok dil döker.” (Özkan 1996: 186)

Bu bakımdan TT *bu bakımdan, Az. bu baxımdan.*

Edat mahiyetinde sözdür. Cümle başında bağlama fonksiyonundadır. Başına geldiği cümleyi bir önceki cümleye açıklama yoluyla bağlar (Oruç 1994: 125).

TT *bu bakımdan:*

Evinin düzenine çok önem veriyordu. Bu bakımdan her şeyi denetleme isteği duyuyordu.

Az. *bu baxımdan:*

Bu baxımdan onun dram sənətini dünyanın ən böyük dramaturqlarının yaradıcılığı ilə müqayisə etmək olar “Bu bakımdan onun dram sanatını dünyanın en büyük tiyatro yazarlarının yaratıcılığı ile mukayese etmek gerekir.” (Cavidşünaslıq, 107)

Buna karşılık TT *buna karşılık.*

Edat mahiyetinde sözdür. Cümle başında bağlama fonksiyonundadır. Başına geldiği cümleyi bir önceki cümleye tezat yoluyla bağlar (Oruç 1994: 127).

Buna karşılık, Harbiye Nezareti, Genel Kurmay Başkanlığı, tersaneler, kıslalar işgal edildiği halde çarpışma yok. (Esir Şehrin İnsanları, 92)

Bundan böyle TT *bundan böyle, Az. bundan béle.*

Kalıplaşmış bir sözdür ve edat olarak cümle başında kullanılır. Başına geldiği cümleyi kendinden önceki cümleye bağlar. Sonuçlandırma bildirir (Oruç 1994: 128).

TT *bundan böyle:*

Setterhan bile onu bugüne değin hiç böyle bir güzellikte görmemişken bundan böyle Azam'ı hiç kimse Setterhan'ın gördüğü gibi göremezdi. (Nar Ağacı, 136)

Her ne hâl ise bundan böyle Setterhan yüzünü nere dönse, Azam'ın elleri. (Nar Ağacı, 140)

Az. *bundan béle:*

Bundan béle mülahize yürütmek olar ki, metrik şehadetnamesini ruhani idareden almağ üçün Celil Memmedguluzade özü şehsen İrevan'a gelmeli olmuştur “Bundan böyle düşünmek gerekir ki, matematik diplomasını usta yöneticiden almak için Celil Memmedguluzade kendisi bizzat Revan'a gelmelidir.” (Oruç 1994: 128)

Bundan dolayı / bundan dolayı da *TT bundan dolayı / bundan dolayı da.*

Kalıplaşmış bir sözdür ve edat olarak cümle başında kullanılır. Başına geldiği cümleyi kendinden önceki cümleye bağlar. Açıklama ve sonuç bildirir. *da* kuvvetlendirme edatıyla birlikte de kullanıldığı görülür. Taradığımız metinlerde bu edatla ilgili örnek tespit edilmemiştir.

Bununla beraber / bununla birlikte *TT bununla beraber / bununla birlikte,*
Az. bununla béle.

Kalıplaşmış bir sözdür ve edat olarak cümle başında kullanılır. Başına geldiği cümleyi kendinden önceki cümleye bağlar. Bir önceki cümleye ek olarak söylenecekleri belirtir.

Azerbaycan Türkçesinde *bain heme eger* şekli de vardır. “Bununla beraber” anlamında kullanılan Farsçadan alınmış bir edattır (Oruç 1994: 53).

TT *bununla beraber, bununla birlikte:*

Veysel Bey ve çocuklar son derce büyük bir sıkıntının tam ortasındaydı. Bununla birlikte, amcaları Muhayyer Hüseyin Efendi çocukların imdadına yetiştii. (Suskunlar, 25)

Az. *bununla béle:*

O iki aftafanın biri senin halalın olsun, o birini mənə ver, çox ehtiyac içindəyəm. Bununla belə sənə imzalı qəbz verərəm ki, bundan sonra səndən heç bir müddəam, filanın olmayacaqdır “O iki ibriğin biri senin helalin olsun, o birini bana ver, çok ihtiyacım içindeyim. Bununla birlikte sana imzalı makbuz veririm ki bundan sonra senden hiçbir isteğim falan olmayacaktır.” (Siyasətnamə, 70)

Ancak müselman için müselman dilinde gezete için icaze almağ bu halda asan déyil. Bain heme eger bir şehs tapıla ki, gezete haracatını boynuna götüre, men neşrinin icazesini almaga borçlu oluram “Ancak müslüman için müslümanlar dilinde gazete için izin almak bu şekilde kolay değil. Bununla beraber gazete harçlarını üstlenecek bir kişi bulunursa ben yayımlanmasının iznini almayı üstlenirim.” (Oruç 1994: 53)

Çünkü TT *çünkü*, Az. *çünki*, Gag. *çünkü*.

Yabancı kökenli bir bağlaçtır. Cümle başı edatıdır, aynı zamanda cümle ortasında da kullanılabilir. Açıklama ve sebep bildirir. Farsçadan alınan *çünkü*, tümceleri bir neden belirtme, açıklama anlamı katarak bağlar. Genellikle önceki tümcede dile getirilen yargıyı açıklayıcı nitelikte olmak üzere sonraki tümcenin başına getirilir (Atabay vd. 2003: 150).

Gagavuz Türkçesinin bazı kaynaklarında *çunkin* şekline de rastlanılmıştır (Gagavuz Destanları, 165).

TT çünkü:

Can vermekte olan adama yol göstermenin zamanı gelmişti, çünkü şu andan itibaren yarısı diri olsa da o, ölülerdendi. (Nar Ağacı, 173)

Piknik, İran’da bir gelenek daha doğrusu zaruret. Çünkü yollarda alıştığımız manada dinlenme tesisleri, lokantalar yok. (Nar Ağacı, 214)

Bir erkeğin en kıymetli ve en tehlikeli varlığı ailesinin kadınlarıydı çünkü erkeğin namusu o kadınlara emanetti. (Nar Ağacı, 345)

Çırak olarak kimi aldı, kim ona destek oldu, bu ayrıntıları öğrenemedik çünkü bizim tiyatro takımı da Öngören’i terk etmişti. (Kırmızı Saçlı Kadın, 182)

Pusat onun sözlerinin manasını anlamamıştı. Çünkü o dakikada zihni kızın sözleriyle değil, sesiyle meşguldü. (Ruh Adam, 79)

Bir yandan da bu bekleyişin sürüp gitmesini istiyor, çünkü nasıl olacağını bir türlü tahmin edemediği ilk karşılaşmadan çekiniyordu. (Ruh Adam, 249)

İçlerinden ünlü ve maharet sahibi olanlar ise sadrazamın kendilerine iş teklif edeceğini sanmışlardı. Çünkü her birinin kendilerine mahsus tarz u tırazları, ayrı

baş bağlama usulleri, farklı yüz yazıları vardı ve İstanbul'un kalburüstü paşa konaklarında adlarını bilmeyen yoktu. (Katre-i Matem, 51)

İstanbul'da gittiği her yolda, her sokakta, her mekânda aşağılanıp küfredilmekten dolayı ruhu çizik çizikti çünkü. (Katre-i Matem, 135)

Bir küçük not defteri alıp yazı konularını kaydetmeliydi. Çünkü artık sıradan bir vatandaş değildi. (Esir Şehrin İnsanları, 156)

Az. çünkü:

Bugün içerisinde mən mütləq böyük azərbaycanlı, prezident Heydər Əliyevin xatirəsini anmaq istəyirəm. Çünki Heydər Əliyev olmasaydı, biz bu gün burada oturmazdıq və bu muzey olmazdı “Bugün içerisinde ben mutlak büyük Azerbaycanlı, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in hatırasını anmak istiyorum. Çünkü Haydar Aliyev olmasaydı biz bugün burada oturmazdık ve bu müze olmazdı.” (Cavidşünaslıq, 252)

Çünkü onun teklif ettiği bu dil ülgüsü həm Orta Asiyada, həm Türkiyədə, həm də Cənubi Azərbaycanda ziyalılar tərəfindən çox rahat anlaşılırdı “Çünkü onun teklif ettiği bu dil ülküsü hem Orta Asya’da, hem Türkiye’de, hem de Güney Azerbaycan’da aydınlar tarafından çok rahat anlaşılırdı.” (Cavidşünaslıq, 257)

Gag. çünkü:

Adını Aydın koymuşlar, çünkü o karannık bayır içindän aydınnaa çıkmış deyni “Adını Aydın koymuşlar, çünkü o karanlık bayır içinden aydınlığa çıkmış diye.” (Gagavuz Destanları, 102)

Babu gördüğüünde seviniyor çok çunkin çocukları yokmuş “Nine görünce çok seviniyor; çünkü çocukları yokmuş.” (Gagavuz Destanları, 165)

Neçin zoorlan? Sän kendin kayulsın, çünkü burada bulunársın benimnän “Niçin zorla? Sen kendin razısın, çünkü burada benimle bulunuyorsun.” (Kara 2011: 99)

Oguz-han öldüynän, Horezm şahları heptän arsızlandılar da hep düüşä kalkárlar Oguz ilinä karşı, zerä, çünküm, Oguz kırcıları hayvannarınnan girärmışlär onnarın topraklarına “Oğuz Han öldükten sonra Harezmi şahları hepten rahat durmadılar ve hep Oğuz iline karşı savaşa hazırlandılar; çünkü Oğuz bozkırcıları hayvanlarıyla onların topraklarına giriyorlarmış.” (Kara 2011: 122)

Sanêrim, ani bu tema aktual olacek her zaman, çünkü yaşamakta karşı geleriz hem sevinmeliklän hem zorluklan, neredä insan läüzim olsun yardımcı biri-birinä
“Sanırım, bu tema her zaman güncel olacak; çünkü hayatta hem sevinçlerle hem zorluklarla karşılaşırız, nerede olursa olsun insanlar birbirine yardımcı olmalı.”
(Anasözü gaz. 2016)

Da / de TT *da / de*, Az. *da / de*, Gag. *da / dä / ta / tä*.

Tekin, bu edatın gelişimini *tağı > dağı > dağ > *dah > da/de* şeklinde göstermiştir (1958: 562). Özmen de bu bağlama edatının *tağı*'dan geliştiğini düşünmektedir (1987: 75). Bu bağlaç, tümceleri sözcük öbeklerini, aynı türden sözcükleri ve görevdeş öğeleri bağlar. Bağlama görevini yaparken öğelere *eşitlik, birlikte olma, gibi olma* anlamları kazandırır (Atabay, Özel, Kutlu 2003: 127). Bağlama, kuvvetlendirme fonksiyonundadır. Sonuna geldiği unsuru bazan bir önceki, bazan da bir sonraki unsur veya cümleye bağlar. Bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonları, umumiyetle bağlama, sıralama, belirtme, açıklama, kuvvetlendirme, pekiştirme, karşılaştırma, ilave, birliktelik, sonraya bırakış ve üzerinde durmama gibi ifadeleri ortaya çıkarır. Her çeşit kelime ve gramer şekli ile kullanılır (Oruç 1994: 152).

Gagavuz Türkçesinde bazı örneklerde birlikte kullanıldığı kelime ile kaynaşmış görünmektedir. Ünsüz benzeşmesine uyarak d ünsüzü tonsuzlaşabileceği gibi bazı durumlarda ünlü uyumu dışında kalarak kalın ünlülü şekli de kullanılabilir (Özkan 1996: 186).

TT *da / de*:

Teslimat için köşklenden birinin önünde durduklarında hizmetkâr içeri davet ettiyse de Setterhan girmede. (Nar Ağacı, 258)

Beşi de kalkmıştı az önce, demek toplam yirmi iki kişilerdi. (Nar Ağacı, 260)

Setterhan da Sofya'nın hesapsızlığını anlamamıştı. (Nar Ağacı, 450)

Bu bir hafta içinde Kırmızı Saçlı Kadın'ı görmek, oyunu seyretmek de vardı aklımda.
(Kırmızı Saçlı Kadın, 59)

Adını bildiği yahut bilmeyip de yalnız yüzünü tanıdığı yüzlerce arkadaşıyla birlikte sert adımlarla yürüyorlardı. (Ruh Adam, 163)

Vaktiyle Leylâ üzerinde konuşurken Ayşe de çok kibar olduğu için prenses dendiğini, bu tavrı ile öğretmenlere bile saygı telkin ettiğini söylemişti. (Ruh Adam, 201)

Onun bu sözü yarın da söyleyip söylemeyeceğinden bile kuşkulanmıyordu. (Aylak Adam, 117)

Bahçedeki havuzdan başka iç sahanlıkta da bir havuz, havuzun ortasında da masura derecesi ayarlanabilen bir fiskiye bulunuyordu. (Katre-i Matem, 13)

Laleler gonca vermeye başlamış, yeşil yaprakları da yerden fırlamıştı. (Katre-i Matem, 195)

Sanki yer ve gök birlikte yanıyor da arada her şey bir çerçöpten ibaret kalmış çıtırdıyordu. (Katre-i Matem, 205)

Babası Taceddin Paşa'nın aşırı kumar tutkusu kadar, çok zengin olduğu da söyleniyor, sürdüğü yaşam da bunu doğruluyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 15)

Kâmil Bey'in bir daha teklif ettiği ihlamuru da istemedi. (Esir Şehrin İnsanları, 291)

Babası da abileri de vapurdan çıkar çıkmaz iki adam boyunda tabela filan olmadığını söylediler. (Sevgili Arsız Ölüm, 76)

Bazı cümlelerde bu bağlacın yerine *madem* getirilebilir (Aydın 1999: 883).

Hiçbir şey yoktu da bizi niye bu kadar üzdüler. (Aydın 1999: 883)

Az. *da / de:*

Hezan yêli yarpağları tökende,

Bulut dağdan yênip kende çökende,

Şeyhelislâm güzel sesin çekende,

Nisgilli söz yüreklere deyerdi,

Ağaçlar da Allaha baş eyerdi.

“Hazan yeli yaprakları dökünce,

Bulut dağdan inip köye çökünce,

Şeyhelislam güzel sesini yükseltince,

Hasretli söz yüreklere değerdi,

Ağaçlar da Allah'a baş eğerdi.” (Ergin 1971: 3)

Men senün tek dağa saldım nefesi,

*Sen de g yter g ylere sal bu sesi,
Bayguşun da dar olmasın g fesi,
Burda bir şer darda galup bağırır,
Mürüvvetsiz insanları çağırır.*

“Ben senin gibi dağa saldım nefesi,
Sen de döndür göklere sal bu sesi,
Baykuşun da dar olmasın kafesi,
Burda bir arslan darda kalmış bağırıyor,
Mürüvvetsiz insanları çağırıyor.” (Ergin 1971: 15)

Büyük bir şaxsiyy tin, b y k s n tkar haqqında verdiyi qiym t d  büyük olur “Büyük bir şahsiyyetin, b y k sanatk ra verdiği kıymet de büyük olur.” (Cavidşünaslıq, 10)

Burada Cavid ailəsindən başqa P nah Qasımovun da ailəsi yaşamışdı “Burada Cavid ailesinden başka Penah Kasimov’un da ailesi yaşamıştı.” (Cavidşünaslıq, 253)

Gag. *da /d  / ta / t :*

Onun varmış bir delikanni  ocuunu Ruşen Ali, bir də g z l kızı – Fatma “Onun bir delikanlı  ocuğu Ruşen Ali, bir de g zel kızı Fatma varmış.” (Gagavuz Destanları, 100)

Ona başlamış gelm   bir keçi da s d nn n doyrurmaa onu “Ona bir keçi gelmeye ve onu s t yle doyrurmaya başlamış.” (Gagavuz Destanları, 101)

İpin  b r ucunu da laamın aazından dışarı sıbtmış “İpin  b r ucunu da mağaranın ağzından dışarı fırlatmış.” (Gagavuz Destanları, 139)

Git t  s l  padişaya, ani b n kayılım bulmaa onun beygirini “Padişaha, onun atını bulmaya hazır olduğumu git de söyle.” (Gagavuz Destanları, 166)

Menevş  da ansızdan güldü, ama tez utandı da “Menevşe de birden güldü; ama hemen de utandı.” (Kara 2011: 145)

Da, “ama, ancak, fakat” anlamlarına gelecek şekilde de kullanılmaktadır.

Taa ileri padişaa yollamıştı ona karşı bin asker, da onnarı yedi arşın boylu adam yensemişti “Daha önce padişah ona karşı bin asker yollamıştı ancak yedi arşın boylu adam onları yenmişti.” (Gagavuz Destanları, 170)

Da butakım, bu insannarın hiç yoktu zooru düüŧ-cenk kopuŧturmaa, baŧka insannarlan, onnar kayıl uslu yaŧamaa, aylä zoorlarnı geirmää “Ancak bu insanların savaŧmaya hiç niyeti yoktu. Onlar baŧka halklarla aile geçimlerini sağlamaya ve sakin yaŧamaya razıydı.” (Kara 2011: 83)

...da/de ...da/de TT ...da/de ...da/de, Az. ...da/de ...da/de, Gag. ...da/de ...da/de.

da/de edatının tekerrürüdür. Karŧılaŧtırma ve denkleŧtirme edatıdır. İki ayrı unsuru karŧılaŧtırarak her ikisinin de kabul gördüğü durumları ifade eder. Mukayese, denkleŧtirme, eŧitlik, birliktelik, sıralama ve ilave bildirerek belirtilen gramer ŧekillerini veya cümleleri bağlar (Oruç 1994: 159). Genellikle, Eski Türkçenin “ve” anlamındaki kalıplaŧmıŧ *takı* (< *tak-ı*) zarf-fiilinden ses deėiŧmesine uğrayarak oluŧturduėu kabul edilen *dA* bağlacı, tekrarlamalı olarak kullanıldığında, art arda sıralanan eŧ değerli ögelerin sonuna gelir (Korkmaz 2009: 1109).

TT ...da/de ...da/de:

Demek Azam aylarca bu iskeletin önünde oturacak, içini ona dökecek, bu tellerin üzerinde iğne ile kuyu kazacak, düğüm üstüne düğüm atacak, ne hissediyorsa onu haliya aktaracak, öfkesini de mutluluğunu da sevincini de o iskeletin üzerinde düğümleyecek, kızdığında o tezgâhın üzerinde dudağını diŧleyip kanatacak, o tezgâhın baŧında darılacak, avunacak, baŧkaldıracak, nesi varsa o haliya anlatacaktı. (Nar Ağacı, 136)

Zöhre Hanım battaniyeyi sererken de ŧekerliėi koyarken de bana bakıp gülümsüyor muzipe. (Nar Ağacı, 214)

Az. ...da/de ...da/de:

Faydası olmasa da ziyanı da olmaz “Faydası olmasa da ziyanı da olmaz” (Siyasətnamə, 55)

Gag. ...da/de ...da/de:

Hayvan da varkan, katık ta, giyim dä, vardı “Hayvan varken yemek de giyim de vardı.” (Kara 2011: 78)

Başçacılık ta, meyvalık ta, kâr birüz ikincilik tâ vardı kolay tutturmaa sulara yakın erlerdâ “Sulara yakın topraklarda bahçecilik de, meyvelik de, hatta biraz ekincilik de vardı.” (Kara 2011: 99)

Daha doğrusu TT *daha doğrusu*, Az. *daha doğrusu*.

Kalıplaşmış bir sözdür ve edat olarak cümle başında kullanılır. Başına geldiği cümleyi kendinden önceki unsura veya cümleye bağlar. Açıklama ve sonuç bildirir.

TT *daha doğrusu*:

Daha doğrusu kiremit kırmızısı da vardı ama kök boyalarla değil yeni moda suni boyalarla boyanmış bir kırmızıydı bu. (Nar Ağacı, 137)

Piknik, İran 'da bir gelenek daha doğrusu zaruret. (Nar Ağacı, 214)

Şimdi, büyük bir şiddetle resim yapmaya karar verince daha doğrusu bundan başka çare kalmadığına inanınca konu sıkıntısı çekmedi. (Esir Şehrin İnsanları, 416)

Tevfik Bey onu derin bir sükût ve hayret içinde dinlemiş, söyleyecek söz bulamamıştı. Daha doğrusu onunla bu mesele üzerinde fazla konuşmak içinden gelmemişti. (Acımak, 35)

Az. *daha doğrusu*:

...bunu da nezere almağ lazımdır ki, oçérkin yazılmasında yazıçının özü de iştirak éde bilerdi, daha doğrusu, iştirak éde bilmezdi “...bunu da dikkate almak gerekir ki röportajın yazılmasında yazarın kendisi de katılabilirdi, daha doğrusu katılamazdı.” (Oruç 1994: 167)

Hadisələr, müharibənin mənzərəsi psixologiyaların müstəvisində görünür, daha doğrusu, şair, həmişə olduğu kimi, yənə də ictimai hadisələrin özündən çox, bu hadisələrin əksi olan ideyalarla maraqlanır “Hadiselerin, muharebenin manzarası psikolojilerin düzleminde görünür, daha doğrusu, şair, daima olduğu gibi, yine sosyal hadiselerin özünden çok, bu hadiselerin aksi olan fikirlerle meraklanır.” (Cavidşünaslıq, 34-35)

Dahi TT *dahi*, Az. *dehi*.

Eski Türkçenin “ve” anlamındaki kalıplaşmış *takı* zarf-filinden ses değişimleri (*takı* > *dahı* > *dahi*) ile oluşmuş bulunan ve Eski Anadolu Türkçesinde

de “ve” anlamıyla kullanılan bu bağlaç, Türkiye Türkçesinde yerini pekiştirme bağlacı olan *da* 'ya bırakarak kullanılıştan düşmüştür (Korkmaz 2009: 1106).

TT dahi:

En fazla nefret ettiği anda dahi onun inkâr edemediği güzelliğinin karşısında öfkesini şehvetle bilemedi. (Nar Ağacı, 352)

Yüzünde, büründüğü kıyafetin dünyasıyla bağdaşmayacak kadar sokaklara ait bir muziplik ve asilikle Sofya, şeklinin şemailinin dışına taşıyor, o dahi kendi kıyafetinin içinde iğreti duruyor. (Nar Ağacı, 421)

İnsanın gönlünün daraldığı bu pis ve izbe yerde top atılsa dahi dışarıdan kimse işitemezdi. (Suskunlar, 258)

Yakın tarihin askerliğini, kumanda sanatının inceliklerini gösteren yazılara dalınca, âdeti üzere, çevresiyle bağları kesilmiş, hatta iş arkadaşlarının ara sıra birbirleriyle konuşmalarını dahi işitmez olmuştu. (Ruh Adam, 125)

Yürümek veya ayakta durmak değil, konuşmak dahi çok yorucu geliyordu. (Ruh Adam, 283)

Az. dehi:

Hetta men istedim ki, cühüdlere ve ermenilere dehi el gatıb, onları da şie mezhebine dönderim, amma bir para héyrendis kimseneler meslehet görmediler ki, lüzumu yoğdur “Hatta ben istedim ki yahudilere ve Ermenilere de atıp onları da Şif mezhebine döndüreyim ama bir kısım para düşkünü kimseler lüzumu yok diye uygun görmediler.” (Oruç 1994: 170)

Değil TT *değil*, Az. *déyil*, Gag. *diil*.

Aslında ad cümlelerini olumsuz yapan bir sözcüktür. Eski Türkçede *tag ol*'dan geldiği düşünülmektedir (Tekin 1994: 3). Cümle içinde iki unsurun karşılaştırılması için kullanıldığında ise edat durumuna geçer. Eklendiği unsurun ret, sonraki unsurun ise kabul gördüğünü bildirir. Ret edatı olarak da nitelendirilebilir (Ergin 2006: 364).

Özkan, Gagavuz Türkçesinde *diil* sözcüğünün genel olumsuzluk ve ret ünlemi oluşunu ifade etmektedir (1996: 180). Bazı örneklerde *diyil* şeklindedir.

TT değil:

Diğer arabaları takip ederek değil içeriden gitmeye gayret ediyordu Yıldırım. (Nar Ağacı, 292)

Bu öfke dini için değil kendisi içindi. (Nar Ağacı, 341)

Pirinç bir semaver değil ama mavi çinko bir demlik bana gülümsüyor. (Nar Ağacı, 455)

Fikriye Hanım'a senaryo yazarı değil, jeoloji mühendisi olduğumu, bu eski hikâyelere İran'a gittiğim için merak saldığımı anlattım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 118)

Bu bezginliğin altında; yürüyerek değil, gövdesini sürüyerek evine geliyordu. (Ruh Adam, 238)

Onun kolunu burada, karıncaların arasında değil; ilerde, تنها bir sokakta tutacaktı. (Aylak Adam, 157)

Halıların çoğu yere değil duvara asılacak cinstendi. (Esir Şehrin İnsanları, 43)

Sonunda Dirmit'in eve değil, ele düşkün olduğu; annesini kardeşlerini değil, eli sevdiği düşüncesine kapıldı. (Sevgili Arsız Ölüm, 56)

Az. déyil:

Facianın mərkəzində ordular və siniflər deyil, öz mənəviyyat və psixologiyası ilə insanlar dururlar “Facianın merkezinde ordular ve sınıflar değil, kendi maneviyat ve psikolojisiyle insanlar durur.” (Cavidşünaslıq, 34)

Bu ziddiyyətlər isə şəxsən H.Cavidin deyil, bəlkə dövrün ziddiyyətləri idi “Bu karşıtlıklar ise şahsen H. Cavid'in değil, belki devrin karşıtlıklarıydı.” (Cavidşünaslıq, 77)

Bu məsələlərlə onu məşğul edən yalnız öz xalqının taleyi deyil, bəlkə bütün bəşəriyyətin taleyidir “Bu meselelerle onu meşgul eden yalnız kendi halkının kaderi değil, belki bütün insanlığın kaderidir.” (Cavidşünaslıq, 89)

Gag. diil:

İstemi-Kagan diyl büyük yaşta adam, artık pişkin hem gözəl bir erif, kuvetli hem fikirli, her kerä bilen, neyi hem nicä yapmaa “İstemi Kağan çok yaşlı değildi. Artık

olgun, yakışıklı, kuvvetli, düşünceli, her zaman neyi nasıl yapacağını bilen birisidir.”
(Kara 2011: 91)

Dil hiç bana deyni sesleriniz sizin “Sizin seslerinin hiç benim için değil.” (Li 2004: 216).

Dé görüm / söyle görüm Az. *dé görüm / söyle görüm*.

Edat mahiyetinde kalıplaşmış bir sözdür. Cümle açıcı bir sözdür ve cümle başı edatı olarak kullanılır (Oruç 1994: 183-184).

Ana, dé görüm bu günlerde harda idin? “Ana, söyle bakalım bugünlerde neredeydin?” (AHYÖ, 211/5)

*Sene eyan mı, ey dilber, sevdiyim,
Gurbanî’di bir şey ister, sevdiyim,
Ay yüzünü görmek ister sevdiyim,
Söyle görüm, bes bu yaşmag nedendi?*

“Sana ayan mı, ey dilber, sevdiğim,
Gurbanî’dir bir şey ister, sevdiğim,
Ay yüzünü görmek ister sevdiğim,
Söyle bakalım, peki bu yaşamak nedendir?” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

Demek / demek ki TT *demek, demek ki, Az. démek / démek olar / démek olar ki / demeli*.

“öyleyse, yani” anlamlarında, Türkiye Türkçesi’nde kullanılan cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 141). Bu sözcük de benzerleri gibi, kendisinden sonra bir açıklama yapılacağını belirten tümceler arasında bağ kurar: Onu gördünüz mü? Hayır mı? *Demek* buralardan geçmemiş... gibi (Atabay vd. 2003: 139).

de- (ET *te-*) fiilinin *-mek* mastar eki ile yapılmış isimdir. Cümle başında bağlama edatı gibi kullanılan sözdür. Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümle veya unsura bağlar. Bazan da cümle açıcı söz olarak kullanılır. Açıklama ve belirtme bildirir. *Ki* edatı ile açıklama özelliği kuvvetlendirilmiştir (Oruç 1994: 187).

TT *demek / demek ki*:

Demək birazdan, yaşayanları bile neredeyse eritecek bu sığın altına o yollar tırmanılacaqdı, həm də ölü bir bedeni taşıyaraq. (Nar Ağacı, 174)

Ölü varlığından irkilən ama yaşama dair hatıraları unutulmaz olan bedenin aralarından ebediyən ayrılma zamanı gəlmişdi demək. (Nar Ağacı, 175)

Demək ki Səttərhan bu kapıdan içeri girecek. (Nar Ağacı, 455)

Demək ki duyğular, şu qarşıdakı ışıq ışıq parıltılı gök kimi aslında birer resimdir. (Kırmızı Saçlı Kadın, 56)

Demək ki gənç kızların gönüllərindən vəfa duyğusu silinməmişdi. (Ruh Adam, 34)

O səhər kahveci çayını ona sormadan gətirdi. Demək müştəri olmaq üçün altı gün yetiyordu. (Aylak Adam, 58)

Burada aşk sıradan bir şey olmaktan çıxıyor, həyatın ta kendisi oluyordu demək ki. (Katre-i Matəm, 211)

Demək ki şair olaraq musahiplər arasında yer alması isteniyordu. (Katre-i Matəm, 241)

Demək Felemenk'e qaçmamışdı. (Katre-i Matəm, 313)

Demək səhərkə enerji çevirisiylə değıl, resimlə ilgilimış. (Esir Şəhrin İnsanları, 101)

Başkenti yetmiş iki buçuk millət tərəfindən işğal edilmiş bir hökumətin demək ki yapacaq bir başqa işi kalmıyordu. (Esir Şəhrin İnsanları, 125)

Az. *démek / démek olar / démek olar ki / démeli:*

Demək, bu əsərlər Azərbaycan teatrının tarixində mühüm mövqə tutmamış və iz buraxmamışdır “Demək, bu əsərlər Azərbaycan tiyatrosunun tarixində önəmli yer tutmamış və iz buraxmamışdır.” (Cavidşünaslıq, 47)

Demək ki, aləm bir qütbdən tutmuş başqa qütbünə qədər zülm içində yanmaqdadır “Demək ki, aləm bir kutuptan başlamış, başqa kutba kadar zulüm içində yanmaktadır.” (Cavidşünaslıq, 84)

Deməli, onların məqsədi aydındır: təkə canları salamat olsun, mal və övladlarına həsrət qalmasınlar, hansı dinin olmasının isə əhəmiyyəti yoxdur “Demək ki onların

maksadı iyidir: Yalnız canları sağ olsun, mal ve evlatlarına hasret kalmasınlar, hangi dinden oladuklarının ise bir önemi yok.” (Cavidşünaslıq, 210)

Yaradıcılığının ilk dövrlərində, bilxassə şeirlərində, İstanbul şivəsini məharətlə işlədən şair sonralar yaratdığı əsərlərində bu şivəni Azərbaycan ədəbi türkcəsinə yaxınlaşdırmağa çalışmış və demək olar ki, bu işdə müvəffəq olmuşdur “Yaradıcılığının ilk devirlerinde, bilhassa şiirlerinde, İstanbul şivesini maharetle kullanan şair sonraları oluşturduğu eserlerinde bu şiveyi Azərbaycan edebi Türkçesine yakınlaştırmaya çalışmış ve demek ki bu işte başarılı olmuştur.” (Cavidşünaslıq, 239)

Derken TT derken.

Türkiye Türkçesine “sonra, nihayet, müteâkiben” anlamlarında kullanılan cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 141)

Derken hiç görmediğim, teneke hazine sandığımda mevcudiyeti olmayan bir fotoğraf bu kez sislenen suyun üzerinde beliriyor. (Nar Ağacı, 168)

Derken eline bir kutu deterjan aldı ve televizyon reklamlarıyla alay eden bir şeyler söyledi. (Kırmızı Saçlı Kadın, 64)

Derken çakmağını yaktı ve alevinin ışığındaki korkutucu gölgeler arasında anahtarı ve kilidi bulup, kapıyı açıp daireye girdi. (Kırmızı Saçlı Kadın, 71)

Tiyatro çadırından çıktıktan sonra ayaklarım geri geri gidiyordu. Derken gişe niyetine kullanılan masanın yanında Kırmızı Saçlı Kadın'ı gördüm. (Kırmızı Saçlı Kadın, 67)

Kafası ve bedeni zonk zonk zonklayan ve bütün kemikleri sızım sızım sızlayan kölesi yerde serilmiş inleye âhlaya yatarken sahibi olan ihtiyar da suyunu içip sakinleşmeye çalışmaktaydı. Derken mahzunlaştı ve ağlamaklı oldu. (Suskunlar, 105)

Kurban pazarının hay huyu, kurban kestirenler, kesenler, pay dağıtanlar, payları kapışanlar ve nihayet şehrin serseri, ayyaş, berduş güruhu ile ayaktakımı derken Eyüp Sultan Köyü'nün nüfusunda büyük bir artış görülürdü. (Katre-i Matem, 54)

Derken bir annesine bakıp bir babasına haber yetiştiren Nuğber'in de içine bir korku yerleşti. (Sevgili Arsız Ölüm, 37)

Diye TT *diye*, Az. *déye*, Gag. *deyni*.

ti- fiilini *-ü* zarf-fiil eki getirilerek türetilmiştir. Bağlama edatıdır. İki cümleyi sebep bildirerek birbirine bağlar ve sonuna geldiği cümleyi asıl cümlenin zarfı durumuna geçirir. Açıklama ve sebep bildirir (Oruç 1994: 199).

deyni Gagavuz Türkçesi'ne hastır. Fakat *de-* fiil köküne *-(y)i* zarf-fiili ve *-n* vasıta eki getirilerek *tiyin* şekli türetilmiş ve Eski Türkçeden beri kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ise *diyü*, *diye* gibi şekiller yaygındır (Özkan 1996: 194). “için, uğruna; ki, -diği” anlamlarında, verme durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılır ve *dein* şekli de bulunmaktadır (Li 2004: 216).

TT diye:

Pers halkı eğlensin diye, taş kesilmiş bir anın sonsuzluğunda onlar biteviye zafer kazanıyorlar. (Nar Ağacı, 264)

Çıraklar azarlandıklarına tanık olmamdan hoşlanmazlar diye usta yukarıdayken kuyuya fazla yaklaşıyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 13)

Üzerindeki keçe kolay açılmasın diye bir de sımsıkı sicimlerle sarılmıştı. (Suskunlar, 265)

Belki Selim'in bir pusulasını bulurum diye masanın üstüne göz attı. (Ruh Adam, 287)

Olanla yetinerek, aramadan, düşünmeden yaşanılın diye yaratılmış bir dünyada yalnızdı. (Aylak Adam, 156)

Nakşigül yaşıyor olsaydı diye geçirdi bir kere daha içinden. (Katre-i Matem, 349)

Nasıl olsa bir gün kendisi anlatır diye bekliyorlardı. (Katre-i Matem, 361)

Dirmit'in gözüne görünüyorlar diye evin içinde tesbihini eline alıp dolanmaya başladı. (Sevgili Arsız Ölüm, 75)

Az. déye:

Azərbaycan oxucusu Cavidə daha yaxından duysun deyə, mənə elə gəlir ki, Azərbaycan radiosu və televiziya hələ bundan sonra çox iş görməlidir “Azerbaycan okuyucusu Cavid'i daha yakından tanısin diye, bana öyle geliyor ki, Azerbaycan radyosu ve televizyonu özellikle bundan sonra çok çalışmalıdır.” (Cavidşünaslıq, 260)

Gag, deyni:

Bu uşak yevi yelli kişiyä deyni “Bu çocuk evi elli kişi için(dir).” (Li 2004: 216).

Dîl hiç bana deyni sesleriniz sizin “Sizin seslerinin hiç benim için değil.” (Li 2004: 216).

Serindän kurtulmā dein, tutuşturdük bir ateş “Soğuktan kurtulmak için, tutuşturdük bir ateş.” (Li 2004: 216).

Adını Aydın koymuşlar, çünkü o karannık bayır içindän aydınnaa çıkmış deyni “Adını Aydın koymuşlar, çünkü o karanlık bayır içinden aydınlığa çıkmış diye.” (Gagavuz Destanları, 102)

O istemiş oguzlardan, her gün getirsinnär ona altüz insan imää deyni “O, yemek için Oğuzlardan günde altı yüz adam getirmelerini istemiş.” (Gagavuz Destanları, 146)

Bu Arap orada maarebe yapıyor. Gülüzar Hanımı vermesin, deyi “Bu Arap, Gülüzar Hanım’ı vermesin diye dövüşmeye çıkıyor.” (Gagavuz Destanları, 164)

Örtü tepeleri açık, ki serin gelsin deyni “Serin hava gelsin diye çadırların tepeleri açıktır.” (Kara 2011: 91)

Gagauzça şkolaları açmaa deyni yapıldı başka hazırlanmak işleri da “Gagavuzca okulları açmak için başka hazırlıklar da yapıldı.” (Anasözü gaz. 2018)

Déyesen Az. déyesen.

Edat mahiyetinde sözdür. Cümle başı edatıdır ve bağlama fonksiyonundadır. Başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye veya unsura bağlar. İhtimale dayanan açıklama ifade eder (Oruç 1994: 204).

Menim de sévgilim yuħuma girib. Ancağ çoħ şad idi, déyirdi, her şey düzelib. Déyesen işlerimiz yahşı olacağ, gédek “Benim de sevgilim uykuma girmiş. Ama çok mutluydu, her şey düzelmiş, diyordu. Sanki işlerimiz güzel olacak, gidelim.” (AHYÖ, 231/10)

Yağış elä yağırdı ki, deyäsän göydän vedrä ilä su tökülür “Yağmur öyle yağıyordu ki sanki gökten kova ile su dökülüyor(du).” (Li 2004: 239)

Yoh, maşın işi déyil, déyesen, gédeciyi vurublar. Bah bah... “Yok, makine işi değil, sanki adamcağızı vurmuşlar. Vah vah...” (Oruç 1994: 53)

Doğrusu TT *doğrusu*, Az. *doğrusu*.

Cümle başı edatı olarak kullanılan bir sözdür. Bazen cümle ortasında ve sonunda da görülebilir. Başına geldiği cümleyi açıklayarak onaylar ve kuvvetlendirir.

TT doğrusu:

Doğrusu Hafız Çelebi ve Topaç Yeye merak içindeydiler. (Katre-i Matem, 361)

Doğrusu onun bu şüphesi beni ihtiyar kadının gözyaşlarından ziyade tahrik etti. (Acımak, 116)

Doğrusu, Huvat'ın şimdiye kadar köye getirdiği yeni şeyler içinde otobüsün üstüne yoktu. (Sevgili Arsız Ölüm, 8)

Az. doğrusu:

*Éller ezizi ölke ezizi beşer güli,
Sensen bu helge doğrusı isdekli sövgüli,
Gâhi güli bu ölkemizin gâhi bülbüli,
Çeh çeh vuranda odlı dudagın bizim dili,
Teskin tapır ürekde olan âh ü zârımız,
Éy Şehriyârimiz bizim éy iftihârimiz.*

“Eller azizi, ülke azizi, beşer gülü,
Sensin bu halka doğrusu istekli, sevgili,
Bazen gülü bu ülkemizin bazen bülbülü,
Çeh çeh vurunca ateşli dudağın bizim dili,
Sükûn buluyor yürekte olan âh u zarımız,
Ey Şehriyarımız, bizim ey iftiharımız.” (Ergin 1971: 41)

Eğer TT *eğer*, Az. *eger*, Gag. *er / eer / eerlem*.

“şayet” anlamında kullanılan Farsça bir edattır. İslami Türk edebiyatının ilk metinlerinden itibaren bağlama edatı olarak kullanılmaktadır. Şart cümlesini esas cümleye bağlar. Umumiyetle cümlenin başında bulunur (Hacıeminoğlu 2015: 142).

apam, Uygurcada şart cümlelerinin başına gelen “şimdi, eğer, şayet” anlamlarında bağlaçtır. VIII. yy. Uygurcasından itibaren XIV. yüzyıla kadar Eski Türkçe metinlerde görülmektedir. Şart cümlesini kendinden sonraki cümleye bağlamaktadır (Karahan 2014: 68).

TT eğer:

İnsan Tebriz’de yaşamayacaksa eğer İstanbul’dan başka nerede yaşayabilirdi ki? (Nar Ağacı, 156)

Eğer iyi düşüncelerin, iyi kelimelerin, iyi işlerin sahibiyse kendisine güzel resimler gösterilir. Yok, eğer öyle değilse o zaman kötü resimler görür ki bu onu pek fena bir geleceğin beklediğinin işaretidir. (Nar Ağacı, 178)

Ben bensem eğer, varsam, doğmuşsam bu hikâye burada bitmişti. (Nar Ağacı, 450)

Şehzade Oidipus, eğer Kâhin’in başına bunlar gelecek diye anlattığı hikâyeyi ciddiye almayıp, gülüp geçseydi, belki de evinden, yurdundan kaçıp yollara düşmeyecek, kral babasıyla da o yollarda karşılaşp bilmeden ve rastlantıyla onu öldürmeyecekti. (Kırmızı Saçlı Kadın, 96)

Eğer babası Oidipus’u kötü kaderden korumak için hiçbir önlem almasaydı, başlarına felaketler gelmeyecekti. (Kırmızı Saçlı Kadın, 96)

Bir gün güneşine kavuşma isteğini yitirirse eğer, o anda öleceğini düşündü. (Katre-i Matem, 38)

Eğer Nakşigül’ün katillerini zihninden çıkarıp atabiliyor olsaydı burada mahşere kadar kalmaktan bahtiyarlık duyardı. (Katre-i Matem, 181)

Eğer çocukluk arkadaşı ilk görüştükleri gibi davransaydı gene belki bir şey soramayacaktı. (Esir Şehrin İnsanları, 79)

Az. eger:

Eger oyuncuların biri güç verip el ele tutuşmuş uşağların elini birbirinden ayırarsa, o biri terefe keçe bilse, bir uşag da götürüb yine öz evelki yerine gayıdır “Eğer oyuncuların biri güç verip el ele tutuşmuş çocukların elini birbirinden ayırırsa, öbür tarafa geçebilirse, bir çocuk da gidip yine kendi önceki yerine döner.” (AHYÖ, 200/15)

Eger tuta bilse, çömçe gezdirene on lopuñ vurub çömçe götürmekden mehrum édirler
“Eğer tutabilirse çömçe gezdirene on şamar vurub çömçe götürmekten mahrum ederler.” (AHYÖ, 204/10)

Bayğuş éle güvve vérdi ki, eger dağ olsaydı yerinden gopardı “Baykuş öyle güç uyguladı ki, eğer dağ olsaydı yerinden kopardı.” (AHYÖ, 220/15)

Ger şeklide mevcuttur.

Ey nazenin, bu gen, geniş dünyada,

Namusu ağyara satmag nedendi?

Ger adına deyilmişse şahibaz,

Söyle görüm, onu atmag nedendi?

“Ey nazenin, bu geniş dünyada,

Namusu yabancıya satmak nedendi?

Eğer adına denilmişse şahibaz,

Söyle bakalım, onu atmak nedendi?” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

Gag. *er / eer / eerlem:*

O gelmedi. Eer o gelirsä, senin işin kayıp olacek, Gan-kişi “O gelmedi. Eğer o gelirse senin işin kötü olacak, Gan-kişi!” (Gagavuz Destanları, 167)

Elbet / elbette TT *elbet / elbette*, Az. *elbette*, Gag. *elbet / elbet ki*.

Aslında Arapça kökenli bir zarftır (TS 2005: 621a). Cümle başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte bir cümle başı ve cevap edatıdır. Cevap edatı olduğu durumlarda tasdik ve kuvvetlendirme bildirir. Kuvvetlendirme edatı olduğu durumlarda ise sadece kuvvetlendirme ve zarurilik bildirir (Oruç 1994: 229).

TT *elbet / elbette:*

Mahmut Usta'yı kazayla öldürmüş olabileceğime otuz yıl niye inanmıştım? Oidipus'u okuduğum, hikâyeye inandığım için elbette. (Kırmızı Saçlı Kadın, 137)

Kafamın dumanlı olmasının nedeni ise, oğlumun beni görmek istemesiydi elbette. (Kırmızı Saçlı Kadın, 158)

Taş döşeli ıssız sokaklarda işitilen sadece bu tıngırtılar değildi elbette. (Suskunlar, 11)

Şu günlerde, bir yandan Avusturya'yı Rusya ve Polonya'ya karşı kışkırtmak, diğer yandan Macar Rakoçi'yi kullanarak Rusya ile dostane ilişkileri başlatmakla meşguldü. Elbette bunu yaparken Sultan adına irade kullanıyor; akli, ileri görüşü ve siyaset bilgisiyle hareket ediyordu. (Katre-i Matem, 19)

Elbette herkes kendi aklınca çözüm önerileri ortaya atıp inatla ve ısrarla onu başkalarına kabul ettirmek isteyerek sesini yükseltmişti. (Katre-i Matem, 97)

Elbette Şahin'in neyzen bakışıyla bütün o düşünce anını izlediğini de bilmedi. (Katre-i Matem, 462)

Az. elbette:

Elbette, padşah gızına çatar “Elbette, padişah kızına kavuşur.” (AHYÖ, 239/10)

Əlbəttə ki, Cavidlər bu qədər böyük bir ərazidə– muzeyin indi tutduğu sahədə yaşamamışdılar “Elbette ki, Cavidler bu kadar büyük bir arazide, müzenin şimdi bulunduğu alanda yaşamamışlardı.” (Cavidşünaslıq, 253)

Men meseleni anladım – bir defe bélesini görmüşdüm – elbette gorhdum, geriye çekildim, gadın ise berkden, sesini uzadaraq ulayır, partlamağ dercesine gelen gözlerinden ahan bulanıg yaşlar şişib sallanmış gırmızı yüzüne tökülürdü “Ben meseleyi anladım –bir defa böylesini görmüştüm- elbette korktum, geriye çekildim, kadın ise kalın, sert sesini uzatarak uluyor, patlamak derecesine gelen gözlerinden akan yaşlar, şişip sarkmış yüzüne dökülüyordu.” (Simpson 1957: 80)

Gag. elbet / elbetki:

Bir zamannar klisedä uşaklar için rus dili kursları da varmış, elbetki, parasız “Bir zamanlar kilisede çocuklar için Rus dili kursları da varmış, elbette, parasız.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Elbet, elbet, yardım edirim, çocuum “Elbet elbet yardım ederim, oğlum.” (Gagavuz Destanları, 155)

Elbetki, bu baaşışlerä onnar da esaplaárlar kabletsinnär karşılık baaşışlər —paalı derilər buralardan “Elbette onlar da bu hediyelere karşılık buranın pahalı derilerinden hediyeler versinler.” (Kara 2011: 130)

Adam tarafından evdä kalmıştı sade en ihtiarlar, elbet, karşı koyamadılar “Adam olarak sadece ihtiyarlar evde kalmıştı, elbette karşı koyamadılar.” (Kara 2011: 146)

Éle bil / éle bil ki Az. *éle bil / éle bil ki*.

Azeri Türkçesinde görülür. Cümle başında ve ortasında kullanılan bir edattır. “öyle ki, sanki, âdeta” anlamlarında kullanılır ve *ki* edatıyla kuvvetlendirilmiş şekline de rastlanır (Oruç 1994: 233).

Üreyim sanki yorulmuşdu, göysümde ise éle bil ki, sevimli guşlar yavaşçadan ötüşürdüler ve bu terane, denizin susmayan şırıltısıyla birlikde éle hoş bir ses emele getirirdi ki, bu sesi il uzun dinlemek olardı... “Kalbim sanki yorulmuştu, göğsümde ise, sanırsın ki, sevimli kuşlar usulca ötüşüyordu ve bu ezgi, denizin susmayan şırıltısıyla birlikte hoş bir ses ortaya çıkarıyordu ki, bu sesi uzun yıllar dinlemek mümkündü...” (Simpson 1957: 83)

Həm də elə bil ki, İblis öz-özünə vurulmuşdur “Hem de öyle ki, İblis kendi kendine vurulmuştur.” (Cavidşünaslıq, 37)

*Biçin üsti sünbül biçen orağlar,
Éyle bil ki zülfi darar darağlar,
Şikâçular bildirçini sorağlar,
Biçinçiler ayranların içeller,
Bir huşlanıp sondan durup biçeller.*
“Biçin vakti sünbül biçen oraklar,
Öyle ki zülfü tarar taraklar,
Avcılar bildircini araştırır,
Biçiciler ayranlarını içerler,
Bir pinekleyip sonra kalkıp biçerler.” (Ergin 1971: 4)

Elğerez Az. *elğerez*.

“Kısacası, velhasıl” anlamlarında kullanılan cümle başı edatlarındandır (Akdoğan 1999: 257).

Elğerez, bunlar gâzının yanına gétmekde olsunlar, kişi öz özüne fikir éleyirdi ki, men bir tacire borclu olduğum için gorğurdum, indi bu geder iş benim başıma geldi “Velhasıl, bunlar kadının yanına gidedursunlar, adam kendi kendine düşünüyordu ki,

ben bir tacire borçlu olduğum için korkuyordum, şimdi bu kadar iş benim başıma geldi.” (AHYÖ, 398/35)

Esasen TT *esasen*.

Türkçe Sözlük’te zarf olarak nitelendirilmiş, Arapça kökenli bir sözcüktür. Ancak Türkiye Türkçesinde “zaten, nitekim, aslında” anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanılır (TS 2005: 648b; Hacıeminoğlu 2015: 146).

İranlı Hafize Hanım’ın kalbine gömdüğü kim bilir kaç acıya, bunların arasında dağ gibi bir delikanlının ve bir kocanın yasına, onun bu zamana acının kıymetini büyüte büyüte gelmiş olduğuna Büyükhaniım da tanıktı esasen. (Nar Ağacı, 202)

Esasen bir askere asla yakışmayan yalanı söyleyecek olduktan sonra herhalde seçilecek birçok başka meslekler bulunabilirdi. (Ruh Adam, 35)

Fakat TT *fakat*, Gag. *fakat*.

Arapçadan dilimize geçen bir bağlaçtır (TS 2005: 677a). Tümceleri *aykırılık*, *karşıtlık*, *neden-sonuç* ilgisiyle bağlar, bir önceki anlatımın genellikle açıklayıcısı durumundadır. Tümceler arasında kullanıldığı gibi, tümce başında da kullanılır (Atabay vd. 2003: 147).

Uygurcada karşımıza *inçip* şekliyle çıkmaktadır (Karahan 2014: 72).

TT fakat:

Fakat bütün eksiklerinin gediklerinin diyeti gibi, dünya âleminde böyle bir erkeğin kahrını çekebilecek tek kadın kader tarafından karşısına çıkarılmıştı. (Nar Ağacı, 153)

Henüz surların dışındayım fakat külliyeinin planını gösteren panolara bakınca hayretler içinde kalıyorum. (Nar Ağacı, 167)

İstasyon binasına geçip biraz meyve biraz kuruyemiş almayı, sıcak bir çay içmeyi düşünmüştü fakat etraf o kadar kalabalık, hatlar o kadar doluydu ki buradan bir buçuk saate çıkabileceklerini aklı hiç almadı. (Nar Ağacı, 247)

Ara sıra ağaçların yapraklarını, duvarları bürümüş yabanî otları hışırdatan bir rüzgâr, gölün suyunu tüllendirip geçse de geriye yeniden o dokunulması sessizlik

kalıyordu ve Setterhan ve Piruz, ikisi de aynı rüzgârın önünde, aynı cümleyle fakat farklı şeyleri düşünüyordu. (Nar Ağacı, 339)

Heyecanlıydı. Fakat gönlü Tanrı'ya karşı minnetlerle doluydu. (Ruh Adam, 21)

Ayşe onu da tanımak için uğraşiyor fakat tanıyamıyordu. (Ruh Adam, 32)

Yolda selamlığı onartmak istediklerini, fakat fazla para harcamak niyetinde olmadıklarını Fuat Mahir Bey anlatmıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 73)

İstanbul'a gelmek istediğini fakat bir türlü fırsat bulamadığını söyledi. (Esir Şehrin İnsanları, 158)

Dünyayı enine boyuna dolaşmış fakat bir kere bile yolu İzmir'e düşmemişti. (Esir Şehrin İnsanları, 276)

Maarif müdürü ile başmuallim birbirlerini çok hürmetle severlerdi. Fakat anlaşamadıkları noktalar vardı. (Acımak, 26)

Altı sene hiç şikâyet etmeden tahammül etmiş fakat nihayet dayanamamış. (Acımak, 37)

Gag. fakat:

Maabet bitmiş laazım yatacaklar. Fakat yalnız bir yatak var “Sohbet bitmiş artık yatmaları lazım. Fakat yalnız bir yatak var.” (Gagavuz Destanları, 163)

Gözleri açılıyor fakat çapraz bakıyor “Gözleri açılıyor fakat çapraz bakıyor.” (Gagavuz Destanları, 165)

Farz et ki TT farz et ki, Az. farz et ki.

(<Ar. *farz T. et!* Fars. *ki*) “varsayalım ki, diyelim ki, tut ki”. Çekimli bir fiil olan *farz et!* ile *ki*'nin birleşmesinden ortaya çıkan grup, cümle başında bağlama fonksiyonunda kullanılan bir birleşik sözdür. Başında bulunduğu cümleyi daha sonraki cümleye ihtimal ifadesiyle bağlar (Oruç 1994: 254).

TT farz et ki:

Farz et ki, bu güne dek hiç gökyüzü görmedin.

Az. farz et ki:

Farz et ki, bu yähudi ölmüşdür “Farz et ki, bu yahudi ölmüştür.” (Siyasatname, 124)

Gelgelelim TT *gelgelelim*.

Türkçe Sözlük'te “fakat, ama, ancak” anlamlarıyla karşılanmıştır (2005: 744b). Cümle başında bağlama edatı olarak kullanılan kalıplaşmış bir sözdür. Başında bulunduğu cümleyi, kendinden önceki cümleye bağlar.

Gelgelelim zındancıların da bazı durumlarda yürekleri yufka olurdu. (Suskunlar, 58)

Gel gör ki TT *gel gör ki*.

Cümle başında bağlama edatı olarak kullanılan kalıplaşmış bir sözdür. Başında bulunduğu cümleyi açıklayıcı bir ifadeye sahiptir.

Gel gör ki, lezzetli meyveleriyle bu ağacın çocuklar tarafından istila edilme tehlikesi de yok değildi. (Suskunlar, 27)

Gene TT *gene*, Az. *géne*, Gag. *genä*.

Eski Türkçe *kin* “sonra, gelecek” isminin +e ekini alarak kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış, aslında bir zaman zarfıdır (TS 2005: 746a; Oruç 1994: 267; Ergin 2006: 260). Ancak Hacıeminoğlu, tek başına anlam ifade etmeyen bu sözcüğün, edat olarak kabul edilmesi ve tekerrür edatları içinde yer alması gerektiğini belirtir (2015: 309). Bu edat, bilhassa Türkiye Türkçesinde *yana* / *yene* / *yine* edatlarının diğer şekli sanılarak, onlarla karıştırılmıştır. Onun için kullanılışı da çok karışıktır. En usta yazarlar bile ne zaman *yine*, ne zaman *gene* kullanacaklarına kesin bir karar verememişlerdir. Bu sebeple, yazı dilinde *yine* edatı umumileşerek, *gene*'yi itmektedir. Konuşma dilinde ise *gene* daha yaygındır (Hacıeminoğlu 2015: 312).

Gagavuz Türkçesinde *yine* edatının yerini tamamen *genä* almış görünmektedir (Özkan 1996: 193).

TT gene:

Kırmızı Saçlı Kadın bana gene “seni tanıyorum” diyen şefkatli ve şakacı bakışla baksın istiyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 52)

Çok geçmeden ölmüş oğlunun başında ağlayan ya da yaralı oğlunu iyileştirmeye çalışan adamın resimleri gene çıktı karşımıza. (Kırmızı Saçlı Kadın, 106)

Az. géne:

Tapdıg gene Şemsi hanımın üstüne düşdü “Tapdık yine Şemsi Hanım’ın üstüne gitti.”
(AHYÖ, 232/40)

Dév gene tenur éledi, az zamanda kişinin nişanlısını da getirdi “Dev yine dolandı,
kısa zamanda kişinin nişanlısını da getirdi.” (AHYÖ, 233/10)

Hêyder Baba, Âmir Hêyder nêyniyür?

Yeğın gine samavarı geyniyür,

Day gocalup alt engiyenen çêyniyür,

Gulağ batup, gözi girüp gaşına,

Yazığ emme hava gelüp başına.

“Haydar Baba, Âmir Haydar neyliyor?

Muhakkak, yine semaverı kaynıyor,

Daha kocalmış alt çenesiyle çiyiniyor,

Kulak batmış, gözü girmiş kaşına,

Yazık hala hava gelmiş başına.” (Ergin 1971: 13)

Gag. genä:

Da genä giderlär Köroğlunun yurtluuna dooru “Sonra yine Köroğlu’nun yurtluğuna
doğru giderler.” (Gagavuz Destanları, 109)

Kagan genä konuştı onnarlan, lafa durdu aradaki işlär için “Kağan yine onlarla
konuştu, aradaki işler için söze başladı.” (Kara 2011: 97)

Oguz devleti başladı kalkınmaa genä, düzgünnemää “Oğuz devleti yine düzelmeye
ve gelişmeye başladı.” (Kara 2011: 136)

Gerçi TT gerçi.

(Far. *eger+çi*) “gerçi, her ne kadar, ise de”. Türkçe Sözlük’te zarf olarak gösterilen bu edat, cümle başında kullanılan bir bağlama edatıdır. Başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye tezat yoluyla bağlar. Bir olayın gerçekleşmesi için gerekli bütün şartlar mevcut olmasına rağmen, tam tersi durumların ortaya çıktığı hallerde kullanılır (TS 2005: 750b; Oruç 1994: 268).

Şemsiyem bir parça gölge ediyor gerçi, azımsanır nimet değil. (Nar Ağacı, 324)

Batum'un alevleri üzerindeydi gerçi ama Trabzon da dumanlar içindeydi. (Nar Ağacı, 459)

Gerçi Davut'un kalbi en büyük aşkı bile taşıyabilirdi. (Suskunlar, 43)

Gerçi bazı işlerde çocuk kadar saftı ama teşhisini koymak için doktorun soracağı sorular yahut Selim'in yüzüne herkesten daha dikkatli bakışları nasıl bir tesir yapacaktı? (Ruh Adam, 214)

Gerçi "içine yatıver" cümlesini gülerek ve şaka yollu söylemişti ama bunun altında Yeye'nin kendisinden çok şey biliyor olmasına karşı gizli bir tepkinin olduğunu ikisi de fark etmişti. (Katre-i Matem, 126)

Gerçi yazdığı şiirlerin, diğer şairler tarafından değersiz ve ilkel bulunduğu zamanlar olmuştu ama halk da pek seviyor, bazıları bestelenip dilden dile dolaşıyordu. (Katre-i Matem, 177)

Gerçi mevlevihanede yabancılar hiç eksik olmaz, sema ayinlerini seyretmek üzere şeyh efendiden izin alıp içeriye girerlerdi. (Katre-i Matem, 200)

Gerçi artık onun evlenmemesi sade bu eski göz yılgınlığının neticesi değildi. (Acımak, 39)

Gerek TT gerek, Az. gerek.

"gerek, gerekse, gerekirse; belki". Cümle ortasında bulunmakla birlikte cümle başı edatıdır. Farsça *ki* ve Türkçe *kim* edatlarıyla genişletilmiş şekilleri de kullanılır. Başına geldiği cümledeki şart ifadesini kuvvetlendirir, gereklilik ve bazan da ihtimal bildirir (Oruç 1994: 269).

TT gerek: Türkiye Türkçesinde kullanımı olmadığından sözcükle ilgili örnek tespit edilememiştir.

Az. gerek:

Şikâyetçiler gərək kırmızı paltar geysinlər və başqa heç kəs geyməsin ki, mən şikâyetçiləri tanıyım "Şikâyetçiler gerek kırmızı elbise giysinler ve başka hiç kimse giymesin ki bu şikâyetçileri tanıyayım." (Siyasətnamə, 31)

İndi mənim xanımım sənsən, başqa heç kəsi tanımıram, gərək mənəi xaqanın yanına aparasan ona da sözümlü deyəm "Artık benim hanımım sensin, başka hiç kimseyi

tanımam, gerekirse beni hakanın yanına gönderirsin ona da sözümü söyleyeyim.”
(Siyasətnamə, 11)

Şahzade Nureddünya özüne söz vermişdi ki gerek bütün dünyanı gezem, éle bir güzel tapıb alam ki, yaranmışlar içerisinde ondan güzeli olmasın “Şehzade Nureddünya kendisine söz vermişti, gerekirse bütün dünyayı gezeyim, öyle bir güzel bulup alayım ki yaratılmışların içinde ondan güzeli olmasın.” (AHYÖ, 212/15)

Gerek... gerek TT *gerek... gerek.*

Eski Türkçenin *kerge-* fiilinden > *kerge - k* > *gerek* gelişmesiyle oluşan bu bağlaç, kelimeleri, kelime gruplarını veya gövdeş ögeleri sıralama yoluyla birbirine bağlar. Bağladığı ögelerden önce gelir ve sıralanan ögelerin hepsini içine alan bir eşitleme, birleştirme görevi yüklenir. Bu bağlaçta, tekrarlanan ikinci bağlacın veya üçüncü bir gerek daha eklenerek bunun sonuna getirilen kalıplaşmış *-se* eki, bağlaçtaki sıralama ve birleştirme işlevini daha da güçlendirir (Korkmaz 2009: 1110).

Gerek saray kütüphanesinde gerekse özel kitaplığında bulunan divanlardan sık sık şiir okurdu ama Nedim'in şiirleri bambaşkaydı. (Katre-i Matem, 176)

Ġısaca dések Az. *ġısaca dések.*

“kısacası, kısaca söyleyecek olursak” anlamına gelen cümle başı edatıdır. Kendinden önceki cümleleri özetlerken kullanılır (Oruç 1994: 274).

Ġısaca dések, Celil Memmedġuluzade'nin o dövrdeki dünya görüşünün siyasi mehdudluğu tarihi materializmin ġanunlarını bilmediyindiyyinden ibaret idi “Kısacası, Celil Memmedguluzade'nin o devirdeki dünya görüşünün siyasi darlığı tarihî kanunları bilmediğinden kaynaklanıyordu.” (Oruç 1994: 274)

Ġoy Az. *ġoy, Gag. ko.*

koy- fiilinin 2. teklik şahıs emir şeklindedir. Cümle başı edatı olarak kullanıldığında fiil fonksiyonunu yitirir, fakat yine de gizli bir emir fonksiyonu hissedilir. Başına geldiği cümledeki ifadeyi gerçekleşme açısından pekiştirir (Oruç 1994: 444).

Az. ġoy:

Éy Şemsi, bu yazılara rehmin gelsin, goy kama yétsinler. Seni naleleri tutar “Ey Şemsi, bu yazılara (gözyaşlarına) merhamet et, koy isteklerine ulaşsınlar. Seni feryatları tutar.” (AHYÖ, 232/25)

Gag. ko:

Ko iisözlü olsun senin gözlerin, ani görmüşler Zaariyi! Allah seni bana yollamış “Ko Zâri’yi gören gözlerini seveyim! Seni bana Allah yollamış.” (Gagavuz Destanları, 108)

Ko yaşasın insan bu dünnedä “Bırak yaşasın insan bu dünyada
Annaşmakta hem birliktä! Anlaşarak ve birlikte!
Hiç olmasın cenklär bizdä, Hiç olmasın savaşlar bizde,
Yaşayalım bir ayledä! Yaşayalım bir ailede!” (Anasözü gaz. 2018)

Göresen Az. *göresen.*

(< *gör-e-sin*) “kimbilir, belki, acaba”. Çekimli fiil olmasına rağmen, cümle başı edatı olarak kullanılan edat mahiyetinde sözdür. İhtimal bildirir (Oruç 1994: 290).

Göresen, o nece yaşayacağ? – dedi. –Sen mene kömek étdin – çoğ sağ ol... Bu onun için de yahşıdır mı – bunu artığ bilmirem... “Kimbilir, nasıl yaşayacak? dedi. Sen bana yardım ettin, çok teşekkür ederim... Bu durum, onun için de iyi midir, bunu artık bilmiyorum...” (Simpson 1957: 87)

Hudaya, göresen dünyada benim kimi de güzel var mı? déyirdi “Ey Huda, acaba dünyada benim gibi de güzel var mı? diyordu.” (AHYÖ, 410/5)

Güya TT *güya*, Az. *guya*, Gag. *käni/kändi/könä.*

Farsça kökenli bi sözcüktür (TS 2005: 818a). “sanki, âdeta, sözde” anlamlarındadır. Aslında zarftır; ancak dilimizde cümle başı edatı olarak kullanılır. Cümle ortasında da kullanıldığı görülür. Başına geldiği cümleyi açıklama yoluyla kendinden önceki cümleye bağlar.

Gagavuz Türkçesinde < *ki+ani* < *käni* < *käni* şeklinde ortaya çıkmıştır. *uç* bağlacıyla aynı fonksiyonda *güya* bağlacı gibi kullanılır (Özkan 1996: 190).

TT *güya*:

Bir ırmak yatağının kıyısında durmuşuz güya ama ırmaktan eser yok. (Nar Ağacı, 166)

Şu kayıklar güya muhacir kabilelerine tahsis edilmişti ama Büyükhanım onlara da memur tabakasının ve çiçek saksılarının doldurulduğunu gördü öfkeyle. (Nar Ağacı, 297)

Güya Kara Şahin'in kolunu usulen tutuyor gibi görünüyordu ama hakikatte etini öyle sıkıyordu ki Şahin bağırılmak için dişlerini kenetlemek zorunda kaldı. (Katre-i Matem, 218)

Güya lodos yüzünden savrulan tozları yutmamak için ağzını bir tülbentle kapatmıştı. (Katre-i Matem, 339)

Az. guya:

Özünü éle sahladı ki, guya bu işden héç heberi yoħdu “Kendini öyle sakladı ki sanki bu işten hiç haberi yoktu.” (AHYÖ, 222/20)

Yéne béle revayet édirler ki, guya göyden ganadlı adamlar énib Löküm galasını tikmişler “Yine böyle rivayet ederler ki güya gökten kanatlı adamlar inip Löküm Kalesi'ni dikmişler.” (AHYÖ, 419/30)

Gag. kãnu/kãndı/könã:

Var işittim kãnu Valkaneş klisesi yıldırımından tutuşmuş “Duydum, güya Valkaneş Kilisesi yıldırımından tutuşmuş.” (Özkan 1996: 190)

Bilãrdim kãndı sãn gazetada işleersin “Biliyorum güya sen gazetede çalışıyorsun.” (Özkan 1996: 190)

Ha... ha TT ha... ha, Az. hah... hah, Gag. a... a.

“ister... ister..., gerek... gerek...” anlamlarındadır. Karşılaştırma edatıdır. Mukayese yoluyla eşitlik, denklik, birliktelik bildirir. Karşılaştırılan unsurlar ve cümleler arasında fark gözetilmediği, hangisi tercih edilirse edilsin sonucun değişmeyeceği durumları ifade etmede kullanılır (Oruç 1994: 298).

TT ha... ha:

Dışarıda, sabah ayazında bekleşen kabile ha bir eksik ha bir fazla olsa ne fark ederdi? (Nar Ağacı, 281)

Çetenin bir diğeri üyesi de, iki öküz ve bir tarla alacak parayı biriktirmek için Anadolu'dan gelen, suratında daima ha ağladı ha ağlayacak gibi bir ifadeyle dolaşan çetenin haraçlarını toplayan, ufak tefek, halim selim, sessiz ve epeyce de ezik biri olan Heybet'ti. (Suskunlar, 194)

Ha Akça Koca, ha Bay Koca. (Osmancık, 151)

Az. *hah... hah:*

Hah metbee işlerimiz ve hah mekteb işlerimiz bize hâyli zarar verirdi “Gerek matbaa işlerimiz ve gerek okul işlerimiz bize epey zarar verirdi.” (Oruç 1994: 298)

Gag. *a... a:*

Kitli kapu a yok a var “Kapı kilitli ha var ha yok.” (Özkan 1996: 182)

Hâlbuki TT hâlbuki, Az. *halbuki*.

“oysa, oysaki” anlamlarında kullanılan bir bağlaçtır. Ar. *hâl* + T. *bu* + Far. *ki* birleşmesiyle oluşmuştur (TS 2005: 834a). Cümle başında kullanılır. *Halbukiz* < *hal+bu+ki* “buna mukabil, buna rağmen, gerçi” anlamlarında Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanılır. Mana ve netice bakımından birbirine zıt iki cümleyi bağlar (Hacıeminoğlu 2015: 154).

TT *hâlbuki:*

Hâlbuki Güntülü bunu bilmeyerek değil, bilerek yapmıştı. (Ruh Adam, 135)

Hâlbuki Kazasker Efendi dışarıda, sarayın dışında kontrolden uzak bir şehzadeden bahsediyordu. (Katre-i Matem, 43)

Hâlbuki lalelerin arasında ne güzel bir hayat vardı. (Katre-i Matem, 301)

Hâlbuki Kâmil Bey onu, çok ağır hatta biraz kasıtlı bulacağını sanmıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 142)

Hâlbuki Mürşit Efendi, onu her şeyden mahrum ediyordu. (Acımak, 43)

Az. *halbuki:*

Halbuki Şeyh Kâbirin mürşidlik yerini tuttuğundan on il sonra o, Makkâni terk ederek Xumarı axtarmaq için Gürcüstana yola düşür “Halbuki Şeyh Kebir'in mürşitlik

yerini tuttuktan on yıl sonra o, Mekke'yi terk ederek Humar'ı aramak için Gürcistan'a yola düşer." (Cavidşünaslıq, 83)

*Hêyder Baba seni veten bilmişdim,
Veten dêyüp baş götürüp gelmişdim,
Seni görüp göz yaşımı silmişdim,
Halbuki lap gemli gurbet sendêymiş,
Gara zindan, acı şerbet sendêymiş.*

"Haydar Baba seni vatan bilmiştim,
Vatan diyip baş kaldırıp gelmiştim,
Seni görüp gözyaşımı silmiştim,
Hâlbuki tam gamlı gurbet sendeymiş,
Kara zindan, acı şerbet sendeymiş." (Ergin 1971: 24)

Halde TT *halde*, Az. *halda*.

(Ar. *hāl* + T. *da/de*) "halde, -a mukabil, -a rağmen" anlamlarındadır. N. Hacıeminoğlu'na göre bağlama edatı; Ergin'e göre son çekim edatı olan bu edat şekil bakımından çekim edatı olmasına rağmen mana bakımından birbirine tezat teşkil eden iki cümleyi bağlar (Hacıeminoğlu 2015: 155; Ergin 2006: 373). Daima *-dık / -dik* partisibinin iyelikli şeklinden sonra gelir. Tezat bildirir (Oruç 1994: 305).

TT halde:

Hacıbey'inse, açmak istemediği halde hiç kapatamadığı defterler zihninin içinde burgulandı. (Nar Ağacı, 272)

Tosun kucağında olduğu halde pencerenin önüne gelerek ona yüksek yapıların damlarını ve göğü gösterip sordu. (Ruh Adam, 289)

İki kız çekingenlik duydukları halde birbirlerinden kuvvet alarak ağır adımlarla Ülker'e doğru yürüyorlardı. (Ruh Adam, 292)

Yirmi sekiz yaşında olduğu halde ancak yirmisinde gösteriyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 15)

Az. halda:

Ovçu Pirim éybecer ilanı vurmağ istediği halda oğu ağ ilana deyib onu öldürür
“Avcı Pirim çirkin yılanı vurmak istediği halde oku güzel yılanı değip onu öldürür.”
(AHYÖ, 411/25)

O boz üzü ğansızlaşmış, gözlerinin yerine iri mavi göller göründüyü halda kolun budağından yağışib oturarağ, diğgatile pıçıldayırđı “O solgun yüzü kansızlaşmış, gözlerinin yerine büyük mavi göller (gözyaşları) görünmesine rağmen çalının dalından tutunup oturarak, dikkatle fisıldıyordu.” (Simpson 1957: 84)

Cəlal Parisə öz sənətkarlığını təkmilləşdirmək arzusu ilə getdiyi halda, orada Anjel adlı bir qıza uyur “Celal Pars’e kendi sanatkârlığını mükemmelleştirmek arzusuyla gittiği halde, orada Anjel adlı bir kıza takılır.” (Cavidşünaslıq, 157)

Hani TT *hani*, Gag. *ani*.

Başlıca sorma edatı *hani*’dir. Bu edat eskiden *kanı* şeklinde idi. Ağızlarda *hanı* şekli de vardır (Ergin 2006:350). “hatırlıyor musun, bilirsin ya, hatta, bile” anlamlarında Türkiye Türkçesinde cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır. Bazen bir hatırlatma bazen de tenkit sözü vazifesi görür (Hacıeminoğlu 2015: 155). Eski Türkçede *kanı* olarak bilinen sorma edatı/ soru sözcüğüdür. Eski Türkçedeki şekli için bk. Gabain 2007: 72&194. Türkiye Türkçesinde hani şeklini almıştır.

Bu kelime Gagavuz Türkçesi’nde ön ses ünsüzü düşmüş olarak cümleleri birbirine bağlama görevi üstlenmiştir. Genellikle önünde kullanıldığı cümleyi daha önceki cümleye bağlar, bunun tersi de mümkündür. İki cümle arasında benzerlik ilgisi kurabilir: Önüne geldiği yan cümleyi *olduğunu* sıfat-fiili fonksiyonu ile daha önceki temel cümleye bağlayabilir. Önüne geldiği cümlenin fiiline *-cağım* sıfat-fiil eki fonksiyonu kazandırabilir. *Ani* bağlacı *ki* bağlacı gibi kullanılabilir (Özkan 1996: 185).

TT hani:

Hani neredeyse, nereden nereye kaç adım çeker, iki menzil arası ne kadar zaman alır, hangi kayanın arkasında hangi uğru bekler, hangi kuyunun suyu kurudur, başında vakit harcamaya gelmez; adı gibi bilirdi. (Nar Ağacı, 159)

Hani neredeyse uçaktan da rahatız. (Nar Ağacı, 214)

Gag. ani:

Tezlää çorbacı gelmiş geeri, deyip, ani eşek istämeer imää “Çorbacı, eşek yemeği istemediği için çabucak geri gelmiş.” (Doğan 2010: 155)

O sa söylemiş, ani becermeer türkü çalmaa “O ise, türkü söylemeyi beceremediğini söylemiş.” (Doğan 2010: 157)

Öläydi onun ürää, belliydi örüyüşündän ani haylazın haylazıydı bastım-basmadım gezärdi, ama cümbüşlerinnän hem güldürmesinnän öldürärdi “Öyleydi onun yüreği, belliydi yürüyüşünden hani haylazın haylazıydı ayakları yere basmadan gezerdi, ama eğlenceleriyle ve güldürmesiyle öldürürdü.” (Doğan 2010: 162)

Gagauz karılarımız kurtuldular çok aar hem pis suvamaklardan, ani kısaltırdılar onnarın ömürünü... “Gagavuz kadınlarımız çok ağır ve pis olan sıvama işinden kurtuldular, çünkü bu iş onların ömrünü kısaltıyordu.” (Doğan 2010: 169)

Ozaman tutêrler onu da evä getirerlär annayıp, ani o diil hayvan, ama çocukak “Onun hayvan değil, küçük erkek çocuğu olduğunu anladıkları zaman onu tutarlar ve eve getirirler.” (Doğan 2010: 152)

Sabaa bän onunnan annaşacam, ani o saat ikidä olsun poştada “O saat ikide postanede olsun, çünkü ben sabah onunla konuşacağım.” (Özkan 2007a: 154)

Yolda o dedi ona, ani o pek gözäl “Yolda ona çok güzel olduğunu söyledi.” (Özkan 2007a: 156)

Anam geçen yıl dediydi, ani kardaşım bendän bir yaş büükmüş. O zamandan bir yıl geçti da şindi artık akran olalım lâzım “Annem geçen yıl kardeşimim benden bir yaş büyük olduğunu söylemişti. Aradan bir yıl geçtiğine göre, şimdi artık yaşıt olmalıyız.” (Özkan 2007a: 161)

Hepsi seviner, ani Köroğlu Zaariyi getirdi “Köroğlu Zaari’yi getirdiğinden hepsi sevinir.” (Gagavuz Destanları, 109)

Bir da işider, ani başlêr uuldamaa tepägözün topuzu “Birden Tepegöz’ün topuzunun uğuldamaya başladığını işitiyor.” (Gagavuz Destanları, 144)

Kız bilärmüş ani vermezlär onu fukaara sevdasına, kahırdan düşünmüş şiretlää “Kız, onu fakir sevgilisine vermeyeceklerini bildiğinden, üzüntüden bir kurnazlık düşünmüş.” (Gagavuz Destanları, 157)

Sabaa karşı işidiler, ani nallı beygir geler “Sabaha karşı nallı bir atın geldiği duyuluyor.” (Gagavuz Destanları, 167)

O-sa başka yerdä gezmedi, salt onun kapusu yönündän geçärkan, baaradı, zerem bilirdi, hani onun uşaa olmayor “O ise başka yerde gezmemiş, sadece onun kapısının önünden geçerken bağırırmış; çünkü onun çocuğunun olmadığını biliyormuş.” (Gagavuz Destanları, 174)

Ölä çokluk hepsi, ani bir bitkisiz asker gibi giderlär “Hepsi öyle kalabalık ki sonsuz sayıda asker gibi giderler.” (Kara 2011: 90)

Eski Türklär inanardılar, ani ateş paklarmış insanı, hayvannarı fena duhlardan “Eski Türkler ateşin insanı ve hayvanı kötü ruhlardan arındırdığına inanırlardı.” (Kara 2011: 95)

Yok annasın kimsey! Tengri-gök göstermeyecek kimseyä, zarä hani köpekti o cenabet! “Yok, nasıl anlasın kimse! Gök Tanrı kimseye göstermeyecek; çünkü hani o cenabet köpekti!” (Kara 2011: 104)

Hâsılı TT *hâsılı*.

“nihayet, neticede, hülâsa olarak” anlamlarındadır. Arapça *hâsıl* sözüne Türkçe iyelik eki gelmek suretiyle teşekkül etmiş bir cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 155).

Hâsılı malını mülkünü, ticarethanesini kime emanet edeceğini, kimlere bırakacağını kara kara düşünenlere mahsus bir iç sıkıntısına kapılmadan, daha sağlığında yasanacağı dağı bulduğunu anlamıştı Mirza Han. (Nar Ağacı, 115)

Hâsılı renksiz, ruhsuz bir adam oldum. (Acımak, 98)

Hatta TT *hatta*, Az. *hetta*.

“bile, dahi” anlamlarında kullanılan Arapça bir sözcüktür; Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde bir cümle başı edatı olarak kullanılır. Başında bulunduğu cümlenin manasını daha önceki cümleye nispetle kuvvetlendirir (Hacıeminoğlu 2015: 155).

TT *hatta*:

Hatta bu sultanatı yerle bir eden, Avesta'nın asıl metnini bile ateşe atan İskender de buralardan geçmişti. (Nar Ağacı, 339)

İçimde bir suçluluk, hatta kötülük yokmuş gibi yaparsam, yavaş yavaş kötülüğü unuturdum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 89)

Onu o kadar hâkir gördülerdi ki sataşmaya başladılar. Hatta kepazenin biri, ayaküstü bile el şakası yapmaya bile yeltendi. (Suskunlar, 209)

Selim Pusat çekiniyor, hatta korkuyordu. (Ruh Adam, 249)

Hıristiyan dünyanın hilelerine çözüm bulabilmek için üç yıl önce, ilk defa Avrupa ülkelerine sefirler göndermişti. Hatta Paris'e giden Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi orada gördüklerinden yola çıkarak bir kitap bile yazıp kendisine sunmuştu. (Katre-i Matem, 19)

Sultanın kendisini izlediğini hissediyor, hatta gözlerini yüzünden hiç ayırmadığını biliyordu. (Katre-i Matem, 353)

Az. hetta:

O, hatta kinayə ilə xaç da taxaraq islam dini kimi xristian ehkamlarını da məsxərəyə qoyur “O, hatta kinaye ile haç da takarak İslam dini gibi Hristiyan hükümlerini de alaya alıyor.” (Cavidşünaslıq, 28)

Hakikaten TT *hakikaten, Az. heğiğeten.*

Arapça kökenli ve zarf olarak kullanılan bir sözcüktür. Cümle başındayken açıklama bildiren edat durumuna geçer. “gerçekten, doğrusu, sahiden” anlamlarındadır (Oruç 1994: 327).

TT hakikaten:

Hakikaten, görünenin ardında bir de görünmeyen vardır.

Az. heğiğeten:

Həqiqətən, demək olar ki, vilayətlərin hamısının valiləri bu və ya başqa dərəcədə Nizamülmülk nəslinə yaxın olan adamlardan ibarət idi “Hakikaten, demek ki, vilayetlerin tamamının valileri bu veya başka derecede Nizamülmülk nesline yakın olan adamlardan ibaretti.” (Siyasətnamə, 9)

Heğiğeten, mö'min bendeler bağ-bahçalarda Allah-taalanın eta élediye né'metlerden lezzet alacağlar “Gerçekten, müslüman kullar bağ bahçelerde Yüce Allah'ın bağışladığı nimetlerden lezzet alacaklar.” (Oruç 1994: 327).

Hele TT *hele*, Az. *hele*.

Türkçe Sözlük'te “özellikle” anlamında kullanılan bağlaç olarak gösterilmiştir (2005: 875a). Bu edat da başına geldiği cümleyi daha sonraki cümleye veya cümlelere bağlar. Bu edat bağlı olduğu cümlenin sonuna da gelebilir: *Hele gel!* , *gel hele!* misallerinde olduğu gibi (Ergin 2006: 357). “nihayet, sonunda, şimdilik, şükür ki, neyse ki” anlamlarında, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde çok kullanılan bir edattır. Umumiyetle başta geldiği zaman cümle başı, sonda geldiği zaman kuvvetlendirme edatı olarak vazife görür (Hacıeminoğlu 2015: 156).

TT *hele*:

Ya hele Huzur Çayhanesi'nden Çamlı Kuru'ya gidiş. (Ruh Adam, 206)

Hele içlerinde en şişman olan büyük hanım ile devamlı manolya esansı sürerek sarayın içinde dolaşan ikinci hanım arasındaki şiddetli kin ve düşmanlık yıllarca sürmüştü. (Katre-i Matem, 18)

Çetrefil konuları aydınlatmak, gizli yapılan işleri bulmak, hele cinayetleri soruşturmak, gizemli alanlarda dolaşmak onun en sevdiği işlerden biriydi. (Katre-i Matem, 193)

Hele de şeklinde ise, *de* edatı kuvvetlendirmeyi artırır:

93 Harbi göçmeni Arnavut bir ailenin kızı olan Mediha, Büyükhanım'a saygıda kusur etmediği gibi elinin değdiği her şeyi güzelleştiriyor, hele de bu kıtlıkta âdeta mucize sofralar kuruyordu. (Nar Ağacı, 384)

Az. *hele*:

Éy Tapdığ, bu méymunu tutan hele anasından olmayıb. Bu héyvan tepeden dirnağa geder tilsimlidi. Senin igidliyine héyranam “Ey Tapdık, bu maymunu tutan daha anasından doğmamış. Bu hayvan tepeden tırnağa kadar tılsımlıdır. Senin yiğitliğine hayranım!” (AHYÖ, 230/10)

Men iki ildir ki, senin üzünü yélleyirem, hele senin üçün bir gulluğçu da tutmuşam
“Ben iki yıldır ki, sütünün kaymağını sallıyorum, özellikle senin için bir hizmetçi de tuttum.” (AHYÖ, 238/20)

Bununla belə hələ şair özü də tənqid etdiyi idealist fəlsəfələrin təsirindən tamamilə azad ola bilmir “Bununla birlikte özellikle şair kendisi de eleştirdiği idealist felsefelerin etkisinden tamamıyla uzaklaşamıyor.” (Cavidşünaslıq, 25)

Atam hələ gənclik illərində çox mütalə etdiyinə görə gözlərini həddindən artıq yormuş, zəiflətmışdi “Babam özellikle gençlik yıllarında çok okuduğundan gözlerini haddinden fazla yormuş, zayıflatmıştı.” (Cavidşünaslıq, 134)

Hem TT *hem*, Az. *hem*, Gag. *hem*.

Farsçadır. Karahanlı metinlerinden itibaren geniş bir kullanılışı vardır. Bağlama ve kuvvetlendirme vazifesi görür (Hacıeminoğlu 2015: 244).

Gagavuz Türkçesinde sıralama bağlaçları içinde verilmiştir. Gagavuz Türkçesinde *ve* bağlama edatı yerine kullanılmıştır (Özkan 1996: 181). *Hem de* şeklinde ise kendi anlamını koruyarak sıralama ve kuvvetlendirme bildirir.

TT *hem*:

Demek birazdan, yaşayanları bile neredeyse eritecek bu sıcağın altında o yollar turmanılacaktı, hem de ölü bir bedeni taşıyarak. (Nar Ağacı, 174)

Hem Anuş emanetti. (Nar Ağacı, 282)

Bunlar Pusat'ı can evinden kavrayacak sözlerdi. Hem de kendisini mest eden bir sesle söyleniyordu. (Ruh Adam, 228)

Gazeteyi, bir daha bu eli öpmeye kalkışırca, başkalarına göstermesin diye getiriyordu. Hem bir daha olmamıştı. (Aylak Adam, 73)

Hem de zemheri soğukları kapıda bekler, İstanbul'a ilk karlar düşmeye hazırlanırken. (Katre-i Matem, 168)

Ama insan çaresiz kalınca korktuğu işleri hem de dizleri birbirine vura vura pek güzel yapıyor. (Esir Şehrin İnsanları, 235)

Hem iki taraf arasında güç dengesi birdenbire kendi aleyhine dönmüştü. (Esir Şehrin İnsanları, 395)

Az. hem:

Bu filosof həm də din və təriqət başçısıdır “Bu filozof hem de din ve tarikat öncüsüdür.” (Cavidşünaslıq, 27)

Cavidin əsərlərində Turan təkə əzəmətli keçmiş i ilə deyil, həm də faciəli günləri, dərdləri, ağrıları ilə canlandırılır “Cavid’in eserlerinde Turan sadece büyük geçmiş i ile değil, hem de facialı günləri, dertleri, ağrıları ile canlandırılır.” (Cavidşünaslıq, 238)

Gag. hem:

Bu uşaklarını o üretmiş okumaa-yazmaa hem kauşta çalmaa “Bu çocuklarına okuma yazmayı ve keman çalmayı o öğretmiş.” (Gagavuz Destanları, 100)

Neredən də keçermiş Ali, hepsinə annadarmış bobasının çektiklerini hem də kendi niedini bildirərmış “Ali nereden geçerse hepsine babasının çektiklerini anlatmış hem de kendi niyetini açıklarmış.” (Gagavuz Destanları, 100)

Evdə onun varmış iki köpää; adıymış onnarın Tarkuş hem karabuş “Evde onun iki köpeği varmış, adları Tarkut ve Karabuş’muş.” (Gagavuz Destanları, 167)

Büük sevdaylan hem büük acıylan o yazêr kendi ana dili için “O kendi ana dili için büyük sevdıyla ve büyük acıyla yazıyor.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Taa o ilkyaz Orhon hem Selenga derelerin kırları doldular oguz yurtalarinnan, şatralarinnan, toprak bordeylerinnän “Daha o ilkbaharda Orhun ve Selenga nehirlerinin bozkırları Oğuz otağlarıyla, çadırlarıyla, toprak barakalarıyla doldu.” (Kara 2011: 77)

Ləzım Vizantiyeyə teklif yapmaa alış-verişlik uzlaşması için hem də İrana karşı cenk birleşmesi için “Bizans’a ticaret anlaşması hem de İran’a karşı savaş ittifakı için teklif yapmak lazım.” (Kara 2011: 95)

İlkin Oguz-han bir Gök kızınnan evlenmiş da olmuş onunnan üç ogulu: Kün-bek, Ay-bek hem də Yulduz-bek “Oğuz Han ilk önce bir Gök kıızıyla evlenmiş ve ondan üç oğlu olmuş: Kün-bek, Ay-bek ve de Yıldız-bek.” (Kara 2011: 120)

Hem... hem (de) TT *hem... hem (de)* , Az. *hem... hem (de)* , Gag. *hem... hem (da)* .

Farsça kökenli olan bu bağlaç görevdeş ögeleri ya eşitlik ve birlikte olma yahut da birbirine karşıt olma işlevi ile sıralar ve bağlar. Çok kez ikinci *hem*, sonuna bir de *da* bağlacı alarak anlamını güçlendirir. Bu bağlaç, yine bir *da* bağlacı ile güçlendirilerek üçlü olarak da kullanılır (Korkmaz 2009: 1110). Ergin bu edatı karşılaştırmalı edatlar grubunda almış ve bu edatlar için *katmerli edatlar* ifadesini de kullanmıştır. İkiiden başlamak üzere karşılaştırılan unsurların sayısına göre üç, dört vs. tekrarlanabileceğini belirtmiştir. Ergin'in görüşü için bk. 2006: 354.

TT *hem... hem (de)* :

Yarın sabah Tiflis'e gidiyordu, hem teşekkür hem de veda edecekti. (Nar Ağacı, 239)

Bu haklı şöhret hem güzel hem kesici, hem cazibeli hem öldürücü olmalarındandı ve sıradanları bile İstanbul'da servet edecek değerdeydi. (Nar Ağacı, 243)

Araba çok ağır bir petrol kokusu arasında tıngır mıngır ilerlerken Setterhan hem Latin hem Rus harfleriyle yazılmış işletmelerin isimlerini okuyordu bir yandan. (Nar Ağacı, 256)

O öyle bakınca ona karşı hem bir suçluluk duyar, hem de isyan edip oradan kaçmak ister, ama aklımdan geçenlerden korkardım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 52)

Hazreti İbrahim, Allah'a itaatini kanıtlamak için oğlunun boğazını keserken, hem uzaktan sessizce ağladım hem de elinde oyuncak bir koyunla gelen melek oldum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 179)

Hem Oidipus, hem Sührab kayıp babalarını ararlarken aslında ait oldukları şehirden, topraklardan uzaklaşıyor ve misafir edildikleri yerlerde ülkelerinin düşmanları tarafından kullanılan birer hain durumuna düşüyorlardı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 120)

Kuyunun ağzından uzaklaşıp küçüldükçe Mahmut Usta hem daha sık hem de daha yüksek perdeden bağırmağa başlamıştı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 76)

Hem Güntülü'ye hem de böyle bir zaaf gösterdiği için kendisine kızıyordu. (Ruh Adam, 207)

Ayşe hem konudan hem de Selim'in vururken öven sözlerinden hoşlanmamıştı. (Ruh Adam, 226)

Güzel ve temiz yüzlü biriydi ve meydancı ağayı odadan kovması Yeye'nin hem hoşuna gitmiş, hem de ürkütmüştü. (Katre-i Matem, 34)

Kara Şahin kendisini hem tanısın hem tanımasın istiyordu. (Katre-i Matem, 76)

Sakatlığı olan bir adama sakatlığına vurgu yapacak bir küfür savurmak hem zalimlik, hem haddi aşmak, hem de israf olurdu. (Katre-i Matem, 236)

Hem mülazım Osman, hem de Sarı Celep gizliden gizliye yaptıkları soruşturmalar süresince birbirlerinin izine de rastlamamışlardı. (Katre-i Matem, 306)

Nermin'e göre ufak tefeki ama hem biçimliydi, hem de şaşılacak kadar tıkızdı. (Esir Şehrin İnsanları, 59)

Hem övünmemeyi, hem de heyecanlı olmayı Kâmil Bey bir türlü anlayamadı. (Esir Şehrin İnsanları, 142)

Kızı hem uykulardan etti, hem sorup itekleye itekleye şaşkına çevirdi. (Sevgili Arsız Ölüm, 56)

Az. *hem... hem (de) :*

Böyük ğardaş öküzleri ğoşur, hem macı tutur, hem de öküzleri sürür “Böyük kardeş öküzleri koşturuyor, hem kabzayı tutuyor, hem de öküzleri sürüyor.” (AHYÖ, 190/35)

Bu zaman içerdekiler hem öz toĝgalarını, hem de çöldeki yoldaşlarının toĝgalarını ğorumalı olurlar “O zaman içerdekiler hem kendi tokalarını, hem de çöldeki yoldaşlarının tokalarını korurlar.” (AHYÖ, 201/15)

Bu oyunu hem ğızlar, hem de oĝlanlar oynayırlar “Bu oyunu hem kızlar, hem de erkekler oynuyorlar.” (AHYÖ, 203/20)

Tapdıĝ hem ışıklı dünyanın, hem de Zülmat dünyasının padşahu oldu “Tapdık hem ışıklı dünyanın hem de Zülmat dünyasının padişahu oldu.” (AHYÖ, 234/20)

Çünkü onun tæklif etdiyi bu dil ülgüsü hêm Orta Asiyada, hêm Türkiyêdê, hêm dâ Cænubi Azêrbaycanda ziyalılar tærafindæn çox rahat anlaşılrđ “Çünkü onun teklif ettiĝi bu dil ülküsü hem Orta Asya'da, hem Türkiye'de, hem de Güney Azerbaycan'da aydınlar tarafından çok rahat anlaşılrđ.” (Cavidşünaslıq, 257)

Gag. *hem... hem (da) :*

O kendisi bilärdi çok türkü, çalardı hem gagauzça, hem romınca türlü romanslar “O kendisi çok türkü bilirdi, hem Gagavuzca hem Romence çeşitli besteler çalardı.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Hem göstericilär, hem siiredicilär pek mutlu kaldılar bu yortuyla “Hem oyuncular hem seyirciler bu yortuyla pek mutlu oldular.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

A o çocuk hem gözälmiş hem da çok kemençedä çalaarmış “O oğlan hem yakışıklıymış hem de çok iyi kemençe çalarmış.” (Gagavuz Destanları, 153)

Burada bulunardı salt onun en yakın hem inan adamnarı hem keşiktenneri “Burada sadece onun en yakın, güvenilir adamları ve koruyucuları bulunurdu.” (Kara 2011: 87)

İstemi-Kagan ortalıkta: hem şen, hem razı avlanmaya “İstemi Kağan, ortalıkta hem neşeli hem avdan memnundu.” (Kara 2011: 91)

Herçend Az. *herçend*.

(< Fars. *her-çend*) “gerçi, her ne kadar ki, her ne zaman ki” anlamlarında Farsçada zarf olan bu kelime, Türkçede cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. Başına getirildiği cümleyi niteler. *Herçend ki* şekli de mevcuttur (Oruç 1994: 345).

Hərçənd sən bu sözü mənə dedin, şarab kuzəsini, bürünc bütü gətirib mənə göstərdin, lakin mən həqiqəti bilməyincə ona bir şey etməyəcəyəm “Her ne kadar ki sen bu sözü bana dedin, şarap testisini, pirinç putu getirip bana gösterdin, lakin ben gerçeği öğrenmeyince ona bir şey etmeyeceğim.” (Siyasətnamə, 104)

Hərçənd ki, bəziləri Məzdəkin dinin qəbul etmək qərarına gəlmişdirlər “Gerçi bazıları Mezdek’in dinini kabul etmek kararını almışlardır.” (Siyasətnamə, 137)

Herhalde TT *herhalde*, Az. *her halda*.

herhalde < *her* + *halde* “galiba, belki, muhakkak” Farsça *her*, Arapça *hal* kelimeleri ile Türkçe *-de* ekinden teşekkül etmiş olan bu edat Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu 2015: 158). Türkçe Sözlük’te “büyük bir ihtimalle ve kesinlikle” anlamlarında kullanılan zarf olarak gösterilmiştir (TS 2005: 879a). Ancak Türkçede başına geldiği cümleyi kendinden önceki cümleye bağlayan bir bağlama edatı olarak da kullanılır.

TT herhalde:

Herhalde buraya geldiğime çok memnunum. (Hacıeminoğlu 2015: 158)

Az. her halda:

Hər halda, bu dünyada odda yanmaq, o dünyada odda yanmaqdan yaxşıdır
“Muhakkak, bu dünyada ateşte yanmaq, öteki dünyada yanmaktan iyidir.”
(Siyasətnamə, 141)

Hiç değilse TT *hiç değilse.*

“bari, hiç olmazsa” anlamlarında kullanılan bir bağlama edatıdır. Bir şeyin asgari ölçüde mevcut olduğunu ifade eder (Hacıeminoğlu 2015: 158).

Yılların Berber İsfendiyar'ı, usturasını nice babayiğitlerin, şahbaz delikanlıların, askerlerin, komutanların, şu kahrolası İngiliz ve Rus subayların şahdamarı üzerine dayadığında, onların belli etmeseler bile huysuzlandıklarını, içlerinden bir tedirginlik geçtiğini, hiç değilse “Bir an evvel bitse” dediklerini bilir, sezerdi. (Nar Ağacı, 112)

Setterhan babasının yanına girmeden önce öfkesini dindirmek, hiç değilse içine bastırmak için gayret sarf etti. (Nar Ağacı, 345)

Hiç olmazsa TT *hiç olmazsa*, Az. *héc olmasa.*

“bari, en azından” anlamında kullanılan bir bağlama edatıdır. Mana ve kullanılış itibarıyla *hiç değilse*'ye muadildir (Hacıeminoğlu 2015: 158). Cümle başında veya ortasında bulunabilir.

TT *hiç olmazsa*:

Yezd'in, çölle baş etmeyi öğrenirken birbirine, hele emeğe saygı göstermeyi, sevmeyi, hiç olmazsa hoşgörmeyi de öğrenen kibar ve sabırlı insanların şöhreti asırlardır bütün İran'a yayılmıştı. (Nar Ağacı, 170)

Tezgâhtarlıktan kazandığım para hiç olmazsa üniversite giriş dershanesine vereceğimi karşılamalıydı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 12)

Sonunda tomrukçubaşını, hiç olmazsa onu tomruğa vurarak Eminönü'ndeki kadı naibine göndermeye ikna ettiler. (Suskunlar, 234)

Şimdi, hiç olmazsa zahiren kapanmış olan bir meselenin açılmasına sebep olmak, kabuk bağlamış bir yarayı deşmekten başka bir şey olmayacaktı. (Ruh Adam, 214)

Yaşamının güç olduğu bir dünyadan uzağa, çocuklukta tadılmış bir huzura kaçmak gerekti; hiç olmazsa bir güncük, yanında ona o tadılmış huzuru hatırlatan bu kadın varken. (Aylak Adam, 146)

Öyle ya onu belki de buraya gömmüşlerdi ve hatta gömenlerden birine ulaşabilirse belki bir bilgi elde eder, hiç olmazsa cenazeye katılanların düşünceleri hakkında fikir sahibi olurdu. (Katre-i Matem, 124)

Hiç olmazsa kimin eliyle cezalanacağını görmek için başını kaldırdığı sırada ısrar edilen adam ile göz göze geldiler. (Katre-i Matem, 158)

Az. hêç olmazsa:

Heç olmazsa, deyin görək, bu nə üçün belə edir, kimin əmrini yerinə yetirir “Hiç olmazsa, söyleyin görelim, bu niçin böyle yapıyor, kimin emrini yerine getiriyor.” (Siyasətnamə, 137)

Hiç yoksa TT *hiç yoksa.*

“bari, hiç olmazsa” anlamında kullanılan bir edattır. Bir şeyin asgari ölçüde mevcut olduğunu veya olması gerektiğini ifade eden cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 158).

Herkes bir su kıyısında, küçük bir çay, çeşme hiç yoksa bir havuz kenarında kendi dinlenmesini kendisi tanzim ediyor. (Nar Ağacı, 214)

Hülasa TT *hülasa, Az. hülase.*

Arapça kökenli bir sözcüktür. Türkçe Sözlük’te isim ve zarf olarak gösterilmiştir (2005: 908). Ancak Türkçede cümle başı edatı olarak da kullanılır. “hâsılı, netice itibariyle” anlamlarına gelmektedir (Hacıeminoğlu 2015: 159).

TT hülasa:

O vakit küt küt kalbim atmaya başlıyor; hülasa acayip bir vaziyet. (TS 2005: 908a)

Az. hülase:

Sensen hüdâ-yi şê’r ü gezel êy esîr-i êşğ,

*Sensen hülâsa mekteb-i eşğde debîr-i eşğ,
Sen her ne gösderirsen özüni feğîr-i eşğ,
Sensen cihâna eşğde şâh-ı kebîr-i eşğ,
Sensen diyâr-ı eşğde üstâd u yârımız,
Êy parlıyan sitâremiz, êy iftihârımız.*
“Sensin şiir ve gazelin hüdâsı, ey aşk esiri,
Sensin kısacası aşk mektebine aşk kâtibi,
Sen gerçi gösteriyorsun kendini aşk fakiri,
Sensin cihana aşkta aşkın büyük şâhı,
Sensin aşk diyarında üstad ve yârımız,
Ey parlayan yıldızımız, ey iftihârımız.” (Ergin 1971: 42)

İle TT *ile*, Az. *ile*, Gag. *bile*, +lä, +län, +län billä (*bile*), +nan, +nan bile, +nä, +nen.

Aslında birliktelik ve vasıta bildiren bir çekim edatıdır. Çekim edatı olarak kullanımları için bk. *ile*. Bu edat sözcükler, sözcük grupları ve cümleler arasında ve anlamı kazanarak bağlama görevi de üstlenebilir.

TT ile:

Yemekte Ayşe ile babam kısa sürede iyi anlaştilar; hatta hemen benimle dalga geçmeye, rakamları kendiliğinden ezberleyen mühendis yanıma takılıp şakalar yapmaya başladılar. (Kırmızı Saçlı Kadın, 100)

Mahmut Usta ile patron Hayri Bey bir aşağı bir yukarı uzun uzun yürüdüler. (Kırmızı Saçlı Kadın, 16)

Bir an önce Anadolu'daki köyüne dönüp iki öküz ile bir tarla satın alma hayalleri kuran Heybet, ek gelir için bir vakitler de hüllecilik yapmıştı. (Suskunlar, 194)

Felaketler ve kederler gibi bahtiyarlıklarla sevinçler de geçici idi. (Ruh Adam, 34)

Ayşe ile Tosun olmasa Pusat, şimdiye kadar çoktan ebedî karanlığa gömülür giderdi. (Ruh Adam, 74)

Hele içlerinde en şişman olan büyük hanım ile devamlı manolya esansı sürerek sarayın içinde dolaşan ikinci hanım arasındaki şiddetli kin ve düşmanlık yıllarca sürmüştü. (Katre-i Matem, 18)

Gecelerce kumarda kaldığı halde kalabalık konağın aşırı harcamalarından, karısıyla kızının pahalı fantezilerinden bir kere bile yakınmamış, geçim zorluğu denilen şeyin ne olduğunu anlatacak en küçük bir belirtiyi evinin eşliğinden içeri geçirmemişti. (Esir Şehrin İnsanları, 15)

Mebus Şerif Halil Bey ile maarif müdürü Tevfik Hayri Bey iki eski mektep arkadaşı idiler. (Acımak, 9)

Dirmit'le Mahmut uykulu gözlerini Seyit'in kanlar içindeki göğsüne verdiler. (Sevgili Arsız Ölüm, 55)

Az. ile:

Ğazı ile molla çoğ fikir élediler, ahırda ğazı bir adam gönderib Féruz taciri çağırtdırdı “Kadı ile molla çok düşündüler, sonunda kadı bir adam gönderip Tacir Feruz’u çağırtdırdı.” (AHYÖ, 402/35)

Köhnä padşahın zämânäsindä dünyaya gälänlärlä tüzä padşahın zämânäsindä dünyaya gälänlär bir-birini anlamadı “Eski padişahın zamanında dünyaya gelenlerle yeni padişahın zamanında dünyaya gelenler birbirini anlamadı.” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 223)

Rəssam Cəlal özü ilə keçmiş arasında açılan böyük «uçurum»da məhv olur “Ressam Celal kendi ile geçmişi arasında açılan büyük uçurumda mahvolur.” (Cavidşünaslıq, 39)

Gag. bile, +lä, +län, +län billä (bile), +nan, +nan bile, +nä, +nen:

Da o zamandan beri ayılan adam koparttılar ortaşmaklı “Ve o zamandan beri ayı ile insan ortak işler(in)i durdurdular.” (Li 2004: 148)

Tonyanın anasınnan Larisa Evgenevna verdilər izin gençlerä, gitsinnär güveenin evinä “ Tonyanın annesiyle Larisa Evgenevna damadın evine gitsinler diye gençlere izin verdiler.” (Özkan 2007a: 155)

Saade voleybol setkasının yanında durardı birkaç kişi hem dördüncü hem beşinci sırada oturardı bir karıylan bir adam “Sadece voleybol filesinin yanında birkaç kişi duruyordu, hem dördüncü hem beşinci sırada bir kadınla bir adam oturuyordu.” (Özkan 2007a: 159)

Fediylän bän geçirdik barabar iki-üç saat “Fedi ve ben beraber iki-üç saat vakit geçirdik.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Getiriylar onu da laf ediylar çocuklan kız “Onu getiriyorlar, oğlanla kız konuşuyorlar.” (Gagavuz Destanları, 150)

İlla / ille TT *illa/ille*, Az. *illah/illah da*.

Arapça kökenli bir zarf olan bu sözcük, Türkçede “bilhassa, muhakkak, fakat” anlamlarında bağlama edatı ve kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılır (Hacıeminoğlu 2015: 246; TS 2005: 959a, Akdoğan 1999: 492). *de* edatıyla pekiştirilmiş şekli de mevcuttur. Bu şekliyle üsteleme anlamını pekiştirir.

TT illa / ille:

Yavaş sesle ona, kendilerini ille eğlenmek zorunluluğunda sanan bu insanların yapabilecekleri gülünçlükleri büyüterek anlatıyor; onu sık sık güldürüyordu. (Aylak Adam, 89)

Az. illah / illah da:

İllah da bizim camaatla... “İlle de bizim cemaatle...” (Oruç 1994: 389)

İse TT *ise*, Az. *ise*, Gag. *sa*.

Bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiği unsuru aynı cinsten bir unsura bağlar ve belirtir. Bu bağlama ve belirtme, bir mukayese, bir karşılaştırma ifadesi taşır. Onun için bu edata mukayese edatı, karşılaştırma edatı adını verebiliriz. Bu edat *i-* fiilinin şart şeklinin teklik üçüncü şahsının edatlaşması ile ortaya çıkmıştır. Bu arada *i-* fiilinin şart şeklinin teklik üçüncü şahsının yaşamakta devam ettiği unutulmamalıdır. Demek ki bir şart şekli *ise*, bir de edat *ise* olmak üzere iki *ise* vardır. Şart *ise* hiç bağlama ve kuvvetlendirme, mukayese ifade etmeyen, doğrudan doğruya şart bildiren bir çekimli fiil şeklidir. Edat *ise* ise mukayese ifadesi içinde bir bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonu olan, bir çekimli fiil, bir şart ifadesi taşımayan kelimedir. Bu iki şekli birbirine karıştırmamak lazımdır (Ergin 2006: 360).

ise edatı da tıpkı şart şeklinde olduğu gibi kullanışta ekleşebilmekte, *ise* şeklinde de, *-sa*, *-se* şeklinde de kullanılmaktadır: *ben ise, çocuk ise, bense, çocuksa* misallerinde olduğu gibi (Ergin 2006: 361).

Gagavuz Türkçesinde ince sıradan kelimelere de kalın ünlüyle *sa* şeklinde gelir. Bağlama, pekiştirme, mukayese fonksiyonları icra eder (Özkan 1996: 188).

TT ise:

Bunca izdiham arasında Azam'a göz ucuyla bakabildiğinde ise bütün kederlerinin hafiflediğini hissetti. (Nar Ağacı, 154)

Trende ise bambaşka biri ile tanıştı. (Nar Ağacı, 262)

Mahmut Usta ise kuyuyu nerede kazacağına karar verirken önce düşündüklerini benimle paylaştı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 19)

Oğlum, bazılarına göre anasına çok bağlı olduğu, bazılarına göreyse asabi ve huysuz olduğu için şimdiye kadar evlenmemiştir. (Kırmızı Saçlı Kadın, 149)

Ayaktakımı için ayrılan diğer kısımda ise sedir yerine tabureler, meteliksizler için de bir Allah kerim yeri vardı. (Suskunlar, 28)

Ondan iki yaş küçük diğeri ise, muşamba feneri taşımakla yükümlüydü. (Suskunlar, 203)

Şimdi ise dünyaya gelmekten nasibi sanki yalnız bu imiş gibi kapkara bir kederin içinde meçhule doğru yuvarlanıp gidiyordu. (Ruh Adam, 218)

Ayşe ise bu sert görünüşlü konuşmanın altında başka türlü bir yumuşaklık, bir yakınlık bulup huylanıyordu. (Ruh Adam, 227)

Muhafızlar ise yer değiştirmek üzere birlikte ayağa kalktılar. (Katre-i Matem, 60)

Uygun bir ortam kollayıp başından geçenleri anlatmak ise çok sonraki işti. (Katre-i Matem, 217)

En son uğradığı Haliç'teki gençlik arkadaşları ise kendisine mirasyedi bir Şahin'den dem vürmüşler, ortadan kaybolduğunu söylemekten öte işe yarar bir bilgi verememişlerdi. (Katre-i Matem, 306)

Kâmil Bey ise İstanbul'a gittiğini kesinlikle biliyordu ama doğduğu şehri nasıl bulacağını katiyen kestiremiyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 28)

Az. ise:

Onların paltarlarından nal, çömçe ve s. asır, başlarına ise balğabağ, yahud keçeden tikilmiş papağ goyurlar “Onların elbiselerinden nal, çömçe vs. asar, başlarına ise bal kabağı yahut keçeden dikilmiş papak koyarlar.” (AHYÖ, 189/15)

Çuvalın bir ucundan böyük ğardaş, bir ucundan ise hırda ğardaş çekir “Çuvalın bir ucundan büyük kardeş, bir ucundan ise küçük kardeş çekiyor.” (AHYÖ, 192/35)

Heresinin ğarnına bir yastığ bağlayırlar. Ellerine ise yéke ağac véirirler “Her birinin karnına bir yastık bağlıyorlar. Elllerine ise iri ağaç veriyorlar.” (AHYÖ, 195/25)

Başçı ortada dayanır, ğalan uşağlar ise dairevi düzülürler “Başkan ortada durur, kalan çocuklar ise daire şeklinde dizilirler.” (AHYÖ, 197/10)

Ey nazenin, bu gen, geniş dünyada,

Namusu ağyara satmag nedendi?

Ger adına deyilmişse şahibaz,

Söyle görüm, onu atmag nedendi?

“Ey nazenin, bu geniş dünyada,

Namusu yabancıya satmak nedendi?

Eğer adına denilmişse şahibaz,

Söyle bakalım, onu atmak nedendi?” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

Bu ziddiyyətlər isə şəxsən H.Cavidin deyil, bəlkə dövrün ziddiyyətləri idi “Bu karşıtlıklar ise şahsen H. Cavid’in değil, belki devrin karşıtlıklarıydı.” (Cavidşünaslıq, 77)

Arifin dəhşətli faciəsinin ikinci səbəbi isə buradan doğur “Arif’in dehşetli faciasının ikinci sebebi ise buradan doğar.” (Cavidşünaslıq, 90)

Gag. sa:

Bir genç zabun beygir sə gelip-gelip hep geçərmiş korkusuz o pınarı “Bir genç zayıf beygir ise o pınarı hep korkusuzca geçermiş.” (Gagavuz Destanları, 102)

O adamlar-sa alayorlar sırtlarına birər koyun derisi, da karışayorlar koyunnar-içinä “O adamlar ise sırtlarına birer koyun derisi alıp koyunların içine karışıyorlar.” (Gagavuz Destanları, 140)

Padişah sä istäärmış vermää kızını zengin olana “Padişah ise kızını zengin bir oğlana vermek istermiş.” (Gagavuz Destanları, 157)

Bu yedi arşin boylu adam sa gelärmış da çalarmış türkü “Bu yedi arşin boylu adam ise türkü çağırarak gelirmiş.” (Gagavuz Destanları, 170)

Hastalıklar sa pek ulaşkan “Hastalıklar ise pek bulaşıcıydı.” (Kara 2011: 127)

İster... ister TT *ister... ister, Az. ister... ister, Gag. istersa... istersa da.*

Görevleri aynı olan sözcüklerden önce getirilerek onları bağlar. Bu öğelerden herhangi birinin onanmasında, yeğlenmesinde bir ayrıcalık, bir sakınca olmadığı anlatılmak istendiğinde bu bağlaç kullanılır: İster gel ister gelme; İster doktor ister avukat olsun, çok çalışması gerekecektir... gibi (Atabay vd. 2003: 137). *ister... ister* biçiminin arkasından *isterse* sözcüğü kullanılarak, önceki sözcüklerle aynı görevdeki başka başka öğeler de bağlanabilir (Atabay vd. 2003: 138). *ister... ister* bağlacı karşıt anlamlı sözcükleri veya emir kipinde çekimlenmiş yüklemelerinden birincisi olumlu, ikincisi olumsuz olan cümleleri de birbirine bağlar.

TT *ister... ister (de):*

Aslında ben bu yolculuklarda babamın kuşağından okumuş bütün Türkler gibi, ister vitrinlerde, ister sinemalarda, isterse müzelerde olsun Batı’da bütün hayatımızı derinden etkileyip anlamlandırarak bir fikir, bir eşya ya da bir resim bulma peşindeydim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 122)

İster aşırı iltifat, isterse sunturlu bir küfür işitsin, yüzlerindeki bu ifade asla bozulmaz; o anda sadece bellerindeki kasaturayı çekip çekmemeye karar verir, dahası kararlarını ne olursa olsun uygularlar, bunu dda üstelik mertlik sayıp eblehçe zorbalıklarını şişine kasıla sağda solda anlatırlardı. (Suskunlar, 191)

İster öyle, ister böyle olsun Nermin meselesinde hata kendisinindi. (Esir Şehrin İnsanları, 293)

Az. *ister... isterse (de):*

Bütün tarihçiler, istər qədim, istərsə yeni, Məlikşah dövründən danışarkən söhbət onun adı ilə bağlanırdı, misilsiz vəzir adlanırdı “Bütün tarihçiler, ister eski, ister

yeni, Melikşah devrinden konuşurken sohbet onun adı ile bağlanırdı, nadir vezir adı geçerdi.” (Siyasətnamə, 13)

Din dindir, istər bütperəstlik olsun, istər islam, hər ikisi onların mənafeyinə xidmət edir “Din dindir, ister putperestlik olsun ister İslam her ikisi onların menfaatine hizmet ediyor.” (Cavidşünaslıq, 210)

Gag. *istersa... istersa (da):*

İstersa kız olsun “İster kız olsun
istersa da dul olsun ister dul olsun
şefteleri bol olsun sefaları bol olsun.” (Oruç 1994: 400)

Kâh... kâh TT *kâh... kâh, Az. gah... gah (da)... gah (da)...*

Karşılaştırma edatıdır (Ergin 2006: 354). Kimi zaman sözcük veya sözcük gruplarını kimi zaman da cümleleri karşılaştırır. Farsçadan alınan bu bağlaç *kimi zaman, kimi kez* anlamlarıyla, sözcükleri, sözcük öbeklerini, eş görevli ögeleri bağlar. Bağ kurduğu sözcükler arasında *karşılaştırma, yeğleme* ilgisi vardır (Atabay vd. 2003: 152). “bazen, kimi zaman” anlamlarını taşıyan bu tekrarlı bağlaç da, bağladığı ögelerden sonra gelir ve onlar arasında zamanda nöbetleşme ilişkisi kurar. İkiden fazla da tekrarlanabilir. Ancak gittikçe seyrekleşen bir kullanılıştadır (Korkmaz 2009: 1120).

Azeri Türkçesinde bu bağlaç ikiden fazla tekrarlanarak kullanılır. Bazen sonuna *da* edatı getirilerek ifade güçlendirilir.

TT *kâh... kâh:*

Esir katarını, dört cesedi, onlara yardım eden Gence Millî Komitesi’ni düşünerek kâh uyuduğu kâh uyandığı bir yolculuğun sonunda Setterhan sabaha karşı Bakü’ye vardı. (Nar Ağacı, 252)

Kıvrak anlatıyordu âşık. Anlatırken kendinden geçiyor, kâh Kerem’e kâh Aslı’ya dönüşüyordu. (Nar Ağacı, 355)

Tam bir gün, hiç durmadan, uyku uyutmadan ve dinlendirmeden kâh ayakta kâh oturarak kâh falakaya asarak ve kâh mengene ile sıkıştırıp kazıklarda gerdirerek dövmüşler, etini burmuşlar, aç ve susuz bırakmışlardı. (Katre-i Matem, 57)

Bütün gece ateşler içinde kâh uyudu kâh uyandı; uyudukça kâbuslar görerek, uyandıkça Nakşigül'ün hayaliyle teselli bularak seherde ayağa kalktı. (Katre-i Matem, 202)

Az. gah... gah (da)... gah (da)...:

*Êller ezizi ölke ezizi beşer güli,
Sensen bu helge doğrusı isdekli sövgüli,
Gâhi güli bu ölkemizin gâhi bülbülü,
Çeh çeh vuranda odli dudagın bizim dili,
Teskin tapır ürekde olan âh ü zârımız,
Êy Şehriyârımız bizim êy iftihârımız.*

“Eller azizi, ülke azizi, beşer gülü,
Sensin bu halka doğrusu istekli, sevgili,
Bazen gülü bu ülkemizin bazen bülbülü,
Çeh çeh vurunca ateşli dudağın bizim dili,
Sükûn buluyor yürekte olan âh u zarımız,
Ey Şehriyarımız, bizim ey iftiharımız.” (Ergin 1971: 41)

1909-1915-ci illər arasında Cavid, daimi bir iş – müəllimlik yeri ala bilmədiyindən, gah Naxçıvanda, gah Tbilisidə, gah da Gəncədə olduğuna baxmayaraq tez-tez Bakıya gəlib gəldirdi “1909-1915’ci yıllar arasında Cavid, daimi bir iş-muallimlik yeri alamadığından gâh Nahçıvan’da, gâh Tiflis’de, gâh da Gence’de olduğuna baxmayaraq sık sık Bakü’ye gelip giderdi.” (Cavidşünaslıq, 114)

*İnsan bir gün dikən, bir gün çiçəkdir,
İnsan gah bir şeytan, gah bir mələkdir...*

“İnsan bir gün diken, bir gün çiçektir,
İnsan kâh bir şeytan, kâh bir melektir...” (Cavidşünaslıq, 175)

Kaldı ki TT kaldı ki.

“üstelik, ayrıca” anlamlarında kullanılan bir cümle başı edatıdır. Başında bulunduğu cümle ile önceki cümle arasında mukayese yolu ile bağlantı kurar (Hacıeminoğlu 2015: 165).

Hastanın hâli yamandı, yol bitmeyecek gibi uzuyordu kaldı ki görünürde hiçbir nakil vasıtası da yoktu. (Hacıeminoğlu 2015: 165)

Kâr Gag. kâr.

“gerçekten, hatta” anlamlarında kullanılan bir cümle başı edatıdır (Gaydarci vd. 1991: 144). Başında bulunduğu cümlenin anlamını önceki cümleye göre daha kuvvetlendirir.

Başçacılık ta, meyvalık ta, kâr birâz ikincilik tâ vardı kolay tutturmaa sulara yakın erlerdâ “Sulara yakın topraklarda bahçecilik de, meyvelik de, hatta biraz ekincilik de vardı.” (Kara 2011: 99)

Tâ şindi: Masus bura düüşleri için düzülü “Ak meydanda”, kâr onun han şatrasının önündä, olacâk bura düüşü “Şimdi, buraya mahsus dövüşler için kurulmuş ‘Ak meydanda’ hatta onun han çadırının önünde dövüş olacaktı.” (Kara 2011: 112)

Kısacası TT kısacası.

Bu bağlama edatı, daha önce söylenenleri bir cümle etrafında derleyip toplama ve özetleme amacıyla kullanılır (Delice 2012: 155).

Kıt değildi aklı, hâşâ! Hatta fazlaydı bile. Ama işte o fazlalık her türlü aşırılık gibi bir denge kaybına, mizan kaymasına yol açmıştı besbelli. Dilinin şirazesi yoktu kısacası. (Nar Ağacı, 124)

Üstelik kılıçlarından ayrı düşmüş balçaklar, hançerler, palalar, kuğu tüyünden yapılma yelekleri ve temrenleriyle hâdengî oklar, bezemeli yaylar, fitilli, çakmaklı tüfekler, zırh gömlekler, miğferler, kolçaklar, dizçekler, sadaklar, sargınlar kısacası onca savaş edevatı arasında ölü bir cephaneliğin trajik göstermeliğini de yaşıyordu. (Nar Ağacı, 150)

Kısacası bu adamın musikiye uygun olarak kımıldamayan yeri yok gibiydi. (Suskunlar, 21)

Ki TT ki, Az. ki, Gag. ki.

Farsça kökenli bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Yardımcı cümleyi asıl cümleye bağlamak göreviyle kullanılır. Bu bağlama görevini neden-sonuç, izah belirterek yapar. *ki*’den sonra gelen cümle, önce gelen cümlenin açıklaması ve

sonucu olur. Bazen sebep-sonuç ilişkisi o kadar güçlüdür ki, temel cümlelerin kullanılmadığı da görülür. *Ki* aynı zamanda ad ve ad soylu sözcükleri de kendinden sonraki cümleye bağlar. Bazı cümlelerde öznenin, *ki* bağlacıyla kuvvetlendirildiği görülür. Aynı şekilde soru cümlelerinde de *ki*'nin pekiştirme görevinde kullanıldığı görülür. *Ki* bağlama edatıyla ilgili olarak bk. Hacıeminoğlu 2015: 167; Atabay vd. 2003: 145; TS 2005: 1178b; Ergin 2006: 361.

ki edatı Azeri sahasında bir de *ya* edatının soru ifadesi ile kullanılır: *hasta değil ki?*, *geç ki kalmadık?*, *kar ki yağmadı?*, *kar yağmadı ki?* misallerinde olduğu gibi. *ki*'nin *ya* edatının kuvvetlendirme fonksiyonu ile kullanılışı da Azeri sahasında yaygındır: *kar yazın ki yağmaz*, misalinde olduğu gibi (Ergin 2006: 363). “ama, fakat” anlamında tezat bildiren iki cümleyi bağlar (Oruç 1994: 439).

Gagavuz Türkçesinde birlikte kullanıldığı cümleyi daha sonra gelen bir cümleye veya temel cümleye bağlar. Bazen de cümle içinde bir unsuru özellikle de özneyi pekiştirmek için kullanılır (Özkan 1996: 187).

Aslen soru zamiri olan *kim*, Eski Türkçedeki çoğu soru zamirleri gibi, Eski Uygurcada cümle başı edatı olarak cümleleri bağlama işlevinde de kullanılmıştır. *kim* soru zamiri Eski Türkçede, aynı zamanda belgisizlik zamiri ve bağlaç görevlerinde görülür. Uygur ve Karahanlı Türkçesinde soru işlevi yanında bağlaç işlevinde de kullanılan *kim*, Köktürk metinlerinde yalnızca soru zamiridir (Karahana 2014: 58).

TT *ki*:

Atlar ahenkle adım atarken arabacı öyle şeyler anlatıyordu ki Setterhan geveze bir arabacıya rastladığını zannederken yol yolak bilen ve anlatılacak hikâyeleri olan arif bir adamla karşılaştığını anladı. (Nar Ağacı, 253)

Kimse yoktu fakat hem bir öfke hem bir yağma geçmişti bu dükkânın üzerinden belli ki. (Nar Ağacı, 448)

Ertesi akşam en sonunda tiyatroya gideceğimi bilmek beni öylesine mutlu etmişti ki, o gün hiçbir şeye aldırmadım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 62)

Belli ki Hayri Bey suyun çıkacağı günün hayallerini çok kurmuştu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 57)

İçinde anlaşılmaz bir duygu vardı ki ona bir şey beklediğini söylüyordu. (Ruh Adam, 65)

Güya Kara Şahin'in kolunu usulen tutuyor gibi görünüyordu ama hakikatte etini öyle sıkıyordu ki Şahin bağarmamak için dişlerini kenetlemek zorunda kaldı. (Katre-i Matem, 218)

Gittikçe daha iyi anlaşılıyordu ki Anadolu'da yapılan iş yalnız vatani düşmandan kurtarmak boğuşması değildi. (Esir Şehrin İnsanları, 187)

Çehresi o kadar vakur ve sakindi ki maarif müdürü böyle zamanlarda söylenmesi muttat olan beylik ve teselli sözlerine cesaret edemiyor, bekliyordu. (Acımak, 31)

Az. ki:

*Menim dersim elifdedi, beydedi,
Bir güzel sevmişem, cana faydadı,
Deseler, Gurbanî, bu ne sevdadı,
De ki bir perinin yadigârıdı.*

*“Benim dersim elifdeydi, beydeydi,
Bir güzel sevmişim, cana faydaydı,
Deseler, Gurbanî bu ne sevdadı,
De ki bir perinin yadigârıydı.” (Sakaoğlu vd. 1985)*

*Hêyder Baba, Nene Gızın gözleri,
Rehşendenin şirin şirin sözleri
Türki dëdim oħusunlar özleri,
Bilsinner ki adam gëder, ad galar,
Yaħşı pisden ağızda bir dad galar.*

*“Haydar Baba, Nene Kız'ın gözleri,
Rahşende'nin tatlı tatlı sözleri,
Türkçe dedim okusunlar kendileri,
Bilsinler ki adam gider, ad kalır,
Güzelden pisten ağızda bir tat kalır.” (Ergin 1971: 8)*

*Fars kızları azdırmışdı emelin,
Ki Farsçëydi bütün şë'rin gezelin,*

*Hêyder Baba yurdunda bir gözelin,
Êşgine bir gelem goymazdın bêle,
Farsice yazmağdan doymazdın bêle.*
“Fars kızları şaşırmişti yolunu,
Ki Farsçaydı bütün şiirin, gazelin,
Haydar Baba yurdunda bir güzelin,
Aşkına bir kalem yürütmezdin hiç,
Farsça yazmaktan doymazdın hiç.” (Ergin 1971: 31)

*İndi beşer ac gurd tekin uduhup,
Çömbelenti göz gıncırdup duruğup,
Bağıllar ki görsünner kim sınıhup,
Tökülsünler onun leşin yırtsunlar,
Here bir diş ensesinden gırtsunlar.*
“Şimdi beşer aç kurt gibi kana susamış,
Çömelerek göz parlatıp duralamış,
Bakıyorlar ki görsünler kim yıkılmış,
Dökülsünler onun leşini yırtsunlar,
Herkes bir diş ensesinden koparsın.” (Ergin 1971: 67)

*İndi mənim bir çarəm qalib ki, sarayın yaxınlığında özümə bir yer tapam, öyrənəm
nə vaxt gəzməyə gedəcək* “Şimdi benim bir çarem kalmış ki, sarayın yakınında
kendime bir yer bulayım, öğreneyim ne zaman gezmeye gidecek.” (Siyasətnamə, 45)

Gag. ki:

*Çok mutluyum, ki duudum Gagauziyada da tanıştım bu sesli, sıralı, paasız gagauz
dilinnän.*“Çok mutluyum, çünkü Gagavuzya’da doğdum ve bu sesli, tatlı, paha
biçilemez Gagavuz diliyle tanıştım.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

*Tepegöz yataandan okadar keskin baarmış, ki laamın duvarları sarsmış, koyunnar
ürkmüşler, laamın aazında güme toplanmışlar* “Tepegöz yatağında o kadar yüksek
bir sesle bağırılmış ki mağaranın duvarları sarsılmış, koyunlar ürkmüşler, mağaranın
ağzında küme halinde toplanmışlar.” (Gagavuz Destanları, 139)

*Büyükten soora bir kaç sene bir gün alıyor Gımırtayı pineyor ona alıyor okunu
babasına deyir ki “Ava çıkacam”* “Yetişkin olduktan birkaç yıl sonra, bir gün

Gımırtay'a biniyor, oklarını hazırlıyor ve babasına diyor ki 'ava çıkacağım'.”
(Gagavuz Destanları, 161)

Yurtası, Kuruogun erleştiriliydi erdä, tekerleklerden indirmişti onu, ki duracak erindä şansora “Kuruog'un çadırı yere yerleştirilmişti. Artk yerinde duracağından onu arabadan duracağı yere indirmişti.” (Kara 2011: 84)

Örtü tepeleri açık, ki serin gelsin deyni “Çünkü serin hava gelsin diye çadırların tepeleri açıktır.” (Kara 2011: 91)

Ölsün adam, onun karısını, ya karılarını, lüzüm alsın-evlensin kardaşları, ki olsun dul kariya koruntu “Erkek öldüğünde onun karısını ya da karılarını, kardeşlerinin alıp evlenmesi lazım ki dul kadına siper olsun.” (Kara 2011: 93)

Ki olsunnar insan, ki olsunnar faydalı “İnsan olsunlar, faydalı olsunlar diye.” (Kara 2011: 144)

Kim bilir TT *kim bilir.*

“acaba, ne kadar” anlamlarında bazen şüphe ve tereddüt, bazen da kuvvetlendirme ve mübalağa ifade eden bir cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 174).

Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;

Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.(M. A. Ersoy, İstiklal Marşı)

Kimi... kimi TT *kimi... kimi.*

Üçüncü şahıs iyelik eki ile genişletilmiş *kim?* soru zamirinden kalıplaşarak oluşmuş bulunan *kimi... kimi* bağlacı, aslında yerine göre hem belirsiz zamir hem de bir zaman zarfı olduğu halde her iki kullanılışı ile de aynı zamanda nöbetleşme işlevi yüklenmiş bir bağlaç durumundadır (Korkmaz 2009: 1121).

Kimi ondan evvel gidiyorum şehirlere kimi onun gittiği şehirlerden geçiyorum ama aynı yol üzerinde olduğumuz kesin. (Nar Ağacı, 321)

Lakin TT *lakin, Az. lakin.*

Arapçadan alınan bu bağlaç, *fakat, ama* bağlaçlarının yerine kullanılır (Atabay vd. 2003: 148). Anlam bakımından birbirine zıt iki cümleyi bağlama göreviyle kullanılır.

TT lakin:

Tekli fotoğrafta Sofya zamanının kıyafeti içinde, lakin ikinci fotoğrafta bir saray balosundan çıkmışa benziyor; bir mana veremedim. (Nar Ağacı, 190)

Dayanacağı, Osmanlı'dan başka dağ yoktu lakin o da nicedir devriliyordu. (Nar Ağacı, 259)

Lakin bu kadarını düşünse bile uzun zamandır ne yaptığını bilmediği gibi şimdi de ne yapacağını bilmiyordu. (Nar Ağacı, 272)

Lakin Kara Şahin konağa yerleştirildiği vakit başka bir gerçekle karşılaştı. (Katre-i Matem, 241)

Vezir hazretlerine saygı ve hürmet besliyordu. Lakin adam yalancının biriydi. (Katre-i Matem, 328)

Bu kırk yıl içinde devirler değişmiş, inkılâplar olmuş lakin gazeteciliğin tahtı olduğu yerde kalmıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 167)

AZ. lakin:

Böyük ğardaş işini ğurtarıb ğétmek isteyir. Lakin üreyi yanıp ğeri ğayıdır “Böyük kardeş işini bitirip gitmek istiyor. Lakin yüreği yanıp geri dönüyor.” (AHYÖ, 192/5)

O, şirin yatmışdı, lakin mence bunun başğa uşağlardan héç bir şeyi yahşı déyildi, eğer ferg vardsa, o da şeraitden asılı idi: Oryol vilayetinde bitmeyen bir kol altında işildayan hezel yığını üzerinde uzanmışdı “ O, güzel uyumuştı, lakin bence bunun hiçbir şeyi başka çocuklardan farklı değildi, eğer fark varsa o da şartlara, durumlara bağlıydı: Oryol ilinde bir çalı altında bitmek bilmeyen yaprak yığını üzerinde uyumuştı.” (Simpson 1957: 84)

Turan xanım Cavidin keçdiyi çətin, məşəqqətli, lakin çox şərəfli ömür yolu ziyalı mühitimiz üçün, yeni nəsillər üçün, xüsusən Azərbaycan qadınlığı üçün nümunədir “Turan Hanım Cavid’in geçtiği çetin, meşakkatli, lakin çok şerefli hayatı aydın çevremiz için, yeni nesiller için, özellikle Azerbaycan kadınlığı için örnektir.” (Cavidşünaslıq, 15)

Maalesef TT *maalesef.*

“yazık ki” anlamında kullanılan Arapça bir sözcüktür. Üzülme ve pişmanlık ifade eder (Hacıeminoğlu 2015: 301). Bu sözcük Türkçe Sözlük’te zarf olarak gösterilmiştir (2005: 1319a). Ancak cümlede herhangi bir unsuru nitelermeyip ara söz fonksiyonunda kullanıldığı için edat olarak kabul edebiliriz.

Bugünkü nesil, liseden zengin bir lügatla gelmediği için bunları, maalesef okuyamıyor, okusa bile derinliğine nüfuz edemiyor. (Oruç 1994: 453)

Mamafih TT *mamafih*.

Türkçe Sözlük’te “bununla birlikte, durum böyleyken” anlamlarında kullanılan bir zarf olarak gösterilmiştir (2005: 1337b). Başına geldiği cümleyi, kendinden önceki cümleye ekleme ve zıtlık yoluyla bağlar.

Mamafih böyle bir durumda Kara Şahin de bütün umutlarını yitirecekti. (Katre-i Matem, 302)

Madem TT *madem*, Az. *madam*, Gag. *madem / maden*.

“değil mi ki, -diği için, -diğine göre” anlamlarında sebep göstermek için kullanılan, başına getirildiği cümleyi daha sonraki cümleye bağlayan Arapça bir bağlama edatıdır. Madem için bk. TS 2005: 1322a.

TT *madem*:

Madem adam öyle demişti; Nakşigül’ün diri diri kesilişi üzerine her şeyi gözden geçirmeliydi. (Katre-i Matem, 58)

Az. madam: *madam* için bk. Akdoğan 1999: 561. Bu sözcükle ilgili örnek tespit edilememiştir.

Gag. madem / maden:

Babası deyör ki: “Madem gidecen portanın arkasında bir demir gülle var git bak kaldıra bilirsän izin verecem git” “Babası ‘Madem gitmek istiyorsun, kapının arkasında bulunan demir gülleyi kaldırmayı dene. Kaldırabilirsen gitmene izin vereceğim’ diyor.” (Gagavuz Destanları, 162)

Maden sen benim kızımı gelin yaptın, üç sene olmuş, niçin saklarmışsın? “Madem sen benim kızımı gelin ettin, üç sene olmuş, niçin benden sakladın?” (Oruç 1994: 456)

Mademki TT *mademki*, Az. *madam ki*.

Arapça *madem* bağlacıyla, Farsça *ki* bağlacının birleşmesiyle oluşmuş “öyleyse, o halde” anlamlarında kullanılan bir bağlaçtır.

TT *mademki*:

Ve mademki sülale, o sülalenin her bir ferdinde yazılıydı ve mademki her bir fert bütün sülalenin bütün yazısız kanunlarıyla yasalıydı, bu kararı aklamak da Setterhan'ın vazifesiydi. (Nar Ağacı, 347)

Ve bir karar verdi: Mademki onu koruyamamıştı, kendisi de ölse yeriydi. (Katre-i Matem, 55)

Az. *madam ki*:

Madam ki béledir, héç kes benim işime ğarışmasın “Mademki böyle, hiç kimse benim işime karışmasın.” (Oruç 1994: 458)

Meğer TT *meğer*, Az. *meğer*, Gag. *makar*.

Farsça kökenli bir sözcüktür. “demek ki, öyleyse, -den başka” anlamlarında kullanılan bağlama ve cümle başı edatıdır. Başına geldiği cümleyi, kendinden önceki cümleye açıklama ve sonuçlandırma yoluyla bağlar. Anlatıma olasılık katan bir bağlaçtır. *Meğer* bağlama edatıyla ilgili olarak bk. TS 2005: 1362a; Hacıeminoğlu 2015: 178; Ergin 2006: 356; Atabay vd. 2003: 152.

TT *meğer*:

O sırada kurşun rengi kocaman bir erkek kedi geliyor, oysa ölüymüş meğer. (Nar Ağacı, 410)

...Meğer her şeyi Köprülüler sülalesinden Fazıl Mustafa Paşa'nın büyük oğlu, o zaman saray muhafız ağası olan sizin sabık vezirlerinizden Numan Paşa planlamış. (Katre-i Matem, 42)

Meğer İbrahim Paşa her üç ayda, dilenciler için böyle bir gemi çıkartır, birkaç sopadan sonra bir daha dönmek üzere Mudanya veya Tekirdağı'nda sahile döktürür, onlar da gelebildikleri en yakın yoldan tekrar şehre gelirlermiş. (Katre-i Matem, 123)

Pit-Jan Efendi meğer gençliğinde onun yanında nakkaşlık eğitimi almışmış. (Katre-i Matem, 209)

Bu toprakla, bu toprağın üzerindeki insanlarla meğer hiçbir ilgisi yokmuş. (Esir Şehrin İnsanları, 406)

Az. meger:

Sultana deyin, mægər bilmir ki, ölkədə mən onun şərikiyəm “Sultana söyleyin, demek ki bilmiyor, ülkede ben onun ortağyım.”(Siyasətnamə, 17)

Meger sen géde bilersen? “Ama sen gidebilir misin?” (Simpson 1957: 84).

Gurbanî der meger ahır zamandı,

Sevgi sevgisinden ayrı yamandı,

Bağrım delik delik sinem peykândı,

Menim üzüm gülmez vetenden ayrı.

“Gurbanî der meğer ahir zamandı,

Sevgi sevgisinden ayrı yamandı,

Bağrım delik delik sinem oktu,

Benim yüzüm gülmez vatandan ayrı.”(Sakaoğlu vd. 1985)

Yumurtanı göyçək gülli boyardıh,

Çakğışdırup sınıanların soyardıh,

Oynamağdan birce meğer doyardıh,

Eli mene yaşıl aşıh vêrerdı,

İrza mene novruz güli dererdı.

“Yumurtayı güzel güllü boyardık,

Çakıştırıp kırılanları boyardık,

Oynamaktan bir defa acaba doyar mıydık?

Ali bana yeşil aşık verirdi,

Rıza bana nevrüz gülü dererdı.” (Ergin 1971: 7)

Gag. makar:

Kasımdan başka kendi dilimizdə ay adları gagauz halkın aklında kalmamışlar, makar ki bizim saygılı eski hem eni redaktörümüz bir çala toparlamıştı çiçek ayı, ceviz ayı, armut ayı, erik ayı... “Kasımdan başka kendi dilimizdeki ay adları Gagavuz

halkının aklında kalmamış, oysa bizim değerli eski ve yeni editörümüz bir ara toparlamıştı: çiçek ayı, ceviz ayı, armut ayı, erik ayı...” (Anasözü gaz. 2018)

Da tä şindi, makar ani Horezmi bulunár Arab Halifeliin üstünnüü altında, o hep duşmannık güder Oguz komşularna “Meğer Harezmi halen Arap halifeliğinin egemenliğı altında bulunduğundan o, hep Oğuz komşularına düşmanlık besler.” (Kara 2011: 111)

Meğerki TT *meğerki*, Gag. *makar ki*.

meğerki bağlacı, yüklemeleri, 3. kişi buyruk kipi ya da istek kipindeki tümceleri bir önceki tümceye bağlar. İkinci tümcedeki yargının gerçekleşmemesi, birinci yargıyı engeller durumdadır. Bu görevi Farsçadaki kullanımına koşuttur: Ona söylerim. *Meğerki* buraya gelsin; O, bu işi başarır; *meğerki* çalışsın... gibi (Atabay vd. 2003: 152). “öyle ki, hatta; ancak, sadece, yalnız; sanki” anlamlarına gelecek şekilde kullanılışı görülmektedir (Oruç 1994: 467).

TT *meğerki*: Taradığımız metinlerde bu sözcükle ilgili örnek tespit edilememiştir.

Gag. *makar ki*: Farsça *meğer*, Osmanlı Türkçesi yoluyla Bulgarca ve Gagavuz Türkçesi’ne aynı şekilde *makar* olarak veya Osmanlı Türkçesi’nden Bulgarca’ya, Bulgarca’dan Gagavuz Türkçesine geçmiş olabilir (Özkan 1996: 187).

Olmasın kahırın bu iş için, -demiş dev adamı, bakarım, makar ki gözlerim prost görer. Zar-zor güderim hayvannarı “Bu işi dert etme demiş dev adam. Gözlerim iyi görmemesine rağmen ben bakarım. Zar zor da olsa hayvanları güderim.” (Gagavuz Destanları, 143)

Meğerse TT *meğerse*.

“oysa, oysaki; sanki” anlamlarında kullanılan bir bağlaçtır (Oruç 1994: 468).

Ahlaklı görünen insanların, hele hele bir Mevlevî şeyhinin, aslında herkes gibi ahlaksızın teki olduğuna inanan ve şaraptan çok, bu inançla sarhoş olmaktan zevk alan bu cins kişiler, İbrahim Dede’nin meğerse en fazla bir meyhane çalgıcısı seviyesinde olduğunu düşünmeye başlamışlardı. (Suskunlar, 209)

Mehz Az. *mehz*.

“sadece, yalnız, öyle” anlamlarında kullanılır. Aslında isimdir. Azeri Türkçesinde edat olarak yazı dilinde kullanılmaktadır. Başına geldiği söz grubuna veya cümleye dikkati çekmek için kullanılır (Oruç 1994: 469).

Sədi girazi kimi bir Ǧairin məhz Bağdad nizamiyyəsi divarları arasında yetişdiyini qeyd etmək kifayətdir “Sadi Şirazi gibi bir şairin yalnız Bağdat nizamiyesi duvarları arasında yetiştiğini kaydetmek yeterlidir.” (Siyasətnamə, 3)

Onun Arifə yaxud Vasifə yaxınlığının da mərkəzində məhz bu hiss dayanmışdır “Onun Arif’e yahut Vasif’e yakınlığının da merkezinde yalnız bu his yatmaktadır.” (Cavidşünaslıq, 158)

Mesela TT *mesela*, Az. *meselen*.

“söz gelişi, örneğin” anlamlarında kullanılan, açıklama bildiren bir cümle başı edatıdır (TS 2005: 1377a; Hacıeminoğlu 2015: 182).

TT *mesela*:

Bakın mesela, sizin sağ elinizin yerine benim sol elim, benim sol elimin yerine sizin sağ eliniz. (Nar Ağacı, 175)

Şu genç çırak olmasa deminki hamal dükkânı kaldırıp götürse mesela, bunun ruhu duymazdı. (Nar Ağacı, 254)

Gün boyunca çalışırken, mesela doldurulmuş ağır kovayı kendimize doğru çıkırla ağır ağır çekerken, ya da öğle molasında gölgede uzanıp uyuklarken, hayallerimde Kırmızı Saçlı Kadın’ı gördüğümü, onu düşündüğümü fark ederdim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 32)

Mesela güneş öğlak burcundaydı Buselik, koçtaysa Rast, balıktaysa Uşşak makamları revaçta olurdu. (Suskunlar, 28)

Acaba bir gün gelip sadece düşündüğünden mesela evladını sevdiğinden dolayı da insanları mahpusa atacaklar mı? (Esir Şehrin İnsanları, 344)

Az. *meselen*:

Meselen, uşağların her destesinde on uşag olarsa, onu da aşağı eyilir “Mesela, çocukların her takımında on çocuk olursa onu da aşağı eğilir.” (AHYÖ, 200/25)

mI / mU TT *mI / mU*.

Aslında bir soru eki olan ve kalıplaşma yoluyla oluşan *mI / mU* bağlacı, arka arkaya tekrarlanan bir kelimeyi anlamca pekiştiren bir işlev yüklenmiştir (Korkmaz 2009: 1117).

Setterhan hiç mi hiç olmasaydı. (Nar Ağacı, 362)

İnsan hasta oldu mu kendi etinin bilincine çok daha varıyordu (Aylak Adam, 30)

Muhakkak TT *muhakkak*.

Arapça kökenli bir sözcüktür (TS 2005: 1414b). Başında bulunduğu cümleye kesinlik ifadesi katarak pekiştirir. Kuvvetlendirme edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 249).

Muhakkak yatsıdan sonra kahvelerden evlerine son dönenlerin ayak sesleri işitilir. (Hacıeminoğlu 2015: 249)

Nasıl TT *nasıl*.

Hâl ve tarz mefhumu arayan soru edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 276). Aslında soru sıfatı ve soru zarfıdır (TS 2005: 1457b); ancak bazen başına geldiği cümleyi, bir sonraki cümleye bağlar. Cümle başı edatı olarak benzerlik ifade eder (Ergin 2006: 356).

Nasıl tahammül eder hür olan esâretine. (Hacıeminoğlu 2015: 276)

Nasıl ki TT *nasıl ki, Az. nece ki*.

Bu bağlama edatı, örneğe dayalı bir düşünce üretmek ya da kendinden sonra gelen cümleyi birincinin örnekleyicisi konumuna getirmek amacıyla kullanılır (Delice 2012: 157).

TT *nasıl ki*:

Acele etmez ağırdan alır, nasıl ki bu akşam da ağırdan alıyor. (Delice 2012: 157)

Nasıl ki bağı yanar gün kızarınca sahranın

Benimde ruhumu yaktıkça hicrânın. (Hacıeminoğlu 2015: 182)

Az. nece ki:

Necə ki, xoştale Sultan Alp Arslanın dövründə mənim də başıma belə bir hadisə gəlmişdi “Nasıl ki, şansım Sultan Alp Arslan’ın devrinde benim de başıma böyle bir olay gəlmişdi.” (Siyasətnamə, 82)

Nasıl olmuşsa TT *nasıl olmuşsa.*

Aslında birleşik çekim olmasına rağmen cümledeki durumu itibariyle kuvvetlendirme fonksiyonundadır. Bir bakıma, olması imkânsız bir duruma gösterilen hayreti ifade eder (Oruç 1994: 475).

Hazar Türkleri, nasıl olmuşsa, bir Yahudi dini olan Musevîliği kabul ediyor. (Oruç 1994: 475)

Nasıl TT *nasıl.*

“herhangi bir sebeple, bilinmeyen bir sebeple” anlamlarında kullanılan aslında bir zarftır (TS 2005: 1458a). Türkiye Türkçesinde cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 183).

Bir vitrinin önünde birdenbire durdu; küçük ve kırık bir mankene nasıl buraya kadar düşmüş bir gelin arabası giydirmişlerdi. (Oruç 1994: 476)

Neçinki Gag. *neçinki.*

Başında bulunduğu cümleyi açıklama cümlesi haline getirir. Türkiye Türkçesindeki *çünkü* cümle başı bağlacı gibi kullanılır. Soru kelimesi *neçin*’in *ki* bağlacıyla birlikte kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır (Özkan 1996: 187).

Gerçektən dalgalandım, okuyarak sıraları, açan Valentinanın anası evə döner, neçinki bən sansın kendim orada bulunardım hem bitkiyadan beni bu brakmazdı ilgisiz “Valentina’nın anasının eve döndüğü satırları okuduğumda gerçekten dalgalandım; çünkü ben sanki kendim orada bulunuyordum ve sonuna değin bu beni ilgisiz bırakmazdı.” (Anasözü gaz. 2016)

Ne de olsa TT *ne de olsa.*

“ne denli eksiği, kusuru olursa olsun, böyle olmakla birlikte” anlamlarında kullanılan sözcük grubudur (TS 2005: 1461b “ne” mad.). Açıklama ve zıtlık bildiren cümle başı bağlama edatıdır.

Ne... ne TT *ne... ne, Az. ne... ne, Gag. ne... ne.*

Görevdeş veya zıt anlamlı kelimelerin başına gelerek bunları arka arkaya sıralayan *ne... ne* bağlacı, aynı zamanda, sıraladığı öğelerden “hiçbiri” anlamını veren bir “red” bir “olumsuzluk” bildirme işlevi de yüklenmiştir. Yapısı bakımından zamir kökenlidir. Bu bağlaç ikiden fazla tekrarlı olarak da kullanılır. *de* bağlacı ile de pekiştirilebilir (Korkmaz 2009: 1111).

TT *ne... ne*:

Böhür derisinden yapılmış kılıç kesmez ok delmez zırhlar, giyen ne ateşte yanar ne suda boğulur tılsımlı gömlekler, kanatlı ve perçemli mızraklar, kaplan yüzlü gürzler, gergedan derisinden kalkanlar hep oradaydı. (Nar Ağacı, 150)

Bunu ne Büyükhanım ne Zehra ne de Hacıbey görebilirler şimdi. (Nar Ağacı, 211)

Avrupalı erkekler, kibar hanımlar rıhtım boyunca yürüyorlardı, petrolün kara dumanı onların ne beyaz dantellerine ne de ipek gömleklerine bulaşmıştı. (Nar Ağacı, 257)

Ama garip; ne Sofya Setterhan’ın kendisine neden evlenme teklif ettiğini ve o gece o odadan neden çıkıp gittiğini anlayabilmişti; ne de Setterhan Sofya’nın kendisini “ne tür” bir aşkla sevdiğini. (Nar Ağacı, 450)

Aslında bu özel ziyaretlerde ne İslam resmini, ne Şehnâme’nin hikâyelerini ne de Doğu ve Batı gibi iddialı konuları derinden hissedebildik. (Kırmızı Saçlı Kadın, 122)

Duvarlarda ne bir yazı ne de bir tasvir asılıydı. (Suskunlar, 211)

Eflatun gülümsemiyor ama yüzündeki nur hâlâ parlıyordu. Bunun yanında, tıpkı eskisi gibi ne konuşuyor ne dinliyor ne de işitiyordu. (Suskunlar, 239)

Artık dünyada ne sihirbaz vardı ne de sihirli değneği kestikleri ağaç. (Aylak Adam, 133)

Yusuf bimarhaneye ilk getirildiğinde içine kapanmış, tam üç gün ne bir söz söylemiş ne söylenene tepki vermişti. (Katre-i Matem, 15)

Aç ve susuzdu ama ne kimse ona bir yudum su getiriyor ne de su istemek onun aklına geliyordu. (Katre-i Matem, 23)

Şehnaz hakkında konuşmama orucu tutacağına, adını dile düşürmemeye söz vermişti ama küfür tacirinin helvacı dükkânından sonra ortada ne sır kalmıştı, ne ayıp. (Katre-i Matem, 268)

Nakşigül'ün ne mezarını, ne cesedini bulabilmişti. (Katre-i Matem, 232)

Oysa İbrahim ne şüphelenmiş, ne de yasaktan korkmuştu. (Esir Şehrin İnsanları, 336)

Ne hayvanları doğru dürüst yemleyebiliyor, ne tandırda ekmek pişirebiliyor, ne de dikiş dikebiliyordu. (Sevgili Arsız Ölüm, 13)

Zekiye ne gelin olmaya alışabildi, ne ayrılığa. (Sevgili Arsız Ölüm, 53)

Az. ne... ne:

Gün hanımın ne gecesı gece idi, ne gündüzü gündüz “Gün Hanımı'n ne gecesı geceydi, ne gündüzü gündüz.” (AHYÖ, 229/5)

Belə hallarda nə anam yerindən qalxar, nə də biz söhbətlərinə mane olardıq “Böyle durumlarda ne annem yerinden kalkar, ne de biz sohbetlerine engel olurduk.” (Cavidşünaslıq, 135)

Bunun üçün də Cavidin türkcəsinə nə tamamilə İstanbul türkcəsi, nə də tamamilə Azərbaycan ədəbi türkcəsi demək qabildir “Bunun için de Cavid'in Türkçesine ne tamamıyla İstanbul Türkçesi ne de tamamıyla Azerbaycan edebî Türkçesi demek mümkündür.” (Cavidşünaslıq, 239)

Gag. ne... ne:

Onu saplayamazmış, ne kılıç ne də yay oku “Ona ne kılıç ne de ok batarmış.” (Gagavuz Destanları, 146)

Ne var ki TT ne var ki.

“fakat, ancak” anlamlarında kullanılan bir bağlama edatıdır. Cümle bağlayıcı niteliğinde olup açıklama bildirir (Hacıeminoğlu 2015: 183; Korkmaz 2009: 124).

Ne var ki, akşam ezanından sonra aşayişi koruma görevi, bir yeniçeri subayı olan asesbaşınıdı. (Suskunlar, 238)

Ne var ki Kubbealti'na vardığında evdeki hesabın çarşıya uymayacağını gördü. (Katre-i Matem, 411)

İki ay evvel kimsesiz olarak ölen yeniçerilerin aylıklarının hazineye kalması için bir sayım yaptırmış, yedi milyon kuruşluk bir tasarruf sağlamıştı. Ne var ki yeniçeri ağaları bundan memnun olmamışlar, kurdukları menfaat çarklarının dönüşünün engellendiğini düşünmüşlerdi. (Katre-i Matem, 20)

Ne yazık ki TT *ne yazık ki, Az. neinki.*

Cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 184). Başına geldiği cümleyi, kendinden önceki cümleye bağlar. Kendinden önceki cümlenin zıddını ifade eder. Üzüntü bildirir. Azerbaycan Türkçesinde *neinki* “ne yazık ki” anlamında kullanılan bir bağlama edatıdır (Oruç 1994: 495).

TT *ne yazık ki:*

Bu iki kurumun vazifesi Türk kültürünün tarihî kaynaklarını araştırmak ve ortaya koymaktı, ne yazık ki, bu iki kuruma mensup olanlardan çoğu Atatürk’ün maksadını iyi anlamadılar. (Oruç 1994: 492)

Ama ne yazık ki babama bir de iftira edilmiş, kendi arkadaşları onu üzmüşlerdi. (Kırmızı Saçlı Kadın, 136)

Az. neinki:

Nizamülmülk dini mübahisə və münaqişələrdə nəinki mane olmur, bəzən özü də iştirak edirdi “Nizamülmülk, dini söz dalaşı ve tartışmalara ne yazık ki engel olmuyor, bazen kendi de katılıyordu.” (Siyasətnamə, 11)

Nihayet TT *nihayet, Az. nehayet.*

Aslında Arapça kökenli bir isimdir (TS 2005: 1473b). Netice ifade eden cümlelerin başında bağlama edatı olarak kullanılır.

TT *nihayet:*

Nihayet Isfahan’a akşam inerken giriyoruz. (Nar Ağacı, 215)

Nihayet, hayvanın başından aşağı bir kova su boca etmeyi akıl edebildiler (Suskunlar, 30)

Nihayet kâtip efendi onun sempatik tavırlarına bakarak lakabını değiştirmiş, hastalığının kayıtlarını tuttuğu tedavi defterinde kullandığı şifreleme metoduyla ona Yeye demişti. (Katre-i Matem, 15)

Nihayet yavaş yavaş yüreğini rahatlandıran karşılığı buldu. (Esir Şehrin İnsanları, 293)

Az. nehayet:

Nehayet, pişik siçanı tutur “Nihayet, kedi fareyi tutuyor.” (AHYÖ, 201/5)

Nəhayət, maraqlıdır ki, əsərin qadın qəhrəmanı da ərə getməməyi qərara almışdır “Nihayet, meraklıdır ki, eserin kadın kahramanı da evlenmemeye karar vermiştir.” (Cavidşünaslıq, 27)

Nəhayət, Cavid evlənməyə bir şərtlə razı olur “Nihayet, Cavid evlenmeye bir şartla razı olur.” (Cavidşünaslıq, 95)

Nitekim TT nitekim.

Netice ve izah ifade eden cümle başı bağlama edatlarındandır (Ergin 2006: 356). Bu bağlama edatı, bağlanan cümleler arasında neden- sonuç ilişkisi kurmayı amaçlar (Delice 2012: 157).

Nitekim ikindi sularında ilk meşşata ile yüz yüze geldiğinde buradan bir an evvel çıkıp gidebilmek için her şeyi söylemeye hazır olduklarını anladı. (Katre-i Matem, 52)

O cümleden Az. o cümleden.

“bilhassa, özellikle” Azeri Türkçesi metinlerinde geçen bağlama edatıdır. Başında bulunduğu unsuru önceki unsura açıklama ve pekiştirme yoluyla bağlar (Oruç 1994: 504).

Belə sənətkarlarda, o cümlədən Caviddə, estetizm dinin qanunlarını pozmaq dərəcəsinə belə gəlir “Böyle sanatkârlarda, bilhassa Cavid’de, estetizm dinin kanunlarını bozmak derecesine böyle gelir.” (Cavidşünaslıq, 55)

Odur ki Az. odur ki.

“öyle ki, gel gör ki” Azeri Türkçesinde görülen cümle başı edatıdır. Dikkati kendinden önceki cümleye çekerek kuvvetlendirme fonksiyonunu ifa eder (Oruç 1994: 504).

Odur ki, deyiblər: “Dövlət küfr ilə dağılmaz, zülm dağılar” “Gel gör ki, demişler: “Devlet küfür ile dağılmaz, zulüm ile dağılır.” (Siyasətnamə, 29)

O, adamları polise göndermeyi séverdi: Odur ki, indi yegin gerib gurdlarının onu çoğdan yediklerini ve ancağ sür-sümüyü ğaldığını düşünmek adama hoş gelir “O, insanları polise teslim etmeyi severdi. Öyle ki, şimdi kesin garip kurtların onu çoktan yediklerini ve sadece kemiklerinin kaldığını düşünmek adama hoş geliyordu.” (Simpson 1957: 79)

Odur ki, Arif kömək üçün Allaha müraciət edir “Öyle ki, Arif yardım için Allah’a müracaat eder.” (Cavidşünaslıq, 35)

Onuştan Gag. *onuştan*.

Başında kullanıldığı cümleyi bir sonuç ve açıklama cümlesi haline getirir. Cümleler arasında sebep-sonuç ilgisi kurar. Bu bağlacın ortaya çıkışı, *o* zamiri + kaynaştırma için kullanılan zamir *n*'si + *uş* < *uç* Tarihî Türkiye Tükçesinde sebep vesile anlamında kullanılmıştır + *tan* uzaklaştırma hâli eki şeklinde olmalıdır (Özkan 1996: 187-188).

Dilsiz işlər olmaz, baalantılar baalanmaz, onuştan, sevgili dostlarım, halkım, benim nasaatım: atılmayın dilindän! “Dilsiz; işler yürümez, ilişkiler kurulmaz onun için sevgili dostlarım, halkım benim nasihatim: Dilinizi reddetmeyin!” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

O halde TT *o halde*.

Aslında “demek oluyor ki, öyleyse” anlamlarında kullanılan Arapça bir zarftır (TS 2005: 1492a). Cümle başında bağlama edatı olarak da kullanılır.

Hah... şimdi anı yaşamayı, onunla kalmayı öğrendin demek. O halde benim yapamadığımı Nuran yaptı. (Oruç 1994: 506)

Olmaya Az. *olmaya*.

“belki, bir ihtimal, asla” anlamlarındadır. İhtimal bildiren bir cümle başı edatıdır (Oruç 1994: 508).

Vay, o atlı Bəhram şah imiş, mən ona lazımı hörməti edə bilməmiş, onunla çox sərt danışmışam. Olmaya məndən incimişdir?! “Vay, o atlı Behram şahmış, ben ona gereken hürmeti gösteremedim, onunla çok sert konuştum. Belki bana kırılmıştır?!” (Siyasətnamə, 42)

Olmaya, bu mesele müselmanların istediği kimi héç vaht hell édilmeyecekdir “Belki bu mesele müslümanların istediği gibi hiçbir zaman halledilmeyecektir.” (Oruç 1994: 508)

Olmazsa TT *olmazsa*.

“değilse, yoksa, hiç olmazsa, bari” anlamlarında kullanılan bir çekimli fiil olmasına rağmen, bağlama edatı olarak iki unsuru veya cümleyi bağlar ve aralarındaki tercihe rıza gösterildiğini ifade eder (Oruç 1994: 508).

...Sizin cennete beni alırlarsa orada ziyaretine gelirim; olmazsa sen beni ziyarete gel... (Katre-i Matem, 463)

Olsa olsa TT *olsa olsa*.

“belki, ancak” anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanılır ve ihtimal bildirir (Oruç 1994: 509)

Bence bu yeni masalı yaratacak olan bizim maziye inkârımız veya bu işteki yaratma irademiz değildir. Olsa olsa yeni bir hayatın hızıdır. (Oruç 1994: 509)

Ona göre / ona göre ki Az. *ona göre / ona göre ki*.

Azeri Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanılan edat grubudur. Sebep bildirir (Oruç 1994: 509).

At ancağ yiyesini görende kişneyib arpa saman ister. Uşağı da kim sahlayıb böyütse atası odur. Ğızılı suya saldım ona göre ki, ğessabın eli yağlıdı, suya ğızıldan yağ çıhsa, démeli onundu. Éle de oldu “At sadece sahibini gördüğünde kişneyip arpa saman ister. Çocuğu da kim kollayıp büyütse babası odur. Kızılı suya verdim o yüzden ki kasabın eli yağlıydı, suya kızıldan yağ çıksa onun demeliydi. Öyle de oldu.” (AHYÖ, 375/35)

Ona göre de oğlan o saat asğırıp ayıldı “O yüzden de oğlan o zaman aksırıp ayıldı.” (AHYÖ, 238/15)

Éşitmişem, sene nöker gerekdi, ona göre gelmişem “Duydum, sana asker gerekmiş, o yüzden geldim.” (AHYÖ, 389/5)

Ona görä ämr etdi ki, ğızıl äsanı gätirsinlär “O yüzden kızıl asayı getirsinler diye emretti.” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 226)

Oysa / oysaki TT *oysa / oysaki*, Gag. *osa / osaydı / osıdı*.

Aralarında karşıtlık, aykırılık bulunan iki cümleyi “tersine olarak, aksine” anlamlarıyla birbirine bağlayan bir bağlaçtır (TS 2005: 1525b). Başına geldiği cümle, diğer cümlenin açıklayıcısı olur.

Gagavuz Türkçesinde (< *o sa idi*) ek-fiilin şart şeklinin hikâye birleşik çekimi ile *o* zamirinin kaynaşmasından ortaya çıkmıştır. *osa* bağlacı gibi sonuç ve açıklama fonksiyonuyla kullanılır (Özkan 1996: 188). “oysa” veya “yoksa” anlamlarında kullanılır. Yoksa anlamındaki kullanımları için bk. *yoksa*.

TT *oysa / oysaki*:

“Kangren” demişti doktor. *Oysa* günlerce Hacıbey’e öyle gelmişti ki sağ bacağı yerli yerindeydi. (Nar Ağacı, 286)

Bir yol hediyesi gibi kendilerine armağan edilen bu tatlı havanın uzun sürmeyeceğini biliyordu oysa. (Nar Ağacı, 290)

O ana kadar pişmanlık, benim için yalnızca kelimelerle ifade edilebilen bir şeydi. Oysa şimdi yalnızca seyrederek sahnedeki pişmanlık acısına katılıyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 66)

Oysa kendisi gibi mühim bir şahsı, korku dolu yüzlerce gözüün kapı aralıklarından, kafes gerilerinden ve anahtar deliklerinden izlediğini bilmezdi. (Suskunlar, 194)

Yaşadıklarının ağırlığı bir karabasan gibi çökmüştü üzerine. Oysa şimdi düşünceleri biraz daha sağlıklı gibiydi. (Katre-i Matem, 55)

Şiirle, musiki ile, eğlenceyle dolu bir seyir olacaktı bu. Oysa şimdi neşesi birdenbire yerini kedere bırakmıştı. (Katre-i Matem, 221)

Oysa parası yoktu ama gene de hatırı sayılır büyük zenginlerdendi. (Esir Şehrin İnsanları, 65)

Gag. *osa / osaydı / osıdı*:

Sän yazársın kimnerä,

Halizindän gösterä

Osa o seni dürter,

Kefini düzer, bozár (Özkan 1996: 188)

Ba o yapracu bulmadı

Da bir sarı altın buldu

Ostıydı diilmiş altın (Özkan 1996: 188)

Onda Az. *onda*.

“öyleyse, o halde” anlamındadır (Akdoğan 1999: 614). Açıklama bildiren cümle başı edatıdır.

Onda sən hər vaxt qapıdan içəri girəndə mənim gül cəmalımdan zövq alar, ürəyin şadlıqla dolar, qalan ömrümüzü şənliklə keçirərik “O halde sen her zaman kapıdan içeri girdiğinde benim gül cəmalımdan zevk alır, yüreğin mutlulukla dolar, kalan ömrümüzü şənliklə geçiririz.” (Siyasətnamə, 131)

İş ki hezret Meryemə gəldi, onda susmağ lazımdır! “İşimiz Hazreti Meryem’e kaldı, öyleyse susmak gerekir!” (Simpson 1957: 84)

Həyatda bir iş üçün tələsmədin, bir arzunun yolunda çalışmadın, bə’zən kədərlənib, bə’zən sevinmədin, onda bu nə həyat oldu?! “Hayatta bir iş için acele etmedin, bir isteğin yolunda çalışmadın, bazen üzülüp bazen sevinmedin, öyleyse bu nasıl hayat oldu?!” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 216)

...Bəlkə o qız heç məni bəyənmədi. Dedi, mən ona ərə getmirəm. Onda sən nə edərsən? “Belki o kız beni hiç beğenmeyecek. Diyecek, ben onunla evlenmiyorum. Öyleyse sen ne yapacaksın?” (Cavidşünaslıq, 95)

Örneğin TT *örneğin*.

Açıklama getiren, yargıyı örneklendiren bir tümce bağlacıdır. Daha önceki anlatımları açıklamak üzere, kurulan tümcenin başına getirilir. Kimi maddelerin sıralanışında, bunların neler olduğunu bildirmek üzere kullanılır (Atabay vd. 2003: 139).

Bellerinə kadar petrol dənizinin içində keçən saatlardan sonra kuyuları təmizlərkən sakatlanmaq qaçınılmazdı *örneğin*, *ölmək işdən bile değıldi*. (Nar Ağacı, 257)

Duymak istediğı başqa türlü laflardı; *örneğin bir yemek tarifi*. (Aylak Adam, 146)

Öte yandan TT *öte yandan*.

Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlardandır. İki cümleyi tekrarlama yoluyla birbirine bağlar (Korkmaz 2009: 1121).

Resim tanıdıkta ama ilk nerede, ne zaman gördüğümü hatırlamadığım gibi konunun ne olduğunu da çıkaramıyordum: Öte yandan, sanki bu konuyu biliyor ama unutmak istiyordum. (Kırmızı Saçlı Kadın, 105)

Öte yandan eczacı Levi'yi suçlamak da doğru olmazdı. (Suskunlar, 116)

Paşa'nın sanatçı bir yanı, daha doğrusu sanat zevki vardı. Öte yandan eğlenceye pek düşküdü. (Katre-i Matem, 19)

Öte yandan Yeye, dünyadaki biricik dostunu istemeyerek de olsa gücendirdiği için üzülmüştü. (Katre-i Matem, 126)

Öyle ise / öyleyse TT *öyle ise / öyleyse.*

Cümle başı edatı olarak kullanılır. Başında bulunduğu cümle önceki cümlede belirtilen duruma alternatif olarak ortaya atılan bir ifadeyi taşır (Oruç 1994: 522).

Öyleyse bu düşen alını yerden kaldırmaları lazımdı. (Nar Ağacı, 347)

Öyleyse kendi kendisine davranıp kalmasını, isyan ederek silaha sarılmasını ummak boşunaydı. (Esir Şehrin İnsanları, 94)

Öyle ki TT *öyle ki, Az. éle ki.*

“âdeta, sanki, nerdeyse” anlamında kullanılan bir cümle başı edatıdır. Başına geldiği cümleyi mana ilgisi bakımından kendinden önceki cümleye bağlar. Netice ve izah bildirir (Hacıeminoğlu 2015: 188; Oruç 1994: 234).

TT *öyle ki:*

Öyle ki, ne zaman ezan okusa Konstantiniye'nin bütün horozları öter, bütün köpekleri de ulur olmuştu. (Suskunlar, 44)

“Allahü Ekber!” nidalarıyla ilerleyen kalabalıktan birçok kişi bu kırbacı tekrar tekrar kolu yoruluncaya dek onun sırtında şaklattı. Öyle ki, derisiyle eti artık birbirine karışmıştı. (Suskunlar, 234)

Öyle ki dönen dervişleri görmek bir tür onur sayılıyor, kışın Galata Mevlevihanesi'nin zikir günlerinde kazanları çiftler çiftler kaynıyordu. (Katre-i Matem, 201)

Öyle ki bu işler bitince ortada bir bavulla üzerine özenerek sıralanmış resim kâğıtlarından, defterinden başka bir şey kalmamıştı. (Esir Şehrin İnsanları, 414)

Öyle ki yatakta yatan çocuğun küçük kızı Zehra olduğunu anlayamamış, yorganı tekrar onun başına örterek homurdana homurdana çekilip gitmişti. (Acımak, 44)

Öyle ki, Atiye sağdan soldan boş fişek kovanları toplamaktan, kovanların ağzına göre yuvarlak yuvarlak kâğıt kesmekten, içlerini saçmayla doldurmaktan, köylülerin kulak akmasına karşı ikide bir tavşan yağı istemeye kapıya gelmelerinden bıktı. (Sevgili Arsız Ölüm, 13)

Az. éle ki:

Lakin elə ki, o vilayətin adamlarını müsəlmanlıq və şəriətdən çıxartdı, allahlıq iddiasına düşdü “Lakin öyle ki, o şehrin insanlarını müslümanlık ve şeriatten çıkarttı, Allahlık iddiasına düştü.” (Siyasətnamə, 157)

Elə ki, Hüseyin Əli öldü, Məhəmməd Nəxşəbi onun yerində oturdu “Öyle ki, Hüseyin Ali öldü, Mehemed Nehşebi onun yerine oturdu.” (Siyasətnamə, 150)

Sade TT *sade*, Gag. *sade* / *sāde*.

Farsça kökenli bir sözcüktür (TS 2005: 1675b). “ancak, sadece, bir tek, yalnız, yalnızca, yeter ki” anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu 2015: 189; Oruç 1994: 532).

TT *sade*:

Sade onun hapisten çıktığını, serseri ve sarhoş ötede beride süründüğünü biliyordu (Acımak, 47)

Gag. *sade* / *sāde*:

Kiyat gibi iş onlarda yoktu, gelärdilər - saade birär tkaçlı bir kaçar bulaşık yaprak “Kitap gibi iş onlarda yoktu, sadece birkaç tane ataçlı karalama kâğıdıyla gelirlerdi.” (Özkan 2007a: 153)

Saade voleybol setkasının yanında durardı birkaç kişi hem dördüncü hem beşinci sırada oturardı bir karıylan bir adam “Sadece voleybol filesinin yanında birkaç kişi duruyordu, hem dördüncü hem beşinci sırada bir kadınla bir adam oturuyordu.” (Özkan 2007a: 159)

Bir ihtiar karının iki oolu sade varmış “Yaşlı bir kadının sadece iki oğlu varmış.” (Gagavuz Destanları, 146)

Hem insan zanaatlanardı diyl sade hayvancılıklan, ama avcılıklan da, kır avcılınnan, koulamak avcılınnan, haliz o büük otçul hayvannara, nicä kulannar, antilopalar, marallar, yaban beygirleri... “Hem insan sadece hayvancılıkla değil, temiz ve büyük otçul hayvanlarla nice kulanlarla, antiloplarla, marallarla ve yabanî beygirleriyle, avcılıkla, bozkır avcılığıyla, yabanî hayvan avcılığıyla uğraşrdı.” (Kara 2011: 78)

Sade beklär-beki—Onun kendi ogulu Künbek, oturár saa yanında ozan-fikirci dä Savast—Sol yanında oturár “Sadece onun oğlu beylerbeyi Kün Bey sağ yanında, danışmanı Savast Ozan ise sol yanında oturur.” (Kara 2011: 113)

Onnar zanaatlanardılar sade kırgezenniklän hem üüüşmeklärän, soymaklarlan da çok taa yabandılar başka senselelerdän, çok taa düüüşçüydülär “Onlar sadece bozkır göçebeliğiyle, saldırılarla ve yağmalamakla uğraşrdı, daha çok yabaniydiler, başka ailelerden daha savaşçıydılar.” (Kara 2011: 121)

Adam tarafından evdä kalmıştı sade en ihtiarlar, elbet, karşı koyamadılar “Adam olarak sadece ihtiyarlar evde kalmıştı, elbette karşı koyamadılar.” (Kara 2011: 146)

Sadece TT *sadece*, Az. *sadece*.

“yalnızca, yalnız, ancak, sade” anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanılır (Hacıeminoğlu 2015: 189). Sınırlama bildirir.

TT *sadece*:

Sadece kederli iç çekişleri duyuluyor, bastırılmış bütün duyguların, çığılıkların yerini tutan gözyaşları yanaklardan süzülüp duruyordu. (Nar Ağacı, 174)

Sadece batan güneşe, ışığa, gölgeye, buğday tarlalarına ve rüzgâra tahammül edebilirdim. (Nar Ağacı, 212)

Beyhan ve Emine toparlanıp dinlemeye başlarken Ülker sadece başını öne eğmekle iktifa etti. (Ruh Adam, 293)

Az. sadece:

Sadəcə durub hücrəsinə getdi “Sadece durup hücreğine gitti.” (Siyasətnamə, 70)

Sanki TT *sanki*, Az. *sanki*, Gag. *sansın / sanki*.

Benzerlik ifade eden bir cümle başı edatıdır. *San* emir şekli ile *ki*'nin birleşmesinden doğmuştur. Cümle ortasında ve sonunda da görülebilir. “sözde, âdetâ; yani, acaba; tut ki” anlamlarında kullanılır (Ergin 2006: 356; Hacıeminoğlu 2015: 190-191).

Gagavuz Türkçesinde *san-* fiilinin 3. tekil şahıs geniş zaman çekiminin *-ır-* hecesi yutulmuş *sansın* bağlacı ortaya çıkmıştır. Gagavuz Türkçesinde *sanki* bağlacı unutulmuş gibidir (Özkan 1996: 189).

TT *sanki*:

Sanki Allah, babalar oğullarının ve oğullar babalarının canını rahatlıkla alabilsin ve böylece O'nun büyük nizamı sürsün diye bir an babaların ve oğulların akıllarını başlarından alıyordu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 112)

O anda Oidipus'un da, Rüstem'in de sanki akılları başlarında değildi. (Kırmızı Saçlı Kadın, 112)

Nurkan, sanki piyanosunun başında, dışardaki adamın gönlünden geçenleri duyuyormuş gibi davranarak son notayı çaldıktan sonra marşa yeniden başladı. (Ruh Adam, 163)

Sanki onu tanıyormuşum, görsem bilecekmişim gibi bakıyordum geçenlere. (Aylak Adam, 9)

Garson, sanki salt onun için buradaymış gibi eğildi. (Aylak Adam, 40)

Her gün kaynayıp duran şehrin kötü havadislerinden vezir hazretlerine bilgiler götürmek ruhunu da kötülöklere alıştırıyordu sanki. (Katre-i Matem, 301)

Sanki başka birisi olmuştu, solgun, bitkin ve perişandı. (Katre-i Matem, 316)

Sanki niyeti okumak değilmiş gibi fetvaların, fermanların, senetlerin kâğıtlarını, yazılarını inceledi. (Esir Şehrin İnsanları, 111)

Az. sanki:

Üreyim sanki yorulmuşdu, göysümde ise éle bil ki, sevimli ğuşlar yavaşçadan ötüşürdüler ve bu terane, denizin susmayan şırlıtı ile birlikte éle hoş bir ses emele getirirdi ki, bu sesi il uzun dinlemek olardı... “Kalbim sanki yorulmuştu, göğsümde ise, sanırsın ki, sevimli kuşlar usulca ötüşüyordu ve bu ezgi, denizin susmayan şırlıtısıyla birlikte hoş bir ses ortaya çıkarıyordu ki, bu sesi uzun yıllar dinlemek mümkündü...” (Simpson 1957: 83)

O, sanki Hüseyin Cavidin Azərbaycan xalqına qoyub getdiyi bir əmanət idi “O, sanki Hüseyin Cavid’in Azərbaycan halkına bırakıp gittiği bir emanetti.” (Cavidşünaslıq, 15)

Gör hardan men sene saldım nefesi,

Dêdim gëyter sal âleme bu sesi,

Sen de yahşı sîmurg êtdün megesi,

San ki ganad vêrdün yêle, nesime,

Her terefden ses vêrdiler sesime.

“Bak nerden ben sana saldım nefesi,

Dedim döndür sal âleme bu sesi,

Sen de güzel anka kuşu yaptın sineği,

Sanki kanat verdin ye le, rüzgâra,

Her taraftan ses verdiler sesime.” (Ergin 1971: 24)

Gag. sansın / sanki:

Köroğlunun yaşamasında hepsi islâadi, sansın hepsi etişardi “Köroğlu’nun yaşamında her şey güzeldi, sanki her şey yetişiyordu.” (Gagavuz Destanları, 107)

Ama bu dünnedä dildän taa paalı, taa tatlı, taa sıcak hem yalpak bişey sanki var mı?

“Ama bu dünyada sanki dilden daha değerli, daha tatlı, daha sıcak ve nazik bir şey var mı? (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Yabancılikta yaşayan insanın canı sıkılêr ana tarafı için, ana dili için, onu sansın çeker ana topraa gelsin, dolaşsın, görüşsün Vatanınnan, evdekilerinnän,

hısmnarınnan, işitsin ana dilindä lafçaazları “Yabancı yerde yaşayan insanın ana yurdu için, ana dili için canı sıkılıyor, sanki ana toprağı gelsin, dolaşsın; vataniyle, ailesiyle, akrabalarıyla görüşsün; ana dilindeki sözcükleri işitsin diye onu çeker.” (Hakikatın Sesi gaz. 2016: 5)

Ama şimdi dä, iki binin üstünä yıldan sora, sansın işiderim o gezici arabaların dingillerdä üsek tafta tekerlerin gıcırdamasını, ordan orayı taşınarak “Şimdi de iki bin yıldan sonra sanki o göçebe arabaların odun dingilli yüksek tahta tekerleklerin (kağnıların) oradan oraya sürüklenerek gıcırdamasını işitirim.” (Kara 2011: 75)

Günbatsına dooru sansın yollanlardı büük bir kervan “Sanki büyük bir kervan batıya doğru yollanırdı.” (Kara 2011: 83)

Türlü şafklar şıladılar göz ardlarında, kafası uuldadı bir sürü fena köpek, sansın paraladydılar parça-parça “Gözünde şimşekler çaktı, kafası uğuldadı. Sanki bir sürü kötü köpek paramparça parçalamışlardı.” (Kara 2011: 99)

Sanki burada mı kalacáklar şansora “Sanki artık burada mı kalacaklar.” (Kara 2011: 100)

Su tuzlu, sansın koyu, benizi dä koyu “Sanki tuzlu su koyu, rengi de koyudur.” (Kara 2011: 119)

Gerçektän dalgalandım, okuyarak sıraları, açan Valentinanın anası evä döner, neçinki bän sansın kendim orada bulunardım hem bitkiyadan beni bu brakmazdı ilgisiz “Valentina’nın anasının eve döndüğü satırları okuduğumda gerçekten dalgalandım; çünkü ben sanki kendim orada bulunuyordum ve sonuna değin bu beni ilgisiz bırakmazdı.” (Anasözü gaz. 2016)

Şayet TT *şayet*, Az. *şayed*.

Farsçadır. Şart cümlesini kendinden sonraki cümleye bağlar. “Eğer, belki” anlamlarındadır (Hacıeminoğlu 2015: 191).

TT şayet:

Akşam sofra toplanırken bir kez daha gördü Setterhan Azam’ı. bir şey söyleyebilir, yüzüne biraz daha bakabilir, endamını seyredebilir, peşine düşebilir, havuz başında

yolunu kesebilirdi belki; şayet babası, “Hele gel bakalım Setterhan, yaklaş yanıma” dememiş olsaydı. (Nar Ağacı, 157)

Şayet o gece öyle bir şey yapacak olursa Feriha'nın yatağını boş görmeyecek, Zehra'yı büyük kızı sanacaktı. (Acımak, 43)

Az. şayed: *Şayed* için bk. Akdoğan 1999: 698. Bu sözcükle ilgili örnek tespit edilememiştir.

Şimdi TT *şimdi*, Az. *indi*, Gag. *şindi*.

Bu sözcük Türkçe Sözlük'te zarf olarak verilmiştir (TS 2005: 1868a). “Buna göre, şu halde, artık” anlamlarıyla cümle başında kullanıldığında bağlama edatı durumuna geçer. İki cümleyi sebep-sonuç ilişkisiyle bağlar. Netice bildirir, cümlenin başında kullanılır. Bazen da neticeyi doğuran sebep belirtilmez (Oruç 1994: 389).

Orhun Türkçesi metinlerinden başlayarak bütün tarihî lehçelerde görülen *amtı*, genellikle zarf olarak kullanılmıştır. Sözcük, “şimdi” anlamındaki zaman zarfı kullanımının yanı sıra Uygurcada “böylece, böyle, ayrıca, öyleyse” anlamlarında cümle başı edatı olarak da görülür (Karahan 2014: 64).

TT şimdi:

Şimdi ikisi de rakibinin kim olduğunu tam tespit edememekle birlikte, avını diğerinden evvel ele geçirmek gerektiğine inanıyor ve öyle çalışıyordu. (Katre-i Matem, 306)

Şimdi, hiç olmazsa zahiren kapanmış olan bir meselenin açılmasına sebep olmak, kabuk bağlamış bir yarayı deşmekten başka bir şey olmayacaktı. (Ruh Adam, 214)

Az. indi:

İndi mənim xanımım sənsən, başqa heç kəsi tanımıram, gərək məni xaqanın yanına aparasan ona da sözümü deyəm “Artık benim hanımım sensin, başka hiç kimseyi tanımam, gerekirse beni hakanın yanına gönderirsin ona da sözümü söylerim.” (Siyasətnamə, 11)

İndi hələlik öyrənib yadda saxlamaq kifayətdir “Buna göre şimdilik öğrenip akılda tutmak yeterlidir.” (Siyasətnamə, 147)

İndi beşer ac gurd tekin uduhup,

*Çömbelenti göz gıcırduş duruğup,
Bağıllar ki görsünner kim sınığup,
Tökülsünler onun leşin yırtsunlar,
Here bir diş ensesinden gırtsunlar.*

“Şimdi beşer aç kurt gibi kana susamış,
Çömelerek göz parlatıp duralamış,
Bakıyorlar ki görsünler kim yıkılmış,
Dökülsünler onun leşini yırtsunlar,
Herkes bir diş ensesinden koparsın.” (Ergin 1971: 67)

Gag. *şindi*: Zarf olarak kullanılışı mevcuttur. Edat olarak kullanılışına rastlanmamıştır.

Takdirde TT *takdirde*, Az. *teqdirdé*.

(Ar. *tağdir* + T. *de*) sadece *aksi* kelimesine ve *-dik/-dik* partisibinin iyelikli şekillerine gelerek durum bildiren zarflar yapmaya yarayan bu kelimeyi de edat olarak kabul edebiliriz (Oruç 1994: 562). Bağlama edatlarındandır.

TT *takdirde*:

O gece orada Piruz kalbinin örtülerini bir bir kaldırırken Setterhan aralarındaki şeyin iki kişi arasında ancak ilk anda, ilk karşılaşmada kurulan, aksi takdirde hiç kurulamayan o sıcak bağ, o tebessümlü hatırlama, o ezelî tanışıklık duygusu, o kavi köprü olduğunu anladı. (Nar Ağacı, 182)

Hastalar arasında asayiş bozulduğunda maraza çıkarana böyle sorar, soruyu duyan derhal koşarak hücrelerine kendisini kapatır, aksi takdirde onları yaka paça, sille tokat hücrelerine tıkmak meydancı ağaya kalırdı. (Katre-i Matem, 33)

Az. *teqdirdé*:

Əks təqdirdə onlar sizi sürükləyib sonu görünməyən uçurlara ata bilərlər “Aksi takdirde onlar sizi sürükleyip sonu görünmeyen uçurlara atabilirler.” (Cavidşünaslıq, 162)

Tek TT *tek*.

“sadece, yalnız, ancak, bilakis” gibi zıtlık ve ayırtlama anlamlarında bağlaç olan *tek*, Uygurcadan başlayarak Doğu Türkçesi sahasında tespit edilmiştir. Bazı modern lehçelerde “sadece” anlamıyla görülmüştür. *tek*, özellikle Uygurca bazı metinlerde bağlaç olarak da kullanılmıştır. Uygurcada cümleleri istisna ifadesi ile birbirine bağlar (Karahan 2014: 63).

Etməsin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ (M. A. Ersoy, İstiklâl Marşı)

Tekce Az. *tekce*.

“sadece, yalnız; bir tek” anlamlarında kullanılan cümle başı edatıdır. Sınırlama bildirir (Akdoğan 1999: 724; Oruç 1994: 568).

Azərbaycan romantizminin banisi, dahi sənətkarımız Hüseyn Cavidin vəfali, sədaqətli övladı Turan xanım Cavidin dünyasını dəyişməsi təkcə elmi-ədəbi ictimaiyyəti deyil, bütövlükdə Azərbaycan xalqını sarsıtmışdır “Azerbaycan romantizminin kurucusu, dâhi sanatkârımız Hüseyn Cavid’in vefalı, sadakatli evladı Turan Hanım Cavid’in vefat etmesi sadece ilmî-edebî grubu değil, bütünüyle Azerbaycan halkını sarsmıştır.” (Cavidşünaslıq, 15)

Cavidin əsərlərində Turan təkcə əzəmətli keçmişi ilə deyil, həm də faciəli günləri, dərdləri, ağrıları ilə canlandırılır “Cavid’in eserlerinde Turan sadece büyük geçmiş ile değil, hem de facialı günleri, dertleri, ağrıları ile canlandırılır.” (Cavidşünaslıq, 238)

Tam tersine TT *tam tersine*.

(Ar. *tamm ters+i+n+e*) Edat mahiyetinde sözdür. Başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye açıklama, tezat ve pekiştirme yoluyla bağlar (Oruç 1994: 563).

Hengâme yaşlı kadınlar sınıfından olduğu için Piruz’dan kaçması gerekmedi. Tam tersine her fırsatta yanına çıktı, halini hatırlı sordu, başkaca bir yığın soruyu yerli yersiz ardı ardına sıraladı: Kimi kimsesi yok muydu? Tebriz’de ne arıyordu? Hangi üniversiteyi bitirmişti? (Nar Ağacı, 333)

Üstelik TT *üstelik*, Az. *üstelik*.

Türkçe Sözlük'te isim, sıfat ve zarf olarak gösterilen bu sözcük (2005: 2065a), “ayrıca, hem de” anlamlarına gelecek şekilde cümle başı edatı olarak da kullanılır (Hacıeminoğlu 2015: 199). *Üstelik de* şekli de mevcuttur.

TT üstelik:

Azam'ın elleri böyle boğum boğum kiremit kırmızısına boyanmışken üstelik siyah ben'i de yerli yerindeyken, yapamadı. (Nar Ağacı, 144)

Hacıbey aslında biliyordu, bildiğinden korkuyordu üstelik. (Nar Ağacı, 196)

Yazarken düşünecek, kendi kendime ifade edemediğim resimleri ve duyguları yazıya dökerek, üstelik bu işi kitabevine gelen Deniz ağabeyin arkadaşlarından çok daha iyi yapacaktım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 56)

Üstelik ne tuhaf ki, dervişlerin dönerek sema ettikleri meydan-ı şerife açılan kapının ardından mavi bir ışık sızıyordu. (Suskunlar, 13)

Bugün üstelik yağmur yağıyordu. (Aylak Adam, 59)

Hayır, uyanmıyordu. Üstelik yüzü buz gibi soğuktu. (Katre-i Matem, 8)

Üstelik bu çocukta parlak bir zekâ vardı, iyi yetişirse çok yararlı işler yapabilirdi. (Katre-i Matem, 161)

Üstelik adam bunu yaparken yüzünde halka gösterdiği bir gülümseme bile vardı. (Katre-i Matem, 218)

Üstelik kocasını, kendisinin cennete gireceğini çekemediğinden üstüne günah yıkmaya kalkışmakla suçladı. (Sevgili Arsız Ölüm, 88)

Az. üstelik:

Lakin Həsən Səbbahdan heç də az istedadlı olmayan, üstəlik də vəzirlikdə böyük təcrübə qazanmış Nizamülmülk, Həsən Səbbaha göz qoyur, öz inanılmış adamları vasitəsilə onun nələr danışdığını, nə fikirdə olduğunu bilir, onu irəli çəkməkdə tələsmirdi “Lakin Hasan Sabbah'tan hiç de az yetenekli olmayan, üstelik de vezirlikte büyük tecrübe kazanmış Nizamülmülk, Hasan Sabbah'ı gözetler, kendi güvenilir adamları vasıtasıyla onun neler konuştuğunu, ne düşüncede olduğunu bilir, onu öne sürmekte acele etmezdi.” (Siyasətnamə, 10)

Ve TT ve, Az. ve.

Arapça ve edatı Orta Türkçe devresinden itibaren Türk dilinin bütün sahalarında görülmeğe başlamıştır. Ancak, bir yandan İran edebiyatının tesiri ile bir yandan da manzum eserlerdeki vezin zarurietini yüzünden kelime *ve*, *vu*, *vü*, *u*, *ü* olmak üzere çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Sıralama edatlarındandır. Görevdeş ögeler arasında bağlantıyı sağlar (Hacıeminoğlu 2015: 201; Ergin 2006:352; Atabay vd. 2003: 140).

Ve bağlama edatının aynı türden sözcükleri bağlama, görevdeş sözcükler arasında bağ kurma, tamlamaların ögelerini bağlama, cümleleri bağlama, bağlaçlı ikileme kurma gibi çeşitli görevleri vardır. Bunun yanında istisnai olarak cümlelerin başında kullanılmasına da rastlamak mümkündür. Bu edatla bağlanan cümlelerin eylemlerinde, zaman ve kişi yönünde birlik olması gerekir (Atabay vd. 2003: 140-142). *Ve* bağlacı, bazen kendinden sonra, *da* güçlendirme, *işte* sonuç bildirme ve *lâkin* zıtlık gösterme bağlaçlarını alarak onlarla birlikte de kullanılır (Korkmaz 2009: 1108).

Uygurcada *ve* bağlacı olarak kullanılan sözcüklerden biri de *takı*'dir. Sözcük grubu ve cümle gibi çeşitli ögeleri bağlayan sıralama bağlacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Türkçede *dahi*, *dahı* biçimlerini almıştır. Karahalı Türkçesine ait metinlerde de cümle başı bağlacı olarak kullanılmıştır (Karahan 2014: 80-81).

TT ve:

Ve ki bütün o yaşadıklarımın sonra, sadece, sadece dedemin değil, roman kahramanımın da geçtiği yollardan geçiyorum, kurguya, gerçekle kesiştiği koridorda tanık oluyorum. (Nar Ağacı, 166)

Sarı semaver, buharlar çıkararak kaynıyordu ve kocaman karnı bir orduya yetecek kadar su almışa benziyordu. (Nar Ağacı, 260)

Işığın, toprağın ve gölgenin tülüne bakarken sonsuzluk duygusu dört bir yanımı kuşatsa da mütevazı piknik halimize dönüyoruz yeniden. (Nar Ağacı, 264)

Ara sıra ağaçların yapraklarını, duvarları bürümüş yabancı otları hışırdatan bir rüzgâr, gölün suyunu tülendirip geçse de geriye yeniden o dokunulması sessizlik

kalıyordu ve Setterhan ve Piruz, ikisi de aynı rüzgârın önünde, aynı cümleyle fakat farklı şeyleri düşünüyordu. (Nar Ağacı, 339)

İçimdeki acıdan ve suçluluk duygusundan ancak bu eski mahalle arkadaşlarımdan uzak durursam kurtulabileceğimi o akşam anladım. (Kırmızı Saçlı Kadın, 92)

Kırmızı Saçlı Kadın'ın, uzun şiirsel konuşması bitince oyun da bitti ve küçük seyirci kalabalığı bir anda dağıldı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 66)

Eniştemin bana verdiği iş Gebze'nin arkalarındaki bostanına ve kiraz ve şeftali bahçesine bekçilik etmektir. (Kırmızı Saçlı Kadın, 12)

Bir ay sonra hayvanı yakaladı ve eliyle butlarını yokladı. (Suskunlar, 26)

İçerisi kâğıtlarla ve defterlerle doluydu ama bu odada ne varsa karmakarışıktı. (Suskunlar, 220)

Bu dönüş onun duygulu ve romantik muhayyilesi için pek mühim bir hadiseydi. (Ruh Adam, 18)

O zaman Ayşe ile Tosun'a karşı dayanılmaz bir özleyiş duydu ve dünyada bir kadınla bir çocuktan başka kimsesi kalmadığını düşünerek yalnızlığı karşısında irkildi. (Ruh Adam, 41)

Paşa, tebaaya ve sultana rağmen vezirliği hakkıyla yerine getiren zeki ve kabiliyetli bir devlet adamıydı. (Katre-i Matem, 19)

Burada helva kelimesi bilumum tatlıları içeren bir anlam ifade ederdi ve bilhassa cuma günleri helvacı dükkânları dolar taşardı. (Katre-i Matem, 54)

Ardı arkası gelmeyen ve hiçbiri cevaplanamayan sorularla yatağının içinde sabaha kadar dönüp durdu. (Katre-i Matem, 315)

Erkeklerin birtakımı politikacı, birtakımı hariciyeci, çoğunluğu da yabancı subay ve elçilik yüksek memurlarıydı. (Esir Şehrin İnsanları, 44)

Yüzünün en göze çarpan yeri geniş ve zeki alnının altındaki hafifçe çatık ince kaşlarıydı. (Acımak, 19)

İhtiyar büyük anne ile küçük kız yataklarında büzülerek koyun koyuna ağlamak ve dua etmekten başka bir şey yapamazlardı. (Acımak, 40)

Mektebin karşısındaki tütüncüden bir pul satın alarak istidasını yazmış, müsabakaya girmiş ve kazanmıştı. (Acımak, 47)

Sarıköz belenin başında kırbacını yere vura vura küfürler savurdu ve tek kavağın dibinde gözden kayboldu. (Sevgili Arsız Ölüm, 42)

Az. ve:

Belə ki, iki min deyləmli və xorasanlı sarayda olmalıdır “Böyle ki, iki bin Deylemli ve Horasanlı sarayda olmalıdır.” (Siyasətnamə, 85)

Oğul indi ki, gédirsən, sözlerime ğulağ as. Tufan dévle üz üze gelende çalış onun gözlerinden ve üreyindən vur. Özün de fūrseti ona vérme, gireveni elde saħla, o senden çoħ séhr bilir “Oğul şimdi, madem gidiyorsun, sözlerimi dinle. Tufan devle yüz yüze gelince çalış, onun gözlerinden ve yüreğinden vur. Kendin de fırsatı ona verme, fırsatını kolla, o senden çok sihir bilir.” (AHYÖ, 214/35)

Sonra çeppgöz ğadın isitme hesteliyine tutuldu ve onu brézént ħereye ğoyub şəhere apardılar “Sonra şaşlı gözülü kadın sıtma hastalığına tutuldu ve onu brandadan yapılmış sedyeye koyup şehre götürdüler.” (Simpson 1957: 78)

Hüseyn Cavidin sənətkar ömrü və yazdıqları, qoyub getdiyi irs Azərbaycan xalqının ölməz mənəvi sərvətlərindən birini təşkil edir Hüseyn Cavid'in sanat hayatı ve eserleri, bıraktığı miras Azərbaycan halkının maneviservetlerinden birini teşkil eder.” (Cavidşünaslıq, 11)

Bu vaxta qədər öyrəndiklərinin hamısı əfsanə imiş və ümumən varlığa, hadisələrə baxışı birtərəfli və yanlış imiş “Bu zamana kadar öğrendiklerinin tamamı efsanemiş ve genellikle varlığa, hadiselere bakışı tek taraflı ve yanlış imiş.” (Cavidşünaslıq, 65)

Arif isə aynada özünü gördükdən sonra xəcalət çəkir və öz qanı ilə özünü təmizləmək istəyir “Arif ise aynada kendini gördükten sonra utanıyor ve kendi kanı ile kendini temizlemek istiyor.” (Cavidşünaslıq, 92)

Velakin TT *velakin*, Az. *ve lakin*.

(Ar. *ve* + Far. *likin*) “fakat, ancak, amma” anlamlarında kullanılan bir bağlama edatıdır. Başında bulunduğu cümleyi kendisinden önceki cümle veya cümlelere bağlar (Oruç 1994: 597; Hacıeminoğlu 2015: 206; Ergin 2006: 354).

TT *velakin*:

Delilik çok fena şey. Velâkin akıllılar için böyledir. (Hacıeminoğlu 2015: 207)

Az. *ve lakin*:

Ah, néce arzu édirdim ki, men de sahibi-ihtiyar olub, üreyimin derdlerini meydana goyub intişar éde bilim... Ve laķin üreyimin derdi çoķ idi “Ah, nasıl arzu ederdim ki, ben de güç bulup yüreğimin dertlerini ortaya koyup yayımlayabileyim... Ancak yüreğimin derdi çoktu.” (Oruç 1994: 597)

Velev ki TT *velev ki*.

Farsça kökenli “ister, isterse, -se de” anlamlarında kullanılan bir bağlama edatıdır. Başına geldiği cümleler ancak istek ve emir cümleleri olabilir. Başına geldiği cümleyi kendinden öncekilere bağlar (Hacıeminoğlu 2015: 204; Ergin 2006: 356).

Böyle bir saatte bütün kinler unutulur, buna mukabil uzak zamanların velev ki pek mahdut bir iki müşfik hatırası uyanırdı. (Acımak, 35)

Velhasıl TT *velhasıl*.

Aslında Arapça bir zarftır. Ancak “hâsılı, netice itibariyle” anlamlarında cümle başında bağlama fonksiyonuyla da kullanılır. Başında bulunduğu cümleyi netice bildirerek kendinden önceki cümleye bağlar (TS 2005: 2086a; Hacıeminoğlu 2015: 204).

Planına göre İranlı bir derviş kılığında padişah huzuruna alınacak, o sırada Farsça beyitler okuyacak, tekkedeki hücre arkadaşı Selman Can’dan duyduğu İran-Osmanlı harbinden sahneler anlatarak kendini kabul ettirecek, sonra da şehirde gördüğü kıyam kıpırdanışlarını haber vererek güvenini kazanacak, bu arada yarım yamalak Türkçe konuşan bir Tebrizli rolü oynayacak, şeyhinin, Tebriz’e lale soğanları alıp götürmek üzere kendisini İstanbul’a gönderdiğini falan anlatacak velhasıl sultanı mutlaka kendisine inandıracaktı. (Katre-i Matem, 217)

Velhasıl şu isyan günlerinde yeniçerilerine de, tulumbacılarına da güvenemeyeceğini biliyordu. (Katre-i Matem, 372)

Veya TT *veya*, Az. *veya*.

Arapça ve ile Farsça *ya*'nın birleşmesiyle teşkil olunmuş bir bağlama edatıdır. Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirine bağlayan, birbiriyle karşılaştıran denkleştirme edatlarından (Hacıeminoğlu 2015: 207; Ergin 2006: 353). Daha çok Türkiye Türkçesi metinlerinde karşılaşmaktayız.

Eski Türkçede *veya* bağlama edatını *azu* sözcüğü karşılamıştır. *azu*, Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde edat ve bağlaç olarak görev almıştır. Daha sonraki dönemlerde görülmemiştir. Uygurcada çoğunlukla sıradaş, karşılaştırma bağlacıdır ve yaygın bir kullanım alanına sahiptir (Karahana 2014: 69).

TT veya:

Aralıksız birbiri ardınca konuşmalar, tarihten veya bilerek tanıdığı, bu kadar net görünüş içindeki insanlar rüya olamazdı. (Ruh Adam, 266)

Yürümek veya ayakta durmak değil, konuşmak dahi çok yorucu geliyordu. (Ruh Adam, 283)

Ertesi günden itibaren hemen her gün sarnıç civarına uğramaya, dilenerek veya çalarak buralarda oyalanmaya başladılar. (Katre-i Matem, 101)

Az. veya:

Hâqiqatən, demək olar ki, vilayətlərin hamısının valiləri bu və ya başqa dərəcədə Nizamülmülk nəslinə yaxın olan adamlardan ibarət idi “Hakikaten, demek ki, vilayetlerin tamamının valileri bu veya başka derecede Nizamülmülk nesline yakın olan adamlardan ibaretti.” (Siyasətnamə, 9)

Bu oyunu iki veya dörd uşaq oynayır “Bu oyunu iki veya dört çocuk oynuyor.” (AHYÖ, 199/15)

Bir uşaq daş çağğıldadır veya ses çiharıb gacıır “Bir çocuk taş tokuşturur veya ses çıkarıp kaçıyor.” (AHYÖ, 200/30)

Başğa uşaglar da başçının sözünü tekrar edib, danışan veya güleni çubuğla vururlar “Başka çocuklar da ebenin sözünü tekrar edip konuşana veya gülene çubukla vuruyorlar.” (AHYÖ, 202/30)

Uşaglar çöp atma veya sayma gıydası ile oyun başçısı seçirler “Çocuklar çöp atma veya sayma kaidesiyle oyun ebesi seçiyorlar.” (AHYÖ, 203/10)

Burada tənqid edilən bu və ya digər din xadimi, ayrıca bu və ya digər din sistemi də deyildir “Burada tenkit edilen bu veya diğer din emekçisi, ayrıca bu veya diğer din sistemi de değildir.” (Cavidşünaslıq, 31)

Veyahut TT *veyahut*, Az. *veyahud*.

Arapça ve ile Farsça *yāhod*'un birleşmesiyle oluşmuş bir bağlama edatıdır. Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirine bağlayan, birbiriyle karşılaştıran denkleştirme edatlarından (Hacıeminoğlu 2015: 208; Ergin 2006: 353).

TT *veyahut*:

O anlarımız içinde varız veyahut yokuz. (Hacıeminoğlu 2015: 208)

Az. *veyahud*:

O yalnız Azərbaycan'dan ve yahud Rusiya'dan yazmırdı “O sadece Azerbaycan'dan veya Rusya'dan yazmıyordu.” (Oruç 1994: 602)

Ya TT *ya*, Az. *ya*, Gag. *ya*.

Farsçadır. “veya, yahut, yoksa, fakat” anlamlarında kullanıldığında bağlama edatı; “hele, yoksa, sanki” anlamlarında kullanıldığında ise kuvvetlendirme edatı durumundadır. Kuvvetlendirme fonksiyonu cümle sonundayken daha belirgin hissedilir. *Ya* edatı sonuna geldiği unsuru bahsi geçen unsura bağlamakta, bunu da *ya* belirtme şeklinde, *ya* da soru şeklinde ifade etmektedir. Bu durumda bağlamadan çok kuvvetlendirme fonksiyonundadır (Hacıeminoğlu 2015: 208 ve 257; Ergin 2006: 365).

TT *ya*:

Bana kalsa cesedimin toprağa karışmasını tercih ederdim ya, bana kalmayacak elbette. (Nar Ağacı, 182)

Bunca şey anlatmıştı Piruz Setterhan'a Taht-ı Süleyman hakkında, bunların hiçbirini Setterhan bilmiyordu ama işte şu küçümen gölün suyunun derinliği ve tehlikesi var ya, bunu da Piruz bilmiyordu. (Nar Ağacı, 342)

“*Usta, ya kötü toprak bitmez de, su çıkmazsa?*” (Kırmızı Saçlı Kadın, 59)

Ya hele Huzur Çayhanesi'nden Çamlı Kuru'ya gidiş. (Ruh Adam, 206)

Gündüzün yaşlılar yine köyün içine düşüp kapı kapı dolandılar ya, eşekleri Yatır'ın gönderdiğine dair sözlerine kimseyi inandıramadılar. (Sevgili Arsız Ölüm, 43)

Ya güç? Ya sözünü geçirme, buyurma tutkusu? (Osmancık, 61)

Az. ya:

Bir xəbər eşitdikdə, ya bir hadisə baş verdikdə təmkinli olub həqiqətin necə olduğunu meydana çıxarmaq, yalanla doğrunu birbirindən ayırmaq lazımdır “Bir haber işitince veya bir hadise baş gösterince temkinli olup gerçeğin nasıl olduğunu meydana çıkarmak, yalanla doğruyu ayırmak gerekir.” (Siyasətnamə, 103)

İndi əlini ver mənə və canıma and iç ki, dediklərin doğrudur, ya yalan “Şimdi elini ver bana ve canım üzerine and iç ki dediklerin doğru mu yalan mı?” (Siyasətnamə, 104)

Gəlir haqqında məlumat verənin sözündə mübaliğə, ya nöqsan olmasına baxmayaraq, ona diqqətlə qulaq asmaq lazımdır “Gelir hakkında malumat verenin sözünde abartı veya eksik olmasına bakmayarak onu dikkatle dinlemek gerekir.” (Siyasətnamə, 165)

*Həyder Baba garlı dağlar aşanda,
Gəce kervan yolun azup çaşanda,
Men hardasam, Tehranda ya Kâşanda,
Uzaqlardan gözüm sêçer onları,
Hiyal gelüp aşup gêçer onları.
“Haydar Baba, karlı dağlar aşınca,
Gece kervan yolunu kaybedip şaşırınca,
Ben nerdeysem, Tahran'da veya Kâşan'da,
Uzaklardan gözüm seçer onları,
Hayal gelip aşıp geçer onları.” (Ergin 1971: 14)*

*Algış sene bu ölkede êy Şehriyârımız,
Êy Şehriyârımız bizim êy iftihârımız,
Êy fehrimiz dil üste bugün êyle bir gıyam,
Heğ bizledür bu doğru işde yohdı bir kelâm,
Şe'rün ile şerefle vêrilsin gerek devam,*

*Her millet êylir öz diline indi ihtiram,
Yohdur nêçün revâc-ı dile ihtiyârımız,
Ya yoh nêçün medârlar içre medârımız.
“Alkış sana bu ülkede ey Şehriyarımız,
Ey Şehriyarımız bizim ey iftiharımız!
Ey fahrımız dil üstünde bugün eyle bir kıyam,
Hak bizimledir bu doğru işte yoktur bir kelâm,
Şiirin ile şerefle verilsin gerek devam,
Her millet eyliyor kendi diline şimdi ihtiram,
Yoktur niçin dil itibarına ihtiyârımız,
Yahut yok niçin medârlar içre medârımız.”* (Ergin 1971: 41)

Gag. ya:

Ey, drakon! Ya kalk oradan da yokol! Bân lââzım periyâ geçeyim, ani düşündâ beni görmüş da bekleer geleyim “Ey Drakon! Kalk oradan ve kaybol! Benim periye gitmem lazım, çünkü beni düşünde görmüş ve geleyim diye bekler.” (Gagavuz Destanları, 105)

<i>Benim perim, istersin ne bendân- Varlık mı, mal mı, kafam mı? Ne? Gerdin buruk yayı- Sân gözümâ mi kez aldın, ya ne?</i>	<i>“Benim perim, ne istersin benden- Varlık mı, mal mı, başım mı? Ne? Gerdin eğri yayı- Sen gözüme mi nişan aldın, ya ne?</i>
---	---

(Gagavuz Destanları, 105)

Ölsün adam, onun karısını, ya karılarını, lâzım alsın-evlensin kardaşları, ki olsun dul karıya koruntu “Erkek öldüğünde onun karısını ya da karılarını, kardeşlerinin alıp evlenmesi lazım ki dul kadına siper olsun.” (Kara 2011: 93)

E kimdi o insancık zavalı ya? “Ee, ya o zavallı insan kimdi?” (Kara 2011: 104)

Ya da TT *ya da*, Az. *ya da*, Gag. *yada*.

(Far. *yā* + T. *da*). Bu bağlaç, *veya* bağlacının, bir ögesi Türkçeleştirilmiş biçimi olup bugün *veya*’nın yerini almıştır; çok sık kullanılır. Genellikle sözcükler, sözcük öbekleri, görevdeş sözcükler, kimi zaman da tümceler arasında bağlama

görevi yapar. Bağladığı sözcükler ve ögeler arasında eşdeğerli sayma, bir başka olasılık belirtme anlamlarıyla kullanılır (Atabay vd. 2003: 145).

TT ya da:

Ara sıra Şahapzade'nin, Selman Bey'in ya da karısının Türkçeden Türkçeye aktarma yapması gerekiyordu. (Nar Ağacı, 188)

Tuttu kendisini. Ya da öyle zannetti. (Nar Ağacı, 219)

Konuştuğum tedarikçilerin, şantiye şeflerinin, emlakçıların çoğu da benim gibi şehrin bir başka noktasında, bir başka trafik kargaşasında sıkışmış olurdu. Ya da daha da kötüsü şehrin kimsenin bilmediği ama şimdiden kaldırımları kalabalıklarla kaynaşan yeni bir köşesinde trafikte kaybolurlardı. (Kırmızı Saçlı Kadın, 125)

Çıkrığı çevirirken ya da Ali'yi beklerken aramızda konuşmuyor, çevremizdeki sesleri dinliyorduk. (Kırmızı Saçlı Kadın, 44)

Yoruldu mu yakın bir lokantaya, tatlıcıya ya da bir kahveye girip otururdu. (Aylak Adam, 40)

Seyirciler, manzaraya daha da iğrençlik veren bu korkunç sessizliği bozacak bir iç çekmesi ya da bir hıçkırık beklediler. (Esir Şehrin İnsanları, 310)

Az. ya da:

Éy dünyaya ışığ véren gözel, men éşginden gövruldum, derd çekmekden yoruldum. Üreyine bir zerre rehm sal! Meni özüne gül gebul éle, ya da öldür gurtar “Ey dünyaya ışık saçan güzel, ben aşkımdan kavruldu, dert çekmekten yoruldum. Merhamet et! Beni kendine kul kabul et, ya da öldür, kurtar.” (AHYÖ, 229/5)

Ölkədə baş verən zülm və qanunsuzluqları şah bilir, ya da bilmir “Ülkede baş gösteren zulüm ve kanunsuzlukları şah biliyor ya da bilmiyor.” (Siyasətnamə, 61)

Gag. yada:

O, Allahım, bana mutlak lăázım bir ool, yada bir oolluk. Adı olsun Zaari “Allah'ım, bana mutlaka bir oğul ya da üvey oğul lazım. Adı Zaari olsun.” (Gagavuz Destanları, 107)

Türk-Oğuz yabgunun iki oolu kaldıydı yaşamaa, kalanı öldüydü, yada kaybelmişti avcılıkta mı, düüşlerdä mi “Türk-Oğuz Yabgu’nun yaşayan iki oğlu kalmıştı, diğeri ölmüştü ya da avcılıkta mı, savaşta mı kaybolmuştu.” (Kara 2011: 81)

Hanın yada başka zaabit adamın kurganını aldırardılar çok taa üsek “Han’ın ya da başka subay adamın mezarını daha yüksek kurarlardı.” (Kara 2011: 100)

Ama hastalansın kul, çirak, yada başka fukarä, onu sıbidárlar kürendän uzak yaban erlerä da kaçárlar ondan “Ama cariye, hizmetçi ya da başka fukara hastalandığında onu obadan uzak, yabancı topraklara atar ve oradan kaçarlardı.” (Kara 2011: 127)

Yahut TT yahut, Az. yahud.

(Far. *yā hōd*). “veya, ya da” anlamlarında kullanılan bir bağlaçtır. Birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki ögeyi birbirine bağlar ve bağladıkları ögelerden sonra gelir (TS 2005: 2109a; Korkmaz 2009: 1114-1115). Türkçe *da* edatıyla pekiştirilmiş *yahut da* şekli de mevcuttur.

TT yahut:

Odada gezinirken bazen kitapların önünde duruyor, büyük meydan savaşlarından birini anlatan bir cildi çekiyor, sayfalarından birine yahut haritasına baktıktan sonra yerine koyuyordu. (Ruh Adam, 63)

Adını bildiği yahut bilmeyip de yalnız yüzünü tanıdığı yüzlerce arkadaşıyla birlikte sert adımlarla yürüyorlardı. (Ruh Adam, 163)

Kendini kaybetmiş, sanki korkulu bir düş yahut bir kâbus gördüğünü bildiği halde uyanmaya mecali yetmeyen hastalar gibi olmuştu. (Katre-i Matem, 21)

Limanda ticaret için gelen Felemenk gemileri hiç eksik olmazdı ama Haliç ağzına lenger atmış bir esir gemisi yahut kraliyet donanması yoktu. (Katre-i Matem, 313)

Az. yahud:

Onun Arifä yaxud Vasifä yaxınlığının da mərkəzində məhz bu hiss dayanmışdır “Onun Arif’e yahut Vasif’e yaxınlığının da merkezinde hiç şüphesiz bu his yatmaktadır.” (Cavidşünaslıq, 158)

Yaki Gag. *yaki*.

(Far. *yā ki*). Birbiriyle denk olan, birbirinin yerini tutabilecek iki unsuru birbirine bağlayan, bazen bir karşılaştırma fonksiyonu da üstlenen bağlaçlardır. *Yakıda* şekli de mevcuttur. “ya da, yahut” anlamlarında kullanılır (Özkan 1996: 181; Oruç 1994: 614).

Tepägözün tılsımı olur mu evin dirää, yaki süpürgä “Tepegöz’ün tılsımı evin direği ya da süpürge olur mu?” (Gagavuz Destanları, 145)

Yalnız TT *yalnız*, Az. *yalnız*, Gag. *yalınız*.

İsim, sıfat, zarf ve bağlaç olarak kullanılan Türkçe bir sözcüktür (TS 2005: 2118a). “ama, fakat, ancak; sadece” anlamlarında sınırlama, olumsuzluk, karşıtlık bildiren bir cümle başı ve bağlama edatıdır. Tümceleri birbirine bağlayan bu bağlaç, genel olarak eklenmesi, belirtilmesi gereken bir kavram ya da konuya ilgi çekme amacıyla kullanılır (Atabay vd. 2003: 135). *Değil* edatıyla birlikte kullanıldığında sınırladığı unsura veya cümleye ayrıca bir unsur veya cümle istemektedir (Oruç 1994: 628).

TT *yalnız*:

Yalnız annemi mahcup etmemek için değil, bu sınavın hayatımın en önemli dönemeci olduğunu bildiğim için de hem okulda hem de dershanenede “inekler” gibi çalıştım, bütün formülleri ezberledim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 93)

Adını bildiği yahut bilmeyip de yalnız yüzünü tanıdığı yüzlerce arkadaşıyla birlikte sert adımlarla yürüyorlardı. (Ruh Adam, 163)

Artık Selim onun sesini de duymuyor, yalnız korkunç güzellikteki gözlerine bakıyordu. (Ruh Adam, 191)

On öğrenciden fazla çalıştırmazdı Sadık. Beğendiklerini çalıştırırdı yalnız. (Aylak Adam, 13)

Kulakları kapı ötesinin bütün tıkırtılarına açık, yalnız kanının damarlarındaki koşusunu duyardı. (Aylak Adam, 24)

Yalnız onu daha fazla çıldırtmak için ertesi gün bu beytin başına ve sonuna başka beyitler ilave ederek bir gazele dönüştürmesini istedi. (Katre-i Matem, 179)

Kâmil Bey, içeri girdiği zaman köşede yalnız İmam Efendi vardı. (Esir Şehrin İnsanları, 105)

Bir hafta geçmeden mahalleyi enine boyuna tanıdı. Yalnız mahalleyi değil, bu mahalleden öğrendikleriyle memleketi de biraz anladı. (Esir Şehrin İnsanları, 107)

Gittikçe daha iyi anlaşılıyordu ki Anadolu'da yapılan iş yalnız vatani düşmandan kurtarmak boğuşması değildi. (Esir Şehrin İnsanları, 187)

Başındaki süslü rüyayı hakikat yapmak için yalnız düşünmek, okumak, söylemek kâfi olduğuna inanırdı. (Acımak, 9)

Az, yalnız:

Həm də Sənanın əl çəkdiyi din yalnız islam dini deyildir “Hem de Senan’ın el çektiği din sadece İslam dini değildir.” (Cavidşünaslıq, 28)

Bu məsələlərlə onu məşğul edən yalnız öz xalqının taleyi deyil, bəlkə bütün bəşəriyyəntaleyi “Bu meselelerle onu meşgul eden yalnız kendi halkının kaderi değil, belki bütün insanlığın kaderidir.” (Cavidşünaslıq, 89)

Yalnız bu iki mənada (mal və qadın iştirakı) məsələsində ondan ayrılır “Sadece bu iki konuda (mal ve kadın iştirakı) meselesinde ondan ayrılıyor.” (Siyasətnamə, 137)

Gag, yalnız:

Hiç bir kimse gitmemiş yalnız bu bizim güvee olacak o bir akşam kalmış orada “Hiçbir kimse gitmemiş sadece bu bizim güveyi olacak adam bir akşam orada kalmış.” (Gagavuz Destanları, 163)

Yalnızca TT yalnızca.

Aslında zarf olan bu sözcük, “yalnız, ancak, tek, sırf, salt, sadece” (TS 2005: 2118a) anlamlarında kullanıldığında cümle başı bağlacı görevi üstlenir.

Yalnızca circırböceklerinin sonsuz vızıltısı vardı ve İstanbul’un uğultusu işitilmiyordu. ((Kırmızı Saçlı Kadın, 58)

Aklımda sahnede anlatılan şeyi anlamak değil, Kırmızı Saçlı Kadın’ı görmek vardı yalnızca. (Kırmızı Saçlı Kadın, 63)

12.30'da gelen İstanbul trenine yalnızca on beş dakika kala elimde babamın eski bavulu, çadırdan çıktım ve arkama bakmadan sıcakta koşaradım Öngören'e indim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 85)

Şimdilik bütün bunları hiç aklına getirmiyor, masum olduğundan emin, yalnızca ağlıyordu. (Katre-i Matem, 24)

Hekim, Şahin'in bu teminatına yalnızca gülümsedi. (Katre-i Matem, 63)

Yalnızca o anın hatırası için bütün laleleri sevmeye yemin edebilirdi şu anda. (Katre-i Matem, 280)

Dirmit evin içinde yalnızca Zekiye 'yle konuştu. (Sevgili Arsız Ölüm, 65)

Yani TT yani, Az. ye 'ni.

Arapçadır. Cümle başı ve bağlama edatıdır. İzah cümlesini hüküm cümlesine bağlar (Hacıeminoğlu 2015: 212). “kısacası, açıkçası, doğrusu” anlamlarında unsurları veya cümleleri birbirine bağlar.

TT yani:

Mevlûd'un yaşı kırk yoktu. Bunlar üçüncü kuşak yani. (Nar Ağacı, 188)

Ertesi sabah rehnüma yani harita önünde, şekli çıkarılmış dağlar, ırmaklar ve çöller arasında programı yapıyoruz. (Nar Ağacı, 213)

Zincirli Han'ı mesken tutan bu çetedeki neferlerin sayısı, cehennem meleklerinininki kadar, yani on dokuz idi. (Suskunlar, 190)

Bütün bunlar, Asım'ın Nevâ'ya abayı yaktığı tarihe kadar yani senelerce sürdü. (Suskunlar, 251)

Her aşk şiiri gibi bunda da bir zaaf açığa vuruluyor, yani Selim Pusat kendi eliyle kendi prensibini bozmuş oluyordu. (Ruh Adam, 242)

Kâmil Bey, çok istediği bir işe yani kalkıp gitmeye gücü yetmediği için büyük bir yorgunluk duydu, güçsüzlüğünden utandı. (Esir Şehrin İnsanları, 361)

Az. ye 'ni:

Yani, Hüseyin Cavid öz eserlerinde yalnız mahabbati tasvir etmektə kifayətlənmişdir
“Yani, Hüseyin Cavid kendi eserlerinde yalnız muhabbeti tasvir etmektə
yetenmiyor.” (Cavidşünaslıq, 158)

Ya... ya (da) TT *ya... ya (da)*, Az. *ya... ya (da)*, Gag. *ya... ya (da)*.

Farsça bir bağlama edatıdır. Karşılaştırılan iki veya daha çox unsuru, dil birliğini birbirinə bağlayan edatlardandır. Karşılaştırılan unsurlardan birini ifadə etmək için kullanılır. Katmerli edatlar da diyebileceğimiz bu edat, karşılaştırılan unsurların sayısına göre ikiden fazla da tekrar edilebilir. *ya... yahut / ya... veya* şekilleri de mevcuttur. Denkleştirme, karşılaştırma ve seçme fonksiyonlarında kullanılır (Ergin 2006: 353-354; Hacıeminoğlu 2015: 267; Korkmaz 2009: 1113; Özkan 1996: 182).

TT *ya... ya (da)*:

Her defasında Setterhan'ın ve Yakut'un yüzüne bakıyor, ya geçiyor ya bekliyordu.
(Nar Ağacı, 148)

Bu saatlerde dışarıda olmak için ya İngiliz ya Rus askeri olmak gerekirdi ya da Ermeni çetecisi veya Türk milisi. (Nar Ağacı, 361)

Babam gibi bazıları ise ya kaçamadıkları, kendilerini kaçacak kadar suçlu hissetmedikleri ya da yakalanmayacaklarını düşündükleri için en sonunda polisin eline düşmüş ve işkence görmüşlerdi. (Kırmızı Saçlı Kadın, 120)

Ne ilginçtir ki, kible duvarında hep ya bir akrep ya koç ya aslan yahut bir başka burcu temsil eden çerçevesiz bir resim asılı olurdu. (Suskunlar, 28)

Bu şehirde saygın olmak için ya paraya ya nüfuza ya da ilme sahip olmak gerektiğini anlamıştı. (Suskunlar, 251)

Ya yeniden başlayacaktı ya bitecekti. (Aylak Adam, 38)

Böyle günler şehrin lokantalarını dolaşır, bir çeşit yemek arardı. Çoğu zaman bunun ya mevsimi geçmiş ya gelecek bir yemek oluşu tuhaftı. (Aylak Adam, 147)

Ya çok acele sığınacak bir kuytu çatı altı bulmaları veya gizlice bir konağın bahçesine girip sabahlamaları gerekiyordu. (Katre-i Matem, 149)

Yarın ya hiçbir şey hatırlamayacak, ya da hatırlayıp utancından günlerce odasına kapanacaktı. (Esir Şehrin İnsanları, 60)

Ya açlıktan ölmeye, ya sürünüp sukut etmeye mahkûmdu. (Acımak, 46)

Az. *ya... ya (da):*

Ya birinci, ya ikinci, ya da üçüncü gecə məni yuxuda görəcəksən “Ya birinci, ya ikinci, ya da üçüncü gece beni uykuda göreceksin.” (Siyasətnamə, 30)

Bu mal da sənindir, ya allahındır, ya allah bəndələrinin “Bu mal da senindir, ya Allah’ındır, ya Allah’ın kullarının.” (Siyasətnamə, 60)

Bu qulamlara bu bir il içərisində ya gizli, ya aşkar ata minməyə icazə verilməzdi, minsəydilər cəza alardılar “Bu kölelere bu bir yıl içerisinde ya gizlice ya açıkça ata binmeye izin verilmezdi, binseydiler ceza alırlardı.” (Siyasətnamə, 86)

Gag. *ya... ya (da) :*

Ani bizi ya ölüm, ya da insannar ayıracak “Hani bizi ya ölüm, ya da insanlar ayıracak.” (Özkan 1996: 183)

Yeğın *Az. yeğın.*

“şüphesiz, hiç şüphesiz, kuşkusuz, muhakkak; belki de”. Azerî Türkçesinde isim ve zarf olarak da kullanılan bu edat, başında bulunduğu unsuru veya cümleyi pekiştirme fonksiyonunda kullanılır ve kuvvetlendirme, ihtimal ifade eder (Oruç 1994: 647). *Yeğın* edatı, Farsça *ki* edatıyla pekiştirilerek de kullanılır (Oruç 1994: 647).

O benim anamdı, yeğın méymundan gorhmuşdur “O benim annemdir, kesin maymundan korkmuştur.” (AHYÖ, 230/5)

Bir néçe saatdan sonra vezir ayıldı, o yan bu yana baħıb fikir éledi: Yeğın men ölmüşem ki, meni buraya salıblar “ Birkaç saatten sonra vezir ayıldı, o yana bu yana bakıp düşündü: Kesin ben öldüm ki, beni buraya bırakmışlar.” (AHYÖ, 236/35)

Hêyder Baba, Âmir Hêyder nêyniyür?

Yeğın gine samavarı geyniyür,

Day gocalup alt engiyen çêyniyür,

Gulaħ batup, gözi girüp gaşına,

Yazığ emme hava gelüp başına.

“Haydar Baba, Âmir Haydar neyliyor?

Muhakkak, yine semaveri kaynıyor,

Daha kocalmış alt çenesiyle çiğniyor,

Kulak batmış, gözü girmiş kaşına,

Yazık hâlâ hava gelmiş başına.” (Ergin 1971: 13)

Yeter ki TT *yeter ki*.

Türkçe *yeter* sözcüğüne Farsça *ki* edatının gelmesiyle oluşmuştur. *yet-* geniş zamanının edatlaşması ile ortaya çıkmıştır. Başına geldiği cümleler ancak istek ve emir cümleleri olabilir. Tümceleri, yargıları bir koşula bağlama amacıyla kullanılır. İkinci tümce, önceki tümceye bir açıklık da getirmiş olur (Ergin 2006: 356; Atabay vd. 2003: 139).

Yeter ki kendisini arayanlar, sonunda umutlarını yitirip aramaktan vazgeçmiş olsunlardı. (Katre-i Matem, 202)

Yine TT *yine*, Az. *yéne*.

Eski Türkçe *yan-* “geri dönmek” fiilinin *-a/-e* zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla oluşmuş bir edattır (Gabain 2007: 85&232). “da/de, hatta, bile, gene, ayrıca” anlamlarında Eski Türkçe devrinden beri cümle başı, tekerrür ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır. *De* kuvvetlendirme edatıyla birlikte kullanılışı da mevcuttur (Oruç 1994: 648).

Orhun Türkçesinden itibaren Eski Türkçede “tekrar, yine” anlamında zarf görevinde ve “ve, yine, sonra, ayrıca, ilave olarak” vb. anlamında bağlaç görevinde *yana* sözcüğü kullanılmıştır. Uygur metinlerinde *ok* kuvvetlendirme edatıyla kullanımları da mevcuttur. *yme* şekli de cümle başı bağlacı olarak “yine, ve, tekrar, hem, ayrıca” anlamlarında kullanılmıştır (Karahana 2014: 83-84).

TT yine:

Yine de Sohrab havalının ne kadar sıcak gittiğinden İrani’in haline kadar pek çok şeye değindi, araya birkaç Hafız beyti, bir o kadar Sadi müfredi sıkıştırdı. (Nar Ağacı, 150)

Yine de Şahin hiç kendisinden yana bakmadan, adamlarla konuşa konuşa geçip gidiyordu. (Katre-i Matem, 389)

Az. yéne:

Hadisələrin, müharibənin mənzərəsi psixologiyaların müstəvisində görünür, daha doğrusu, şair, həmişə olduğu kimi, yenə də ictimai hadisələrin özündən çox, bu hadisələrin əksi olan ideyalarla maraqlanır “Hadiselerin, muharebenin manzarası psikolojilerin düzleminde görünür, daha doğrusu, şair, daima olduğu gibi, yine sosyal hadiselerin özünden çok, bu hadiselerin aksi olan fikirlerle meraklanıyor.” (Cavidşünaslıq, 34-35)

Yoksa TT yoksa, Az. yoḥsa, Gag. yoksa.

yoḥ + ise birleşimiyle oluşmuş Türkçe bağlama edatıdır. “aksi halde, acaba, yani” anlamlarında kullanılıp başına geldiği cümleyi kendinden önceki cümleye tezat ve şart ifadeleriyle bağlar (Hacıeminoğlu 2015: 214; Oruç 1994: 655). Gagavuz Türkçesinde *osa* şeklinde de karşımıza çıkmıştır.

TT yoksa:

Bunlar hatırlı kişiler olmalıydı Necef'e bakılırsa. Yoksa bu ateşler her zaman böyle yanmaz, bu şehrayin dilleri her zaman böylesine uzanmazdı. (Nar Ağacı, 258)

Sohumkale fenerinin efsanevi güzelliğine, dillere destan şöhretine tamahen mi yoksa bunun zaten imkânsız olduğunu düşündüğünden mi, bunu valinin kendisi de bilmemişti. (Nar Ağacı, 464)

Meyhanecinin adına pek tutuldular; yoksa bu kadar içmezlerdi. (Aylak Adam, 21)

Yoksa zindan artığı adamlardan disiplinli hareket etmeleri beklenemezdi. (Katre-i Matem, 385)

Bu adam Nakşigül'ü öldürürken kim olduğunu biliyor muydu, yoksa başka bir ölü kadından mı bahsediyordu, kestiremedi. (Katre-i Matem, 425)

Az. yoḥsa:

Éy dév, men bacımı senden isteyirem. Yoḥsa seni ölünce kemsikde saḥlayacağam “Ey dev, ben bacımı senden istiyorum. Yoksa seni ölünceye kadar ipe bağlı tutacağım.” (AHYÖ, 232/5)

*Menim yolum mehebbet caddesiydi,
Son sözlerim Heggun irâdesiydi,
Mehebbetün risâlet ve'desiydi,
Yoḥsa mende bir kesile ğerez yoḥ,
Siyâset adlı mende bir merez yoḥ.*
“Benim yolum muhabbet caddesiydi,
Son sözlerim hakkın iradesiydi,
Muhabbetin elçilik sözüydü,
Yoksa bende bir kimseye garaz yok,
Siyaset adlı bende bir maraz yok.” (Ergin 1971: 25)

Gag. *yoksa:*

E yoksa bän çıkmam maarebeye beygiri vermeden “E yoksa, atı vermeden ben kavgaya çıkmam.” (Gagavuz Destanları, 165)

Nasıl isteersin, Gan-kişi, kılıç-kılıca mı osa güreş-güreşä mi? “Gan-kişi nasıl istiyorsun, kılıç kılıca mı yoksa güreş güreşe mi?” (Gagavuz Destanları, 169)

Kapak mı sıcaktı, osa onun elleri mi. Mariya annamadı “Kapak mı sıcaktı yoksa onun ellerimi. Mariya anlamadı.” (Özkan 1996: 188)

Baktık düün adetini şindi dä hep ölä götürerlär mi, osaydı o adetlerdä var diişilmeklär mi? “Baktık düğün âdetlerini şimdi de hep öyle devam ettiriyorlar mı yoksa o âdetlerde değişiklikler var mı?” (Anasözü gaz. 2016)

Zaten TT *zaten.*

Türkçe Sözlük'te zarf olarak gösterilen Arapça kökenli bu sözcüktür (2005: 2225b). Cümle başı edatı olarak da kullanılır. “esasen, nitekim, aslında” anlamlarında kullanılan bu edat, başında bulunduğu cümleyi önceki unsura veya cümleye izah yoluyla bağlar (Hacıeminoğlu 2015: 215; Ergin 2006: 356).

“Zaten sana kızını Osmanı 'ın yüzünden vermediydi” demişlerdir. (Osmancık, 60)

Zira TT *zira, Gag. zerä/zeräm/zeraciim.*

Arapçadır. “çünkü, ancak, nitekim, ama, fakat” anlamlarında kullanılan bağlama edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 216).

TT zira:

Çiçek Hatun, halinden kimselere bahsedememişti. Bahis için zemin gerekti zira. (Nar Ağacı, 350)

Zira o günlerde Nedim'in şöhret rüzgârı pek kuvvetli esiyordu. (Katre-i Matem, 177)

Gag. zerä/zeräm/zeraciim:

Da gelip askercilerinä, annatmış düşünü türküyün, zerä o pek gözäl türkü dä çalmaa becerärmış “Ve gelip askerlerine düşünü türküyü anlatmış, çünkü o türkü söylemeyi de pek güzel becerirmiş.” (Gagavuz Destanları, 103)

O-sa başka yerdä gezmedi, salt onun kapusu yönündän geçärkan, baaradı, zerem bilirdi, hani onun uşaa olmayor “O ise başka yerde gezmemiş, sadece onun kapısının önünden geçerken bağırırmış; çünkü onun çocuğunun olmadığını biliyormuş.” (Gagavuz Destanları, 174)

Bobasını baaladılar, anasını da aldılar, zerem anası pek gözäl-di hem genç-ti “Babasını bağlamışlarlar, annesini de almışlar; zira annesi pek güzelmiş ve gençmiş.” (Gagavuz Destanları, 176)

Zenginnärdi eski og-senselä başları da, zerä askerä verip fukarä yurtalardan adamnarı kabledärdilär ödek ordu beklerindän “Eski Oğuz boy başları da zenginleşirdi; çünkü fukara çadırlarındaki adamları askere verip ordu beylerinden ücret alırlardı.” (Kara 2011: 89)

Cengi İrannan İstemi-Kagan taa çeketmüz, zerä lüzım ona taa gerçek bir mana “İstemi Kağan, İran ile savaşı henüz başlatmaz; çünkü ona daha gerçek bir sebep lazım.” (Kara 2011: 97)

2.4. Ünlem Edatları

Ünlem edatları, insanın her türlü duygu ve heyecanlarını bildiren, tabiat seslerini yansıtan, seslenmeleri ifade eden sözcüklerdir. Ünlemler içinde ele alınan sözcükleri sınırlandırmak oldukça yanıltır; çünkü asıl duygu bildiren *ah, oh, of, hey, ey* gibi ünlemler dışında, kullanımına göre dilimizdeki diğer sözcükleri de yerine göre ünlem gibi kullanabiliriz. Bu açıdan değerlendirdiğimizde ünlemleri genel anlamda *asıl ünlemler* ve *ünlem olarak kullanılan sözcükler* olarak ikiye ayırabiliriz.

Bu sözcükleri anlam itibariyle değerlendirecek olursak M. Ergin'in sınıflandırmasını esas alabiliriz. Böylece bu grubu ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları ve cevap edatları olarak beş gruba ayırırız. Biz bu grupta, taradığımız metinlerden ve kaynaklardan tespit ettiğimiz ünlem edatlarını şu şekilde sıraladık:

A! / E! TT *a! / e!*, Az. *e!*

“a!, e!, ey!, ya!; söyle; hani”. En çok kullanılan ünlem olup şaşma, anımsama, sevinme, acıma, üzüme, kızma gibi duyguları güçlendirir. Tümcenin başında ya da sonunda çoğu kez yinelenmiş olarak kullanılır. Dilek-koşul kipiyle kurulan tümcelerde de geçer (Atabay vd. 2003: 158-159; Oruç 1994: 216).

Gagavuz Türkçesinde 2. teklik ve çokluk şart çekiminin ve *-kAn* zarf-fiilinin sonuna genellikle kaynaşmış olarak *-A* seslenme ünlemi gelir: *alsana, baksana, uzatsana; delikannykana, toplarkana* gibi. *E* seslenme ünlemi isimlerin sonunda ayrı bir kelime olarak da kullanılabilir: *Be bırak sirmikleri dedik sana e!* örneğinde olduğu gibi (Özkan 1996: 179).

TT *a! / e!* :

Bak a Osmancık; doğru dedin, güzel dedin: Öyle olur, böyle olur; amma nasıl olursa olsun töresiyle olur... (Osmancık, 57)

“A tabii, size oğlumuzun bir fotoğrafını yollayayım” dedi Kırmızı Saçlı Kadın. (Kırmızı Saçlı Kadın, 154)

A! Evladım, Şemsiciğim bunca zamandır neredeydin? (Atabay vd. 2003: 158)

Aaa! Ne biçim bakıyorsun öyle? (Atabay vd. 2003: 158)

E, o zaman ne diye bu masaya dayanmıştı? (Nar Ağacı, 220)

Ne bekliyorsun? Yüzbaşı Beye buyurunuz desene... (Atabay vd. 2003: 159)

Az. *a! / e!* :

A kişi, bu ineyi sene kim verib? “Ey kişi, bu ineği sana kim verdi?” (AHYÖ, 392/15)

Éle şey olmaz, a kişi, dün en yolda gördüm, yaman hoşuma geldi “Öyle şey olmaz, ey kişi, dönen yolda gördüm, çok hoşuma gitti.” (Oruç 1994: 2)

At mine bilirsen mi? E, yoksa şehirli olub gédibsen? “At binebiliyor musun? E, yoksa şehirli mi olmuşsun? (Oruç 1994: 217)

Gag. *a! / e!* :

A o kızlar çocaa vermişlär şarap içsin, a o kızlar içmiş su “O kızlar çocuğa içsin diye şarap vermişler, kızlar da su içmiş.” (Gagavuz Destanları, 148)

Aferin TT *aferin*, Az. *aferin*, Gag. *āferin*.

Farsça bir kelimedir. Ünlem edatıdır. Aslında Farsçada isim olan *aferin*, dilimizde ünlem edatı olarak okşama, alkışlama, beğenme, takdir gibi duyguları belirtme fonksiyonuna sahiptir. Cümlede veya söz arasında müstakil kullanılır (Oruç 1994: 11).

TT *aferin*:

Aferin size... deyip, kendinden hiç beklenmeyen bir hızla uzaklaştı. (Korkmaz 2009: 1161)

Az. *aferin*:

Haşiş edir ki, Nazını ona alsın, Nadir bardağda garpıza bahıb, oğlanın ferasetine aferin déyir “İstiyor ki Naz’ını ona alsın, Nadir bardaktaki karpuza bakıp oğlanın anlayışına aferin diyor.” (AHYÖ, 422/5)

Meclisde oturanlar Behlula aferin déyib, getirdiyi kelleni en gıymetli helet hésab éleyirler “Mecliste oturanlar Behlül’e aferin deyip sunduğu fikri en kıymetli hediye olarak görüyorlar.” (AHYÖ, 377/10)

Gag. *āferin*:

Āferin kızım, bu iş tamamdır (Oruç 1994: 12)

Ah! TT *ah!*, Az. *ah!*, Gag. *ah!*.

Bu ünlem derin bir özlem, istek, acıma ya da üzüntüyü belirtmede kullanılır.

TT *ah!* :

Āh İsmail! Çektiğin meşakkati örtmeye çalışıp ateşi saklasan da dumanı tütüyor. (Nar Ağacı, 211)

”Ah... Kalanoz değilim ben” demişti en tatlı gülüşüyle. (Osmancık, 26)

Az. ah! :

Ah tamaḥ, ah tamaḥ!.. Sen de pis şeysen. Eger tamaḥımı yığsaydım, bura düşmezdim
“Ah yemek, ah yemek!... Sen de kötü şeysin. Eğer yemeğimi biriktirseydım, bu hallere düşmezdim.” (AHYÖ, 251/35)

Gag. ah! :

Ah, Tengri-gök, ne arsız hem maskara adam! “Ah Gök Tanrı, ne arsız ve maskara adam!” (Kara 2011: 103)

Ahı Az. *ahı*.

Azericede sık kullanılan ünlem ilgecidir. Bu ilgeç içinde bulunduğu cümleye göre anlam kazanır (Zeynalov 1971: 196). Ayrıca Arapçada *ahî* “kardeşim” anlamında kullanılır. Seslenme, kuvvetlendirme, gösterme, tasdik, kıyas yoluyla benzetme, izah, hayret fonksiyonlarında ünlem edatıdır (Oruç 1994: 14). Taradığımız metinlerde “peki, öyle ki, öyleyse, oysaki” anlamlarındaki kullanılışlarına rastladık:

Axı né vaxta gédér o subay galacağ? “Peki, ne zamana kadar o subay kalacak?” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 218)

Bes men ne cur éleyim, ahı ondan ötrü ölürem “Peki ben nasıl edeyim, öyle ki onun için ölüyorum.” (AHYÖ, 217/5)

Barmağını dişleyib dedi: Éy dil-i gafil, men onları niye buraḥdım. O ki, menin sévgilimdi, ahı onu niye incidirem “Parmadığını ısırıp dedi: Ey gafil dilli, ben onları niye terk ettim. O ki benim sevgilimdi, öyleyse onu neden incitiyorum.” (AHYÖ, 231/20)

Ay! TT *ay!* , Az. *ay!* , Gag. *ay!* .

Ünlem edatıdır. Türkiye Türkçesinde tek başına kullanılan bir ünlemidir. *Ayy* şeklinde de görülmektedir. Birdenbire duyulan acı, ağrı, şaşırma, ürkme veya sevinç anlatır (TS 2005: 151a). Azericede tek başına kullanılabildiği gibi yanında bir hitap sözcüğüyle birlikte de kullanılabilir.

TT ay! :

Ay! Sen mi idin? Ay, ne güzel! (TS 2005: 151a)

Az. ay! :

Ay tacir Ehmed, indiyeye kimi gazanib ne gayırmışığ, inden sonra da ne gayırağ “Ey tüccar Ahmet, şimdiye kadar ne kazanıp kayırmışız, şimdiden sonra ne kayıracağız?” (AHYÖ, 310/10)

Sizin haranız ağrıyor, ay bacı? déyé xébér aldı “Sizin nereniz ağrıyor, ey bacı? diye sordu” (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 219)

*Başına döndüyüm ay Perizada,
Can içinde cana vermem seni,
Neynerem bostanı, neynerem bağı,
Yüz bağı u bostana vermem seni!*
“Üzerine titrediğim ey güzel çocuk,
Can içinde cana vermem seni,
Neylerin bostanı, neylerim bağı,
Yüz bağı ve bostana değişmem seni!” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

*Bayramıdı, gece guşı oğurdu,
Adağlı gız bey çorabın toğurdu,
Herkes şalın bir bacadan soğurdu,
Ay ne güzel gaydadı şal sallamağ,
Bey şalına bayramlığın bağlamağ.*
“Bayram idi, gece kuşu ötüyordu,
Nişanlı kız bey çorabını örüyordu,
Herkes şalını bir bacadan sokuyordu,
Ay ne güzel âdettir şal sallamak,
Bey şalına bayramlığımı bağlamak.” (Ergin 1971: 6)

Gag. ay! :

Ay kim bu ba “Ay kim bu be!” (Özkan 1996: 178)

Aya! Az. *aya!* .

Farsça kökenli bir ünlemdir. “ey; ya” anlamlarında kullanılır. *ay*, *ey* edatlarıyla aynı fonksiyonda olup, tek başına seslenme fonksiyonu üstlenmiştir. Azeri Türkçesinde görülmektedir (Oruç 1994: 47-48).

Aya, kimsen? “Ey, kimsin?”

Menem-e. “Benim ya.” (Oruç 1994: 48)

Ayol TT *ayol*, Gag. *ayol*.

Genellikle kadınların kullandığı seslenme sözüdür (TS 2005: 162a). Gagavuz Türkçesinde “sevgili, kıymetli, değerli” anlamlarında kullanılan bir ünlemdir (Gaydarci vd. 1991: 24).

TT *ayol*:

Ayol! Sen nerelerde kaldın? (TS 2005: 162a)

Gag. *ayol*:

Nenä ayolum, ecelimi, kısmetimi görürüm! “Nine kıymetlim, kaderimi, kısmetimi görüyorum!” (Gagavuz Destanları, 106)

Be! TT *be!* , Az. *be!* , Gag. *bä!* .

Ünlemdir. Seslenme edatı olarak hitap kelimesinden önce ve sonra kullanılmıştır. Seslenme fonksiyonunun yanında şaşma, hayret ve usanç, bıkkınlık bildirir. Bazen de dikkati çekmek için söylenir. Hitap kelimesiyle kullanıldığında hitap grubu teşkil eder. Oğuz grubu Türk şivelerinin hemen hepsinde görülmektedir (Oruç 1994: 70).

TT *be!* :

Osman be, kız mı yok? Hepimizi yakar Kalanoz... rahat komaz. Bırak Zoe'yi. Bu kadar sık gelme. Gelince yalnız gelme. (Osmancık, 27)

Paranı niye veriyorsun be sersem kız! (Delice 2012: 180)

Az. *be!* :

Be, onda sen kimsen ki, mene gösteriş verirsen? “Yahu, sen kimsin ki bana gösteriş yapıyorsun?” (Oruç 1994: 71)

Gag. *bä!* :

Be, vatan oldu bize, bu zından taşı

Be, nereden çocuklar, hey, gelir-gelişiniz “Be, vatan oldu bize bu zından taşı/Nereden be çocuklar, gelir-gelişiniz, hey!” (Gagavuz Destanları, 149)

Bıy! Az. *bıy!* .

“Vay, yazık” anlamlarında kullanılan ve Azeri Türkçesinde karşımıza çıkan bir ünlem edatıdır. Taklidî sestir. Cümle başında, cümleden ayrı olarak kullanılmıştır. Tesessüf, hayıflanma bildirir (Oruç 1994: 92).

...*Bıy, hetrine niye déyir, sözdür dédim* “...Yazık, hatrını niye kırıyor, sözdür dedim” (Oruç 1994: 92)

Bre! TT *bre!* / *bire!*, Gag. *bre!* .

Ünlemdir. Seslenme edatı durumundadır. Seslenme fonksiyonunu tek başına üstlendiği gibi, kendisinden sonraki hitap kelimesiyle birlikte hitap grubu oluşturarak da karşılar (Oruç 1994: 125).

TT *bre!* / *bire!* :

Bre insafsız, bre bana acımaz kardaş; neye düşürdün aklıma, ayı silkelediğim çağları? diye başladı. (Osmancık, 239)

Bre Arslan Bey! Sen bu işi kolay mı sanırsın. (Delice 2012: 180)

Gag. *bre!* :

Bre bu adam bildi benim düşecēmi, o bilecek ne zaman ölecēm “Bre bu adam benim düşeceğimi bildi, o ne zaman öleceğimi de bilecek.” (Oruç 1994: 125)

Di Az. *di.*

“Haydi” anlamında kullanılan teşvik edatlarından.

Di redd ol burdan! “Haydi defol burdan!” (Oruç 1994: 194)

Di téz ol “Haydi çabuk ol.” (Oruç 1994: 194)

Eh! TT *eh!* , Az. *eh!* , Gag. *eh!* .

Genellikle onaylama anlamı taşıyan bir ünlemdir (Atabay vd. 2003: 160). Genellikle cümle başında kullanılır ve tasdik, yetinme, razı olma anlamları taşır (Oruç 1994: 227).

TT *eh!* :

Eh, öyle bil beğ. (Osmancık, 36)

Eh, madem öyle, ben de vakti gelene dek beklerim (Osmancık, 48)

Eh, hayırlısı neyse o olsun. (Atabay vd. 2003: 160)

Eh, mademki vaziyetleri iyi, ben yine işime bakayım. (Atabay vd. 2003: 160)

Az. eh! :

Eh, siz oğlanlara ne var, daş kimi şéysiniz, ne dil anlayırsınız, ne söz ganırsınız “Eh, siz oğlanlara göre ne var, taş gibi bir şeysiniz; ne dilden anlıyorsunuz, ne söze kanıyorsunuz.” (Oruç 1994: 227)

Gag. eh! :

Eh, görsem orda, ne var,

Ne aslı, ne diyl aslı. (Argunşah 1996: 685)

Eşi! Az. eşi! .

Azeri Türkçesi metinlerinde tespit edilen bu ünlem “a kişi” sözünün canlı dilde kısaltılmış şeklidir (Oruç 1994: 242). “Adam sen de!” anlamı da taşır (Akdoğan 1999: 276).

Eşi, her yazılana inanmağ olmaz. Daşı galdır, hazineye sahib dur “Adam sen de, her yazılana inanmak olmaz. Taşı kaldır, hazineye sahib çık.” (AHYÖ, 417/15)

Eşi, ne zehmet?.. Éle sözü niye danışırsan, ayıp şeydir “Adam sen de, ne zahmeti?.. Niye öyle söylüyorsun, ayıp şeydir.” (Oruç 1994: 242)

Äşi, sän niyä bu acgöz kağızdan yana belä cinli olmusan? “Kardeş, sen niye bu açgözlü tezkereden dolayı böyle cinli oldun?” (Li 2004: 542)

Evet TT *evet*, Az. *beli*, Gag. *da/e*.

Umumiyetle konuşma dilinde kullanılan bir kabul ve tasdik edatıdır (Hacıeminoğlu 2015: 291). Cevap edatıdır. Cümle başı edatı ve kuvvetlendirme bildirdiği durumlar da vardır.

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *beli* “peki, evet” anlamlarında kullanılan Farsça bir sözcüktür. Tasdik ve kabul mefhumunu ifade eder (Hacıeminoğlu 2015: 290).

Gagavuz Türkçesi’nde *evet*, *hayır* gibi Türkiye Türkçesi’nin iki temel cevap ünlemi yaygın değildir. Bunun yerine Rusça’daki *da*; evet, tabii anlamlarında

kullanılır. *e*, soruya verilen geçiştirme bir cevap ve arkasından gelen bir başka soruyla birlikte kullanılır (Özkan 1996: 180).

TT evet:

Evet, böyle bir şehir dünya yüzünde bir daha yaratılmış olamazdı ve galiba şimdiden İstanbul'u özlemeye başlamıştı. (Nar Ağacı, 156)

Evet, ünlü şair buraya gelmişti, Türkiye'ye de gitmişti. (Nar Ağacı, 246)

Evet! İnsanı kahreden o gıcırta, semahanede 'döndüklerinde' etekleri açılan tennureleri ve başlarında sikkeleriyle, Mevlevî dervişlerinin haftada iki kez mukabele icra ettikleri binadan geliyordu! (Suskunlar, 12)

Evet, oydu, çerçeveden çıkarılmış resimdi. (Ruh Adam, 238)

Evet, onun yerinde kurumuş kalın bir kan lekesi bulunuyordu. (Ruh Adam, 239)

Her şeyi, evet her şeyi yeniden irdelemeliydi. (Katre-i Matem, 58)

Evet bu bir kadın sesiydi ve hemen arkasından fısıldamıştı. (Katre-i Matem, 265)

Az. beli:

Beli, Tapdığı bir هفته burda galdı güzel güllüklerde, benövşeliklerde gezdi "Evet, Tapdık bir hafta burda kaldı, güzel gül ve menevşe bahçelerinde gezdi." (AHYÖ, 230/15)

Molla arvada bir de diggetle bahdı gördü beli, tuman arvadının tumanıdı, çarşab da arvadının çarşabıdı, halis öz arvadıdır ki, durub "Molla kadına bir daha dikkatle baktı evet, pantolon eşinin pantolonuydu, çarşaf da eşinin çarşafıydı, gerçekten kendi eşidir ki, duruyor." (AHYÖ, 237/15)

Bəli, «İblis» bütün Şərq aləmində yeganə romantik-fəlsəfi faciə idi, xalqımızın ölməz humanist sənətkarı Hüseyn Cavidin insan qırğınına qarşı yüksələn gur səsi idi "Evet, 'İblis' bütün Şark âleminde tek romantik-felsefi faciaydı, halkımızın ölmez hümanist sanatkârı Hüseyn Cavid'in insan kırgınlığına qarşı yükselen gür sesiydi." (Cavidşünaslıq, 161)

Gag. da / e:

Git, at bu topraa drakonun açık aazına da daalıp, o aaç olacek. Başka türlü o seni kolvermeyecek. E, islää! “Git, bu toprağı Drakon’un açık ağzına at da yayılıp o ağaç olacak. Başka türlü o seni bırakmayacak. Evet!” (Gagavuz Destanları, 105)

Avşamêrsın, dâdu! Uzak yoldan gelerim, uzak yola giderim, brakmaycan mı geceleyim? E, gecelä, oolum “İyi akşamlar dede! Uzak yoldan geliyorum, uzak yola gidiyorum. Evinde geceleme izin verir misin? –Evet, gecele oğlum.” (Gagavuz Destanları, 143-144)

...Da yardım kafasını bir kılıçta! “Evet, bir kılıçta yardım kafasını!” (Kara 2011: 103)

Ey! TT *ey!* , Az. *éy!* , Gag. *ey!*.

Seslenme edatıdır. Günümüzde en çok kullanılan ünlemlerdendir. Tek başına kullanıldığı gibi bir isimle birleşerek de hitap grubu oluşturur. Söyleyişe güç katmak, ilgi çekmek ve seslenmek için söylenir (Atabay vd. 2003: 161). *ey* Eski Anadolu Türkçesinde *iy* şeklinde idi. *i* şekline bile geçmiştir. *ay ey*’den daha eskidir. Eski Türkçede *ay* görülür. Bugün *ay* yazı dilinde yerini tamamiyle *ey*’e bırakmıştır (Ergin 2006: 350).

TT *ey!* :

Ey Osmancık; de bana bakayım: Benim Uruz’un bile dediği doğru mudur? Sen beğ olmak istemez misin? (Osmancık, 115)

Ey Türk Gençliği! (M. K. Atatürk)

Ey! Bu topraklar için toprağa düşmüş asker! (M. Akif Ersoy)

Az. éy! :

Éy Nureddünya, benim anamın canı Tufan dévdedi, eger onu öldürsen anam da ölecek “Ey Nureddünya, benim anamın canı Tufan devdeydi, eğer onu öldürürsen anam da ölecek.” (AHYÖ, 215/30)

Ey nazenin, bu gen, geniş dünyada,

Namusu ağyara satmag nedendi?

Der adına deyilmişse şahibaz,

Söyle görüm, onu atmag nedendi?

“Ey nazenin, bu geniş dünyada,
Namusu yabancıya satmak nedendi?
Eğer adına denilmişse sahibaz,
Söyle bakalım, onu atmak nedendi?” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

*Sene eyan mı, ey dilber, sevdiyim,
Gurbanî’di bir şey ister, sevdiyim,
Ay yüzünü görmek ister sevdiyim,
Söyle görüm, bes bu yaşmag nedendi?*
“Sana ayan mı, ey dilber, sevdiğim,
Gurbanî’dir bir şey ister, sevdiğim,
Ay yüzünü görmek ister sevdiğim,
Söyle bakalım, peki bu yaşamak nedendir?” (Sakaoğlu vd. 1985: 9)

*Algış sene bu ölkede êy Şehriyârımız,
Êy Şehriyârımız bizim êy iftihârımız,
Êy fehrimiz dil üste bugün êyle bir kıyam,
Heğ bizledür bu doğru işde yoğdı bir kelâm,
Şe’rün ile şerefle vêrilsin gerek devam,
Her millet êylir öz diline indi ihtiram,
Yoğdur nêçün revâc-ı dile ihtiyârımız,
Ya yoğ nêçün medârlar içre medârımız.*
“Alkış sana bu ülkede ey Şehriyarımız,
Ey Şehriyarımız bizim ey iftiharımız!
Ey fahrımız dil üstünde bugün eyle bir kıyam,
Hak bizimledir bu doğru işte yoktur bir kelâm,
Şiirin ile şerefle verilsin gerek devam,
Her millet eyliyor kendi diline şimdi ihtiram,
Yoktur niçin dil itibarına ihtiyârımız,
Yahut yok niçin medârlar içre medârımız.” (Ergin 1971: 41)

Gag. ey! :

Ey, drakon! Ya kalk oradan da yokol! Bân lâüzım periyä geçeyim, ani düşündä beni görmüş da bekleer geleyim “Ey Drakon! Kalk oradan ve kaybol! Benim periye

gitmem lazım, çünkü beni düşünde görmüş ve geleyim diye bekler.” (Gagavuz Destanları, 105)

Eye! Az. *eye!* .

Farsça *eya* kökenli bir ünlemdir. Seslenme edatıdır. “ey, hey” anlamlarında kullanılır. Genellikle cümle başında kullanılmasına rağmen tek başına veya hitap isminden önce kullanıldığı da görülür (Oruç 1994: 248).

Eye, yatmağdan doymadın mı? “Hey, yatmaktan usanmadın mı?” (Oruç 1994: 248)

Eye, Kazım, o ne adamdır ki, sözünü danışırsan? “Hey Kazım, o nasıl adamdır ki lafını ediyorsun?” (Oruç 1994: 249)

Ha! (haa!) TT *ha!* / *haa!* , Az. *ha!* , Gag. *ha!* .

“ha, ya; evet” anlamlarında kullanılan bir ünlem edatıdır. Şaşma, dikkati çekme, uyarı, soru, “evet” anlamında cevap, tasdik; hatırlama, seslenme, isteklendirme, teşvik, çabukluk bildirir. Ayrıca bir şeyin birdenbire hatırlandığı; bazen de bir işin uzadığı durumları bildirmede kullanılır. Kuvvetlendirme, pekiştirme, gösterme ve hitap fonksiyonundadır. Cümle başında, ortasında ve sonunda bulunabilir (Oruç 1994: 293).

TT *ha!* / *haa!* :

Ha, bak onu söyleyeyim. (Atabay vd. 2003: 159)

Ha... unutmuşum dedim, haftaya yazarım. (Atabay vd. 2003: 159)

Az. *ha!* :

E, boğazın tikilmeyib ha, niye çörek yemirsen? “E, boğazın dikilmemiş ya, neden yemek yemiyorsun?” (Oruç 1994: 293)

Gag. *ha!* :

Ha gideyim bu āz olan çadırlara “Ha bu az olan çadırlara gideyim.” (Oruç 1994: 293)

Hadi, haydi TT *hadi/haydi*, Gag. *haydi*.

Ünlemdir. Seslenme, isteklendirme, çabukluk; kabul, onama, tasdik; ihtimal; hafifseme, alay; hoş görme bildiren bir sözdür (TS 2005: 866b). Ergin teşvik edatları

içinde saymıştır (2006: 349). Korkmaz, “yönelme, teşvik” bildiren ünlemler olarak göstermiştir (2009: 1170).

TT hadi/haydi:

”Bize izin olur mu?” dedi ve izni aldıktan sonra da; “Haydi Sungur, yolcu yolunda gerek” dedi. (Osmancık, 89)

Gag. haydi / hadi:

-(H)adi çocuum, sen bizim, biz de senin “Haydi oğlum, sen bizimsin, biz de senin.” (Gagavuz Destanları, 149)

Hayır TT hayır, Az. *héyir*, Gag. hayır.

Arapça kökenli bir sözcüktür. Cevap edatıdır (Ergin 2006: 351). Türkçe Sözlük’te “yok, öyle değil, olmaz” anlamlarında onamama, inkâr bildiren ve olumsuz cümlelerde anlamı pekiştiren edat olarak gösterilmiştir (2005: 867a). Kuvvetlendirme edatı gibi de kullanılır (Hacıeminoğlu 2015: 243). Türk dili şiveleri içerisinde, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde olumsuzluk yapısıyla “yok, öyle değil, olmaz” anlamlarında kullanılır; diğer şivelerde “iyilik” anlamıyla kullanılmaktadır (Cin 2000: 39). *Hayır hayır* şekli de mevcuttur ve olumsuzluk ve inkâr ifadesini daha da kuvvetlendirir (Oruç 1994: 325).

TT hayır:

Bu sığacı bir şeye benzetiyorum. Fırın kapağı açılmış gibi? Hayır, teşbih hatalı kaçıyor. (Nar Ağacı, 322)

Aşk değildi ona karşı hissettiği ama dostluk da değildi. Hayır, hem aşk hem dostluk sınıfına da dâhil değildi bu duygu. (Nar Ağacı, 423)

Yıllardır aslında aklımın bir yanıyla, hayır her yanıyla bildiğim, ama inanmadığım şeyi, Mahmut Usta’ya bir şey olmadığını, hatta kazıya devam edip suyu bulduğunu öğrenmiştim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 137)

Duyduğün seslerin bunlarla bir ilgisi var mı?

Hayır. (Ruh Adam, 298)

Nakşigül derin uykulardaydı, uyanmıyordu. Elleriyle yüzünü okşadı. Saçlarından tutup alnın öptü. Hayır, uyanmıyordu. (Katre-i Matem, 8)

Sevgilisi bu dünyadan gitmişti. Hayır, rüya değildi. (Katre-i Matem, 55)

Hayır; öyle bir şey söylemedi. (Osmancık, 75)

Az. héyir:

Héyir, ata, men gédeceyem “Hayır baba, ben gideceğim.” (AHYÖ, 217/35)

Héyir, buraha bilmerem “Hayır bırakamam.” (AHYÖ, 220/20)

Gag. hayır:

Hayır bi şey yapmadık sana boş gelmeelim parmaandan kestik gölmee kan bulaştırdık getirdik “Hayır, bir şey yapmadık. Sana boş gelmeyelim diye parmağından biraz kestik, gömleğe kan bulaştırıp getirdik.” (Gagavuz Destanları, 163)

He! TT he! .

“ha, haydi; evet, kabul, öyle; ne dersin, öyle mi?” Cevap edatıdır. Tasdik, onaylama, çabukluk ve soru ifade eder... Türkiye Türkçesinde umumiyetle konuşma dilinde görülmektedir (Oruç 1994: 326; Ergin 2006: 351; Hacıeminoğlu 2015: 291).

—*Bacın mı?*

—*He, ya. (Osmancık, 55)*

Hele TT hele.

Bu sözcük kullanıldığı cümleye göre bağlama ya da ünlem edatı olabilmektedir. Ünlem olarak kullanıldığı cümlelerde sevinç, mutluluk, kızgınlık ya da tehdit bildirebilir.

Elinde sopayla, “Nerde kaldın oğlum, gel hele” diyerek merdivenin başına dikildi.
(Sevgili Arsız Ölüm, 190)

Selim — Hele şükür! Bu günlük bu sevinç yeter bana. (Korkmaz 2009: 1154)

Hey! TT hey! , Az. héy! , Gag. hay! / hey!.

Seslenme edatlarından. Bu edat tek başına kullanılabildiği gibi, hitap edilen isimlerle de kullanılır (Ergin 2006: 350). Acıma, anımsama, üzüntü gibi birçok ünlemlerde ortak olan duygular yanında *ey* gibi seslenme ünlemi olarak da kullanılır (Atabay vd. 2003: 165). Seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için

söylenen; sitem, yakınma, azar, beğenme vb. çeşitli duyguları anlatan cümlelerde kullanılan bir sözdür (TS 2005: 882a). Azeri Türkçesinde “durmadan” anlamında yüklem zarfı durumunda kullanıldığı da görülür (Oruç 1994: 350).

TT hey! :

Hey, Osmancık; neler düşünüyorsun? (Osmancık, 13)

Hey sana söylüyorum... Türkçe anlamaz mısın? (Atabay vd. 2003: 165)

Hey gözü çıkası para hey! (Atabay vd. 2003: 165)

Az. héy! :

İmran ise héy ona bahır, inadla cavab gözleyirdi “İmran ise durmadan ona bakıyor, inatla cevap bekliyordu.” (Oruç 1994: 350)

Könül galhib Berde sarı yeridi,

Orda bir ölke var, adı Gence hey!

Gözelleri, mehubları, hubları,

Olar batıb mal u mülke, gence hey!

“Gönül kalkıp Berd’e doğru yürüdü,

Orda bir ülke var, adı Gence hey!

Güzel kızları, erkekleri, güzelleri,

Onlar batmış mala mükle, gence hey!” (Sakaoğlu vd. 1985)

Gag. hay! / hey! :

Be, vatan oldu bize, bu zından taşı

Be, nereden çocuklar, hey, gelir-gelişiniz “Be, vatan oldu bize bu zından taşı/Nereden be çocuklar, gelir-gelişiniz, hey!” (Gagavuz Destanları, 149)

Hay tepelär tepelär, üüsek tepelär “Hey tepeler tepeler, yüksek teperler!” (Özkan 1996: 179)

İlahi TT *ilahi*, Az. *ilahi*.

Arapça kökenli bir sözcüktür. “Bu ne hal, ne tuhaf” gibi şaşma, sitem bildiren ünlemdir (TS 2005: 952a). Tek başına kullanıldığı gibi hitap unsuruyla birlikte de kullanılabilir. Azericede “Yarabbi” anlamında kullanılmış örneğine rastladık.

TT ilahi:

İlahi Eda abla! Güzele bakmanın sevap olduğunu bilmez misin sen? (TS 2005: 952a)

Az. ilahi:

İlahi, mənim bu arvadıma elə bir hüsn-camal ver ki, onu heç bir qadına verməmiş olasan! “Yarabbi, benim karıma öyle bir güzellik ver ki onu başka hiçbir kadına vermemiş olasan! (Siyasətnamə, 131)

İşte TT *işte*, Gag. *işte*.

Ünlem edatları içinde yer alan gösterme edatıdır (Ergin 2006: 351; Hacıeminoğlu 2015: 308). Bunlar birini, bir şeyi göstermek için kullanılan, işaret sırasında başvuru edatlarıdır. Bugün başlıca gösterme edatı *işte*'dir. *işte* eski gösterme edatı *uş*'dan gelir (Ergin 2006: 351). Genellikle cümle başında kullanılmasına rağmen, cümle sonunda kullanıldığında pekiştirme bildirir.

TT *işte*:

İşte her şey o yokken olup bitmişti; aralarında sıkıcı bir konuşma olmadan. (Aylak Adam, 138)

Gag. işte:

Bä iştä te yalnızım “Hadi be, işte yalnızım!” (Özkan 1996: 180)

Keşke TT *keşke*, Az. *kaş*, Gag. *keşki*.

Farsça kökenli bir ünlemdir. Dilek anlatan cümlelerin başına getirilerek “ne olurdu” anlamında özlem veya pişmanlık bildirir (TS 2005: 1148a; Hacıeminoğlu 2015: 300).

TT *keşke*:

Keşke o an halıyı bırakıp çekip gitseydi. (Nar Ağacı, 172)

Taş olsaydı keşke. (Nar Ağacı, 292)

Keşke biraz konuşsa, biraz şikâyet etse, biraz ağlasaydı. (Nar Ağacı, 313)

Keşke yüzüne yakından dikkatle bir kere baksaydım! (Kırmızı Saçlı Kadın, 164)

Topaç Yeye Hafız Çelebi'yi dinlerken üzerine bir gariplik çökmüştü. Keşke bir babası olsaydı da ona böyle şeyler anlatsaydı yahut külhana gitmek yerine bu

adamın yanında kalabilseydi de anlattıklarını dinleyip dursaydı. (Katre-i Matem, 136)

Az. kaş:

-Perverdigara! Dünya ne güzeldir! Kaş hermişe béle olaydı, kaş dünyanın sonuna kimi béle olaydı, oğlum ise hermişe azad böyüyeydi, anasının yanından ayrı düşmeyeydi, canım-ciyerim... “Besleyen, yetiştiren, koruyan Tanrı! Dünya ne güzeldir! Keşke daima böyle olsaydı, keşke dünyanın sonuna kadar böyle olsaydı. Oğlum ise daima özgür büyüseydi, annesinin yanından ayrı düşmeseydi, canım, ciğerim...” (Simpson 1957: 88)

Gag. keşki:

<i>Bir ah ettim yürekten</i>	“Bir ah ettim yürekten
<i>Şufa söktüm direkten</i>	Civa söktüm direkten
<i>Keşke keşki sevmez olaydım</i>	Bırak keşke sevmez olaydım
<i>O da gitti elimden</i>	O da gitti elimden.” (Oruç 1994: 421)

Lap Az. lap.

“tam” anlamında kullanılan kuvvetlendirici edattır (Kartallıoğlu, Yıldırım 2007: 214). Moğolca bir sözcüktür (Ahundov 1978: 515). Cümle başında kullanılan bu edat önüne geldiği sözcüğü veya cümleyi pekiştirmek için kullanılır. Aynı zamanda cümleye şaşırma, farklılık oluşturma ifadesi de yükleyebilir.

Biz Ğaf dağının lap başındaki mağaraya gétmeliyik. Tufan dév ora çoğ gelir “Biz Kaf Dağı’nın tam başındaki mağaraya gitmeliyiz. Tufan Dev oraya çok gelir.” (AHYÖ, 230/35)

Lap ecayib iş idi, gözyaşı gül olub gülüirdü “Tam acayip işti, gözyaşı gül olmuş gülüyordu.” (AHYÖ, 229/35)

*Bostan pozup getirirdik aşığı,
Doldırırđıh övde tahta tabağı,
Tendirlerde pişirirdiğ gabağı,
Özün yiyüp tohumların çıtdardıh,
Çoğ yémekden lap az gala çatdardıh.*
“Bostan bozup getiriyorduk aşığı,

Dolduruyorduk evde tahtayı, tabağı,
Tandırılarda pişiriyorduk kabağı,
Kendisini yiyip çekirdeklerini çıtlatıyorduk,
Çok yemekten tam az kalsın çatlıyorduk.” (Ergin 1971: 9)

Maazallah TT *maazallah*.

“Tanrı korusun, Tanrı esirgesin” anlamlarında kullanılan Arapça kökenli bir ünlemdir (TS 2005: 1319b).

Ne kıza, ne oğlana ağzımı açıp bir kelime söylemiyorum; maazallah, bana karşı da bir itaatsizlik ederler, bir ters cevap verirler diye korkuyorum... (Delice 2012: 190)

Maşallah TT *maşallah*, Gag. *maşalla*.

“ne güzel, Allah nazardan saklasın” anlamlarında kullanılan, Arapça kökenli beğenme duyguları bildiren bir ünlemdir (TS 2005: 1352b).

TT *maşallah* :

Pek kolay kapıyor, maşallah. (Osmancık, 275)

Gag. *maşalla* :

Mavi çömber maşalla “Mavi yazma maşallah
S’an benimsin inşailla! Sen benimsin inşailla!” (Oruç 1994: 460)

Nice TT *nice*, Az. *néçe*, Gag. *nicä*.

“nasıl, ne kadar” anlamlarında kullanılan bir sözcüktür. Kullanılışı ve görevi “nasıl” gibi olan bir soru edatıdır. “ne kadar” anlamında kullanıldığında zarf durumuna geçer (Oruç 1994: 496).

TT *nice*: Taradığımız metinlerde bu edatla ilgili örnek tespit edilmemiştir.

AZ. *néçe*:

Bir xəbər eşitdikdə, ya bir hadisə baş verdikdə təmkinli olub həqiqətin necə olduğunu meydana çıxarmaq, yalanla doğrunu birbirindən ayırmaq lazımdır “Bir haber gldiğinde ya da bir hadise baş gösterdiğinde temkinli olup hakikatin nasıl olduğunu meydana çıkarmak, yalanla doğruyu birbirinden ayırmak lazımdır.” (Siyasətnamə, 103)

Gag. nicä:

Nasil yoktu, nicä battirmaa su içinä topu (Özkan 1996: 179)

Zoru görüp, Balı-bek toplêêr vezirini hem başka da fikircileri, sölesinnär, nicä kurtulmaa Köroğludan “Balı-bek zorluğu görüp vezirini ve diğer müşavirlerini Köroğlu’ndan nasıl kurtulacaklarını söylesinler diye topluyor.” (Gagavuz Destanları, 111)

Of! TT *of!* , Gag. *of!* .

Sıkıntı, bezginlik, usanç, acı, yorgunluk vb. duyguları belirten bir ünlemdir (TS 2005: 1490a). Hem beğenme, hem de usanç duygusunu ifade eder (Hacıeminoğlu 2015: 302).

TT of! :

Şarkı şıp diye kesildi ama ardından: Ooof Allah of! (Atabay vd. 2003: 166)

Gag. of! :

Ama ne o geçlener? “Ama o neden gecikir?
Yaamur yaayar arasız. Yağmur aralıksız yağar.
Üreem ne-sa, of, duyar: Yüreğim nedense sıkıntı duyar:
Gelecektir parasız. Yine parasız gelecektir.” (Argunşah 1996: 691)

Oh! TT *oh!* , Az. *oh!* , Gag. *oh!*.

Sevinç, beğenme, hayranlık, rahatlam vb. duyguları belirten bir ünlemdir (TS 2005: 1491b).

TT oh! :

Vapurun salonuna girince ooh, çok yorulдум oturayım artık, dedi. (Atabay vd. 2003: 164)

Az. oh! :

Oh, Nergiz Nergiz, déye mezemmedici ahengle seslendi “Oh, Nergiz Nergiz! , diye sitemli bir ahenkle seslendi.” (Oruç 1994: 505)

Gag. oh! :

Oh, dostum Karaca, nasıl burayı girdin? “Oh, dostum Karaca, buraya nasıl girdin?”
(Kara 2011: 156)

Sakın! TT *sakın!* , Gag. *sakın!*.

Ünlemdir (TS 2005: 1685b). Bu sözcük, olmaması istenilen bir şeyi belirtmede kimi kez de dilek bildiren anlatımlarda geçer. *Sakın ha!* biçimi de vardır:

TT *sakın!* :

Şehvar'a oğlanlara, kıza sakın gösterme ha! (Atabay vd. 2003: 170)

Gag. *sakın:*

Zenginlerä karşı kin beslä. Sade sakın fakir fıkırayı gücendirme “Zenginlere karşı kin besle. Ancak sakın fakir fukarayı gücendirme!” (Li 2004: 277)

Sen Allah! Az. *sen Allah!*

“Allah rızasına, Allah için” anlamlarında yemin ifadesi taşıyan ünlemdir.(Oruç 1994: 544).

Sen Allah, mümkün geder derin basdır... balama yazığın gelsin, yahşı basdır...
“Allah için, mümkün olduğunca derin göm. Evladına acıyasın, iyi göm...” (Simpson 1957: 86)

Şükür TT *şükür*, Gag. *şükür*.

(Ar. *şukr*) Tanrı'ya duyulan minneti dile getiren Arapça bir isimdir. Ünlem gibi kullanıldığında hoşnutluk, tasdik bildirmektedir (TS 2005: 1875b; Oruç 1994: 556).

TT *şükür*: Taradığımız metinlerde bu edatla ilgili örnek tespit edilmemiştir.

Gag. *şükür*:

<i>Nice fidan gitmez köksüz,</i>	“Nice fidan köksüz olmaz,
<i>Öyle insan olmaz dilsiz,</i>	İnsan öyle dilsiz olmaz,
<i>Ben “şükür” deerim dilime,</i>	Ben şükür derim dilime,
<i>Ondan hoşluktur kefime.</i>	Bu yüzden mutluluk katar keyfime.”(Argunşah, 1996: 688)

Ne deyim, kardaşlar? “Ne diyeyim, kardeşler?”

Şükür buna!

Şükür buna.” (Argunşah 1996: 698)

Ta TT *ta*, Az. *ta*, Gag. *taa*.

Aslında Farsça kökenli bir zarftır. *Dek, değin, kadar* vb. edatlarla birlikte kullanılarak bir fiilin, bir hareketin, bir yerin, bir şeyin başladığı veya sona erdiği noktayı, zaman ve uzaklık bakımından abartmalı bir biçimde anlatan bir sözdür (TS 2005: 1877a). Ancak gösterme, kuvvetlendirme, sebep, tahdit ve zaman gibi değişik fonksiyonları bildirerek bağlama fonksiyonu da üstlenmektedir (Hacıeminoğlu 2015: 193, 307; Ergin 2006: 351). *Ta ki* şekli de mevcuttur.

Azerbaycan Türkçesindeki örneklerimizde *taki* şekline rastladık.

TT *ta*:

Karadeniz, arayıp durduğu o buz mavisinde aşılmaz fırtınaları varsa hayatın ta kendisiydi. (Nar Ağacı, 199)

İçerisi, babamın kimilerini ta çocukluğumdan hatırladığım kırk yıllık eşyalarıyla doluydu. (Kırmızı Saçlı Kadın, 128)

İstanbul'un bu güzel köşesine, ta otuz yıl önce ustamla kuyu kuyu kazmak için geldiğimi söyledim. (Kırmızı Saçlı Kadın, 152)

Sonbahar rüzgârları musiki nağmelerini Haliç semtlerinden ta Fatih'e, Şehzade başına kadar taşıyıp götürdüler. (Katre-i Matem, 98)

Hekimin ısrarlarına rağmen hiç konuşmadı ve ta sabaha kadar döşeginde dönüp durdu. (Katre-i Matem, 201)

Caminin olduğu yerden tâ Sofuayyaş'a kadar koşmuşlar ve Hüseyin Efendi'nin evine sığınmışlardı. (Suskunlar, 221)

AZ. *ta*:

Leleyi cibine göyub, göyerçinler isnad vèrdiyi semte yol aldı, taki gelib yèddi ağaçlıgda bir gapı-bacasız mağaraya çıldı “Kuş tüyünü cebine koyup güvercinlerin yöneldiği semte yol aldı, taki geldiği yer yedi ağaçlıkta kapısız bacasız bir mağaraya çıktı.” (AHYÖ, 218/25)

Beli, gız ne geder yalvardı, oğlan oğ atmadı, taki dévin ayılmağ vahtı geldi, berkden asğırıp yérden galhdı “Evet, kız ne kadar yalvardıysa oğlan ok atmadı, taki devin ayılma zamanı geldi, o zaman yüksek sesle aksırıp yerden kalktı.” (AHYÖ, 219/25)

Gag. taa:

Onon hem Kerulen derelerindän taa Tunayadan! “Onon ve Kerulen nehirlerinden taa Tuna’ya kadar!” (Kara 2011: 73)

Te / tä / töö Gag. *te / tä / töö.*

Bir nesneyi, bir kişiyi göstermek için kullanılan ünlemlerdendir (Özkan 1996: 180).

Tä gezä gezä geldim “İşte geze geze geldim.” (Özkan 1996: 180)

Töö insannarın uşakları “İşte insanların çocukları.” (Özkan 1996: 180)

Te, o kaleyi görersin mi, oolum? “İşte, o kaleyi görüyor musun, oğlum?” (Gagavuz Destanları, 104)

Tü! / Tüh! TT *tü / tüh!* .

“Vah vah; yazıklar olsun” anlamlarında pişmanlık; hayıflanma, kınama bildiren bir ünlemdir (TS 2005: 2017a).

Tü Allah müstahakını versin! Demek sen bugün pardesünü o umutla takmıştın? (Korkmaz 2009: 1162)

Sen de mi uydun bu adamlara? Memleketi gâvura peşkeş mi çekeceğiz. Tüh yazıklar olsun... (Korkmaz 2009: 1162)

Ulan! TT *ulan!* , Gag. *ulan!* .

(<oğlan) “hey, ey” anlamlarında kullanılan bir seslenme edatıdır. Hitap ismiyle birlikte hitap grubu oluşturur ve hitap fonksiyonunu pekiştirir (Oruç 1994: 571).

TT ulan! :

Ulan, bu ne uyku! diye bağırıldı. (Atabay vd. 2003: 172)

Gag. ūlan! : Gagavuzcada da (<oğlan) “ey” anlamında kullanılan kaba bir seslenme edatıdır (Oruç 1994: 572).

Ūlan atına pinsene! “Hey atına binsene! (Oruç 1994: 572)

Vah! TT *vah!* .

(Ar. *vāh*) Aslında “ilenme, beddua” anlamlarında kullanılan Arapça isimdir. Bizim örneklerimizde ise ünlem olarak kullanılışı mevcuttur. Teessür ve pişmanlık duygusu ifade eden bir ünlemdir (TS 2005: 2074a; Hacıeminoğlu 2015: 303).

Vah zavallı akılsızlar, cadıdan mı kaçmak istiyorsunuz? Bağdat’a savuşsanız yine gelir o sizi bulur. (Korkmaz 2009: 1151)

Vah vah! TT *vah vah!* , Az. *bağ bağ!*.

İçe dönük ünlemlerden olup acı duyma, acıma işlevindedir (Korkmaz 2009: 1149).

TT vah vah! :

Vah vah! Doktor gönderiniz ne lazımsa yapsınlar. (Atabay vd. 2003: 163)

Az. bağ bağ! :

Yoh, maşın işi déyil, déyesen, gédeciyi vurublar. Bağ bağ... “Yok, makine işi değil, sanki adamcağızı vurmuşlar. Vah vah...” (Oruç 1994: 53)

Vallahi! TT *vallahi!* , Az. *vallah!*.

Arapça kökenli bir yemin edatıdır. “Tanrı şahidim olsun, Tanrı hakkı için” anlamlarında kullanılır.

TT vallahi! :

Sabahleyin günlük güneşlik olan bunaltıcı hava, durup dururken ve vallahi aniden karardı. (Nar Ağacı, 462)

Az. vallah! :

Vallah elə atam da anamı buna görə almışdı, yoxsa onun heç bir başqa hünəri yoxdur, atam elə bu arzu ilə öldü “Vallahi öyle, babam da annemi buna göre almıştı, yoksa onun başka hiçbir hüneri yoktur, babam öyle bu arzu ile öldü.” (Siyasətnamə, 99)

Vay! TT *vay!*, Az. *vay!*, Gag. *vay!*.

Şaşma, teessür ve pişmanlık ifade eden bir ünlemdir (TS 2005: 2082b; Hacıeminoğlu 2015: 304). *Vay... vay* gibi tekrarlı biçimi de mevcuttur.

TT *vay!* :

Vay, demek sen de burdasın!

Az. *vay!* :

Vay, kadın! Harada basdıracağsan? Bunu gerek hamam gabağında döşeme altında basdıracan... “Vay kadın! Nereye gömeceksin? Bunu, hamamın önündeki döşemenin altına gömmelisin.” (Simpson 1957: 86)

Mən dedim: "Vay, heyif, bilsəydim ki, şah onu bir daha barmağına keçirməyəcək, götürərdim. Mən ömrümdə belə yaqut görməmişdim “Ben dedim: Vay, yazık, bilseydim ki şah onu bir daha parmağına geçirmeyecek, götürürdüm. Ben ömrümdə böyle yakut görmemiştim.” (Siyasətnamə, 127)

Vay dede vay, bəl ayağıni kesdi, - dəye elini gözlerinin üstüne goyub yalandan ağlayır “Vay dede vay, bel ayağıni kesti, diye elini gözlerinin üstüne koyup yalandan ağlıyor.” (AHYÖ, 191/15)

Gag. *vay!* :

“b’an gideyorum bey buba

vay senin halin nice olur.” (Oruç 1994: 586)

Vay canına! TT *vay canına!*

İçe dönük ünlemler içinde yer alır ve şaşkınlık duygusu bildirir (Korkmaz 2009: 1165).

Vay canına! Bütün bir millet, diplomat oluyordu. (Esir Şehrin İnsanları, 224)

Ya! TT *ya!* , Az. *ya!* , Gag. *ya!*.

Arapça kökenli bir ünlemdir. “Ey, hey” anlamlarında kullanılan bir seslenme edatıdır. Hitap isimleriyle birlikte kullanıldığında da hitap grubu oluşturur ve hitap unsurunu pekiştirir (TS 2005: 2101a; Oruç 1994: 604).

TT *ya!* :

Ya sabır... çattık belahya! (Atabay vd. 2003: 162)

Yaa, şuna bak! Dalların etekleri hep boşalmış. Olmaz böyle ağa! Madem ki mal benim, kendi malından daha çok dikkat edeceksin öyle değil mi? (Korkmaz 2009: 1163)

Az. ya! :

Ya Məhəmməd, qarşına bir iş çıxanda əshabələrinlə məsləhətləş “Ya Muhammed, qarşına bir iş çıkınca sahabelerinle istişare et.” (Siyasətnamə, 80)

Gag. ya! :

S'an aylettin ya bülbül “Sen ağlattın ey bülbül
güldür ya dos bizi güldür ey dost bizi
s'an ayırdın ya bülbül sen ayırdın ey bülbül
ķavuştur s'an bizi kavuştur sen bizi.” (Oruç 1994: 605)

Yahşı Az. *yahşı*.

Azeri Türkçesinde sıfat ve zarf olan bu kelime tasdik, onaylama, kabul bildiren bir cevap edatı olarak da kullanılır (Oruç 1994: 615).

Éşitmişem, sene nöker gerekdi, ona göre gelmişem.

Yahşı, seni nöker tutaram. “İşittim, sana asker lazımdı, onun için geldim. İyi, seni asker olarak tuttum.” (AHYÖ, 389/5)

Yahu! TT *yahu!* .

(Ar. *yā + hū*). “hey, bana bak, baksana” anlamlarında kullanılan bir seslenme sözüdür. Osmanlıcada “Allaha ısmarladık” manasına da gelen bu kelime, Türkiye Türkçesinde hem daha çok halk dilinde kullanılmaktadır, hem de senli-benli bir hitap sözüdür (TS 2005: 2109a; Hacıeminoğlu 2015: 289).

Ağzımı açamaz oldum yahu!.. (Atabay vd. 2003: 169)

Yahu Sait, sen deli misin, nerden çıkarıyorsun bunları? (Korkmaz 2009: 1177)

Yarabbi! TT *yarabbi!* .

Arapçadır. “Allah’ım, Tanrı’m” anlamlarında teessüf, üzüntü, pişmanlık ve yakarış gibi duyguları ifade eden bir ünlemdir (Oruç 1994: 645).

Yarabbi, sen bilirsin! Ben şimdi ne yapayım? (Atabay vd. 2003: 171)

Yazık! TT *yazık!* , Az. *yazığ!* , Gag. *yazık!* .

Acıma ve üzüntü ifade eden Türkçe bir ünlemdir (TS 2005: 2154b).

TT yazık! :

Aldandılar, yazık. (Osmancık, 27)

Az. yazığ! :

Hêyder Baba, Âmir Hêyder nêyniyür?

Yeğın gine samavarı ğeyniyür,

Day gocalup alt engiyen çêyniyür,

Gulağ batup, gözi girüp gaşına,

Yazığ emme hava gelüp başına.

“Haydar Baba, Âmir Haydar neyliyor?

Muhakkak, yine semaverı kaynıyor,

Daha kocalmış alt çenesiyle çiyliyor,

Kulak batmış, gözü girmiş kaşına,

Yazık hâlâ hava gelmiş başına.” (Ergin 1971: 13)

Gag. yazık! :

Ah kıydınız beni yazık! “Ah, kıydınız bana yazık!” (Özkan 1996: 178)

Yazık ki! TT *yazık ki!* .

yazık ünlemine Farsça *ki* edatının eklenmesiyle acıma ve üzüntü ifadesi pekiştirilmiştir.

Yazık ki bu sesleri, şu devletlular bir tek kendileri duymuyordu. (Katre-i Matem, 308)

Yok TT *yok*, Az. *yoh*, Gag. *yok*.

İsim olarak da kullanılan bu sözcük, “hayır; değil” anlamlarında cevap ve kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılır (TS 2005: 2187a). Ret ve olumsuzluk ifade eder.

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak bağlama edatı olarak da kullanılır. Olumsuzluk edatı *değil*'in yerine geçerek sonuna geldiği unsuru veya cümleyi ret ve inkâr yoluyla bir sonraki unsura veya cümleye bağlar (Oruç 1994: 652).

TT yok:

Eğer iyi düşüncelerin, iyi kelimelerin, iyi işlerin sahibiyse kendisine güzel resimler gösterilir. Yok, eğer öyle değilse o zaman kötü resimler görür ki bu onu pek fena bir geleceğin beklediğinin işaretidir. (Nar Ağacı, 178)

Bir emrin var mı beyim?

Yok! Sağol İbrahim Efendi! (Esir Şehrin İnsanları, 462)

Az. yoğ:

...İsteyirem, niye istemirem! Ancağ fırıladağla yoğ, namusla! "...İstiyorum, niye istemeyim! Ancak fırıldakla değil, namusla!" (Oruç 1994: 654)

Yoğ, niye atıp gédirler? Men özüm dala galdım, onlar ise içmişdiler... Yağşı da oldu, yoğsa onların yanında men nece uzanardım... "Yok, niye atıp gitsinler? Onlar içmişlerdi, ben ise uyuyakalmıştım. İyi de oldu, yoksa onların yanında ben nasıl yatardım..." (Simpson 1957: 85)

Gag. yok:

Yok, paalı nenäm. O topraktan da olsa, benim bakışıma o ateşten dä taa haşlak! "Yok, kıymetli ninem. O topraktan da olsa, benim gözümde ateşten daha yakıcı!" (Gagavuz Destanları, 106)

Yok annasın kimsey! Tengri-gök göstermeyecek kimseyä, zarä hani köpekti o cenabet! "Yok, nasıl anlasın kimse! Gök Tanrı kimseye göstermeyecek; çünkü hani o cenabet köpekti!" (Kara 2011: 104)

SONUÇ

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde ilk olarak Türkiye Türkçesindeki edat soylu sözcükler üzerine ayrıntılı çalışma yaptıktan sonra Batı Oğuzca hakkında bilgiler verdik. Daha sonra bugüne kadar edatlarla ilgili yapılmış çalışmaların kaynakçasına yer verdik. Çalışmamızın yöntemiyle ilgili bilgileri aktardıktan sonra taradığımız metinlerin de kaynakçasını bu bölümde sunduk. İkinci bölümde madde başlarında ele aldığımız edatları örneklerle destekleyerek açıkladık. Sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz verileri sayısal olarak özetleyerek çalışmamıza son verdik.

“Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler” adlı çalışmamızda Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde yer alan çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatlarını inceledik. Yaptığımız bu çalışma, Batı Oğuz grubunun diğer sözcük türleri kadar edatlarının da büyük oranda benzerlik gösterdiğini kanıtlamıştır. Aynı zamanda dilimize özellikle Arapça ve Farsçadan geçen sözcüklerin, edatlar grubunda da önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Çekim edatları içinde 24 yabancı kökenli sözcük tespit edilmiştir. Bu edatlar şunlardır: *ait, baresinde, beraber, dair, esasen, evvel, fazla, gayrı, hakkında, has, ibaret, isnadân, itibaren, kadar, maada, mahsus, misali, mukabil, nazaran, nispeten, rağmen, savay, taraf, ziyade*. Türkçe kökenli olan 46 sözcük tespit edilmiştir: *aşağı, aşırı, artık, ayrı, başka, başlayarak, beri, birlikte, boyunca, çok, değin, dek, denli, doğru, dolayı, dışarı, gabağ, gibi, göre, içeri, içre, için, ile, ileri, karşı, karşılık, karşın, nasıl, nicâ, önce, öte, ötürü, özge, özgü, saru, sonra, tāk/tāki/tākin, ucundan, uzak, uzunu, üzere/üzre, yakın, yana, yönelik, yukarı, yüzden/yüzünden*. Bağlama edatlarında ise 52’i yabancı kökenli sözcük tespit edilmiştir. Bu bağlama edatları şunlardır: *aksine, ama, bari, bazen, belki, bes, beterä, bilhassa, çünkü, eğer, elbet, elğerez, esasen, fakat, gerçi, güya, hatta, hakikaten, hele, hem, hem... hem, herçend, herhalde, hülasa, illa/ille, kâh... kâh, ki, lakin, maalesef, madem, mademki, meğer, meğerki, mehz, mesela, muhakkak, nihayet, sade, şayet, ve, velakin, velev ki, velhasıl, veya, veyahut, ya, yahut, yaki, yani, ya... ya, zaten, zira*. 69’u Türkçe kökenli bağlama edatı tespit edilmiştir: *açan, ancak, artık, ayrıca, bak, bile, bir... bir, böylece, böylelikle, élece de, bolay, bu bakımdan, buna karşılık, bundan böyle, bununla*

birlikte, da/de, da/de... da/de, daha doğrusu, dahi, değil, dé görüm/söyle görüm, demek, derken, diye, déyesen, doğrusu, éle bil, gelgelelim, gene, gerek, gerek... gerek, kısaca dések, göy, göresen, ha... ha, hani, ile, ise, ister... ister, kâr, kısacası, kim bilir, kimi... kimi, nasıl, nasıl olmuşsa, nasılsa, ne de olsa, ne... ne, nitekim, onuştan, olmaya, olmazsa, olsa olsa, ona göre, oysa, onda, örneğin, öte yandan, öyle ise/öyleyse, şimdi, tek, tekce, üstelik, yalnız, yalnızca, yeğin, yine, yoksa. 34'ü karışık kökenli bağlama edatı belirlenmiştir: *aslına bakarsan, aynı şekilde, aynı zamanda, béle ki, bir halda ki, bununla beraber, demek ki, éle bil ki, farz et ki, gel gör ki, hâlbuki halde, hâsılı, hiç değilse, hiç olmazsa, hiç yoksa, kaldı ki, meğerse, nasıl ki, neçinki, ne var ki, ne yazık ki, o cümleden, odur ki, o halde, ona göre ki, oysaki, öyle ki, sadece, sanki, takdirde, tam tersine, ya da, yeter ki.* Ünlem edatlarından 20 adet yabancı kökenli sözcük tespit edilmiştir. Bunlar şöyledir: *ağı, aferin, aya, bre, eye, hayır, hele, ilahi, keşke, lap, maazallah, maşallah, şükür, ta, vah, vay, vallahi, ya, yahu, Yarabbi.* 25'i Türkçe kökenli ünlem edatı tespit edilmiştir: *a/e, ah, ay, ayol, be, bıy, eh, eşi, evet, ey, ha, haydi, he, hey, işte, nice, of, oh, sakın, tü/tüh, ulan, yahşı, yazık, yok.* 3'ü ise karışık kökenli ünlem edatı tespit edilmiştir: *sen Allah, vay canına, yazık ki.* Bu veriler yabancı kökenli edatların sayısının bağlama edatlarında daha fazla olduğu göstermektedir.

Edat soylu sözcükler anlatıma ifade kolaylığı, bütünlük, zenginlik kazandırması yönüyle sözcük türleri içinde önemli bir yere sahiptir ve dilimize yerleşmiş sözcüklerdir. Bu sözcükler çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatlarıdır. Ele aldığımız edatların büyük bir çoğunluğu bugüne kadar yapılmış çalışmalarda da yer alan edatlardır. Biz bu edatlara taradığımız 23 metinden de yola çıkarak *has, yönelik* sözcüklerini, kendinden önceki sözcüğe yönelme durum ekiyle bağlanması, aitlik ve yön bildirme ilişkisi kurmasından dolayı çekim edatlarına dâhil ettik. Bağlama edatlarının diğer edatlara oranla hem daha fazla hem de kullanım alanının daha geniş olduğunu saptadık.

Yaptığımız bu çalışmada tespit ettiğimiz bir diğer husus da bazı edatların kullanımdan düşmeye başlamasıdır. Bu edatları şu şekilde sıralayabiliriz: *bilhassa, binaen, dahi, değin, esasen, gayrı, hâsılı, hülasa, karşın, kâh... kâh, maada, mahsus, mamafih, mukabil, nitekim, özge, velakin, velev ki, velhasıl, yahut, zira.*

Çalışmamızda yer verdiğimiz edatların sayısı şu şekildedir: Türkiye Türkçesinde 57 adet çekim edatı tespit edilmiştir. Bu çekim edatları şunlardır: *ait, aşağı, aşırı, ayrı, başka, başlayarak, beraber, beri, binaen, birlikte, boyunca, çok, dair, değin, dek, denli, doğru, dolayı, dışarı, evvel, fazla, gayrı, gibi, göre, hakkında, has, ibaret, içeri, için, ile, itibaren, kadar, karşı, karşılık, karşın, maada, mahsus, misali, mukabil, nazaran, nispeten, önce, öte, ötürü, özge, özgü, rağmen, sonra, taraf, uzak, üzere / üzre, yakın, yana, yönelik, yukarı, yüzden / yüzünden, ziyade*. 123 adet bağlama edatı tespit edilmiştir: *aksine, ama, ancak, aslına bakarsan, aynı şekilde, aynı zamanda, ayrıca, bak, bari, bazen... bazen, belki, bile, bilhassa, bir... bir, böylece, böylelikle, bu bakımdan, buna karşılık, bundan böyle, bundan dolayı, bununla beraber / bununla birlikte, çünkü, da / de, ...da / de ...da / de, daha doğrusu, dahi, değil, demek / demek ki, derken, diye, doğrusu, eğer, elbet / elbette, esasen, fakat, farz et ki, gelgelelim, gel gör ki, gene, gerçi, gerek, gerek... gerek, güya, ha... ha, hâlbuki, halde, hani, hâsılı, hatta, hakikaten, hele, hem, hem... hem (de), herhalde, hiç değilse, hiç olmazsa, hiç yoksa, hülasa, ile, illa / ille, ise, ister... ister, kâh... kâh, kaldı ki, kısacası, ki, kim bilir, kimi... kimi, lakin, maalesef, mamefi, madem, mademki, meğer, meğerki, meğerse, mesela, mI / mU, muhakkak, nasıl, nasıl ki, nasıl olmuşsa, nasılsa, ne... ne, ne de olsa, ne var ki, ne yazık ki, nihayet, nitekim, o halde, olmazsa, olsa olsa, oysa / oysaki, örneğin, öte yandan, öyle ise / öyleyse, öyle ki, sade, sadece, sanki, şayet, şimdi, takdirde, tek, tam tersine, üstelik, ve, velakin, velev ki, velhasıl, veya, veyahut, ya, ya da, yahut, yalnız, yalnızca, yani, ya... ya (da), yeter ki, yine, yoksa, zaten, zira*. 39 adet ünlem edatı tespit edilmiştir: *a! / e!, aferin, ah!, ay!, ayol!, bah bah, be!, bre! / bire!, eh!, evet, ey!, ha! / haa!, hadi / haydi, hayır, hele, hey!, ilahi, işte, keşke, maazallah, maşallah, nice, of!, oh!, sakın!, şükür, ta, tü / tüh!, ulan!, vah!, vah vah!, vallahi!, vay!, vay canına!, ya!, yahu!, Yarabbi!, yazık!, yazık ki!, yok*.

Azerbaycan Türkçesinde 51 adet çekim edatı tespit edilmiştir. Bu çekim edatları şunlardır: *aid, artıg, -aşırı, ayrı, baresinde, başga, beraber, barı, birlikde, boyunca, -can / -cän, çoğ, dair, değin, a/e + dek, denli, doğru, dolayı, esasen, evvel, gabağ, geyri, kimi, göre, ibaret, içeri, içrä, üçün, ile, ireli / ileri, isnädän, e'tibaren, geder, garşı, mehsus, nisbeten, öteri / ötrü, özge, räğmän, sarı, savay / savayı, sonra, teref, täk / täki / täkin, ucundan, uzağ, uzununu, üzere, yahın, yana, ziyade*. 94 adet

bağlama edatı tespit edilmiştir: *eksine, amma, ancak, aynı zamanda, ayrıca, bah, barı, be'zen... be'zen, béle ki, belke, bes, bilhasse, bir... bir, bir halda ki, élece de, bélelikle, bu baxımdan, bundan béle, bununla béle, çünkü, da / de, ...da / de ...da / de, daha doğrusu, dehi, déyil, dé görüm / söyle görüm, demek / demek olar / demek olar ki / démeli, déye, déyesen, doğrusu, eger, elbette, éle bil / éle bil ki, elğerez, géne, göy, gerek, gısaca dések, göresen, guya, hah... hah, halbuki, halda, hetta, heğiğeten, hele, hem, hem... hem (de), her halda, héç olmasa, herçend, hülase, ile, illah / illah da, ise, ister... ister, gah... gah (da), ki, lakin, madam, madam ki, meger, mehz, meselen, nece ki, ne... ne, neinki, nehayet, o cümleden, odur ki, olmaya, ona göre / ona göre ki, onda, éle ki, sadece, sanki, şayed, indi, teqdırde, üstelik, ve, ve lakin, veya, veyahud, ya, ya da, yahud, yalnız, ye'ni, ya... ya (da), yeğın, yéne, yoğsa.* 31 adet ünlem edatı tespit edilmiştir: *a! / e!, aferin, ah!, ağı, ay!, aya!, be!, bıy!, di, eh!, eşi!, beli, éy!, eye!, ha!, héyir, héy!, ilahi, işte, kaş, lap, néçe, oh!, sen Allah!, ta, vallah!, vay!, ya!, yağışı, yazığı!, yoğ.*

Gagavuz Türkçesinde 30 çekim edatı tespit edilmiştir. Bu çekim edatları şunlardır: *aşaa, aşırı, ayırı, başka, barabar, beeri / beri, bile / +lä / +län / +län billä (bile) / +nan / +nan bile / +nä / +nen, birliktä, +a+dan / +ä+dan, +a+dek / +e+dek / +e+däk, döru / doru, dışarı, evel, kaarä / kaari, gibi, görä, için, ileri, kadar, karşı, karşılık, masus, nasıl / nice, ötürü, sora / sonra, uzak, üzerä, yakın, yukarı, zeedä.* 51 adet bağlama edatı tespit edilmiştir: *açan, allelem / allele / allä, ama, ancak, bak, baare / baari / barikim, ba... ba, beki / bekim, beterä, bilä, bile / +lä / +län / +län billä (bile) / +nan / +nan bile / +nä / +nen, bolay, çünkü, da / de / ta / tä, ...da / de / ta / tä ...da / de / ta / tä, diil, deyni, er / eer / eerlem, elbet / elbet ki, fakat, genä, ko, kani / kandi / könä, a... a, ani, kâr, hem, hem... hem (da), istersa... istersa da, ki, madam / maden, makar, makar ki, mI / mU, nasıl / nicä, neçinki, ne... ne, onuştan, osa / osaydı / osıdı, sa, sade / sädä, sadece, sansın / sanki, şindi, ya, yada, yaki, yalnız, ya... ya (da), yoksa, zerä / zeräm / zeracıim.* 29 adet ünlem edatı tespit edilmiştir: *a! / e!, āferin, ah!, ay!, ayol, bä!, bre!, eh!, da / e, ey!, ha!, haydi, hayır, hay! / hey!, işte, keşki, maşalla!, nicä, of!, oh!, sakın!, şükür!, te, te / tä / töö, ūlan, vay!, ya!, yazık!, yok.*

KAYNAKLAR

- Akalın, Şükrü Haluk (2011). “Türkiye Türkçesinde Ünlem”. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 588-603.
- Akdoğan, Yaşar (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yay.
- Altaylı, Seyfettin (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Argunşah Mustafa, Güner Galip (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yay.
- Atabay Neşe, Özel Sevgi ve Kutluk İbrahim (2003). *Sözcük Türleri*. (Ed. Doğan Aksan). İstanbul: Papatya Yay.
- Aydın, Mehmet (1999). “da/de Edatı İle İlgili Yayınlanmamış Bir Yazı Üzerine”. *Türk Dili*. C. II. S. 574: 881-884.
- Balcı, Tahir (2003). “Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım”. *Dil Dergisi*. 122: 7-17.
- Banguoğlu, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Cin, Ali (2000). “Hayır Kelimesi ve Türkçede Kullanılışı Üzerine”. *Türk Dili*. 582: 39-49.
- Delice, H. İbrahim (2012). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yay.
- Demiray, Kemal (1968). “Edatlar Üzerine”. *Türk Dili*. 672: 13-15.
- Doğan, Levent (2010). “Gagavuz Türkçesi”. *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*. (Ed. Levent Doğan). İstanbul: Kriter Yay. 93-170.
- Dilçin, Cem (Düz.) (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Duran, Suzan (1956). “Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 1-110.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ergin, Muharrem (2006). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.

- Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Gaydarci, G. A., Koltza, E. K., Pokrovskaya, L. A., Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Ed. N. B. Baskakov). (Çev. İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- İpek Birol (2012). “Türkiye Türkçesinde Edatlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”. *Turkish Studies*. 7/4: 2019-2028.
- Karahan, Akartürk (2014). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*. Ankara: Grafiker Yay.
- Karahan, Leyla (2007). “Sonra, Önce” Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu”. *Dil Araştırmaları*. S. 1: 39-48.
- Kartallıoğlu Yavuz ve Yıldırım Hüseyin (2007). “Azerbaycan Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay. 171-230.
- Korkmaz, Zeynep (1961). “uçun için için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 31-35.
- Korkmaz, Zeynep (1994). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Li, Yong-Söng (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. (Yay. Mehmet Ölmez). İstanbul: TDAD.
- Oruç, Birsal (1994). *Oğuz Grubunda Edatlar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul.
- Özkan, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Özkan, Nevzat (2002). “Gagavuz Türkçesi”. *Türkler Cilt 20 Türk Dünyası*. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 430-450.

Özkan, Nevzat (2007a). “Gagavuz Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed: A. Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yay. 81-170.

Özmen, Mehmet (1987). “Da / De Bağlama ve Kuvvetlendirme Edatlarının Türeyişi”. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 4: 73-79.

Özyetgin, A. Melek (2006). “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”. *Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History*. Erişim tarihi: 02 Mart 2019.

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdi li.pdf

Tekin, Talat (1958). “daha Zarfı ve da/ de Edatı Hakkında”. *Türk Dili*. 83: 560-562.

Tekin Talat (1994). “On the etymology of Turkish değil”. *Proceeding of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics*. August: 3-6.

Tekin, Talat (2005). “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”. *Makaleler III Çağdaş Türk Dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 361-386.

Tiken, Kâmil (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Toparlı, Recep (2011). “Son Çekim Edatları”. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 544-546.

Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Yıldırım, Faruk (2002). “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”. *Türkbilig*. 4: 136-153.

Zeynalov, Fərhad (1971). *Müasir Türk Dillerinde Kömekçi Nitg Hisseleri*. Bakü.

TARADIĞIMIZ METİNLERİN KAYNAKLARI

- Ahundov, Ehliman (1978). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*. (Çev. Semih Tezcan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ali, Sabahattin (2015). *İçimizdeki Şeytan*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ali, Sabahattin (2009). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Anar, İhsan Oktay (2017). *Suskunlar*. İstanbul: İletişim Yay.
- Anasözü gaz. (2016). Erişim tarihi: 01 Şubat 2019.
<http://anasozu.com/category/literatura/literatura-omuru/>
- Ana Sözü gaz. (2018). Erişim tarihi: 01 Şubat 2019.
http://anasozu.com/wp-content/uploads/2018/03/03_04_2018.pdf
- Argunşah, Mustafa (1996). “Çağdaş Gagauz Şiiri”. *Türk Dili (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri Özel Sayısı)*. 678-699.
- Atsız, Hüseyin Nihal (2015). *Ruh Adam*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Babahanlı, Gülbeniz (Ed.) (2007). *Cavidşünaslıq I*. Bakü.
- Bekiroğlu, Nazan (2016). *Nar Ağacı*. İstanbul: Timaş Yay.
- Buğra, Tarık (2017). *Osmancık*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Ergin, Muharrem (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Güntekin, Reşat Nuri (2017). *Acımak*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Hakikatın Sesi gaz. (2016). Erişim tarihi: 04 Aralık 2019.
<https://kopuzsesi.files.wordpress.com/2016/05/hs-19-2016-5-lat.pdf>
- Kara, Alper (2011). *Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoglu) Metin-Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Nizamülmük (2007). *Siyasətnamə*. Bakü.
- Özkan, Nevzat (2007b). *Gagavuz Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Pala, İskender (2017). *Katre-i Matem*. İstanbul: Kapı Yay.

Pamuk, Orhan (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Sakaoğlu Saim, Alptekin Ali Berat, Şimşek Esmâ (1985). *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri-Birinci Cilt*. İstanbul: Halk Kültürü Yay.

Simpson, Cyril Gordon (1957). *The Turkish Language of Soviet Azerbaijan*. Central Asian Research.

Tahir, Kemal (2005). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yay.

Tekin, Latife (2017). *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul: İletişim Yay.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Dürdane KİRİŞ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 04.10.1988 Sivas
e-posta : d.s.58@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2010
Yüksek Lisans		

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
11.09.2013	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS (...)	ÜDS (...)	TOEFL (...)	EILTS (...)
-------------------	------------	-----------	-------------	-------------